

PART III. Aproximació disciplinar.

5. Estudi històric del Castell del Temple de Barberà.

Esquema-resum de les idees més importants que desenvoluparem:

Situarem els primers indicis del Castell de Barberà i farem un repàs general de la seva història fins al segle XX.

Revisarem el procés d'introducció del règim senyorial dins el districte del Castell de Barberà.

Sotmetrem a revisió l'enfrontament que va tenir lloc, durant la segona meitat del segle XII, entre el llinatge dels Ponts-Puigverd i l'orde del Temple pel domini del Castell de Barberà.

Revisarem alguns aspectes bàsics de la possessió del Castell per part dels ordes templer i hospitaler.

5.1. El *campo barberano* en època carolíngia: continuïtats i canvis.

A banda de les restes prehistòriques i de l'antiguitat que s'han pogut documentar arreu del seu terme,¹ els orígens de l'actual Barberà són clarament medievals. El topònim Barberà, considerat derivació d'un antropònim romà,² apareix documentat per primera vegada el 945 en la donació que el comte Sunyer féu de Sant Pere d'Ambigats "*in campo barberano*" al monestir de Santa Cecília de Montserrat.³ El territori barberenc —*campo barberano* en la documentació de l'alta edat mitjana— devia comptar durant els segles IX i X amb alguns nuclis pagesos mossàrabs, que haurien donat continuïtat als

establiments agraris tardoromans,⁴ i que en algun moment anterior al 945 —que A. Benet (1995:431) relaciona amb l'efímera ocupació de Tarragona pel comte Sunyer— haurien passat a dependre del comtat de Barcelona. Una altra prova d'aquest poblament antic ens l'ofereix Coromines amb la seva interpretació d'*Apiera* —Pira— com un topònim d'origen mossàrab.⁵ Així mateix, l'arqueologia ens mostra altres exemples —la vil·la romana dels Borrells, al mateix terme de Barberà— de continuïtat entre el món tardo-romà i el medieval.⁶

Per altra part, sembla possible —al menys com a hipòtesi— relacionar aquell *Campo Barberano* amb la pervivència d'una divisió administrativa precedent, romana o visigoda, que hauria pogut tenir com a centre Barberà de la Conca.⁷ En aquest sentit, els *territoria* pirinencs sobre els quals els carolingis van superposar la divisió en comtats coincidien —com el cas de la Conca de Barberà— amb les valls, espais cohesionats tant pels condicionants naturals com per una activitat humana abocada vers l'interior, i que reflectirien una societat caracteritzada per radis de desplaçament reduïts. Es tractava, d'altra banda, d'unes divisions territorials arrelades a una realitat que potser es podria remuntar a l'època preromana.⁸

També són summament importants els indicis que es desprenen de la toponímia que apareix en el document de la donació de Sant Pere d'Ambigats. Alguns topònims corresponents a referències importants del paisatge de mitjan segle X coincideixen amb els actuals: *Barberà*, *Sant Pere d'Ambigats*, el *bosc de Jordà* —referit al bosc que s'estén pel vessant del Tossal Gros corresponent a la Conca— i el *coll de Cabra*. Altres esments antics de topònims avui dia encara vius són *Tossal Gros* —serra Carbonera— *Figuerola*, *Prenafeta* o *Solivella*, els quals apareixen en la donació del castell de *Cabra* el 980.⁹

Totes aquestes pervivències toponímiques es poden relacionar amb una continuïtat del poblament des d'aquell moment, si no d'abans. Es tractaria de la superposició de l'expansió comtal a una expansió pagesa més antiga —que Carolina Batet (1996:97) ha apuntat respecte de la marca de Barcelona en general— i que, a la vegada, s'hauria superposat als petits nuclis mossàrabs continuadors del poblament antic.

És prou conegut que el clima d'inseguretat encetat amb la crisi de l'Imperi Romà i prolongat aquí amb la invasió musulmana del regne visigot

hispanic va empènyer la població a buscar recer en llocs de les característiques del puig de Barberà. Així, si durant el llarg període d'estabilitat de l'Estat romà potser hagués pogut quedar abandonat en benefici dels establiments situats en les zones planeres conreades,¹⁰ el citat puig segurament acollia algun establiment mossàrab —relacionat amb els establiments de Sant Pere d'Ambigats i de Pira—¹¹ quan el comte Sunyer de Barcelona ocupà Tarragona i diversos castells del seu voltant el 941-942. Aquella operació militar permeté també que la Conca de Barberà passés a estar sota l'administració comtal, la qual cosa explicaria la citada donació d'un es de terres de l'actual terme de Barberà de la Conca al monestir de Santa Cecília de Montserrat el citat any 945. El domini sobre Tarragona fou efímer i la gent del comte de Barcelona es retirà d'aquella ciutat i de gran part del seu Camp, en canvi en la zona de la Conca haurien pogut mantenir les posicions (Benet, 1995:431).

L'absència de noves mencions a l'enclavament de Sant Pere d'Ambigats no sembla que es pugui atribuir a l'assalt que l'any 965 va afectar els entorns de Barcelona, tot i que part de les forces sarraïnes procedien de Saragossa i Lleida (Balaña, 1992:47), i podrien haver seguit la ruta natural a través de la Conca de Barberà. A. Benet (1995:431-432) no troba indicis d'incidència de les ràtzies musulmanes a la Conca —Bramon (2000) tracta també aquesta qüestió— fins l'expedició que al-Mansur dirigí, l'any 978, contra el comtat barceloní.

5.2. Primers indicis del castell de Barberà: la repoblació dels Santa Perpètua a la segona meitat del segle X i el canvi feudal.

L'expansió territorial del comtat de Barcelona va dur, a mitjan segle X, la frontera amb el territori andalusí a terres de la Conca de Barberà. Les necessitats pròpies de la classe dominant de l'època i, sobre tot, les necessitats derivades de la seva posició estratègica, convertiren aquesta comarca i les adjacents en terra de castells. Des de la delimitació d'un *castrum* de Barberà —del qual es tenen esments documentals des del començament del segle XI— la història d'aquest lloc sovint es confondrà amb la del seu castell. Així, durant els segles XI i XII Barberà és esmentat als documents sempre en relació amb les infeudacions i qüestions sorgides al voltant del seu *castrum*. L'establiment, posteriorment, de la parròquia i la construcció de l'església parroquial de Santa

Maria donaria lloc a un altre seguit d'esments documentals relacionats amb aquella. No en va, l'edat mitjana —especialment en els seus inicis— fou un període en el qual, generalment, només els interessos de les classes dominants —noblesa i església— generaven documents escrits.

Segons diversos indicis detectats per A. Benet (1981; 1995b:512), l'ocupació de la Conca de Barberà en temps del comte Sunyer hauria pogut donar peu a una repoblació de la zona compresa entre Santa Perpètua de Gaià i Barberà a partir del 943. El propietari dels *castra* de Santa Perpètua i de Barberà a principis del segle XI resulta ser un nét de Sal·la de Conflent o de Sant Benet —fundador de Sant Benet de Bages—, descendent dels vescomtes de Conflent, i del qual es documenta una intensa activitat repobladora al Bages i l'Anoia en aquella època.

Sal·la de Santa Perpètua, i a pesar de les repetides incursions musulmanes, apareix com a propietari dels castells de Santa Perpètua i Barberà, per transmissió dels seus pares, el 1013. Per tant, és possible que el seu avi —l'expressat Sal·la de Conflent— hagués aprisiat aquestes terres.

Al-Mansur encetà una política d'atacs periòdics contra el comtat de Barcelona entre 978 i 999-1001, que el seu fill Abd al-Màlik prolongà el 1003.¹² La ràtzia de 978 —seguint el ja citat A. Benet— degué afectar la Conca de Barberà, ja que sembla possible identificar el castell de Lilla entre els llocs assaltats. La ràtzia de 985, tot i que alguns autors¹³ insisteixen en què afectà llocs com Cabra, Selmella i Santa Perpètua, no sembla que hagués estat així; els esments de l'església de Sant Pere de les Roques —a Santa Coloma de Queralt— l'any 986, la venda dels castells de Montagut, Querol i Pinyana —amb esment del castell de Santa Perpètua— l'any 996 i altres referències semblen apuntar en aquesta direcció.

Així, doncs, el 978 els enclavaments de Sant Pere d'Ambigats i del puig de Barberà —que hauria aprisiat uns trenta anys abans Sal·la de Conflent i llavors devia posseir el seu fill— degueren ser assaltats. Consten els assalts a Lilla i a Selmella, per tant tot fa pensar que, pel fet de trobar-se en la ruta entre aquests dos punts, també serien afectats els assentaments que hi hagués en l'actual terme de Barberà de la Conca. De qualsevol manera, l'assalt del 978 no suposà el despoblament de la comarca.

Cal remarcar que tot és hipotètic fins la primera menció directa de l'existència d'un *castrum* a Barberà, que correspon a la venda que en féu —juntament amb el castell de Santa Perpètua— l'expressat Sal·la de Santa Perpètua el 10 de juliol del citat any 1013.¹⁴ A més, aquest document no aporta tampoc cap certesa respecte de l'existència inequívoca d'una veritable fortalesa a Barberà; cal tenir present l'ambigüitat de la terminologia dels documents de l'època, que empren indistintament el terme *castrum* per a referir-se a una fortalesa, al seu terme i fins als drets que pertoquen al seu senyor.¹⁵ Així, no podem descartar la possibilitat que, malgrat hagués estat establert i delimitat —amb tota la imprecisió que es feien les delimitacions en aquell temps— el terme del *castrum que vocant Barberano*, encara no s'hagués aixecat la fortalesa —*castellum*— des de la qual s'hauria d'administrar. No obstant, des de la ràtzia sarraïna del 978 fins a la següent que tenim documentada —el 1033— apareix un lapse temporal durant el qual, i tenint en compte la continuïtat de la presència dels Santa Perpètua en aquest lloc, se'ns fa difícil creure que no s'hagués bastit algun tipus de fortificació al puig de Barberà.

Tornant al document del 1013 en què s'esmenta per primera vegada el *castrum* de Barberà, afegirem que es tracta de la venda dels castells de Santa Perpètua i de Barberà amb els seus termes, que en aquella època devien comprendre —al menys teòricament— tota la comarca. Aquesta venda es féu per 100 unces d'or i, segons l'anàlisi que en fa Sans (1977:17-18), sembla amagar una operació per garantir la propietat d'aquells castells dins del llinatge dels Santa Perpètua en front de l'eixamplament del patrimoni dels Cervelló en aquell sector de la frontera.

El llinatge dels Cervelló havia estès els seus dominis per l'alt Gaià en la mateixa època que ho feren Sal·la de Conflent i els seus descendents de Santa Perpètua. Aparentment, tots dos llinatges exercien l'aprisió al marge de l'autoritat comtal en el mateix sector de la frontera occidental: el xoc d'aquells interessos feudals contraposats era inevitable.¹⁶

El 1012 havia tingut lloc un plet entre el citat Sal·la de Santa Perpètua i el bisbe Borrell de Vic —que sembla haver estat oncle matern del primer—,¹⁷ d'una part, i Hug de Cervelló, de l'altra, per la possessió del castell de Selmella. La resolució del plet, que tingué lloc en un judici celebrat a l'església de Santa Perpètua, fou favorable als Cervelló, encara que no suposà per a Sal·la la

pèrdua del castell de Santa Perpètua, malgrat ho afirmen alguns autors, les opinions dels quals ha recollit recentment Cabañero (1997:316-317).¹⁸ Davant de les pretensions dels Santa Perpètua, que deien tenir drets sobre Selmella perquè es trobava dins del terme del *castrum* de Santa Perpètua, Hug de Cervelló afirmà en aquell judici que Ansulf de Gurb, el seu pare, havia aprisiat aquelles terres i que Amat, germà d'Hug, bastí el castell anomenat *Atoner* o *Atonel* en el lloc de Selmella, el qual castell posseï fins que hi perdé la vida en el transcurs d'una incursió sarraïna que sembla correspondre —per les referències que es donen— a la citada escomesa d'al-Mansur del 978.¹⁹

L'expressada venda dels castells de Santa Perpètua i Barberà del 1013, doncs, es podria emmarcar en aquell context de pugna pel domini de la Conca, en un moment que semblava que la sort es girava d'esquena als Santa Perpètua.

Per a J.M. Sans i Travé (1977) la suposada venda d'aquells castells al bisbe Borrell de Vic no fou altra cosa que una estratagema per ajuntar les forces de Sal·la i les del bisbe en la defensa del patrimoni familiar, donat que el venedor s'assegurava pel document de venda que el control dels dos castells seria retingut per ell mentre visqués i que, un cop morts ell mateix, la seva esposa i el bisbe, només es podrien deixar en herència al membre de la família del venedor que el propi Sal·la determinés.

Per la nostra part, pensem que el conflicte entre els Santa Perpètua i els Cervelló-Montagut de començament segle XI té un abast més important que el d'una simple pugna entre nobles feudals de la frontera. Pensem que és possible considerar aquest conflicte dins del context de la denominada revolució feudal. Bonnassie (1979-1981:I:155; II:109, 229) ens mostra, d'una banda, com el llinatge dels Cervelló-Montagut descendeix en línia directa dels veguers de Gurb que dirigiren el moviment de repoblament a la comarca de Vic i, d'una altra, ens presenta el bisbe Borrell de Vic, en el càrrec des del mateix any en què el seu nebot li *vengué* els citats castells, com un exemple dels clergues que donaren suport a la comtessa Ermessenda contra la noblesa rebel al poder comtal i no dubtaren a emprar la força de les armes contra el bàndol feudal. Així, el mateix bisbe Borrell es veié arrossegat dins el remolí de les guerres privades de l'època, de manera que des “*d'abans del 1017* —any en què morí—, *s'havia llançat empunyant l'espasa contra els*

castellans de Gurb, veïns i enemics de la seva església” (Bonnassie, 1977-1981:II:109). El conflicte entre els Santa Perpètua i els Cervelló-Montagut, doncs, se'ns torna més complex i s'hi barregen elements contradictoris. Si bé el bisbe Borrell li sembla a Bonnassie un dels més decidits defensors de la legalitat tradicional representada per l'autoritat comtal i les lleis visigodes, no deixa de tenir actituds *feudals* —no fa altra cosa que utilitzar els seus castells per a protegir les seves propietats— i els seus parents de Santa Perpètua semblen haver-se mogut, en ocupar aquelles terres en litigi, tan al marge de l'autoritat comtal com els Cervelló.

Respecte a les vicissituds per les quals passà la propietat del castell de Barberà amb posterioritat al 1013, Sans (1977) refereix que el citat Sal·la de Santa Perpètua, juntament amb el bisbe Borrell de Vic, assignaren Barberà al terme jurisdiccional del castell de Montclar. Borrell morí —el 1017, com hem dit— abans que el seu nebot Sal·la —el qual sembla haver finit vers el 1020—, de manera que aquest darrer deixà en testament al seu fill Guillem el castell de Montclar, encara que sota la tutela de Miró, vicari de Vilademàger i de Pontons. Les fosques perspectives que suposava el manteniment d'aquella posició sembla que feren optar Guillem de Santa Perpètua per la venda de Montclar i els seus termes, cosa que aconseguí després de vèncer la inicial resistència del seu protector Miró. La venda es produí el 14 de maig de 1030 i Montclar —que com hem dit incloïa Barberà— passà a propietat d'Arnau Odó i la seva esposa Guilla, per un preu de 500 sous.²⁰

Arnau Odó, però, aviat també decidí desfer-se de Montclar i el 17 d'abril de 1033 el vengué a Bernat Sendered i la seva esposa Quíxol, del llinatge dels Gurb-Cervelló, per un preu inferior al que havia pagat: 300 sous.²¹ Les ràtzies musulmanes d'aquells anys —el 1033²² es documenta un assalt a la zona de Queralt i Argençola— podrien ser l'explicació del ràpid canvi de propietaris i de la pèrdua de valor d'aquell castell.

D'altra banda, Bonnassie (1979-1981:II:24) ens presenta aquestes vendes successives del castell de Montclar com a exemple de les irregularitats que els senyors de la frontera occidental cometien en aquella època. Ni la venda feta per Guillem de Santa Perpètua, ni la que després féu Arnau Odó a

Bernat Sendered de Gurb, varen requerir el consentiment —legalment necessari, donat que se suposava que eren mers representants de l'autoritat pública— del comte. Aquelles transaccions —de les quals, com justificarem després, només la primera hauria inclòs Barberà—, doncs, estaven immerses en el procés general d'usurpació dels béns i drets públics per part de la noblesa: Barberà havia passat, de manera efectiva, a ser un feu privat.

Tornant a la pugna entre els llinatges de Santa Perpètua i de Cervelló-Montagut, trobem que, fos com fos —possiblement a base de compres successives dels drets dels Santa Perpètua—, el desenllaç seguí el curs general de l'època: els més forts acabaren imposant-se. El 5 de novembre de 1053 Alemany Hug de Cervelló-Montagut posseïa Santa Perpètua i el posava sota la potestat del comte Ramon Berenguer en haver esdevingut fidel seu i posteriorment, en un document sense data, però que correspon al moment en què Ramon Berenguer I ja estava casat amb Almodis (1053-1071). Guerau Alemany de Cervelló, fill de l'anterior i nét d'Hug, també deixà l'esmentat castell, per homenatge i jurament, sota l'autoritat del comte. Els Gurb-Cervelló-Montagut acabaren posseint el patrimoni dels Santa Perpètua a la Conca de Barberà.²³

Respecte de l'existència d'un castell a Barberà, hem vist com, durant el període d'instabilitat del domini del comtat de Barcelona en la zona que es situa entre els segles X i XI, sembla possible que es bastís algun tipus de fortalesa damunt del puig de Barberà, la qual, però, possiblement fou destruïda per la ràtzia musulmana del 1033.

Finalitzarem aquest punt tot recordant que hem apuntat que quan es produí la compra de Montclar per part de Bernat Sendered de Gurb el 1033, aquest castell ja no incloïa Barberà dins dels seus termes. Més endavant ho argumentarem.

5.3.Els avenços de la repoblació en la frontera occidental de Barcelona amb anterioritat al segle XII: la visió actual.

Bonnassie (1979-1981:I:311) remarca el poc que va avançar la frontera occidental del comtat barceloní entre el 950 i el 1050. Assenyala, tanmateix, la possessió d'enclavaments en els límits de la Conca de Barberà —Cabra i

Prenafeta des d'almenys el 980—,²⁴ però sense que els homes del comte s'atreïssin a penetrar en aquesta comarca, que —segons ell— es configurava com un desert humà. Així mateix rebutja expressament la possibilitat d'una infeudació de Barberà l'any 1054.²⁵ Aquesta idea d'un lent avenç de la frontera es basa en el fet que els documents de l'època parlen de les terres que es corresponen amb l'actual Conca —referint-se a Ollers i a Anguera— com uns llocs "*d'horror i de vasta solitud, situats en la marca extrema.*"²⁶ Aquestes expressions, que ja s'aplicaren a aquestes mateixes terres de marca el 975 en el document de venda del castell de Queralt,²⁷ semblen haver estat, però, un estereotip, un convencionalisme que servia per a referir-se a la frontera, sens dubte més perillosa i menys poblada que les zones on el domini comtal feia temps que s'hi havia consolidat, però en absolut desèrtiques i tan al marge de la institució comtal. En aquest sentit, J.M. Salrach ha fet observar com l'esment del "*locus horroris et vastae solitudines*" no és sinó una cita del Deuteronomi.²⁸

El document de la donació de Sant Pere d'Ambigats —any 945— esmenta que la donació es féu "*cum terras cultas et ermas*" i, per tant, no només hi deuria haver conreus, sinó també gent que conreava. A més, ja hem dit que les referències toponímiques que hi apareixen permeten suggerir una hipòtesi de continuïtat de poblament com a mínim des de mitjan segle X fins els nostres dies. Aquest document del 945, que havia estat copiat per Pasqual i resumit per Vila Sala, no fou tingut en compte per Bonnassie.²⁹ Pensem, però, que es tracta d'un document determinant per a rebutjar la idea d'un territori realment tan desèrtic com certes fonts pretenen. Aquesta idea, apuntada per A. Benet i Clarà (1981) i per D. Juliano (1985), també la recull J.J. Menchon (1996), qui, en la línia ja suggerida anteriorment per nosaltres mateixos, afegeix que potser l'entestament en veure-hi unes terres ermes i despoblades era una estratagema per a conjurar els drets "*d'uns més que probables aprisiadors, i per què no descendents dels habitants de l'antiguitat tardana.*"³⁰

De fet, l'evidència arqueològica apunta en el sentit d'una continuïtat d'ocupació en el sector de Sant Pere d'Ambigats des d'època romana.³¹ I si els pobladors del Baix Imperi foren capaços de superar els trasbalsos d'aquell temps, res no fa pensar que els seus descendents no poguessin fer el mateix a pesar de les ràtzies sarraïnes que s'esdevingueren des del segle VIII. Fins i tot pensem que cal remarcar, coincidint amb les opinions d'A. Benet, que Prenafeta

—i, per tant, també Cabra— eren de domini comtal abans de la seva aparició en la documentació el 980. Un simple reconeixement visual del terreny demostra com resultaria impossible mantenir Sant Pere d'Ambigats amb una guarnició sarraïna encastellada a Prenafeta.

La pugna entre els Santa Perpètua i els Cervelló pel control de l'Alt Gaià i el mateix Barberà dels inicis del segle XI també pensem que confirma un avenç de la frontera més ràpid del que suggereix Bonnassie. Potser al comte barceloní li resultava en aquell període impossible controlar aquestes terres, però això no es devia pas a que els seus homes no hi fossin presents, sinó més aviat al fet que, i sembla ser que en la frontera més que en altres llocs, aquests ja no l'obeïen i actuaven per iniciativa pròpia.

D'altra banda, potser en les terres muntanyoses de l'Alt Gaià els nobles cristians podien exercir amb certa comoditat el control del territori i dels seus habitants gràcies al recer proporcionat per la mateixa topografia, però en les immediates terres més baixes el control no devia ser pas tan ferm, cosa que no vol dir —com hem tingut ocasió de remarcar— que no hi hagués gent que hi visqués, ni magnats interessats a estendre el règim senyorial sobre aquells pobladors. La gent de Barberà va estar sota la teòrica jurisdicció primer dels Santa Perpètua i després d'Arnau Odó, però el més segur és que aquests no hi poguessin mantenir guarnicions permanents per a defensar-hi els seus drets, les ràtzies musulmanes els en devien expulsar de manera periòdica, encara que no devien trigar gaire a tornar-hi.

A tot això, s'afegí la progressiva recuperació del poder comtal sobre uns nobles que havien actuat durant decennis amb total llibertat en la frontera, cosa que s'esdevingué en gran part durant el regnat de Ramon Berenguer I, del qual ja hem esmentat com aconseguí que els Cervelló-Montagut possessin els castells que tenien a la frontera sota la seva autoritat.³² Segons el nostre parer, Barberà sembla haver format part també d'aquest procés de recuperació del control comtal a la frontera occidental.

Entre el 1033 i el 1051 es produeix un parèntesi durant el qual no apareix documentació relativa a la Conca de Barberà, cosa que Benet (1995:432) considera producte del despoblament de la zona que succeí a l'assalt sarraí documentat el 1033.

Cap a mitjan segle XI els comtes de Barcelona i els d'Urgell encetaren una decidida política repobladora de les terres devastades per les incursions andalusines del primer terç d'aquell segle, entre les quals sembla que hi havia Barberà.

Després que Guillem de Santa Perpètua vengués aquest castell —com a part integrant del castell de Montclar— a Arnau Odó el 1030 es perd la pista de qui en podria haver tingut els drets. Aquesta absència de notícies apunta cap a la idea d'un parèntesi en el domini senyorial de Barberà —encara que probablement el seu terme seguia habitat— des del 1033, amb la consegüent destrucció i abandonament del primitiu castell que potser s'hi havia edificat.

Tot i que Sans (1977:18-19) indica que en la compra efectuada per Bernat Sendered de Gurb el 17 d'abril de 1033 s'inclouia Barberà, del nostre punt de vista no fou així, ja que, d'alguna manera, s'havia segregat prèviament de Montclar, quedant al marge de l'operació. Repassem, per a veure-ho, les afrontacions que citen els documents.

És cert que quan Guillem de Santa Perpètua vengué Montclar a Arnau Odó el 14 de maig de 1030 les afrontacions d'aquest castell incloïen Barberà, donat que es considerava que dit *castrum* de Montclar limitava amb el Francolí:

*"...de una parte, in collum Valle Spinosa vel de Pontilios, et de alia parte, afrontat in termino de Keralto sive boxedas extremas, et afrontat de parte tercia, in ipsa Corbella vel in Francholino sive ad ipse Truliolo de Komalados, de quarta vero parte, affrontat a Charabasa."*³³

Però quan Bernat Sendered de Gurb el comprà a Arnau Odó el 17 d'abril de 1033, les afrontacions que es citen són les mateixes que en la compra que en va fer, el 2 de juliol de 1072,³⁴ Ramon Berenguer I i, en aquesta darrera data, estava prou clar que Barberà constituïa un terme diferenciat. Les afrontacions de 1033 —com les de 1072— diuen que el terme de Montclar arriba "*usque in Barberano*", i proposem interpretar-ho com que *limitava* amb el terme de Barberà. Vegem-ne la transcripció.³⁵

"...de parte orientis in termine de castrum de Pontil<ü> vel de Sancta Perpetua, et pervadit per ipso termine de Sancta Perpetua usque in Barberano, idem de meridie in supradicto Barberano et pervadit usque ad termine de Castrum Assinos, et de occiduo in termine urbem Lerida vel in rivo Curbo, et de parte, vero, circii sie venit per valle dAlfez usque

in termine Sancta Cholumba vel Cheralto, et sic conglobat usque ad termine de castrum supradictum Pontill<ü>s."

Per tant, els Cervelló-Montagut mai van posseir Barberà, la qual cosa explicaria perquè no el van reclamar quan el comte l'infeudà al llinatge dels Ponts-Puigverd.

Després que les ràtzies sarraïnes de la dècada de 1030 devastessin la Conca de Barberà i n'expulssessin cap a les serres circumdants els nobles aprisiadors, establir-se en el terme de Barberà deuria haver esdevingut una empresa molt arriscada, però entre la noblesa de la frontera no faltaven homes ambiciosos disposats a arriscar-se: és aquí quan entrà en joc Arnau Pere de Ponts. Així, pensem que el document³⁶ que dóna compte de la *convenientia* entre Ramon Berenguer I i Arnau Pere de Ponts, segons la qual el comte li donava Barberà en feu l'any 1054 té, malgrat tractar-se d'una falsificació —reconeguda com a tal des del segle XII—,³⁷ un fons de veritat. Així ho establí Sans (1977) i ho recullen diversos autors.³⁸

Segons això que acabem d'exposar, resulta versemblant suggerir que a mitjan segle XI un llinatge prou fort, i prou ambiciós com perquè el risc no l'arronsés podia exercir el domini sobre Barberà. És més, si l'horitzó que abastà Bonnassie no hagués estat tan extens, hauria pogut tractar amb més deteniment dos documents que recull com a exemples de l'aparició de la senyoria banal —cosa per a la qual els considerà prou vàlids— i identificar-los com a referits al castell de Barberà de la Conca. De fet, aquests documents —els núms. 405 i 438 dels pergamins de Ramon Berenguer I conservats a l'ACA—, datats pels volts del 1070, no fan sinó corroborar la versemblança de la donació a Arnau Pere de Ponts vers el 1054.³⁹

De qualsevol manera, ¿com passà Barberà a mans de Ramon Berenguer I i d'Arnau Pere de Ponts?, ¿que succeí amb aquest castell després que l'adquirís, el 1030, Arnau Odó? Podem suggerir algunes possibilitats: que Barberà fos aprisiat pels Ponts i el document de 1054 representi la regularització del seu domini respecte la institució comtal, que hagués estat comprat —com tants d'altres castells—⁴⁰ per Ramon Berenguer I abans de 1054 o que, d'ençà les darreres ràtzies, restés abandonat i sense reivindicació per part d'Arnau Odó o dels seus hereus i hagués passat a domini comtal. Totes

tres opcions, i fins certes combinacions d'elles, tenen elements a favor i en contra.

P. Bonnassie (1979-1981:II:141-149) recull la compra de castells a la frontera occidental per part de Ramon Berenguer I i malgrat que no esmenta Barberà —sí, però Montclar—,⁴¹ cal tenir en compte que aquest castell, com a terme independent que pensem que tornava a ser després del 1030, podria haver estat adquirit durant les primeres compres —registrades a partir de 1048—. Això podria explicar que el 1054 el comte de Barcelona pogués infeudar Barberà.

Per altra banda, considerar el total abandó —del punt de vista del domini senyorial— de Barberà d'ençà la ràtzia de 1033 permetria explicar perquè Arnau Pere haurà de procedir a restaurar i repoblar Barberà. Fins i tot ens permetria suggerir que es tractava d'un noble aprisiador, com era típic a la frontera; però segueix deixant en l'aire la no reivindicació per part dels hereus d'Arnau Odó, cosa que resulta difícil d'entendre donada la naturalesa cobdiciosa de la noblesa de l'època.

Els dubtes relatius al període 1033-1054 són, doncs, nombrosos. Durant aquests vint anys, descartada la inclusió en el terme de Montclar, ningú sembla posseir Barberà.

5.4.El castell de Barberà sota Arnau Pere de Ponts-Puigverd. L'establiment d'una senyoria banal.

Tot el període anterior al regnat de Ramon Berenguer I és molt fosc respecte de Barberà i aquesta foscor és també present en la manera com Arnau Pere de Ponts fa la seva aparició en escena.

En temps de Ramon Berenguer I la tasca repobladora s'eixamplà de manera notable cap al sud i l'oest. L'estudi de la documentació de l'època sembla apuntar que en la zona corresponent a la Conca de Barberà aquest moviment d'ocupació de terres avançava per les carenes que, des del nord-est, dominen aquesta comarca. El 1054 —malgrat la desconfiança que suscita a alguns historiadors—, una conveniència entre els comtes Ramon Berenguer i Almodis i el cavaller Arnau Pere de Ponts traslladà la colonització a la plana

central de la Conca, en concedir-li en feu el puig de Barberà i la roca de Prenafeta, feu que incloïa un extensíssim terme que s'estenia fins a l'Ebre. Per aquell pacte, Arnau esdevenia vassall del comte i aquest li encomanava la missió de defensar les honors que li entregava, cosa que depenia en bona part de la solidesa de la posició de Barberà. Per això, Ramon Berenguer li concedia, a més, mil mancosos de les paries que havia de rebre de les taifes andalusines com a ajut per a l'obra de restauració i fortificació.⁴²

Segons el citat document el terme de Barberà era extensíssim i arribava fins a l'Ebre; aquests límits, però, només devien ser teòrics, ja que els baluards musulmans, com Siurana i Prades, havien d'impedir per força fer efectiu el domini gaire més enllà del Francolí.

Arnau Pere era un magnat feudal pertanyent a un llinatge vicarial que havia pres el nom del castell de Ponts i que havia estès els seus dominis des de la marca del comtat d'Urgell cap a les comarques de l'Urgell i la Segarra, segurament repoblant aquells llocs. És a dir, constituïen un cas paral·lel als Gurb, que des de la plana de Vic havien fet cap a l'Alt Gaià. Per això, potser la seva presència a Barberà no es devia al principi a una iniciativa comtal, sinó a una colonització privada —*aprisió*— i no hauria estat fins més endavant que es sotmeté a l'autoritat comtal. En aquest sentit, A. Benet (1995:432-433) apunta la possibilitat que durant el període de llacuna documental que s'estén entre el 1033 i el 1051 s'hagués produït alguna colonització privada que no hauria deixat —pel seu caràcter— rastre documental.

La infeudació de 1054 esmenta, d'altra banda, uns cavallers que són donats, amb homenatge sòlid, a Arnau Pere: és a dir, que és possible que en aquella data ja hi haguessin cavallers establerts al *castrum* de Barberà. Ara bé, ¿qui els havia dut fins allí?: pensem que el més probable és que aquest fragment del document reculli la referència velada a una *aprisió*.

En qualsevol cas, el 1054 —si donem per bona la data que figura en el citat document— Arnau Pere de Ponts tenia Barberà en feu de Ramon Berenguer I. Poc després —el 9 d'agost de 1055— Arnau Pere també obtingué del comte la concessió de la veïna roca de Prenafeta en alou franc i lliure.⁴³

Posteriorment, l'any 1067 Berenguer Ramon II infeudà Barberà a Ermengol IV d'Urgell. El comte barceloní, però, hi retingué diversos domenges, la meitat dels delmes i el castell de Prenafeta, que donava en alou —com ja

s'havia establert en la conveniència de 1055— a Arnau Pere, el qual passava ara a tenir Barberà pel comte Ermengol.⁴⁴

La nova relació entre Arnau Pere i Ermengol IV es formalitzà documentalment amb la infeudació que aquest comte —amb consentiment del de Barcelona— li féu de Barberà, amb data de 17 d'abril de 1068.⁴⁵

En aquesta infeudació de 1068 es concedia a Arnau Pere cinc *cavalleries* —és a dir, terres per a mantenir cinc cavallers— en les possessions que Ermengol IV tenia a Ponts i cent unces d'or anuals amb la fi d'ajudar el feudatari a fortificar el castell de Barberà.

Arnau Pere, però, no devia tenir prou capacitat per dur a terme l'empresa de Barberà, o potser estava més interessat en altres coses. Així, que el 25 d'agost de 1069 va subinfeudar Barberà a un altre cavaller anomenat Berenguer Ramon, donant-li grans facilitats per acomplir la tasca repobladora: a més del feu i els drets senyoriais habituals, Arnau li concedí 10 unces d'or anuals. En la conveniència s'especificava que el feudatari havia de ser "*estadant de Barbera die cotidie si terç de cavalers...*",⁴⁶ per la qual cosa sabem que la guarnició que s'hi havia d'establir era més aviat modesta: només tres cavallers, incloent el mateix feudatari.⁴⁷

Per raons que se'ns escapen el cavaller Berenguer Ramon no pogué dur a terme la missió repobladora, ja que Arnau Pere subscriuí una altra conveniència, ara amb Ramon Bermon, el 24 de novembre de 1072.⁴⁸ Amb tot, en aquell moment ja hi havia diversos cavallers establerts a Barberà —"*comendo tibi ipsum castrum Barbera et dono tibi [...] cavallarios solidamente*"— i un altre a Prenafeta —"*et dono tibi ipsum castrum de penna freita per fevo et de ipso cavallario solidamente*"—, donat que aquest nou feudatari en rebia la fidelitat sòlida. L'esment de l'existència d'aquells cavallers ens permet suggerir que la repoblació ja s'havia iniciat amb anterioritat a la data d'aquesta segona infeudació i que aquells cavallers devien ser mantinguts per la població resident —els indígenes, l'existència dels quals hem suggerit en diverses ocasions, i potser els repobladors que hi haguessin pogut dur des del 1054—.

Arnau Pere encomanà, doncs, Barberà a Ramon Bermon i li concedí unes condicions encara més avantatjoses que a l'anterior vassall —per exemple, les 10 unces foren incrementades a 20—. Les dificultats que devia

suposar l'empresa de repoblar Barberà quedaven recollides en el mateix document, en el qual s'especifica que si el vassall reclamés l'*obertura* —cancel·lació del contracte feudal i regressió del feu rebut al senyor—⁴⁹ li caldria buscar un altre carlà⁵⁰ que el substituís, i si no ho pogués aconseguir perdria els drets que tenia a mitges amb Arnau Pere —*Et si ad obertura venia de castela mitad Raimondus Bremundus ad laudamentum de Arnallus Petrus et si inveniat nullum avere abeat per medietatem*—.

Sans (1977:24) opina que la veritable repoblació de Barberà es deuria iniciar a partir de 1072, amb l'acord entre Arnau Pere i Ramon Bermon. Font i Rius (1969-1983:I:748), per la seva banda, situa també aquesta repoblació entre 1075 i 1080. Respecte d'això ja hem apuntat que la conveniència subscripta amb aquest darrer cavaller suggereix que ja hi havia pobladors durant el domini del primer feudatari. Així, el pacte amb Ramon Bermon degué suposar la intensificació d'un procés repoblador, que ara era dirigit pels Ponts, però que es degué iniciar amb apriadors espontanis —sense oblidar una possible repoblació duta a terme pels volts de l'any 1000 per part dels Santa Perpètua— que es sumarien a una població autòctona escassa.

Bonnassie (1979-1981:II:51, 56-57) empra la infeudació feta a Berenguer Ramon com a exemple de la constitució de senyories banals a Catalunya. Els habitants de Barberà havien estat sotmesos a un seguit d'exaccions en virtut del ban senyorial; algunes d'aquestes exaccions eren antigues càrregues d'origen públic degenerades pel ban i convertides en drets que ara els castellans percebien per compte propi —per exemple els *quarters* o les *civadas*—, mentre que d'altres —per exemple les *trobas*— eren fruit exclusivament de l'arbitrarietat, en aquest cas d'Arnau Pere de Ponts. Es tracta d'un tipus d'imposicions que es generalitzaren a mitjan segle XI.

D'altra banda aquesta infeudació constitueix, segons Bonnassie (1979-1981:II:67) un exemple dels repartiments tripartits dels beneficis d'una castellania que sorgiren també a mitjan segle XI.

Taula núm. 4.

REPARTIMENT DELS INGRESSOS BANALS I PARROQUIALS DE LA CASTELLANIA DE BARBERÀ L'ANY 1069.

	Comte (senyor)	Arnau Pere (feudatari directe)	Berenguer Ramon (carlà)
1. Ingressos banals			
Trobes	1/4	1/4	1/2
Quarters	1/4	1/4	1/2
Civades		1 civada	Civades
Joves			Totalitat
Tragins			Totalitat
Ingressos de la farga			Totalitat
Altres usatges		3/4	1/4
2. Drets de justícia	1/2	1/4	1/4
3. Ingressos parroquials	1/4	1/4	1/2

Font: Bonnassie (1979-1981:II:67).

Amb tot, creiem que el repartiment interpretat per Bonnassie no és del tot correcte. Si partim del conjunt de documents referits a Barberà de mitjan segle XI —alguns dels quals eren desconeguts per Bonnassie o no els va tenir en compte per considerar-los falsos—, cal considerar els següents supòsits:

-que en ser infeudat Barberà a Arnau Pere de Ponts el comte de Barcelona es reservà la meitat dels delmes i de la resta de drets (Sans, 1997:doc. 3).

-que després Barberà va ser infeudat per Ramon Berenguer I de Barcelona al comte Ermengol VI d'Urgell tot reservant-se aquell la meitat dels delmes (Sans, 1997:doc. 5).

-que en la conveniència feta entre dit comte d'Urgell i Arnau Pere⁵¹ aquell li concedia tots els delmes que li corresponien, les dues parts de totes les *eixides* —la qual cosa sembla voler dir, tenint en compte que el 1054 tots els drets havien estat partits a mitges entre el comte de Barcelona i el senyor de Ponts que, ara se li concedia la totalitat— i la totalitat de questes, toltes i fòrcies (Sans, 1997:doc. 6).

-que en la infeudació d'Arnau Pere al cavaller Berenguer Ramon —feta un any després— no s'especifica pas en cap moment que allò que és donat hagi estat objecte d'una nova renegociació general que modifiqués les parts corresponents als comtes, i es fa referència únicament al fet que Arnau Pere exceptua d'allò que dóna el que s'havia reservat el comte —*exceptus dominicaturas de comite*— (Sans, 1997:doc. 7).

A més, Bonnassie no té en compte en el seu quadre que hi havia ingressos per *guaites*, ni sabem d'on obté la referència de l'única *civada* que assigna a Arnau Pere de Ponts.

En virtut de tot això, creiem que el repartiment dels drets sobre Barberà en la conveniència entre Arnau Pere de Ponts i el cavaller Berenguer Ramon, considerant els drets que s'hi havien reservat els citats dos comtes, s'hauria d'entendre de la manera que tot seguit proposem:

Taula núm. 5.

REPARTIMENT DELS INGRESSOS SENYORIALS DE LA CASTELLANIA DE BARBERÀ L'ANY 1069 (SEGONS ELS DOCS. SANS, 1997:DOCS. 3, 5, 6 I 7).

	Comte de Barcelona	Comte d'Urgell	Arnau Pere de Ponts	Berenguer Ramon
1.Ingressos banals				
Questes*			3/4	1/4
Toltes*			3/4	1/4
Fòrcies*			3/4	1/4
Altres usatges			3/4	1/4
Trobes			1/2	1/2
Quarters			1/2	1/2
Joves				Totalitat
Tragins				Totalitat
Ferreria				Totalitat
Guaites				Totalitat
Civades				Totalitat
2.Drets de justícia				
Estacaments			1/2	1/2
Plets			3/4	1/4
Cugúcia			Totalitat	
Homicidis			Totalitat	
3.Ingressos parroquials				
Delmes	1/2		1/4	1/4

*Hem considerat aquest drets —citats al doc. Sans, 1997:doc. 6)— com a part dels “alios usaticos”, els quals aparentment englobaven altres exaccions.

Elaboració pròpia.

Així, doncs, el comte de Barcelona i, especialment, el d'Urgell van renunciar a percebre rendes banals de Barberà segurament per afavorir un repoblament que resultava molt dificultós. El primer només va retenir la meitat dels delmes i algunes terres com a domenges, mentre que el segon va cedir a Arnau Pere de Ponts tots els drets que podien suposar l'obtenció d'ingressos. Ermengol d'Urgell, qui per Barberà i altres castells havia contret amb Ramon Berenguer I l'obligació d'ajudar-lo militarment, donar-li consell i assistir-lo (Sans, 1997:doc. 12), obtenia únicament el compromís d'Arnau Pere de cedir-li en qualsevol moment la potestat del castell concedit, fer-li servei d'host amb 7

cavallers i 20 ases i els acostumats serveis de corts, plets i seguicis (Sans, 1997:doc. 6).

Igualment, Bonnassie (1979-1981:II:48) empra la infeudació feta a Ramon Bermon com un altre exemple d'extensió del ban senyorial sobre unes comunitats pageses indefenses. Així, Arnau Pere hauria esdevingut un dels castellans incontrolats, típics de l'època, que administraven arbitràriament els pagesos residents en llurs senyories. En aquest segon cas, a més de les impositcions referides en relació a la primera infeudació, els drets d'ús i de trànsit —*emprius*— que sempre havia gaudit lliurement la comunitat pagesa de Barberà passaren —com en molts altres llocs— a dependre del ban del senyor i així quedava palès quan Arnau Pere deia al seu feudatari "*dono tibi [...] adempracionem de ipsos omnes.*" I no únicament s'atribuïa, el senyor de Barberà, els drets adquirits pels habitants de les seves honors de la Conca, sinó que arribava a atribuir-se les pròpies persones, tal com en para esment Bonnassie (1979-1981:II:254) respecte de la donació que també féu a Ramon Bermon de "*I ominem a domenge per badle*" en el castell de Prenafeta.

Per tant, en el tercer quart del segle XI, tot i les dificultats per establir pobladors en una posició arriscada de la frontera com era Barberà, la situació jurídica dels habitants del terme d'aquell castell havia degenerat tant sota el ban d'Arnau Pere de Ponts que fins trobem que aquest hi tenia *homes propis*.

Tot seguit incloem un quadre on proposem una interpretació del repartiment dels drets senyorials sobre la castellania de Barberà a partir de la conveniència entre Arnau Pere i Ramon Bermon.

Taula núm. 6.

REPARTIMENT DELS INGRESSOS SENYORIALS DE LA CASTELLANIA DE BARBERÀ L'ANY 1072 (SEGONS ELS DOCS. SANS, 1997:DOCS. 3, 5, 6, 7 i 8)*

	Comte de Barcelona	Comte d'Urgell	Arnau Pere de Ponts	Ramon Bermon
1.Ingressos banals				
Emprius dels homes				Totalitat
Civades			Quantitat indeterminada	1 civada de cada home
Eixides			3/4	1/4
2.Drets de justícia				
Plets majors			3/4	1/4
Plets menors			3/4	1/4
3.Ingressos parroquials				
Delmes	1/2		3/8	1/8

*No s'ha tingut en compte els drets donats en la mateixa convinença a Ramon Bermon en els castells de Prenafeta i Pira.

Elaboració pròpia.

Quant al significat dels termes esmentats en les infeudacions fetes als cavallers Ramon Berenguer i Ramon Bermon, precisarem —seguint Rodón (1957), Bonnassie (1979-1981) i Freedman (1993)— les següents interpretacions:

Ingressos parroquials:

-*decimas*: delmes (desena part de les collites).

Drets de tipus judicial:

-*estacaments*: fiances deixades pels pledejadors a l'inici dels plets.

-*plets*: beneficis directes trets dels processos. En aquest cas (document Sans, 1997:doc. 7) el terme emprat ("*placitos*") sembla referir-se a tot tipus delictes.

-*plets majors*: suposaven la confiscació dels béns del condemnat i procuraven importants beneficis. Podien implicar l'obligació del culpable de treballar la resta de la vida al servei del senyor o, si aquest hi consentia, de la família de la víctima.

-*plets menors*: es consideraven com a tals els delictes de menor importància, els actes de mala conducta vers el senyor o vers un altre habitant del districte del castell. En el document on els analitzem (Sans, 1997:doc. 8) són designats amb el terme "*rexiões*" (rinyes).

-*cugúcia*: "plet major" referit a l'adulteri de la dona. En el segle XIII es constata que implicava la confiscació de la meitat dels béns de la dona si l'adulteri no havia estat consentit pel marit, o de la totalitat si n'hi havia hagut.

-*homicidis*: "plet major" referit a l'homicidi o mort violenta d'una persona.

Ingressos banals.⁵²

-*civades*: imposició de caràcter paramilitar consistent en l'entrega de civada per a la manutenció dels cavalls dels *milites*.

-*emprius*: dret d'ús i de pas per les terres.

-*eixides*: s'aplicava als beneficis, rèdits o tributs, en general, que s'obtenien en determinat lloc.

-*ferreria*: monopoli senyorial o "banalitat" relativa a les activitats de la farga.

-*fòrcies*: guanys de natura múltiple arrabassats per la força als habitants de la castellania.

-*guaites*: les "guaites" eren un cens banal de clar origen paramilitar.

-*joves*: servei banal consistent en una jornada de conreu per a cada pagès, que tingués bestiar de tir, cada any.

-quarters: imposició satisfeta en carn de bestiar.

-questes: deducció efectuada sobre les reserves d'aliments dels habitants de la castellania.

-toltes: deducció efectuada sobre les reserves d'aliments dels habitants de la castellania.

-tragins: servei de transport que havien de fer els pagesos propietaris de rucs i mules.

-trobés: dret consistent en què tot allò considerat "trobat" pertanyia pel ban al senyor.

-usatges: drets indeterminats, però d'arrel banal.

Aquestes dues conveniències promogudes per Arnau Pere de Ponts —especialment la segona— mostren que, si en temps de Guillem de Santa Perpètua i Bernat Sendered de Gurb (anys 1030 i 1033) Barberà havia esdevingut un feu privat, en temps del primer Ponts tingué lloc un aprofundiment de la senyorialització.

En aquest sentit, no hi ha cap mena de dubte que, tot i que la posició de Barberà resultava arriscada i que devia ser més fàcil convèncer pagesos per anar a establir-se en llocs menys perillosos, Arnau Pere no va tenir cap mena de problema en esprèmer els béns dels habitants dels diversos termes inclosos en el castell de Barberà —Pira i Prenafeta, a més del propi Barberà—. Pel poder del seu ban, es va anar atribuint tot un seguit de drets que van incloure també —tot i que segurament només en relació a algunes persones— la servitud personal.

Amb tot, a qualsevol senyor li interessava tenir com més pagesos millor dins dels seus dominis. I així, una de les prioritats bàsiques en aquells moments era establir-hi colons. Com veurem més avall, els descendents d'Arnau Pere afirmaven que aquest fou capaç de dur a Barberà un nombre considerable de nous pobladors en el segon intent que hi feia —cosa que sembla correspondre amb la segona de les conveniències que hem referit—.

Aquest establiment de colons i l'existència de gent de condició servil aparentment no semblen lligar massa. Cal pensar que els nous pobladors que hi dugué Arnau Pere de Ponts no tenien massa on triar, que se'ls garantiren un

mínim de drets davant la cobdícia senyorial o, com opina Freedman (1993:161-162), que el desconeixement d'altres possibilitats els feia acceptar com a normal la seva condició.

De com va anar la repoblació de Barberà iniciada pels volts de 1072 en dóna compte un document datat cap a la fi del segle XII, entre 1184 i 1188.⁵³ Es tracta d'una súplica presentada per Pere (II) de Puigverd —descendent col·lateral d'Arnau Pere de Ponts— davant el bisbe de Lleida contra la reivindicació que de Barberà feien els templers. Recull el que Sans (1977:24-27, 54) considera plasmació per escrit de la tradició familiar dels Ponts-Puigverd, potser exagerada en alguns aspecte, però vàlida en sentit general.

Segons Pere (II) de Puigverd, el seu avantpassat Arnau Pere havia arribat a presentar-se davant del comte d'Urgell per a expressar-li la renúncia al feu de Barberà, renúncia que fou motivada per les enormes dificultats que aquella empresa de repoblació suposava, especialment per causa de la bel·ligerància —"*magnas guerras*"— dels musulmans de Prades, Lleida i Tortosa. El comte, però, no li va acceptar la renúncia i el convencé, tot millorant-li notablement les condicions de la tinença —incloent-hi "*C unzas de auro et V cavalleries de terra per unumquemque annum [...] usque Barbera fuisset populatum et hedificatum*"—, per tornar-ho a intentar. Segons el mateix testimoni, Arnau Pere establí, llavors, a Barberà quatre-cents colons —que hi féu anar des de les seves possessions d'Agramunt, Ponts, Oliola i Puigverd— i trenta cavallers que els protegissin, de manera que l'esquifida guarnició de tres cavallers establerta en un principi quedava àmpliament millorada. A més, el mateix Arnau Pere hauria dirigit personalment les tasques de fortificació i de colonització, les quals haurien suposat el bastiment d'una veritable fortalesa al puig de Barberà.

Sans considera que els quatre-cents pobladors —xifra que sembla una de les exageracions abans advertides— es degueren establir en els diversos llocs que incloïa el terme del castell de Barberà —Barberà, Pira i Prenafeta— i que l'interès demostrat pels comtes germans Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II en l'esmentat castell —any 1080—⁵⁴ seria una prova de la materialització dels projectes colonitzadors. Altres referències properes en el temps i en l'espai —donacions dels puigs d'Ollers i d'Anguera (el 1076)⁵⁵ i de l'Espluga (el 1079)⁵⁶ entre d'altres— confirmarien també el nou context de

confiança i seguretat que creà la guarnició militar establerta a Barberà per Arnau Pere. Context en el qual, en opinió de Sans, també hi deuria haver influït la política d'aliances amb Lleida i Tortosa duta a terme pel comte Berenguer Ramon II.

El que sembla un intent del comte d'Urgell d'organitzar un bisbat a la Conca de Barberà, l'any 1087, també podria interpretar-se en el marc d'unes bones perspectives repobladores (Sans, 1997:18).

Aquesta tranquil·litat i progrés de la colonització, però, no va durar molt. Un assalt musulmà va malmetre el castell de Barberà i provocà la mort de tota la guarnició i del mateix Arnau Pere, ultra ocasionar greus pèrdues entre els pobladors, molts —tots, segons el document—⁵⁷ dels quals foren capturats pels assaltants sarraïns i convertits en esclaus.

Segons el mateix document, Barberà i el seu territori van quedar a mercè dels sarraïns "*multum tempus*", fins que Pere (I) de Puigverd reedificà el castell i repoblà el seu terme, sostenint durament aquella posició en front dels assalts musulmans.⁵⁸

Aquest assalt sofert pel castell de Barberà a final segle XI, havia estat datat inicialment (Sans, 1977:26-27) —basant-se en diversos indicis com el testament sacramental del vescomte de Cardona i les dificultats de la repoblació de l'Espluga de Francolí— l'any 1086 i posat en relació amb el conflicte entre les taifes de Saragossa i de Lleida. Més recentment A. Benet (1995:444) ha revisat la qüestió i proposa relacionar l'assalt en què morí Arnau Pere de Ponts amb l'arribada dels almoràvits a al-Andalus, la qual cosa suposa desplaçar-ne la data fins al 1096.⁵⁹

Entre els cavallers cridats a Barberà per Arnau Pere s'hi devia comptar Guerau Guitard de Santa Perpètua, els descendents del qual encara tenien drets en el present castell a final segle XII. Benet i Piquer (1995:512-514) esmenten que un Guerau Guitard de Santa Perpètua apareix signat en un document comtal de l'any 1076 i suggereixen que es podria tractar del repobrador d'un terme proper al puig d'Anguera i del puig de Seguer, proper al castell i terme de Santa Perpètua. Per altra banda, el testament del seu besnét —any 1193 (Sans, 1997:doc 172)— precisa que dit Guerau Guitard "*acaptavit et populavit*" les seves propietats a Barberà i que les tingué fins que "*sarraceni*

occiderunt eum”, qui sap si l’any 1096 a Barberà i al costat d’Arnau Pere de Ponts.

Malgrat que avui s'accepta la seva validesa, els documents dels quals procedeix el nucli de la informació sobre la repoblació de Barberà durant la segona meitat del segle XI —la donació de Barberà a Arnau Pere de Ponts el 1054, la infeudació de Barberà a Ermengol IV d'Urgell el 1067 i aquesta darrera súplica de Pere de Puigverd (fill del Puigverd d'igual nom que pledejà amb Ramon Berenguer IV) al bisbe d'Urgell de final segle XII— han estat molt discutits i sovint s'ha rebutjat la seva validesa, especialment pel que fa a la data de 1054 per a l'inici de la repoblació de Barberà. No obstant, els arguments que ofereix Sans semblen prou convincents com per acceptar, tot i que es tracti de falsificacions, que el seu contingut deu ser veritat.⁶⁰ Més endavant, quan repassem el judici que enfrontà Ramon Berenguer IV i Pere de Puigverd, tornarem a referir-nos a aquests documents.

5.5.Els successors d'Arnau Pere.

Després del referit assalt de 1096, els almoràvits llançaren una devastadora campanya contra les fronteres dels comtats catalans al voltant de 1102⁶¹ i les marques d'Urgell i Manresa quedaren afectades d'un gran despoblament per aquesta causa. Tot i que no hi ha esments documentals que ho permetin corroborar, A. Benet (1995: 444-445) opina que el nou buit de documents relatius a la Conca de Barberà que es situa entre 1090 i 1130 podria significar que aquesta comarca també hagués quedat despoblada a partir de 1096.

Sans (1977:28-29) també es refereix a un despoblament del castell de Barberà que s'hauria prolongat "*al menys fins al segon quart del segle XII.*" Justifica aquest despoblament de Barberà per les successives escomeses almoràvits de 1107-1108, 1114 i 1115 —la darrera de les quals fou atribuïda pel cronista Desclot als sarraïns de Prades i Siurana—. ⁶²

LI. París (1967:10) situa la frontera —resultant de les campanyes almoràvits— entre l'Espanya musulmana i el comtat de Barcelona al mig de la Conca, entre Pira i Barberà, i destaca l'enduriment de la lluita com a conseqüència de la desaparició de l'antiga *terra de ningú* pels avenços dels uns

i dels altres. Basant-se, fonamentalment en les afirmacions de Ramon Berenguer IV en el citat judici de 1157, relatives a que havia estat ell qui conquerí Pira i Prenafeta, atribueix aquests dos llocs als musulmans, mentre que correspondria als barcelonins la línia Espluga de Francolí-Guàrdia dels Prats-Barberà.

No dubtem del fet que a principis del segle XII es deuria incrementar la lluita en el sector corresponent a la Conca de Barberà, ja que és prou coneguda la nova política de repoblació de les fronteres que engegà Ramon Berenguer el Gran, després d'aturar l'avenç dels almoràvits a Martorell el 1114 i de rebutjar-los a Barcelona el 1115, la qual política donà lloc a la donació de Tarragona i la seva comarca al bisbe Oleguer —any 1118—, ultra les campanyes adreçades contra Lleida i poblacions veïnes. Aquesta política comtal és interpretada per Sans (1977:28-29) com l'element que permeté posar fi a l'abandó de la posició de Barberà, de manera que la reculada del poder musulmà propiciada pels èxits de Ramon Berenguer el Gran hauria permès Vidià de Ponts-Puigverd restaurar Barberà. Amb tot, no ens sembla tan clar que puguem atribuir Pira i Prenafeta al domini sarraí simplement per les afirmacions de Ramon Berenguer IV. Si fou el comte qui conquerí aquests llocs, ¿com va permetre que els Ponts-Puigverd es possessin entre mig? i, sobre tot, ¿com és que Vidià de Ponts s'atribuïa Barberà ja abans de 1119?

Novament hem d'esgrimir els arguments emprats anteriorment per a relativitzar aquest *despoblament*. És possible que els comtes d'Urgell i de Barcelona no s'atrevisser a establir-hi guarnicions militars i colons durant temps, però és dubtós, i pensem que la conservació de la toponímia dels documents del 945 —relatiu a Sant Pere d'Ambigats— i del 980 —relatiu a Cabra— n'és un bon suport, que l'assalt sarraí de 1096 hagués provocat allò que els assalts esdevinguts des del Baix Imperi no havien pogut: que la població indígena marxés.

Tornant als interessos que els Ponts-Puigverd tenien a Barberà, segons el testimoni presentat per Ramon Berenguer IV en el judici de Lleida de 1157⁶³ sabem que un cop mort Arnau Pere els seus feus passaren a son fill Pere Arnau —qui l'any 1098 s'autoproclamava senyor de Ponts—,⁶⁴ el qual morí sense descendència —i intestat—, per la qual cosa Barberà passà al citat Bernat Pere de Ponts —anomenat Vidià—, cosí seu pel fet de ser fill d'un germà

d'Arnau Pere. Sembla, doncs, que a pesar de no haver restaurat la fortalesa i de no tenir-hi cap establiment permanent, el llinatge dels Ponts —a partir de mitjan segle XII denominat *de Puigverd*— continuà lligat a Barberà.

La presència dels Clariana a Barberà al segle XII (Sans, 1997:doc. 172), en qualitat de descendents d'un vassall d'Arnau Pere de Ponts, reforça la nostra tesi relativa a la continuïtat del domini dels llinatges repobladors de mitjan segle XI més enllà del daltabaix de l'any 1096.

Recuperant el fil cronològic dels documents que esmenten Barberà, el 1126 apareix citat entre una sèrie de llocs i castells on Ermengol VI d'Urgell feia donació d'un home al bisbe Pere d'Urgell per tal de reparar un tort que li havia fet.⁶⁵ Poc després —any 1131— el testament de Ramon Berenguer el Gran cita Barberà entre els diversos castells de la frontera occidental que aquest comte deixava a son fill.⁶⁶

Sans (1977) considera aquest retorn de Barberà als documents, no ja com un simple topònim sinó com un lloc habitat i amb interès econòmic, significa que Vidià de Ponts havia emprès la repoblació d'aquest lloc "*probablement a la ratlla del segon quart del segle XII*", cosa que hauria despertat l'interès dels comtes d'Urgell i de Barcelona reflectit pels dits documents de 1126 i 1131. D'altra banda, es constata el fet —citats al seu testament— que Vidià de Ponts fou un personatge prou ric i pròxim al comte Ermengol VI d'Urgell com per haver-li fet un préstec, segons Bonnassie (1979-1981:II:214) en funció de les obligacions vassallàtiques contretes per aquell.

El testament de Vidià de Ponts apunta també vers la idea d'una exitosa recuperació de Barberà. Tot plegat sembla suggerir que els Ponts-Puigverd varen retenir la possessió del castell i tornaren a garantir la seguretat dels pobladors, als quals segurament degueren afegir els efectius d'alguna nova repoblació. Així, el març de 1119 el testament de Vidià de Ponts, incloïa en el llegat els castells de Barberà, Pira —Bonnassie (1979-1981:II:232) es va confondre perquè transcriu "*Piera*"— i Prenafeta.⁶⁷

Les campanyes almoràvits de principis del segle XII no degueren afectar l'enclavament de Barberà d'una manera tan important com l'assalt del 1096, ja que els Ponts-Puigverd van reparar, amb certa rapidesa, la fortalesa dels desperfectes ocasionats per l'assalt en què morí Arnau Pere. En la donació que de Barberà féu, l'any 1132, Ermengol VI d'Urgell als templers es qualifica el

castell de "*munitissimum*", la qual cosa sembla donar compte de la referida reconstrucció (Fuguet, 1996:209).

De qualsevol manera la documentació anterior a la dècada de 1130 és escassa i no permet reconstruir una imatge clara de la situació en què es trobava el castell i territori de Barberà. Així, tot i afirmar que Vidià de Ponts restaurà i repoblà Barberà, Sans (1995:456) considera que es tractà d'una repoblació temporal i que la minoritat del seu fill Pere afavorí un nou despoblament. En aquest sentit, hem de recordar com els Puigverd de finals del segle XII consideraven que Barberà havia restat despoblat des de la mort d'Arnau Pere fins a l'arribada de Pere (I) de Puigverd.⁶⁸

El març de 1119, data en què Vidià de Ponts feia testament i deixava Barberà, en qualitat de feu, i Pira i Prenafeta, en qualitat d'alous, al seu fill Pere, l'hereu de Vidià devia ser menor d'edat ja que s'establia que hauria de posseir juntament amb la seva mare les honors que havien estat del seu progenitor per un període de dotze anys, tant si aquella restava viuda com si es tornava a casar; a més, deixava l'esposa, fill i filles sota la tutela de Guerau Alemany (III) de Cervelló i del bisbe Ot d'Urgell.

L'hereu de Vidià, per raons de la seva curta edat i dels problemes amb què es trobà en les seves possessions del comtat d'Urgell, no pogué consolidar la repoblació iniciada per aquell, de manera que vers el 1130 encara no devia estar resolta la consolidació del domini comtal sobre Barberà, posició que es preveia de gran importància estratègica en el procés que havia de dur cap a la conquesta de Tortosa i Lleida (Sans, 1995:456; 1996:284-286). Aquesta situació hauria mogut Ramon Berenguer IV de Barcelona i Ermengol VI d'Urgell a confiar Barberà als templers —any 1132— buscant garanties per a la defensa d'aquella posició.⁶⁹

Font i Rius (1969-1983:I:748), però, opina que Vidià de Ponts podria haver mort vers 1148 en el setge de Lleida. El ja citat document del 1157 —que recull un plet entre el fill de Vidià i Ramon Berenguer IV i al qual ens referirem abastament—, però, esmenta la participació d'aquest fill de Vidià a l'expedició de Lorca de 1147 i també sembla haver participat a la conquesta de Lleida el 1148-1149, per la qual cosa pensem que resulta més creïble que Vidià morís pels volts de 1120.

5.6. Pere (I) de Puigverd. El plet amb Ramon Berenguer IV.

El segle XI assistí a l'eclosió d'una nova societat —la feudal—, en la qual una nova classe dominant basà el seu poder en el domini de la tècnica militar i en la possessió de fortaleses. Com hem vist, el lloc de Barberà fou donat cap a mitjan segle XI —el 1054 (?)— a Arnau Pere de Ponts, qui contribuí a repoblar-lo i hi bastí un castell. El castell i el seu terme —que incloïa també Pira i Prenafeta— foren transmesos a successives generacions del llinatge d'Arnau Pere —en la branca lateral del mateix que prengué el nom de Puigverd— fins arribar, el segle XII, a mans de Pere de Puigverd. A partir d'aquesta època la major documentació conservada permet traçar una visió més clara de l'evolució de Barberà, al menys pel que fa a aquells qui el posseïren.

Com també hem dit, el comte d'Urgell —any 1132—⁷⁰ i, posteriorment, el de Barcelona —1133—⁷¹ feren donació dels seus drets sobre Barberà a l'orde del Temple —cosa que corroboraren les posteriors confirmacions atorgades per ambdós comtes (els anys 1133 i 1143) i les butlles papals de 1150 i 1156—⁷² amb la intenció d'aprofitar els seus serveis per a reforçar la frontera (Sans, 1977:30). Aquest fet deixà en una situació delicada Pere de Puigverd, vassall d'aquells comtes en tant que membre del llinatge que havia posseït Barberà des de mitjan segle XI i que ara passava a ser feudatari del Temple. No es tractava d'un simple canvi de senyor, ja que, gràcies a la Constitució de Pau i Treva que els atorgà Ramon Berenguer IV el 15 d'abril de 1134,⁷³ els templers assolien la immunitat dins de les possessions del comte (Sans, 1977:33) i, a més, estava clar que aquests frares no actuarien com ho havien fet els comtes de Barcelona i d'Urgell, és a dir, no es conformarien amb rebre la part dels ingressos feudals que els pertoqués, sinó que voldrien establir-hi un convent, tenir-hi una presència efectiva.

Els Ponts-Puigverd havien senyorejat el castell i terme de Barberà des de mitjan segle XI amb l'única oposició dels sarraïns, en la lluita contra els quals havien esmerçat grans esforços i, en el cas d'Arnau Pere a final segle XI, la pròpia vida. Era lògic, doncs, que la nova situació imposada pels comtes de Barcelona i d'Urgell els enutgés i que es mostressin intransigents davant de les reivindicacions que els templers degueren plantejar respecte del domini d'aquell lloc. Aquesta resistència a passar al domini del Temple també és atribuïda per

Sans (1977:42-43) als mateixos pobladors, basant-se en l'absència de documents en què algun d'aquells accepti el senyoratge templar; la primera vegada que té lloc això no és fins al 1167.⁷⁴

La intervenció templera a Barberà no s'esdevingué immediata a la donació, múltiples factors —l'orientació inicial dels interessos de l'orde, la falta de recursos per a organitzar-ne la comanda, el conflicte al voltant del testament d'Alfons el Bataller, etc.— la retardaren. Mentre, Pere de Puigverd —a qui hem constatat actiu al menys des de 1147— sembla que encetà un intens procés de colonització per a neutralitzar les actuacions que hi poguessin tenir els frares del Temple i com havien fet els seus avantpassats administrà el *seu* castell de Barberà a través de carlans (Sans, 1995:456; 1977:42).⁷⁵ Dita activitat repobladora comportà l'arribada, d'un seguit de cavallers feudataris de Pere de Puigverd, segons la interpretació que Plaza (1990) fa dels drets que posseïen a Barberà —a final segle XII— Bernat d'Otgers i Guillem de Montfalcó.⁷⁶

No va formar part, però, d'aquest grup de cavallers duts a Barberà per Pere (I) de Puigverd en Berenguer de Clariana, qui a final segle XII posseïa certs drets en el terme d'aquest castell, sinó que —com ja hem vist— aquells li havien pervingut per herència des de l'època del repoblament d'Arnau Pere de Ponts.

Enfront dels Puigverd i els seus vassalls, els templers devien pressionar el comte de Barcelona perquè trobés una solució que els permetés establir-se a Barberà, donat que aquest lloc es trobava dins del comtat barceloní.

Ramon Berenguer IV, a més, tenia interès directe en solucionar una pugna que, lluny de ser local, tenia implicacions en la solució global del conflicte generat al voltant del testament d'Alfons el Bataller. En aquest sentit Sans (1977:43) crida l'atenció sobre el fet que en aquells moments el papa encara no havia acceptat oficialment la successió de Ramon Berenguer al regne d'Aragó, cosa que devia moure aquest comte a voler trobar una solució favorable als templers amb celeritat.

El conflicte esclatà amb un plet entre Ramon Berenguer IV de Barcelona i Pere de Puigverd pels drets senyorials a la Conca de Barberà i donà lloc a un judici —també estudiat per Sans (1977:43-48)— que es celebrà a Lleida el 29 d'abril de 1157.⁷⁷

El judici de Lleida fou un esdeveniment de gran importància que aplegà els magnats catalans més importants de l'època, per això, i malgrat ja haver estat estudiat, en farem un repàs.

Hi assistiren, a més del comte de Barcelona i de Pere de Puigverd, els comtes Ermengol VI d'Urgell i Arnau Miró de Pallars, el vescomte Ramon Folc de Cardona, els comdors Galceran de Pinós, Guillem de Castellvell i Ramon de Vilademuls, els bisbes de Barcelona i de Lleida "*et aliis multis tam Barchinonensibus quam Aragonensibus seu Urgellensibus clericis, militibus atque burgensibus*". A més, Sans (1977:44) hi suggereix la possible assistència de templers.

Els citats bisbes de Barcelona i Lleida, el comte de Pallars, Borrell —jutge de Girona—, Guillem de Castellvell, Ramon de Vilademuls, Ramon de Puig-Alt, Berenguer de Torroja, el sagristà de Barcelona, l'arxidiaca d'Elna Bernat de Mossed, Bernat Marcús i el veguer de Barcelona Pere Arnau actuaren com a jutges en el litigi.

El senescal Guillem Ramon de Montcada, i Pere, sagristà de Vic, defensaren i assessoraren el comte Ramon Berenguer, mentre que Galceran de Pinós, Miró Guillem de Puigverd i Guillem, sagristà de la Seu d'Urgell, feren aquestes funcions respecte de Pere de Puigverd.

El comte no reivindicà directament Barberà, sinó que ho féu de manera indirecta reclamant la propietat dels castells de Pira i Prenafeta, cosa que Sans justifica pel fet que Ramon Berenguer no podia legalment reclamar uns drets —els de Barberà— que havia cedit a l'orde del Temple.

El comte adduïa que Pere de Puigverd li havia pres Pira i Prenafeta i havia fet fora d'allí, amb violència, els seus homes, usurpant un alou comtal, ja que, segons ell —cosa que evidentment no era del tot correcta—, aquells castells havien estat recuperats de mans dels sarraïns per ell mateix. Pere de Puigverd es defensà d'aquelles acusacions esgrimint unes escriptures on constava la donació d'ambdós castells a un oncle seu, de nom Arnau Pere, per part de Ramon Berenguer el Vell, la comtessa Almodis i els fills d'ambdós —respecte de Prenafeta— i per part d'Ermengol d'Urgell —respecte de Pira, alou que el comte urgellenc havia adquirit junt amb el castell de Barberà per donació de Berenguer Ramon II—. A més, afegia que per causa d'això, un cop

morts l'esmentat Arnau Pere i son fill, dits castells havien passat a Vidià de Ponts, el seu pare, i d'aquest per testament al propi Pere.⁷⁸

Els assessors del comte barceloní, però, centraren la seva estratègia en la crítica diplomàtica dels documents presentats pel Puigverd. L'escriptura de la conveniència entre Ramon Berenguer I i Arnau Pere, que el nebot d'aquest cità per justificar els drets del seu llinatge sobre Prenafeta —la infeudació de Barberà i dels seus termes del 1054—, fou recusada pel fet de no anar signada de la pròpia mà dels concedents. Mentre que l'altra que corresponia a la conveniència subscripta el 1067 entre Berenguer Ramon II i Ermengol d'Urgell, on constava la cessió de Pira en alou a Arnau Pere, ho fou per causa de figurar-hi la inexistent titulació de "*regis de Barchinona*" atribuïda al Fratricida, per presentar algunes raspadures sospitoses, per constar en la mateixa haver-se redactat en vida de Ramon Berenguer I —cosa que invalidaria la donació d'unes honors que no eren del concedent sinó de son pare— i, novament, per no anar signada per la mà del seu autor; en darrer terme s'invocava la fraudulenta, i invalidadora, manera com el Fratricida adquirí els drets de son germà, el Cap d'Estopes. Per tot això, el comte Ramon Berenguer va considerar falses les escriptures al·legades per l'altra part.

Com ha remarcat Sans (1977), la defensa de Pere de Puigverd contraatacà també amb arguments de crítica diplomàtica, fent constar el fet que moltes altres escriptures atorgades tant per Ramon Berenguer I com per son fill Berenguer Ramon havien estat donades a signar per mans alienes, i amb signes semblants als que figuraven en aquelles que presentava a judici, i ningú no dubtava de la seva autenticitat malgrat aquella circumstància. Respecte de si la donació que de Barberà féu Berenguer Ramon II al comte d'Urgell havia esta feta en vida de Ramon Berenguer el Vell, els arguments del Puigverd foren menys contundents: es limità a dir que no ho sabia, però que, de ser així, voldria dir que el Fratricida hauria obtingut prèviament aquelles honors per donació del seu pare i, en qualsevol cas, negà —sense aportar cap prova— que l'escriptura s'hagués formalitzat després de l'assassinat del Cap d'Estopes.

Les al·legacions del comte prosseguiren encara amb més força i, deixant de banda si les escriptures eren o no autèntiques, passà a qüestionar la legalitat de la mateixa successió de l'herència d'Arnau Pere per part de Vidià de Ponts, la qual el Puigverd havia esgrimit com a puntal dels drets que deia posseir. Així,

argumentà que el fill d'Arnau Pere morí eixorc i intestat, per la qual cosa, i segons els Usatges de Barcelona —“*mores curie Barchinonensis*”—, les seves honors havien de revertir al senyor que les entregà o als seus hereus, és a dir al mateix Ramon Berenguer IV.

Un cop fetes les al·legacions de les dues parts en litigi, els jutges emeteren una sentència ambigua que deixava el plet obert, tot reclamant que les parts aportessin més proves sobre la validesa, o no, de les escriptures presentades per Pere de Puigverd. L'única part clara del veredicte es referia als drets que corresponien al comte sobre els feus de cavallers morts sense successió legal, la qual cosa, però, no havia d'impedir al Puigverd de romandre en possessió dels castells pledejats.

Amb tot, el judici no s'havia acabat encara, donat que s'aprofità l'avinentesa per a dirimir altres afers que implicaven Pere de Puigverd i el comte Ramon. En primer lloc, aquell exposà les seves queixes respecte del comte, al qual reclamava no haver-lo compensat per serveis de seguici i d'host. Ramon Berenguer, però, l'acusà a ell i al seu vassall Arnau d'Oliola, d'exercir la violència pels camins i de robar les pertinences dels mercaders. A més, altres cavallers, allí presents, acusaren Pere de Puigverd d'haver-los pres diverses possessions.⁷⁹

Aquests altres aspectes del judici no relacionats directament amb el conflicte per Barberà ens aporten més elements per a traçar la personalitat de Pere de Puigverd, personatge violent i ardit, que no dubtava a enfrontar-se amb altres cavallers o amb el mateix comte de Barcelona si els seus interessos es trobaven en joc. I, d'altra banda, ens mostren una situació complexa en el si de l'elit feudal catalana, amb un comte Ramon Berenguer ultratjat repetidament per un vassall amb el qual, a la vegada, comptava per a donar lluïment al seu seguici quan visitava altres corts.

Malgrat ser la part contrària el propi comte-príncep Ramon Berenguer IV, i denunciar-se com a falses algunes de les proves aportades per Pere de Puigverd, la sentència no suposà per a aquest la pèrdua dels drets sobre Barberà. Els jutges no foren capaços de delimitar quins drets corresponien a cadascuna de les parts i, per tant, l'objectiu comtal de deixar el camp lliure a l'establiment dels templers havia fracassat. D'altra banda, quedava palès que

Pere de Puigverd devia ser un magnat prou poderós com per sortir més o menys airós d'un plet contra el mateix comte.⁸⁰

Pere de Puigverd no només participà en tasques militars a la frontera —Barberà—, sinó que també participà, acompanyat per deu cavallers vassalls d'ell, a l'expedició que Ramon Berenguer IV féu a Almeria i Lorca el 1147 i, posteriorment, acompanyà el comte en la conquesta de Lleida el 1149. Igualment, Pere de Puigverd formà part del seguici comtal en un viatge fet a Narbona per aquelles mateixes dates. Es tractava, doncs, d'un home important.⁸¹

No obstant l'impàs que resultà del judici de Lleida, era inevitable arribar a un acord que permetés posar fi a l'enfrontament entre senyor i vassall i, al mateix temps, garantir als templers la senyoria eminent sobre Barberà que els comtes Ermengol VI i Ramon Berenguer IV els havien atorgat amb la cessió de drets que havien fet més de vint anys enrere.

En opinió de Sans (1977:48), en els anys immediatament posteriors al judici de 1157 sembla, fins i tot, que es produí un reconeixement dels drets dels Puigverd sobre Barberà, la qual cosa sembla confirmar el fet que la documentació de la comanda templera de Barberà —i la seva hereva de Sant Joan de Jerusalem— recollís la donació a Arnau Pere i la posterior infeudació a Ermengol IV d'Urgell.⁸² Això obligà l'orde del Temple a intervenir directament.

Tot indica que un cop vist el judici, Ramon Berenguer donà per conclosa la seva intervenció a favor dels frares. Llavors els templers van provar una estratègia d'acostament amistós a Pere de Puigverd, de manera que el desembre de 1164 trobem fra Hug Gaufred, mestre d'Aragó i Catalunya, i fra Arnau de Torroja —segons Sans (1997:5), parent dels Torroja establerts a la Conca de Barberà— prestant-li unes armadures i establint que en cas que aquelles armadures no poguessin ser retornades els templers rebrien el domini que Pere tenia a Barberà com a penyora fins que n'obtinguessin els 50 morabatins en què s'havien taxat els objectes prestats.⁸³

Aquestes relacions entre els Puigverd i els templers, fins i tot, les podem remuntar a un moment anterior al citat préstec de les armadures. J. Miret i Sans (1910:258-259) recull la donació al Temple —corresponent a l'any 1163— de dos "*molendinos rodarios*" situats a Ponts feta "a favor de les seves ànimes" per un Pere de Puigverd i la seva mare Vidiana, que no devia ser altre que el

senyor de Barberà a qui hem vist pledejar amb Ramon Berenguer IV.⁸⁴ El mateix Miret dóna compte també de la donació al Temple de quatre molins més corresponents a la ribera de Ponts, per part d'uns altres membres del mateix llinatge Ponts-Puigverd. Sembla, doncs, que la voluntat d'acostament també era compartida pels Ponts-Puigverd.

Fruit d'aquest acostament, el 18 de desembre de 1164 —estant malalt— el propi Pere de Puigverd atorgava un testament on es recordava dels templers i manifestava un cert reconeixement de les demandes dels frares, encara que, tal com nosaltres ho veiem, el document no deixa del tot clar si —com s'ha interpretat per alguns autors— realment volia compartir Barberà en les condicions que reclamaven els templers.

Segons un document —ja citat diverses vegades— fet redactar per Pere de Puigverd, fill, i datat per J. M. Sans (1997:doc. 141) entre 1184 i 1188, els Puigverd haurien acceptat de posseir Barberà amb els templers, però seguien discrepant respecte dels drets que corresponien a uns i altres.

El testament de Pere (I) de Puigverd demana al seu fill Pere "*che partesche Barbera ab za Cavalleiria [els templers] per zo che pagen meos debitos et parteschan Barberà, així com es parlad...*" i deixa als citats frares del Temple el seu cavall i armes, uns farraginars i altres coses.⁸⁵ A la vegada, també deixa clar que no tenia intenció de renunciar als seus drets: Barberà, Pira i Prenafeta queden explícitament inclosos en les honors que llega al seu fill —"*Et relinquo ad Pere filio meo tota mea honore, exceptus cela quam donabamus pro anima mea. Est ipsa honore Agremont et Pons et Pugverd et Uliola quomodo ego habeo nec habere debeo et Barbera et Pena Fretta et Apiera cum suis terminis et Solsona et fevo de loval et Cliriana et una caballaria in Albespi et in Cardona llas somadas de sal totas setmanas...*"—.⁸⁶

Pensem que és possible interpretar les deixes que Pere de Puigverd féu al Temple en el sentit que exposarem a continuació. Es tracta d'unes deixes pietoses, però que a la vegada són fetes a condició que els frares s'encarreguin de pagar els seus *deutes*; a més, pensem que cal distingir entre unes donacions estrictament pietoses —"*pro anima mea*"— que queden fora de l'herència del seu fill i que es corresponen amb el seu cavall, les seves armes i els farraginars, mentre que la resta són únicament donacions temporals que els frares retindrien fins haver satisfet els esmentats deutes de Pere de Puigverd.

És possible —com opina Sans (1997:6)— que Pere de Puigverd ordenés al seu fill fer una partició definitiva de Barberà; però resulta força dubtós que hi hagués un acord en la manera com s'havia de fer dita partició. Pensem que l'únic element clar és el fragment "*et vos de cavalleiria habeatis in Barbera et in Apiera et in Pena Freita totum quantum hi habeo [...] usque habeatis recuperati ipso avere que vos donareds per meos debitos.*" Quant als deutes de Pere de Puigverd que els templers havien d'assumir —a banda del que s'havia pactat poc abans sobre el préstec de les armadures— i donat que el testament parla de *debitos* en general i inclou una llista detallada de les persones a qui devia diners amb les quantitats corresponents, tot indica que Pere havia negociat amb els templers el pagament de la totalitat dels seus deutes, la qual cosa devia resultar atractiva per als frares donat que implicava retenir els drets dels Puigverd sobre Barberà per més temps, oferint-los l'oportunitat d'iniciar la tan ajornada organització de la comanda de la Conca.

A més, com ho argumentarem més endavant, la subinfeudació de Barberà a Ramon de Torroja establerta pel testament de Pere (I) de Puigverd no feia —com observa el propi Sans (1997:6)— sinó enfortir la posició dels Puigverd en aquell castell. Per tant, quan trobem l'hereu de Pere resistint-se a les pretensions templeres no desobeïa el testament del seu pare, sinó que simplement mantenia la política defensada en tot moment per aquell. A més, és possible que poc després, encara en vida de Pere, les relacions entre els templers i els Puigverd s'espatllessin. Així ho infereix Sans (1977:49) del fet que, l'any 1166, el testament d'Ermessèn, muller de Pere, no reculli cap deixa a l'orde.⁸⁷

Si el trencament de relacions entre els templers i Pere (I) de Puigverd —qui degué morir a començament de 1167— només sembla una possibilitat, l'hostilitat del fill i successor d'aquest fou ben manifesta. Així, si en un principi sembla que els templers degueren obtenir sense gaires problemes tot allò que el finat Puigverd posseïa a Barberà per tal de reemborsar-se totes les despeses que els havia de suposar fer-se càrrec dels deutes que aquell deixà, un cop establerts els frares-cavallers —vers el 1170— la coexistència resultà problemàtica perquè procediren a organitzar-ne la comanda i, com veurem, exigiren que els fossin entregats drets i possessions la titularitat dels quals pretenien seva els Puigverd.⁸⁸

5.7.Pere (II) de Puigverd, l'establiment dels templers a Barberà i l'enfrontament entre els Puigverd i els templers.

Vers 1184-1188, Pere de Puigverd, fill, s'adreçà al bisbe de Lleida buscant recolzament contra les demandes de l'orde del Temple,⁸⁹ però no es limità únicament a aquestes accions de caràcter prudent. Les violències que els Puigverd infligiren als templers a Barberà van derivar en una intervenció papal, de manera que el 1188 el papa Climent III demanà a Alfons el Cast que prengués els frares del Temple sota la seva protecció. I no fou fins el 1195 que arribà, a la fi, l'acord que posà fi a les discòrdies (Sans, 1996:286-287).⁹⁰

Tornant al citat testament de Pere (I) de Puigverd, cal precisar que beneficià en primer lloc Poblet, ja que, a més de triar el monestir per a ser-hi enterrat, li deixà el seu domenge de Pira i el delme de Barberà i els seus termes, a canvi que dit monestir entregués 100 morabatins a Ramon de Torroja, en qualitat de marmessor i vassall seu per aquelles honors.⁹¹ Aquesta deixa a Poblet també motivà litigis, ja que sembla que existia un altre testament —datat el 1165— on el delme de Barberà s'havia deixat a l'arquebisbe Hug de Cervelló.⁹²

El plet entre l'Església de Tarragona i el cenobi de Poblet, acabà amb un acord —15 de juliol de 1181— subscrit per l'arquebisbe i l'abat, pel qual, i gràcies a la mediació de la Santa Seu, Poblet es quedava els delmes de Vimbodí, mentre que els de Barberà correspondrien a l'arquebisbe.⁹³

No resulta estranya, però, aquesta predilecció de Pere (I) de Puigverd pels cistercencs, si tenim en comte que entre 1158 i 1185 l'abat de Santes Creus era un Puigverd (GEC).

D'altra banda, el citat testament de 1164 introduïa una altra modificació en el repartiment de les rendes senyoriales de Barberà en encomanar al citat Ramon de Torroja —sota el vassallatge, però, del fill del Puigverd— aquest castell, tot cedint-li una tercera part del domini amb excepció de la *questa*. Això sembla confirmar que els 100 morabatins eren una compensació monetària per la cessió del delme de Barberà i del domenge de Pira al monestir.⁹⁴

Et quam tenet Ramon de Torroga ipso castro de Barbera per Petrus filio meo ad terciam partem de dominica fora de chesta. Et comando ipsos milites, salva sua fidelitate...

Aquesta donació, però, no significava l'establiment del citat cavaller com a carlà, donat que en aquells moments els Puigverd ja n'hi tenien un. El mateix testament esmenta l'existència d'un "*alodio de Guillelmo de Mont Agud*", que limitava amb els farraginars que llegava als templers, és a dir, que havien estat segregats del domenge dels Puigverd a Barberà. Així, tenint en compte que des dels segles XI-XII el terme alou designava qualsevol tipus de bé immoble independentment del seu estatut, l'esmentada referència sembla donar compte de la tinença assignada al carlà.⁹⁵ Més endavant veurem com efectivament Guillem de Montagut fou carlà de Barberà tant per Pere (I) de Puigverd i com pel seu fill.

Per tot el que hem dit, Ramon de Torroja sembla desenvolupar aquí el paper d'aquells personatges que des de mitjan segle XI es situen entre els senyors eminents i els carlans, introduint una mica més de complexitat en el repartiment dels beneficis de la castellania (Bonnassie:1979-1981:II:200). Ramon de Torroja hauria estat cridat per Pere (I) de Puigverd per tal d'augmentar i salvaguardar la força del seu llinatge i l'hauria recompensat amb una participació en els beneficis del castell que es comprometia a defensar en uns moments en què el senyoratge dels Puigverd sobre Barberà estava en perill.

Ramon de Torroja disposava d'altres possessions en la Conca i disputà llargament amb el monestir de Poblet per drets sobre Vimbodí, i això malgrat que el març de 1167 havia rebut de Poblet els 100 morabatins establerts pel referit testament de Pere de Puigverd i s'havia compromès a reconèixer i garantir al monestir el delme de Barberà i el domenge de Pira cedits en aquell document. Es tracta, doncs, d'un clar exemple dels litigis que es derivaren de la complexa xarxa de fidelitats i dependències que la noblesa feudal de l'època establí entre si.

Així, Ramon de Torroja podia estar obligat a defensar els interessos de Poblet a Barberà i Pira, però Vimbodí ja era una altra cosa. Podia ser tan temorós de Déu com per anar a Jerusalem en pelegrinatge —consta que el

juliol de 1181 era “*in peregrinatione Iherosolimitana*”—,⁹⁶ però podia a la vegada enfrontar-se al citat monestir per unes terres.

La violència amb què Ramon de Torroja i Ponç de Cervera⁹⁷ discutiren els drets de Poblet a Vimbodí, motivaren una intervenció papal i la qüestió no se solucionà fins que el propi comte-rei Alfons I imposà als dos nobles citats l'arbitratge de Guerau de Jorba.⁹⁸ Pel seu tarannà violent i la seva posició de vassall de Pere (II) de Puigverd per Barberà, Ramon de Torroja podria haver intervingut en les violències que patiren els primers templers establerts a Barberà.

Malgrat ser tan primerenca —com hem tingut ocasió de constatar— la donació de Barberà, els templers no van establir-s'hi fins els volts de 1170, cosa que no només degué ser causada pel plet interposat pels Puigverd, sinó també perquè en aquells moments els templers es trobaven immersos en la campanya de l'Ebre i el Segre (Fuguet, 1996:205).

Tot indica que després del judici de 1157, i malgrat els problemes descrits, els templers i els Puigverd van haver de fer-se a la idea —vers 1164, data del testament de Pere (I) de Puigverd— que havien de compartir Barberà. Amb tot, l'acord *definitiu* entre ambdues parts encara trigaria a arribar.

Centrant-nos, però, en la qüestió concreta de l'arribada a Barberà dels primers templers, i malgrat que segons Porta (1984:95) l'arxiu parroquial de Barberà contenia —a començament segle XX— referències sobre una suposada presència de frares templers a Barberà els anys 1132 —fra Robert dapifer i fra Hug Rigau—, 1134 —fra Arnau de Bedoz— i 1143 —fra Robert, mestre— no sembla pas que hi haguessin intents d'organitzar-ne la comanda fins el 1163-64, quan es documenten relacions entre l'orde i els Puigverd, i el 1167, moment en què uns pagesos aprisiadors reconegueren llur dependència del Temple.⁹⁹

Tots els intents de fer valer els drets del Temple sobre Barberà resultaven infructuosos. Mentre, però, l'evolució general del dit orde a Catalunya menà cap a un augment de l'interès per aquest lloc. Sans (1977:50-52) assenyala que un seguit de donacions importants, situades en la part mitja-occidental de la Catalunya Nova, rebudes per la Milícia convertiren Barberà en el centre més adient per a la seva administració. A la vegada, la idea de crear-hi una comanda podria haver estat també esperonada per la seva posició

estratègica, ja que no tan sols es trobava enmig del camí dels monestirs cistercencs de Santes Creus, Poblet i Vallbona, sinó que també ocupava el centre d'una gran àrea voltada per les viles i ciutats més importants de la Catalunya central i meridional, i a més podia esdevenir el punt de relació entre les cases templeres i centres de decisió política de la Catalunya Vella i les cases templeres ubicades a la Catalunya Nova. A més, Sans també suggereix que el llavors mestre d'Hispania i Provença, fra Arnau de Torroja, tenia coneixement dels avantatges estratègics que reunia Barberà, com a conseqüència del seu parentiu amb Ramon de Torroja.

Vers l'inici de la dècada de 1170 ja havien estat organitzades les comandes de les principals cases templeres catalanes i, donades les raons que hi havia a favor, es devia veure necessària l'organització de la comanda de Barberà.

La mort de Pere (I) de Puigverd i els problemes que en aquells moments sembla que tenia el seu hereu feren desaparèixer —al menys momentàniament— els obstacles perquè els templers s'establissin a Barberà. Sans (1977:49-50) suggereix que això es va produir abans del 13 de maig de 1170, basant-se en un document on es reconeix el domini templer sobre el tros de terra que Ramon d'Aguiló i la seva muller Ramona conreaven en el terme d'aquest castell.¹⁰⁰ El testament del carlà dels Puigverd Guillem de Montagut podria fins i tot fer-nos pensar que els templers haurien pogut fer estada —o fins haver-se establert— a Barberà l'any 1167 o a començament de 1168.¹⁰¹ En aquest sentit hem de recordar que el gener de 1167 Pere Poc de Castelltallat reconeixia la propietat del Temple sobre l'honor que havia aprisiat a Miralpeix, en el castell de Barberà (Sans, 1997:doc. 43; Fuguet, 1999).

La ja citada súplica de Pere (II) de Puigverd al bisbe de Lleida deixa entreveure que els templers aprofitaren els moments posteriors a la mort del pare d'aquell, mentre —per raons que se'ns escapen— l'hereu Puigverd estava *presoner a Lleida* per a apropiat-se de drets que, segons el suplicant, no els corresponien.¹⁰²

Pel que sembla, aprofitant el testament de Pere (I) de Puigverd i la neutralització del seu hereu, els templers van afanyar-se a organitzar la nova comanda. Es nomenà comanador de Barberà fra Bernat d'Albospí i se li encarregà que organitzés la nova casa. La primera activitat documentada de fra

Bernat fou la compra —el 27 de desembre de 1172—,¹⁰³ per 40 sous de Barcelona, d'un tros de terra que els germans Pere i Berenguer Pabarot tenien —des que en data no precisada els mateixos templers havien concedit l'establiment al seu pare perquè el roturés i conreés— a tocar del domenge que els frares posseïen vora el camí que menava al Pinetell i Montornès —topònims localitzats al sud-oest del puig de Barberà en els actuals límits entre els termes de Barberà i Montblanc—. La citada compra sembla respondre a una reorganització de les propietats templeres aplicada en crear-se la nova comanda (Sans, 1977:52).

La reacció violenta de Pere (II) de Puigverd es degué produir en fer-se càrrec de l'herència del seu pare i comprovar que les actuacions que portaven a terme els templers a Barberà anaven més enllà del que els Puigverd consideraven que els havia estat concedit. Les fonts permeten intuir que Pere (II) de Puigverd atacà la casa templera i expulsà els frares del castell i de les altres propietats que considerava seves. Aquesta ocupació violenta dels Puigverd sembla possible de situar entre el gener i el juny de 1188, segons el contingut i les dates dels documents editats per Sans (1997:docs. 142-144).

Tot i els molts punts foscos que, tant el testament de Pere (I) de Puigverd com la súplica del seu fill al bisbe de Lleida presenten, sembla que, segons aquest darrer document, els Puigverd no dubtaven de la legalitat dels drets que els comtes de Barcelona i d'Urgell havien donat al Temple —clarament deia, Pere (II) de Puigverd, en la seva súplica que a ran de la dita donació "*pater meus tenuit et habuit cum illis [els frares] Barbera [...] et post mortem pater meus ego teneo et habeo*"—, sinó que allò que no acceptaven era que haguessin de partir-se els drets sobre Barberà amb els frares, donat que —sempre segons Pere (II) de Puigverd— el comte de Barcelona havia concedit als Ponts-Puigverd, després que s'assolís la repoblació cristiana de Barberà, la part que aquell havia retingut sobre els drets que s'hi obtinguessin, en clara referència a la conveniència entre Ramon Berenguer el Vell i Arnau Pere de Ponts del 1054.¹⁰⁴ De fet, la concessió de la meitat dels drets que s'havia reservat el comte era certa, però havia estat feta per Ermengol IV d'Urgell a Arnau Pere en la ja citada conveniència de 1068,¹⁰⁵ i per això Pere deia al bisbe de Lleida que pretenia demostrar-ho amb la "*carta quod comes Urgelli fecit ad Arnallus Petri*."

A més de considerar que els drets senyorials sobre Barberà els corresponien íntegrament a ells, els Puigverd acusaven els frares del Temple d'haver-se apropiat terres¹⁰⁶ i molins que no formaven part dels domenges que els comtes de Barcelona i d'Urgell s'havien reservat dins dels termes del castell de Barberà, els quals domenges eren, en la seva opinió, l'única cosa que els corresponia en virtut de la donació que havia rebut la Cavalleria del Temple uns cinquanta anys abans.

La postura dels frares queda clara en un document que podem situar entre 1167 —es diu que Pere de Puigverd ja era mort— i 1195 —any de l'acord que posa fi al conflicte—. ¹⁰⁷ Segons ells, el castell de Barberà era franc alou seu i l'únic que podria correspondre als Puigverd eren els domenges donats a Aranu Pere de Ponts a mitjan segle XI, la legalitat de la possessió dels quals consideraven dubtosa pels mateixos motius que Ramon Berenguer IV havia denunciat el 1157 en relació a l'herència d'Arnau Pere de Ponts. Aquest document recull les queixes del Temple respecte dels diversos vassalls que els Puigverd tenien a Barberà i especialment respecte del seu carlà Arnau de Guàrdia, a qui acusaven de ser el cavaller que més problemes els causava. Les queixes contra aquest cavaller consistien en:

- un deute de vuitanta-quatre morabatins que li reclamaven.

- la meitat dels delmes, dels establiments, de les justícies i altres causes (les quals coses, en virtut de la conveniència de 1054 entre el comte de Barcelona i Arnau Pere de Ponts, els corresponien).

- el tancament i conreu de camins i carreres públiques.

- la invasió del domenge del Temple.

- la construcció de molins i altres *bastiments*.

- altres fets indeterminats *que no es podien posar per escrit*.

Les moltes desavinences que hi havia motivaren un llarg plet entre l'orde del Temple i Pere (II) de Puigverd. Davant la resistència dels Puigverd a entregar els drets que els frares templers reclamaven, aquests van recórrer al papa. El Puigverd acusà els frares de no haver-li donat prou temps per a presentar al judici certs documents que deia haver vist temps abans en els seus cartorals —la conveniència entre Ermengol IV d'Urgell i Arnau Pere de Ponts— i reclamà infructuosament una revisió del judici. En aquest context apareix la súplica del Puigverd al seu senyor el bisbe lleidatà, exposant-li els antecedents

del problema i sol·licitant-li que intercedís per tal que la resolució del conflicte tingués lloc en la cúria bisbal de Lleida, en la cúria del bisbe metropolità o que tingués lloc segons els Usatges de Barcelona, en lloc de ser vist en la cúria papal, institució que —encertadament— considerava pro templera.

Donats els expressats condicionants, és possible que la concessió dels drets sobre l'aigua de l'Anguera i els molins que hi havia entre el pont de Pira i Miralpeix, feta per Pere (II) de Puigverd i la seva muller al Temple, amb data de 13 de juny de 1186, més que *per remei de les seves ànimes* anés encaminat a estovar la posició dels frares sobre les seves sol·licituds.¹⁰⁸

Malgrat els esforços de Pere (II) de Puigverd, el papa Climent III adreçà, amb data de 15 de març de 1188,¹⁰⁹ una exhortació al rei Alfons el Cast per tal que aquest prengués els frares del Temple sota la seva protecció i fes ús del seu poder reial per a obligar el citat Pere a restituir els castells que havia pres amb violència als frares.

No consta que el rei Alfons complís al peu de la lletra allò que li ordenà el papa, però no va tenir més remei que posicionar-se al costat dels interessos de la Milícia. Això és el que es desprèn de l'estada reial en el castell de Barberà durant la tardor de 1190 i de la donació d'un teixidor de Montblanc i de la seva muller que —en el transcurs de la dita estada— féu a la casa de la Milícia del Temple.¹¹⁰

Així, neutralitzats els ànims bel·licosos dels Puigverd per les intervencions papal i reial, es propicià el definitiu acostament entre els punts de vista d'aquells i els del Temple.¹¹¹ En l'acord que subscripiren —en presència de la màxima autoritat de la Milícia, el mestre Girbert Eral— el 5 de desembre de l'any 1195 els frares reconeixien els drets que els comtes de Barcelona i d'Urgell havia donat a Arnau Pere de Ponts a mitjan segle XI i atorgaven als Puigverd tot el senyoratge, questes i estacaments del castell de Barberà, "*sicut continetur in instrumentis vestris*", però deixaven clar que aquests tindrien dit castell de Barberà "*in feudum per nos*." D'aquesta manera l'orde del Temple quedava reconegut com a senyor eminent de Barberà i, com a tal, s'hi retenia tot un seguit de drets, consistents en la tercera part dels drets judicials¹¹² i de les joves, tragins i batudes,¹¹³ així com també s'hi retenia les hosts i cavalcades sobre els Puigverd, els seus carlans i els homes de Barberà, l'interdicte del vi per tot el mes de juny, el monopoli del forn existent i dels altres forns que hi

volguessin fer els frares, tots els domenges i drets que els corresponien, tret d'aquells domenges i drets que corresponguessin als Puigverd i els seus carlans¹¹⁴ i els bans¹¹⁵ sobre els seus domenges i sobre l'interdicte del vi. I, molt més important que tot això, de pas la Milícia conjurava l'amenaça de la violència dels Puigverd reservant-se també la potestat sobre el castell de Barberà, amb l'expressa prohibició que aquells el poguessin fer servir en actes de guerra i violència, i retenint un sacramental sobre Prenafeta, de manera que tampoc es pogués fer mal als templers o als habitants de Barberà des d'aquest altre castell.¹¹⁶

La retenció de la potestat sobre el castell de Barberà, el qual s'obligaven els Puigverd a lliurar als templers sempre que aquests ho volguessin, pensem que és l'element clau de l'acord i que fou l'instrument que expulsà els Puigverd i els seus carlans d'aquesta fortalesa, la qual quedà convertida definitivament en residència conventual.

Pere (II) de Puigverd, a més, es lliurava en qualitat de donat al Temple, triava ser enterrat en una de les seves cases i prometia fer lliurament de les seves armes i del seu cavall, tot adquirint el compromís de no canviar d'opinió (Sans, 1997:24).

Pocs mesos després, el març de 1196, els templers obtenien també la submissió de Ramon de Torroja, el feudatari dels Puigverd per Barberà de qui sospitàvem que havia intervingut en les violències que havien patit els frares en aquest castell. En aquella data, Ramon i el seu fill Huguet donaren al Temple els drets que tenien en el castell d'Aguilella "*pro redempcione nostra, nostrorum peccatorum atque parentum nostrorum...*"¹¹⁷

Aquesta dècada de 1190 fou d'una intensa activitat adreçada a clarificar la delimitació dels diversos drets que hi havia sobre Barberà. Així, a banda del conflicte amb els Puigverd i els seus feudataris, el 1194 s'establí un acord amb el capellà de Santa Maria de Barberà —en representació de l'arquebisbe de Tarragona— sobre el repartiment dels delmes i primícies que es percebien a Barberà i Ollers, de manera que, entre d'altres coses, els templers retingueren els delmes i primícies de les terres que explotaven directament en aquells termes.¹¹⁸

5.8.L'administració del castell de Barberà sota els Puigverd: la carlania.

No sembla pas que Pere (I) de Puigverd hagués residit al castell de Barberà, però —igual com Arnau Pere hi havia tingut a mitjan segle XI el cavaller Berenguer Ramon i, després, Ramon Bermon— hi tenia un carlà i els seus successors n'hi continuaren tenint durant força temps. L'acord entre els templers i els Puigverd de l'any 1195 deixa prou clar que aquells hi tenien establert un carlà.

Després de les notícies corresponents a mitjan segle XI, la documentació fa un salt i no és fins a l'època de Pere (I) de Puigverd que retrobem informació referent a la present carlania. Sans (1977:42, 54) esmenta un document datat el 1151 on els germans Pere de Montesquiú i Bernat de Barberà intercanvien els seus castells, la qual cosa ens indica que Pere de Puigverd havia subinfeudat Barberà.¹¹⁹

Segons Fuguet (1986), qui segueix la mateixa interpretació que del testament del cavaller Guillem de Montagut —any 1168— féu Miret i Sans (1910:320-322), aquest personatge hauria estat igualment carlà de Pere de Puigverd a Barberà —també a Pira i Prenafeta— després que ho hagués estat l'esmentat Bernat —i potser el seu germà Pere—. ¹²⁰ De fet, hem vist com el testament de Pere de Puigverd —any 1164— esmentava la presència a Barberà d'aquest cavaller amb anterioritat a l'atorgament d'aquella escriptura i malgrat que Barberà fou també subinfeudat a Ramon de Torroja. Els Puigverd mantingueren Guillem de Montagut i els seus descendents com a carlans de Barberà, malgrat que finalment s'hi establí una comanda templera.

Guillem de Montagut morí cap a les darreries de 1167 o pel gener de 1168 i en el testament sacramental declarat pels testimonis en l'altar de Sant Martí de l'església de Tous, en data de 13 de febrer de 1168, deixà els castells de Barberà, Pira i Prenafeta, els quals tenia pels Puigverd, al seu fill Guerau. Aquest cavaller segurament ja va haver de compartir Barberà amb els frares del Temple, donat que tot indica que templers i carlans dels Puigverd cohabitaren (Fuguet, 1986), malgrat que dita cohabitació no degué suposar que tots visquessin junts en l'antiga fortalesa dels Ponts-Puigverd, ara esdevinguda casa templera. Potser fins i tot cap al final de la seva vida el mateix Guillem de

Montagut ja havia tingut contacte amb els frares del Temple, donat que dit cavaller va donar el seu cos i el seu cavall bru a la Milícia —"*Deinde uero dimis corpus suum milicie iherusalem cum caballo bruno...*", diu al seu testament—.

D'altra banda, a més d'un carlà que s'ocupés de les qüestions militars —de fet policials— i judicials, els Puigverd també disposaven a Barberà d'un batlle que devia dirigir l'explotació dels seus domenges i devia tenir cura de la recaptació de censos, ultra ocupar-se d'administrar els drets sobre justícia que s'havien reservat —"*...qucucia et omicidium que pledeg ab Arnall Pere vel suo bale*" (any 1069)—,¹²¹ encara que més endavant aquests drets deuriem passar a ser exercits pels posteriors senyors eminents —els templers— els quals no únicament es reservaren un terç dels ingressos judicials, sinó que, en reclamar la fortalesa i establir-hi una comanda, també desplaçaren els administradors dels Puigverd.

A més del batlle dels Puigverd, cal que recordem com Arnau Pere *donà* un home com a batlle a Ramon Bermon —any 1072— en el castell de Prenafeta. Aquesta referència ens confirma com els carlans tenien el seu propi batlle i com aquest era nomenat d'entre els mateixos pagesos del castell.

Quan, en virtut de l'acord de 1195,¹²² els templers es van reservar la potestat sobre el castell de Barberà, obtingueren l'instrument jurídic que havia de mantenir allunyats tant els Puigverd com els seus carlans. Els frares, que per aquella data ja feia més de vint anys que ocupaven la fortalesa —segurament amb un breu parèntesi durant el qual n'haurien estat expulsats per la força—, ara disposaven del compromís dels Puigverd de no oposar-se a aquella situació. Malgrat tot, la institució del carlà va perviure molt de temps.

A començament segle XIII era carlà de Barberà Arnau de Guàrdia, qui preveia en el seu testament —any 1211— donar els seus drets sobre Barberà a Pere s'Aguda, en cas de no tenir descendència.¹²³ Pel que sembla desprendre's d'un document corresponent a final segle XII,¹²⁴ dit Arnau de Guàrdia ja n'era carlà abans de l'acord de 1195 entre els Puigverd i el Temple.

Entre 1260 i 1272 el carlà era Guillem de Çacirera,¹²⁵ el qual sembla que hi havia arribat pel seu matrimoni amb Ermessèn de Guàrdia, titular dels drets sobre la carlania, ja que possiblement devia ser filla —o al menys descendent—

d'Arnau de Guàrdia. El 1292 Ermessèn apareixia encara esmentada com a carlana i amb la *potestat* del castell de Barberà.¹²⁶

Molt més tard, el 1453, apareix una referència que ens situa Guillem Ramon Çarrovira, per herència de "*son pare e lurs predesessors*", com a carlà.¹²⁷

Potser es podria suggerir que la presència física dels senyors eminents del castell —els templers— hauria propiciat la sortida dels carlans de Barberà cap a la fi del segle XII, però hi ha diversos elements que ens indiquen que aquests residiren si no al mateix castell sí a la vila, i per molt de temps. Així, en el fogatge de 1497 s'esmenta la presència de "*Guillem Çarrovira carlà de la dita vila de Barberà militar*" (Iglésias, 1991:II:281).

Les terres de la Carlania de Barberà eren formades per diferents parcel·les —Domenges, Hort d'en Cirera, Hort de Castell i altres—. Incloïa una devesa —Devesa del Carlà—, cosa que ens indica una activitat ramadera. En alguns casos el nom del carlà esdevingué topònim: els *Domenges de Montagut* —conservat encara el 1410— i l'*Hort d'en Cirera*, fent referència a Guillem de Çacirera —encara en ús avui dia— (Plaza, 1990: 66, 76, 89, 167).

No fou fins a finals del segle XVI que els hospitalers van comprar la carlania de Barberà. El 13 de setembre de 1582 el prior fra Agustí d'Argençola "*compra del mag.^c S. Juan Corts com a procurador de la Sora. Susanna Camos la carlania o pravenda [...] agragant aquella al priorat de Cathalunya per preu de 533 L.*"¹²⁸

A banda dels Ponts-Puigverd i dels seus carlans, consta que a final segle XII altres nobles —Otgers, Montfalcó, Clariana i alguns altres— posseïen drets a Barberà. Sembla tractar-se dels feudataris que els Ponts-Puigverd van dur a Barberà en successives onades repobladores. Aquest conjunt de drets també acabarien amb el temps en mans del Temple, com es constata documentalment en el cas de Guillem de Montfalcó (Sans, 1997:doc. 125).

5.9.Els Puigverd després de l'acord de 1195.

Com hem vist més amunt, el 1195 s'havia acordat que els templers i els Puigverd es repartissin Barberà, quedant els primers com a senyors eminents. Després de la mort de Pere (II) de Puigverd el seu patrimoni passà indivís als

seus tres fills, Pere, Berenguer i Guillem, dels quals coneixem la carta de franquícia que concediren als prohoms de Prenafeta, Figuerola i Miramar el juliol de 1198 (Font i Rius, 1969-1983:II:723). Així mateix, l'any 1218 Pere (III) de Puigverd vengué als senyors i a la comunitat pagesa de la Guàrdia dels Prats uns canals i aigua del riu Anguera (Freedman, 1988:71), la qual cosa apunta que —malgrat les compres i donacions obtingudes pels templers— els Puigverd encara conservaven drets en la zona de molins de Pira i Miralpeix.

Encara el 1243 Berenguer de Puigverd s'intitulava, en el seu testament, *senyor del castell de Barberà* i el 1253 es resistia a fer l'homenatge que li exigia fra Jaume de Timor, lloctinent del mestre del Temple.¹²⁹ Aquesta rebel·lia ens explica per què l'any 1248 Guillem de Montclús i els seus fills —parents dels Puigverd— prometien ajut al Temple en cas que dit Berenguer de Puigverd o els seus hereus li fessin guerra per raó dels drets sobre el castell de Pira que acabaven de vendre a la Milícia.¹³⁰

Amb tot, i com a prova del reconeixement final de la primacia dels templers a Barberà per part d'aquell llinatge, Porta (1985:94) recull que l'any 1253 Berenguer de Puigverd acabà fent l'homenatge que li era reclamat per raó d'aquest castell i els alous que hi tenia. De qualsevol manera, Berenguer es reservava i retenia els drets que hi detentava.¹³¹

L'establiment de la comanda templera i l'acord entre aquests frares i els Puigverd donà lloc a una situació complexa en què els senyors eminents de Barberà eren els templers, els Puigverd esdevinguts vassalls seus havien d'obeir —en allò que es referia al present castell— els dirigents de dita Milícia, però simultàniament hi tenien establert un carlà vassall seu —dels Puigverd—. En la línia del que opina Sans (1977:287), pensem que els templers degueren anar comprant tots els drets que entorpien el seu domini sobre Barberà —consta documentalment processos d'aquest tipus referits a altres llocs, per exemple al veí Ollers— i, pel que sembla, l'únic dret que pervisqué fou la carlania, que convertida —a la llarga— en una simple propietat territorial romangué fins que a finals del segle XVI passà a la Universitat de Barberà (Fuguet, 1986).

Al citat document de mitjan segle XV, el carlà Guillem Ramon Çarrovira reclamava directament als hospitalers, la qual cosa sembla indicar que —en

aquella data— els descendents dels Puigverd ja havien perdut els drets sobre Barberà.

D'altra banda, està documentat que el 1271 Berenguer de Puigverd cedí Prenafeta, Figuerola i Miramar a Poblet, i confirmà la cessió el 1276, 1285 i 1297 (Palau 1912:155; Font i Rius, 1969-1983:II:723). Aquesta cessió podria significar el replegament dels Puigverd cap a les seves honors de fora de la Conca un cop consumada la preeminència dels templers a Barberà.

5.10.El Castell de Barberà sota domini templer. La formació de la comanda.

Com acabem de veure, vers el 1170, es creà la comanda templera de Barberà, la qual cosa suposà que s'establís una comunitat dels seus frares en el castell.

La casa de Barberà aviat va adquirir prou importància com perquè el rei Alfons I triés el seu castell-convent per a fer-hi una estada de gairebé un mes i mig el 1190 (Sans, 1977:56).¹³²

Sobre el nombre de frares que integrà la comunitat els primers temps, la documentació datada entre 1172 i 1177 no aporta gaires dades i únicament cita aquells qui ostentaven càrrecs directius —Bernat d'Albospí, que fou comanador entre el desembre de 1172 i el febrer de 1175, Berenguer de Mont, comanador des de l'agost de 1175 fins al gener de 1181, Berenguer de Mulnells, Ramon d'Albió, Bernat de Cornellà, Pere de Girona i Arnau de Cerdanya—. ¹³³ Sans (1977:57-58; 1996:300) imagina en aquells moments inicials una comunitat reduïda, potser d'entre cinc i sis frares, però sense que es pugui precisar del tot el nombre que n'hi havia. La documentació posterior és més agraïda i un document de 1249 esmenta l'existència de comanador, cambrer, capellà, dotze frares més i una *donada*.¹³⁴

Molt més tard, un cop consumada la desfeta del Temple, la *Concòrdia celebrada entre el Castellà d'Amposta i el Gran Prior de Catalunya* el 22 de novembre de 1319 recull l'existència d'onze extemplers aixoplugats a la casa, aleshores ja hospitalera, de Barberà (Miret, 1910:392).

Aquesta comanda del Temple, que inicialment només comptava amb la donació del lloc de Barberà, va anar adquirint a través de les donacions —ja fos

per raons pietoses o buscant recolzament en la influència i poder dels templers (Sans, 1975:34-35)— fetes per les principals famílies colonitzadores d'aquells voltants¹³⁵ i de compres i permutes —marcades per un bon sentit econòmic— tot un seguit de possessions que la van fer créixer de manera espectacular i ràpida. El tamany que anava adquirint féu decidir l'orde de crear tres sotscomandes filials de la de Barberà: Valfogona —a la zona segarrenca de la Conca de Barberà—, l'Espluga Sobirana —a la Conca de Barberà estricta— i la Mesó del Rourell —al Camp de Tarragona—. Així, al llarg de la fi del segle XII i durant el XIII, Barberà va esdevenir una de les comandes temples més importants a Catalunya.

Respecte de les possessions de la Masó i de Valfogona cal afegir que Sans (1996) prefereix tractar-les independentment de la comanda barberenca, per raó de la importància d'aquells dos patrimonis i de la independència administrativa que —durant alguns períodes— van gaudir. Nosaltres, però, per raons tant jurídiques com d'evolució general¹³⁶ de la casa de Barberà les hem considerat —com ho fa Fuguet (1995)— sotscomandes de Barberà.

El nucli central de la comanda de Barberà comptava, a més del mateix Barberà, amb els pobles veïns de Pira, Miralpeix, Ollers, el Pinetell i Montbrió. I, a més de les citades sotscomandes que en depenien, també posseï terres, cases, molins i drets diversos en altres llocs de les comarques pròximes —la Riba, la Sala de Comalats, Omells de Queralt, Segura i a la mateixa ciutat de Tarragona— i en d'altres de més allunyades —Òdena, Cardona, Grevalosa, Riner, Aguil·la i Vencilló—. ¹³⁷

Pròxims a la casa templa de Barberà hi havia els dos grans monestirs cistercencs de Poblet i Santes Creus, els quals seguien uns processos d'expansió similars als de la citada casa del Temple. Aquesta situació, on es combinaven diversos factors paral·lels —política d'eixamplament de possessions, protecció per part de la monarquia, proximitat geogràfica, etc.—, abocà a una confluència dels interessos d'aquestes cases religioses que portà a una intromissió en les respectives zones d'influència social i econòmica.

L'estat de coses precedent féu sorgir alguns conflictes entre els templers de Barberà i el monestir de Santes Creus. Primer hi hagué un litigi per drets sobre els molins de Puigtinyós —Montferri, Alt Camp— i una cavalleria a Vilagrassa, les quals qüestions foren resoltes entre 1237 i 1238, i més endavant

n'esclatà un altre de més abast —per la major entitat de l'objecte en litigi— pel domini del castell i lloc de Montbrió de la Marca —Conca de Barberà—, arran del fet que Saura de Castellet vengués el citat castell de Montbrió al Temple —31 d'agost de 1269— i a la vegada també al monestir de Santes Creus —20 de setembre de 1269—. La duplictat de la venda féu esclatar el conflicte entre templers i cistercencs, que fou sentenciat a Tarragona el 24 de gener de 1275 a favor dels drets dels templers, tot i que Santes Creus no perdé l'ocasió, en anys posteriors, d'obtenir nous drets dins el terme de Montbrió, entremetent-se en els afers interns d'aquella possessió templera.¹³⁸

Més endavant, el 1291, la coincidència d'interessos d'aquells dues cases religioses a la Conca tornà a generar un altre enfrontament: els templers de Barberà foren denunciats per la gent de la Guàrdia dels Prats —avui part del municipi de Montblanc— i el monestir de Santes Creus —que en tenia la senyoria—, a causa d'haver dut a terme unes obres hidràuliques en el lloc de Foratmicó —Pira— destinades a desviar les aigües cap als seus molins, perjudicant així el proveïment de la Guàrdia (Porta, 1984:94-95).¹³⁹

Respecte de Poblet, hi havia també una confluència d'interessos expansionistes que es concretaren al voltant del domini de l'Espluga de Francolí Sobirana —que reiteradament volgué comprar aquell cenobi—¹⁴⁰ i en un litigi sorgit a finals del segle XIII pels drets sobre unes aigües que movien els molins de l'Espluga de Francolí.¹⁴¹

Altres disputes sostingudes pels templers de Barberà són referides per Miret (1910:344). Dit autor refereix com de resultes d'un plet amb la Seu de Tarragona el comanador de Barberà Arnau de Timor hipotecà, l'any 1273, tots els béns de la comanda a l'advocat que la defensava.¹⁴²

Per la seva riquesa i patrimoni, la comanda de Barberà fou, entre aquelles que els templers van organitzar a Catalunya, una de tamany mitjà. Forey (1973:416) recull que l'aportació d'aquesta casa als fons provincials fou, l'any 1307, equivalent a 5.694 sous i 4 diners de moneda barcelonesa. Sans (1996:302-303) recull també la taxació que Guillem d'Olomar féu el 1309 —ja detinguts els templers catalans— del valor de la present comanda, la qual xifrà en 10.000 sous —2.300 dels quals corresponien a Barberà estricta—. ¹⁴³

Taula núm. 7.

APORTACIONS DE LES 10 PRIMERES CASES TEMPLERES CATALANES AL
TRESOR PROVINCIAL EN CONCEPTE DE *RESPONSIONS*. ANY 1307.

COMANDES	CONTRIBUCIÓ (en mas mudines)
Montsó	1.100
Mallorca	920
Masdéu	800
Ascó	600
Miravet	500
Gardeny	400
Barberà	400
Riba-roja	300
Peníscola	300
Horta	250

Font: Sans (1996: 226).

TAULES DE LES PROPIETATS QUE INTEGRAVEN LA COMANDA TEMPLERA DE BARBERÀ.

Taula núm. 8.

Propietats del "nucli central" de la Conca de Barberà.

	FORMA ADQUISICIÓ	ANY ADQUISICIÓ	TIPUS DE DRETS	TAXACIÓ (any 1309)
Barberà	Donació i algunes compres (*)	1132/1133	-Terres -Molins -Cases -Domini feudal	2.300 sous
Miralpeix (Pira)	Donació ?	1167 (1132 ?)	-1 mas	40 sous
Montbrió de la Marca (Sarral)	Compra	1269/1277	-Terres -1 Molí -Domini feudal	675 sous
Ollers (Barberà)	Donació i compra	1174/1294	-Terres -Molins -Domini feudal	540 sous
Pinetell, El (Montblanc)	Donació i compra	1192/1196	-Terres -Molins -1/3 del domini feudal	400 sous
Pira	Compra i donació	1186/1248	-Terres -Molins -Domini feudal	675 sous

(*) Consta la compra de cases a Barberà.

Font: Elaboració pròpia (a partir de Miret, 1910; Fuguet, 1995; Fuguet, 1997; Plaza, 1990; Sans, 1996; Sans, 1997).

Taula núm. 9.**Propietats de la sotscomanda de la Mesó del Rourell (Alt Camp).**

FORMA ADQUISICIÓ	ANY ADQUISICIÓ	TIPUS DE DRETS	ANY ALIENACIÓ
Donació i compra (*)	1160-62/ 1197	-Terres -Molins	1248 (**)

(*) Acords que comportaven contraprestacions de l'orde del Temple.

(**) El producte de la venda -4.000 mazerres d'or- s'invertí en la compra de Pira.

Font: Elaboració pròpia (a partir de Miret, 1910; Fuguet, 1995; Fuguet, 1997; Plaza, 1990; Sans, 1996; Sans, 1997).

Taula núm. 10.**Propietats de la sotscomanda de l'Espluga Sobirana (l'Espluga de Francolí, Conca de Barberà).**

FORMA ADQUISICIÓ	ANY ADQUISICIÓ	TIPUS DE DRETS	TAXACIÓ (any 1309)
Donació i compra	1247/1255	-Terres -Domini feudal	2.850 sous

Font: Elaboració pròpia (a partir de Miret, 1910; Fuguet, 1995; Fuguet, 1997; Plaza, 1990; Sans, 1996; Sans, 1997).

Taula núm. 11.**Propietats de la sotscomanda de Vallfogona (Conca de Barberà).**

	FORMA ADQUISICIÓ	ANY ADQUISICIÓ	TIPUS DE DRETS	TAXACIÓ (any 1309)
Vallfogona de Riucorb	Donació	1191/1196	-Terres -Molins -Drets feudals	2.180 sous
Albió (Llorac)	Donació i compra	1170/1250	-Terres -Molins -Drets feudals	370 sous
Conesa	Donació i compra	1180/1197	-Terres -Drets feudals	(*)
Montargull (Llorac)	Donació i compra	1170/1257	-Terres -Drets feudals ?	(*)
Palau de Vallfogona	Donació	1178/1199	-Terres -1 celler -1 molí -Drets feudals	(*)
Sala de Comalats, La (Passanant)	Donació	1177/1189	-Terres	(*)
Segura	Donació	1186	-1 mas	(*)
Torre d'Albió (Llorac); inclou drets a Segura i l'Ametlla	Donació	1193/1248	-Terres -Drets feudals	370 sous

(*) Taxació inclosa a Vallfogona.

Font: Elaboració pròpia (a partir de Miret, 1910; Fuguet, 1995; Fuguet, 1997; Plaza, 1990; Sans, 1996; Sans, 1997).

Taula núm. 12.
Altres propietats.¹⁴⁴

	FORMA ADQUISICIÓ	ANY ADQUISICIÓ	TIPUS DE DRETS	TRASPÀS PROPIETAT
Aguilella (Barbens, Pla d'Urgell)	Donació	1196	-Terres -Drets feudals	El 1264 pertanyia a la Casa de Barbens
Cardona (Bages)	Donació	1175	-1 mas	
Grevalosa (Bages)	Donació	1185	-1 mas -Empriu de les pastures	
Òdena (Anoia)	Donació	1186	-1 mas	
Omells de Queralt (Queralt, Anoia)	Donació	1179/1192	-Terres -Drets feudals	
Pla Traver (Jorba, Anoia)	Donació	1185	-Terres -Drets feudals	
Calaf (Anoia)	?	?	-Terres	
Fiol (Sant Martí de Tous, Anoia)	?	?	-Terres	
Flix (Sant Martí Sesgaoles, Anoia)	?	?	-1 mas	
Sanauja (Segarra)	?	?	-Terres -Drets feudals	
Riba, La (Alt Camp)	Donació i compra	1171/1187	-1 molí	
Riner (Solsonès)	Donació	Abans de 1190	-1 tros de terra	
Su (Riner, Solsonès)	Donació	1170/1190	-Terres -Cases	
Tarragona	?	Abans de 1212	-Cases	Són cedides el 1276
Vencilló (Els Alamús, Segrià)	Donació (?) i compra	Abans de 1161/ 1221	-Terres -Cases	Després de 1264 passa a la Casa de Gardeny

Font: Elaboració pròpia (a partir de Miret, 1910; Fuguet, 1995; Fuguet, 1997; Plaza, 1990; Sans, 1996; Sans, 1997).

En tenir lloc el procés dels templers, i malgrat l'evident caràcter de fortalesa de la casa-convent de Barberà, els frares no hi van oferir resistència i la lliuraren fàcilment als oficials del rei. Els membres de la comunitat barberenca del Temple que optaren per lluitar degueren marxar cap als castells on l'orde decidí concentrar les seves forces, donat que trobem el seu darrer comanador —Dalmau de Timor— entre els resistents tancats al castell de Montsó (Sans, 1996:437).

Un cop consumada la desfeta de l'orde i assignats els seus béns a l'Hospital, un grup notable d'exfrares pensionats s'establiren en l'antiga casa templera de Barberà. La ja esmentada *Concòrdia* de 1319 en què el castellà d'Amposta i el gran prior català establiren les pensions assignades als extemplers, recull l'existència en la casa de Barberà dels qui segueixen, amb les corresponents quantitats que percebien:

Taula núm. 13.

EXTEMLERS RESIDENTS A BARBERÀ I PENSIONS QUE PERCEBIEN (ANY 1319).

Dalmau de Timor.....	4.000	sous	barcelonesos
Dalmau de Rocabertí.....	8.000	"	"
Ar. de Banyuls.....	3.000	"	"
Bertran de Vilallonga.....	1.400	"	"
Bertran de Çacirera.....	1.400	"	"
B. Pujal.....	600	"	"
B. Rovira.....	500	"	"
P. Lobera.....	1.000	"	"
Ramon de Sent Just.....	1.400	"	"
B. de Forques.....	1.400	"	"
P. Bonanat.....	800	"	"
TOTAL:	23.500	sous	barcelonesos

Font: Miret, 1910:392.

Si tenim en compte les dades del quadre anterior i el fet indubtable de l'arribada de frares hospitalers —i per pocs que en vinguessin—, aquesta degué ser l'època en què més gent va acollir la casa de Barberà —segurament unes vint persones—, tot i que no podem estar segurs que tots ells residissin en el Castell del Temple.

5.11.El Castell de Barberà sota el domini hospitaler. La reorganització de la comanda.

El 1312 tingué lloc la dissolució de l'orde del Temple i tots els seus béns del Principat de Catalunya passaren al també orde militar de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem. La recança amb què Jaume II assumí que havia de lliurar a l'Hospital els béns confiscats al Temple féu retardar el traspàs d'aquells fins al desembre 1317. Durant el temps que el patrimoni templer va estar en mans de la Corona, aquesta en disposà lliurement i en aquest context es situa l'ordre de tallar i vendre tots els arbres no fruiters de la comanda de Barberà, donada per Jaume II l'any 1314 (Palau, 1912:164).¹⁴⁵

Des de mitjan segle XIII l'orde de l'Hospital havia establert una comanda a l'Espluga de Francolí Jussana per tal d'administrar les propietats que hi havien adquirit. Un cop extingit el Temple i assignats els seus béns als santjoanistes, la comanda de l'Espluga de Francolí annexionà l'any 1317 les propietats que la casa templera de Barberà havia tingut a la Conca de Barberà, i durant el segle XIV es convertiria en un dels dominis territorials més importants del Priorat de Catalunya. Comprénia Barberà, l'Espluga, Vallfogona de Riucorb, Belltall, Passanant, Montbrió, Vallverd, Cabestany, Pira, Ollers, Pinetell, Biure, Guardiola, Albió i Llorac. L'administració de tot aquest patrimoni es centralitzà a Barberà, en la qual casa residí el comanador (Sans, 1989:37-38, 40).

En incorporar-se els béns del Temple a l'Hospital el patrimoni santjoanista de la Conca ja era prou important, però tot apunta que la gestió que en feren permeté incrementar-ne la seva importància, al menys en relació amb el conjunt de propietats de l'Hospital. A principis del segle XIV la casa de Barberà ja es situava com la segona de les cases del Priorat de Catalunya, a molta distància, però, del Masdèu —la primera de les cases—.

Taula núm. 14.

POSICIÓ RELATIVA DE LES PROPIETATS HOSPITALERES DE LA CONCA DE BARBERÀ RESPECTE A LES PRINCIPALS CASES DE L'ORDE A COMENÇAMENT DEL SEGLE XIV (QUANTITATS EN LLIURES BARCELONESES).

Masdéu		3.000
Barberà:	1.750	2.175
Biure:	75	
l'Espluga:	350	
Gardeny		1.500
Corbins		700
Cases Antiques de Lleida		600

Font: Elaboració pròpia, a partir de Miret (1910:399).

Segons el que recull Porta (1984:100-101, 114), el 1321, estant ja organitzada la comanda hospitalera de Barberà, n'era comanador fra Arnau d'Alós. Així mateix, recull que pocs anys després, l'any 1325, el gran prior fra Ramon d'Empúries ordenà als prohoms del Pinetell que es presentessin a Barberà per tal de fer-li homenatge. Aquesta exigència de l'homenatge de la gent del Pinetell potser es pugui posar en relació amb la regularització del domini hospitaler sobre els diferents termes que conformaven aquesta comanda. El que sí relaciona Porta (1984:101) amb el traspàs de Barberà del Temple a l'Hospital és l'excomunicació dictada pel papa, l'any 1341, contra tots aquells qui ocultaven als frares hospitalers de Barberà delmes, rèdits, censals, llegats, terres, molins, instruments públics i altres pertinences. Aquesta situació

d'ocultació sembla que es pugui relacionar amb un intent d'aprofitar el mal coneixement que tenia d'aquella comanda el seu nou propietari.

Les penúries econòmiques de la monarquia catalano-aragonesa, embarcada en una costosíssima política exterior que l'enfrontava amb Castella i Gènova, a la vegada que feia front a les revoltes sardes, afavoriren la posició de l'Hospital en les seves propietats. Així, Porta (1984:108) documenta com Pere el Cerimoniós empenyorà al gran prior fra Arnau de Parets Tortes la jurisdicció alta i baixa del lloc de Barberà, a més de les jurisdiccions corresponents a l'Espluga Jussana i Sobirana, Vallfogona, Torres de Segre i Sudanell, pel preu de 40.000 sous barcelonesos. Dit acte tingué lloc el 4 d'abril de 1357.¹⁴⁶

La comanda hospitalera de Barberà assolí la seva màxima esplendor al llarg del segle XIV, cosa que reflecteixen les obres de construcció de les dependències nobles que el gran prior fra Guillem de Guimerà ordenà bastir dins del recinte de l'antic castell templar (Sans, 1989).

L'esmentat fra Guillem de Guimerà havia estat comanador de Barberà des de 1366 (Sans, 1989:19-20) i es documenta que el 1370 va tenir problemes amb l'arquebisbe de Tarragona per causa de les talles que aquest li exigia pagar (Porta, 1984:101). Posteriorment afegí al càrrec de comanador de Barberà el de gran prior de Catalunya, la qual dignitat exercí entre 1379 i la seva mort (Porta, 1984:114; Sans, 1989:33). El castell de Barberà fou tot sovint la seva residència i, d'altra banda, hi va morir l'estiu de 1396. Les seves despulles foren col·locades en una ossera gòtica que hi havia en la fornícula que encara avui es pot veure en el mur nord de la capella del castell; l'ossera és avui exposada al Museu Diocesà de Tarragona.¹⁴⁷

Durant el priorat de fra Guillem de Guimerà, i en la línia ja encetada anys abans, l'Hospital va adquirir la jurisdicció alta i baixa d'una sèrie de llocs, alguns dels quals corresponien a la comanda hospitalera de Barberà. Tal compra va tenir lloc per causa de la necessitat en què es trobava la corona per causa de les guerres de Sardenya. El primer d'octubre de 1380 l'infant Joan vengué en franc alou, per 3.000 florins d'or d'Aragó, el mer i mixt imperi d'un seguit de llocs, castells i termes, entre els quals Vallverd, el Cogul —municipi de Sarraí— Biure, Pira, Montbrió, i Pinetell corresponien a dita comanda barberenca.¹⁴⁸

Diversos repartiments de subsidis i imposicions corresponents a la primera meitat del segle XV —recollits per Miret (1910:447-449)— mostren que

la comanda hospitalera de Barberà ocupava el primer lloc entre les comandes catalanes, segons la importància relativa de les seves rendes. Així, en el repartiment de 1.000 florins destinats a armar una galera van correspondre a la comanda barberenca 1.345 sous i 10 diners, mentre que, entre d'altres, a la del Masdèu només n'hi correspongueren 1.183 sous i 4 diners i a la de l'Espluga de Francolí 633 sous i 4 diners.¹⁴⁹

Taula núm. 15.

RELACIÓ DE LES 10 PRIMERES COMANDES DEL GRAN PRIORAT DE CATALUNYA A MITJAN SEGLE XV (SEGONS LA IMPORTÀNCIA RELATIVA DE LES SEVES RENDES).

1. Barberà.
2. Masdèu.
3. Gardeny.
4. Mallorca.
5. Barcelona.
6. Bajoles
7. Tortosa.
8. Granyena.
9. L'Espluga de Francolí.
10. Gebut.

Font: Elaboració pròpia a partir de Miret (1910:447-449).

Tot i que, en general, es preferí tenir-los a l'Espluga de Francolí, el capítol provincial del gran priorat català de vegades es reuní en altres llocs. Miret (1910:449) recull que el 6 de setembre de 1433 es celebrà el capítol al castell de Barberà.

En la línia general descrita per Miret (1910:449-451), qui para atenció en la tendència encetada des de començament segle XV a arrendar l'explotació i rèdits de les comandes hospitaleres en lloc de tenir-ne cura els propis comanadors, l'any 1409 el procurador del gran mestre de Rodes arrendà a fra Ferran de Siscar —comanador de Gardeny i lloctinent del gran prior català— les

comandes de Barberà, l'Espluga de Francolí, Corbins i Barbens, així com el delme d'Alguaire i tots els fruits i rèdits que corresponien al gran prior en la resta de comandes, per un preu de 2.200 lliures i el termini d'un any.

El 1442 la Comanda de Barberà es convertí momentàniament en la seu de capital de província de l'orde, pel fet que s'hi celebrà novament capítol (Miret,1910).

Durant aquests anys, el castell i comanda de Barberà també degueren veure's afectats per la pesta i la guerra civil catalana, donat que es documenta la seva incidència sobre la vila. D'una banda, el Castell del Temple es degué veure afectat pels fets d'armes que sembla que van tenir lloc a Barberà i, de l'altra, la reducció de la població que treballava les propietats de la comanda deurien afectar negativament la seva economia.¹⁵⁰

En el segle XVI, a fi de dotar patrimonialment el càrrec de gran prior de Catalunya de manera adient a la seva dignitat, la comanda de Barberà passà a constituir la primera de les quatre *cambres priorals* (Miret, 1910:467-469).

No sembla pas que la casa de Barberà acollís en aquesta època un grup gaire nombrós d'hospitalers. De fet, el fogatge de 1553 només esmenta la presència a la vila d'un tal *Mestre Sbert spitaler* (Iglésies, 1981:II:284).

En dit segle XVI un gran prior de la família Requesens hi va fer algunes obres, probablement de manteniment i embelliment d'algunes dependències. Aquestes obres han quedat reflectides en diversos elements que mostren l'heràldica d'aquella nissaga —una clau d'arc i diversos estucs, alguns dels quals encara són visibles en un mur que dona al pati i que correspon a l'edifici que albergava les habitacions priorals.

Tot i que s'ha dit que, en el context de la decadència que començà a afectar l'orde de l'Hospital durant el segle XVII, la comunitat hospitalera abandonà el Castell de Barberà, deixant-hi només un administrador (Fuguet, 1997), pensem que aquesta situació no es produí fins més endavant, potser ja entrat el segle XVIII.

Diversos indicis apunten que al llarg del dit segle XVII el Castell encara estava habitat per alguns frares i era prou valorat per l'orde de l'Hospital.

El 1609 acollí la partida de bandolers de Perot Rocaguinarda, qui fou cridat a Barberà per fra Miquel de Sentmenat i fra Galceran Turell, a instància del gran prior Miquel d'Alentorn. El motiu de tal visita es devia al conflicte entre

dit gran prior Alentorn i Rafael de Biure, senyor del castell de Vallespinosa; tal com era típic en aquell temps, es va recórrer a bandolers per a dirimir qüestions entre senyors veïns.¹⁵¹

D'altra banda, la mort —esdevinguda el 1660— en el present Castell del frare Joan de Sentmenat, nebot del llavors gran prior Miquel de Sentmenat i administrador seu, també apunta la presència —ni que fos mínima— d'hospitalers a Barberà. El cos de fra Joan de Sentmenat fou dipositat dins un sarcòfag de pedra que va estar en la capella castral fins que fou traslladat —juntament amb l'ossera de fra Guillem de Guimerà— a Tarragona.¹⁵²

A mitjan segle XVII la guerra arribà novament a Barberà. Durant la Guerra dels Segadors tant la vila com el castell —que recuperà el seu caràcter de plaça forta— patiren estralls. Iglésies (1967:80) esmenta accions militars a Sarral, Rocafort i Forés durant el 1647 i a Montblanc el 1649. És probable que les accions de 1647 també afectessin Barberà; quant a les que es produïren el 1649, l'evidència sembla prou concloent: V. Gual (1990) documenta en els llibres parroquials de Barberà diversos òbits causats per accions de guerra hagudes entre juliol i novembre d'aquell any. Segons el citat Iglésies, als efectes de la guerra es sumà la pesta, deixant extremadament afectada la demografia barberenca.

Les visites priorals de 1659 i 1661 donen compte de l'estat d'extrema ruïna que mostrava la casa-convent de Barberà —el Castell del Temple— en assolir fra Miquel de Torrelles i Sentmenat la dignitat de gran prior de Catalunya.¹⁵³ El deplorable estat en què es trobaven gran part de les dependències de la casa hospitalera semblen prova evident que se li va donar un ús militar i que fou objecte d'assalt.

Tot i els greus desperfectes ocasionats durant la guerra dels Segadors, el Castell de Barberà seguia sent prou valorat per l'Hospital com per invertir-hi importants sumes a fi de reparar-lo. Gràcies a les obres ordenades pel gran prior fra Miquel de Torrelles i Sentmenat les dependències del castell recuperaren el caràcter de residència noble i fou possible reunir-hi capítol provincial de l'orde els anys 1664 i 1665 (Miret, 1910:499). Les reparacions fetes en el Castell seran repassades en l'apartat *10. Estudi de l'evolució constructiva del Castell del Temple de Barberà*.

A principis del segle XVIII, la guerra de Successió tornà a afectar Barberà i suposà nous —i greus— perjudicis per a les dependències del Castell. La visita prioral de 1745 dóna compte de que durant dita guerra feren servir de quarter aquest castell, a conseqüència de la qual cosa "*casi lo derruhiren del tot, y lo deixaren molt malparat.*"¹⁵⁴ En aquest sentit, Porta (1984:103) recull un expedient dels jurats de la vila de Barberà, en què es recullen els danys ocasionats per les tropes reials en els termes de Barberà, Pira, Ollers, Vallverd, Biure, Montbrió i el Cogul —tots ells de la comanda hospitalera de Barberà— en els anys 1708, 1709 i 1710.

Tot i que l'Hospital va fer una notable inversió per a reparar els desperfectes del Castell del Temple, ja no va recuperar plenament el caràcter d'edifici noble. La descripció de la sala que denominaven "*el palau*" en la visita de 1745, i que la mostra convertida en magatzem, dóna compte de la important degradació que havia sofert la part més emblemàtica del palau gòtic que féu bastir fra Guillem de Guimerà.¹⁵⁵

Un seguit de dades recollides de l'arxiu de l'Hospital —avui a l'ACA— per Porta (1984:103-105) semblen indicar que entre final segle XVIII i principi del XIX l'orde havia cedit en lloguer les seves propietats de Barberà.

Des del 23 de setembre de 1783 Victorià Miró, pagès de Barberà, arrendà al gran prior fra Nicolau Abri, amb contracte de masoveria, l'heretat denominada "*de Castell*". Dit arrendament fou renovat el 20 de novembre de 1789.

L'antic molí de Mesó —ja denominat molí de l'Amorós, com avui dia— també estava arrendat al barberenc Ignasi Sarró, des del 1812. Dit Ignasi Sarró l'obtingué per cessió de l'anterior arrendatari.

Anys més tard, Ignasi Sarró fou embargat per no haver satisfet els censos dels anys 1820-23, corresponents al molí i "*demés terres*." Josep Calbet fou igualment embargat per deure els censos —segons sembla— d'aquells mateixos anys. Un altre barberenc anomenat Anton Torres va tenir arrendades certes propietats entre 1818 i 1821.

Cap a la fi del segle XVIII el gran prior encara exercia els drets senyorials sobre els barberencs, la qual cosa queda reflectida en el permís que l'any 1779 hagué de sol·licitar Joan Rosanes per poder obrir una fàbrica d'aiguarent.

El daltabaix que suposà per a l'orde la pèrdua de Malta tingué repercussions de gran transcendència per al seu esdevenidor dins el Regne d'Espanya. L'any 1802 el rei Carles IV es proclamà gran mestre i tingué lloc el que Miret (1910:511-512) ha qualificat de *nacionalització* de l'orde, de manera que el seu patrimoni passà a control estatal.

Les dades recollides pel citat Porta (1984:105), corresponents a final de la segona i a la tercera dècades del segle XIX, ens mostren al capdavant de les propietats hospitaleres de Barberà un tal fra Nicolau Dameto, "*recibidor de la extinguida Orden de Sant Joan de Jerusalem.*"

5.12.El pas del castell a propietat pública.

En la dècada de 1830 —coincidint amb l'inici de l'estructuració del nou Estat burgès espanyol— ja apareix obertament l'administració estatal fent-se càrrec de la gestió del patrimoni de la comanda de Barberà. L'arrendament de dita comanda sembla haver estat vacant entre 1827 i 1831, durant els quals anys el Castell del Temple havia estat deshabitat i, fins i tot, en males condicions de conservació. En efecte, Porta (1984:105) transcriu el paràgraf següent:

Un plec de condicions que fa ja la contaduria de rendas de la Província amb acort de la Administració de la mateixa de tots los drets, censos, casas, fàbricas de ayguardents, etc., corresponents a la Comanda vacant de Barberà desde 1º de Maig de 1827 al últim Abril de 1831; y's diu que lo arrendador deurà habitar en lo Castell y conservar lo, repararlo y tot lo demás.

La situació de l'antiga comanda hospitalera de Barberà quedà definitivament aclarida arran del Concordat entre l'Estat espanyol i el Vaticà. Amb dit acord, signat l'any 1851, quedà definitivament extingit l'orde de l'Hospital i els seus béns van ser nacionalitzats.

El 1857 el Castell estava arrendat a un barberenc anomenat Antoni Pedro i l'Ajuntament de Barberà sol·licità que se li atorgués dit lloguer a fi d'establir-hi les escoles primàries de la localitat. Amb data de 22 d'octubre de

1857, el govern de la província de Tarragona concedí el sol·licitat arrendament, per 100 rals anuals.

Finalment —i també a sol·licitud de l'Ajuntament—, el juliol de 1858 l'Estat cedí la propietat del Castell a la municipalitat de Barberà. El Castell continuà desenvolupant la funció d'escola local fins a la inauguració de l'actual edifici escolar durant la dècada de 1980.

El pas del Castell del Temple a propietat municipal va tenir, del punt de vista global, efectes positius per al conjunt monumental, ja que en conferir-li un ús va possibilitar-ne la conservació, ni que fos d'una part. Però cal dir que la gestió municipal del Castell, al menys fins a la dècada de 1970, va ser del punt de vista patrimonial no només desencertada, sinó fins i tot destructiva. Entre la fi del segle XIX i la primera meitat del XX es va dur a terme el progressiu enderrocament de les parts ruïnoses o considerades inútils: les muralles i bona part dels edificis construïts per fra Guillem de Guimerà foren lamentablement agredits. Amb tot, el Castell del Temple de Barberà ha tingut millor sort que altres fortaleses medievals veïnes com el castell de l'Espluga de Francolí o el de Solivella, tots dos totalment enderrocats en el mateix període en què el de Barberà fou objecte de les dites agressions.

Esquema-resum de les conclusions més importants:

El contingut de la documentació que els Ponts-Puigverd van esgrimir al judici de Lleida de 1157 en suport dels seus drets a la Conca de Barberà es pot considerar globalment versemblant.

Com a conseqüència de la idea precedent, l'inici de la construcció d'un castell a Barberà es pot situar a mitjan segle XI.

La comanda templera de Barberà es va crear pels volts de 1170 aprofitant certes disposicions contingudes en el testament de Pere (I) de Puigverd que contemplaven la cessió temporal del Castell de Barberà als frares.

El 1195 s'establí un acord sobre el repartiment dels drets senyorials a Barberà i l'orde del Temple va obtenir dels Puigverd el compromís de cessió de la potestat del Castell: aquesta cessió va permetre la consolidació de la comanda templera.

Un cop extingit el Temple, el Castell i comanda de Barberà van passar a propietat de l'Hospital. Sota la preceptoria de fra Guillem de Guimerà (mitjan segle XIV) va tenir lloc el moment de major esplendor de la fortalesa, a la qual s'afegiren nous edificis.

Notes.

¹ Piris; Poblet; Querol (1989).

² Plaza (1990:44).

³ Vegeu Benet (1981)

⁴ Vegeu Piris; Poblet; Querol (1989).

⁵ Coromines (1965:I:251).

⁶ Vegeu Piris; Poblet; Querol (1989) i Menchon (1996:29).

⁷ Benet (1981); Bolòs (1995:86).

⁸ Sabaté (1997:23-30).

⁹ Per al document de 945 cf. Benet (1980:153): "*in bosco que dicitur jorda*"; per al document de 980 sobre Cabra cf. Morera (1897:ap. 2): "*et vadit ad rocam albam que est in silva jordanis*", "*Puggio Grosso*"; París (1967:21) ja se n'havia adonat d'aquesta importància de les prevencions toponímiques respecte del document del 980.

¹⁰ S'ha pogut documentar restes iberes en el cim del puig de Barberà, en el mateix lloc on es bastiria el castell (Rovira, 1993).

¹¹ A tots ells es constata una continuïtat de poblament des d'època romana fins a l'edat mitjana (Piris; Poblet; Querol, 1989).

¹² Sobreques (1961:17-19); París (1967:24); Balañà (1992:51).

¹³ París (1967:23); Cabañero (1997:317), el qual cita a J. Iglésies i P. Català Roca.

¹⁴ ACA, perg. Ramon Borrell, núm. 106, citat per Sans (1977:18); veure també Fuguet (1983:94).

¹⁵ Cf. Bonnassie (1979-1981:I:151-154); cf. també Cabañero (1997:80-81).

¹⁶ Sobre el llistatge dels Cervelló i les seves activitats, vegeu: Bonnassie (1979-1981:I:430; II:90, 148, 229).

¹⁷ Pere Català suggereix aquest parentiu a *Els castells catalans* (1967-1979:III:528-533); vegeu també Benet (1995b).

¹⁸ Aquest autor intepreta el judici celebrat a Santa Perpètua, que data el 1011, de manera confusa. Considera el bisbe Borrell nebot de Sala, diu —equivocadament— que la referència documental que ofereix Bonnassie (1979-1981:I:110) és errònia quan, de fet, és la venda de Sala al seu oncle bisbe —que Cabañero sembla desconèixer— i afirma que el desenllaç del judici suposà per als Santa Perpètua la pèrdua de llurs possessions en aquest sector de la frontera, cosa que les posteriors transaccions sobre aquests castells desmenteixen.

¹⁹ Benet (1995b). Sobre com va anar el judici del 1012 entre els Santa Perpètua i els Cevelló-Montagut i sobre la data de la ràtzia en què morí Amat de Cevelló-Montagut hi ha diversitat de criteris entre els autors (vegeu París, 1967 i Cabañero, 1996); sense que sigui aquest el lloc on s'hagi de revisar aquesta qüestió, hem recollit la versió d'A. Benet i Clarà, la qual podem trobar també a Sans (1977), perquè pensem que és l'únic autor recent que ho ha estudiat de manera específica i a fons.

²⁰ L.F.M. (doc. 272); Sans (1977:18-19).

²¹ L.F.M. (doc. 273); Sans (1977:19).

²² París (1967: 26). Sans (1977: 26), citant les mateixes fonts, situa l'assalt el 1034.

²³ L.F.M. (doc. 278); Bonnassie (1977-1981:II:147).

²⁴ Cf. París (1967:21).

²⁵ Cf. la nota 111 de Bonnassie (1979-1981:I:311). Més endavant ens referirem extensament a la infeudació datada el 1054.

²⁶ La cita és de Bonnassie (1979-1981:I:311); també transcrit a Porta (1984:245), qui recull les referències de J. Balari i Jovany. Es tracta dels documents: ACA, perg. Ramon Berenguer II, núm. 3 i núm. 4.

²⁷ Citat a Menchon (1996:34).

²⁸ Salrach (1991).

²⁹ Pasqual (s.d.:VII:f. 4-5); Vila (1913:35); Español (1991:98); Benet (1981).

³⁰ Piris; Poblet; Querol (1989); la cita correspon a Menchon (1996:34).

³¹ Cf. Adserias, M.; M.J. Masó; J.A. Muñoz: *Carta Arqueològica. Conca de Barberà*. Generalitat de Catalunya, Servei d'Arqueologia.

³² Bonnassie (1979-1981:II:147); ACA, perg. Ramon Bereguer I, núm. 160 (sense data).

³³ L.F.M. (doc. 272).

³⁴ L.F.M. (doc. 274).

³⁵ L.F.M. (doc. 273).

³⁶ L.F.M. (doc. 251).

³⁷ Bonnassie (1979:311:nota 111).

³⁸ Sans (1977); Font Rius (1969-1983:I:748); Fuguet (1983:95); Menchon (1996:32). El principal argument que s'utilitzava en contra d'una infeudació de Barberà el 1054 —per primerenca— era, l'actualment rebatuda, idea d'una "marca extrema" desèrtica i perillosa a final segle X (vegeu Bonnassie, 1979:311). El rerafons del document, però, és considerat vàlid per A. Benet i així ho expressa en Mestre (1993:866).

³⁹ Bonnassie (1979-1981:I:311:nota 111). Cal advertir, a més, la presència d'una errada en l'índex de noms d'aquesta obra, on figura Arnal Pere de *Bargerat* en lloc de *Barberà*.

⁴⁰ Bonnassie (1979-1981:II:141-154).

⁴¹ L.F.M. (doc. 274), citat a Bonnassie (1979-1981:II:144). Ramon Berenguer el Vell comprà Montclar a Oliver Bernat —fill de Bernat Sendered i, per tant, oncle de Guerau Alemany— i la seva filla Agnès el 1072.

⁴² L.F.M. (doc. 251). Per a l'estudi d'aquest document cf. Sans (1977:20-21).

⁴³ AHN, Clero, Pergamins, carpeta núm. 1992, núm. 10. Publicat a Altisent (1993:doc. 9) i també a Sans (1997:doc. 4).

⁴⁴ L.F.M. (doc. 252). Per a l'estudi d'aquest document vegeu Sans (1977:21)

⁴⁵ Biblioteca de Catalunya, Ms. 729, vol. VIII, f. 192 r.; la publicació del document es troba a J. Villanueva, *Memorias cronológicas de los Condes de Urgel*. Transcripción y notas de Cristián Cortés, Balaguer, 1976, pp. 305-306, doc. XII. Recentment també s'ha publicat a Sans (1997:doc. 6). Vegeu també Sans (1977:22-23).

⁴⁶ ACA, perg. Ramon Berenguer I, núm. 405. Publicat a Sans (1997:doc. 7). Vegeu també Sans (1977:23-24).

⁴⁷ Cf. Bonnassie (1979-1981:II:212).

⁴⁸ ACA, perg. Ramon Berenguer I, núm. 438. Publicat a Sans (1997:doc. 8). Vegeu també Sans (1977:24).

⁴⁹ Cf. Rodon (1957:23-24). Habitualment el terme apareix escrit "*apertura*" dins la fórmula "*venire in apertura*"; una construcció similar a la d'aquest document es troba en un pergami de 1112 (ACA, perg. Ramon Berenguer III, núm. 144): "*si uenia (sc. castel) in obertura de ipsium castlanum*" (citat a *Glossarium...*, col. 429).

⁵⁰ A diferència de la major part de Catalunya, on el terme usat amb més freqüència per a referir-se a la persona que residia i administrava un castell era *castlà*, a Barberà apareix emprat amb més freqüència el terme *carlà* —i *carlania*—, com a l'Aragó, el Pallars i Ribagorça (Plaza, 1990:65). Per aquest motiu, a partir d'ara, farem servir aquest terme per a referir-nos als vassalls dels Ponts-Puigverd a Barberà.

⁵¹ Les condicions de la convinença de 1054 deuriem ser renegociades a partir de la renúncia d'Arnau Pere, si donem per bona la versió oferta pel seu descendent vers el 1184/88, el qual relata aquesta renúncia a Barberà d'Arnau Pere (Sans, 1997:doc.

141).

⁵² En el document Sans (1997:doc. 8) es citen també els següents drets banals no referits a la castellania de Barberà:

-*molendinos* (de Pira): monopoli senyorial o "banalitat" sobre les activitats del molí.

-servitud personal (almenys d'alguns dels pobladors del terme de Prenafeta).

-*staticam* (3 mesos, de Prenafeta): Bonnassie (1977-1981:II:57) indica que amb aquest terme també es designava un servei d'origen militar que esdevingué, ja abans del 1039, una prestació de conreu. Així, malgrat que Sans (1977:24) ho interpretà com el cost de residir una guarnició militar durant tres mesos en aquell castell, el fet que es citi després de la concessió d'un alou i d'un home com a batlle podria indicar que es referís a la concessió de tres mesos del treball de conreu que els habitants de Prenafeta havien de satisfer al senyor del castell.

⁵³ Biblioteca de Catalunya, ms. 729, vol. VIII, f. 199-202. Transcrit per Pasqual, *Sacrae Antiquitatis Cataloniae Monumenta*, VIII, f. 199 (d'on el consulta Font i Rius, 1969-1983:I:748). Publicat a Sans (1997:doc. 141). Vegeu també Sans (1977:24).

⁵⁴ ACA, perg. Ramon Berenguer II, núm. 48.

La importància que anà adquirint Barberà queda reflectida en la inclusió d'aquest lloc en el conveni que signaren Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II el 10 de desembre de l'any 1080, on aquell cedia diversos castells, entre els quals Barberà, al seu germà per a resoldre les diferències que els enfrontaven. Cf. Sobrequés (1970:123) i Sans (1977:25-26).

⁵⁵ L.F.M. (docs. 255 i 259).

⁵⁶ Miret i Sans (1910:299); Altisent (1966:132).

⁵⁷ Ens referim a l'esmentada súplica de Pere (II) de Puigverd de final segle XII. És publicat a Sans (1997:doc. 141).

⁵⁸ També citat per Font i Rius (1969-1983:I:748).

⁵⁹ Sans (1996:285) ha donat per bona també la data del 1096.

⁶⁰ L'estudi de les irregularitats dels dos documents que Pere de Puigverd presentà al judici de Lleida el 1157 té una llarga història que es remunta als mateixos juristes assessors de Ramon Berenguer IV (s. XII), els quals els varen titllar de falsificacions. Posteriorment Ferran Soldevila —Soldevila, F. (1934): *Història de Catalunya*. Barcelona, p. 69— esgrimí els mateixos arguments del segle XII per a negar l'autenticitat de la infeudació del 1067. Anys més tard, disposant de la reconstrucció que del *Liber Feudorum Maior* féu F. Miquel (1945), Ramon d'Abadal (1958:343) i Santiago Sobrequés (1970:103-104) donaren per bona la versió dels assessors del comte Ramon Berenguer IV i descartaren la veracitat d'ambdós documents. Per idèntiques raons, també els ha descartat Bonnassie (1979-1981).

En el costat contrari, Josep Balari —Balari i Jovany, J. (1899): *Origenes històrics de Catalunya*. Barcelona, pp. 185, 189, 406, 456, 465 i 469; citat per Porta, (1984)— acceptava la donació a Arnau Pere el 1054, però considerava falsa la infeudació de Berenguer Ramon II a Ermengol IV d'Urgell i el mateix recollí J. Porta i

Blanch (1984), qui consultà l'obra de Balari per a elaborar l'apartat "Castell feudal" del seu *Arreplec*. Ll. París (1967:30-31) i J. M. Font Rius (1969-1983:II:748), tot i considerar falsificacions aquests documents, els atribuïren un fons de veritat. Finalment J. M. Sans i Travé (1977:22-23) anà més enllà i, partint de documents descoberts amb posteriorietat a l'aparició dels estudis citats (ACA, Pergamins de Ramon B. I, sense data, doc. núm. 198; Biblioteca de Catalunya, Ms. 729, vol. VIII, f. 192 r.), considera els documents de 1054 i 1067 còpies fetes el segle XII de documents anteriors i, per tant, creu veraç el seu contingut, si més no, en un sentit general.

⁶¹ Cf. Sobrequés (1989:19); Benet (1995:444).

⁶² Sobrequés (1970:167, 179); París (1967:35).

⁶³ L.F.M. (doc. 253, 29 d'abril de 1157).

⁶⁴ Benet (1995:444).

⁶⁵ Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, Ms. 1995, Cartulari I, f. 136 v., doc. 421 —publicat per Marca, Petrus de (1688): *Marcha Hispanica sive Limes Hispanicus*, París, col. 1261, doc. CCCLXXII—; data del document: 17 de novembre de 1126.

⁶⁶ ACA, perg. Ramon Berenguer IV, núm. 6; data: 8 de juliol de 1131 (publicat per Bofarull, 1849:1-9, doc. I). I també la testificació d'aquest testament feta a la catedral de Girona publicada a L.F.M. (doc. 493).

⁶⁷ AHN, Poblet, carp. 1995, núm. 19. Publicat a Altisent (1993:doc. 62) i Sans (1997:doc. 21).

⁶⁸ Vegeu el ja citat document datat per Sans entre 1184-1188 (Sans, 1997:doc. 141).

⁶⁹ Sans (1977:31) cridava l'atenció sobre el fet que en produir-se la donació de Barberà als templers per part d'Ermengol VI —19 de setembre de 1132—, en aquell castell ja hi havia *milites*, que identifica amb Pere de Puigverd i els seus cavallers.

⁷⁰ ACA, perg. Ramon Berenguer IV, núm. 7. Publicat, entre d'altres per: Sans (1997:doc. 27). Vegeu també Sans (1977:30).

⁷¹ ACA, perg. Ramon Berenguer IV, núm. 27. Publicat, entre d'altres per: Bofarull (1849:doc. VI); Sans (1997:doc. 28). Vegeu també Sans (1977:32).

⁷² Cf. Sans (1977:28-30). La primera de les butlles és publicada a Sans (1997:doc. 39).

⁷³ ACA, perg. Ramon Berenguer IV, num. 28. Publicat, entre d'altres, per Bofarull (1849:doc. XI).

⁷⁴ Tot i que Sans (1977:42) atribueix al document ACA, pergs. Alfons I, núm. 39 (Sans, 1997:doc. 43) —on Pere Poc de Castellallat, havent aprisiat una honor a Miralpeix (terme del castell de Barberà), reconeixia el domini templer sobre aquella terra— la data 16 de gener de 1157, segons Fuguet (1999), la data correcta és 1167.

⁷⁵ ACA, perg. Ramon Berenguer IV, núm. 244. Publicat per: Sans (1997:doc. 40).

⁷⁶ De fet, no fou Guillem de Montfalcó qui arribà de la mà de Pere (I) de Puigverd, sinó son pare Guillem de la Guàrdia, segons interpretem a partir dels documents núms. 38, 54 i 141 publicats per Sans (1999).

⁷⁷ ACA, perg. Ramon Berenguer IV, núm. 305. Publicat per: P. de Bofarull (1849:doc. XCIX), L.F.M. (doc. 253) i Sans (1997:doc. 44).

⁷⁸ Es tracta dels ja citats documents publicats a L.F.M. (docs. 251 i 252).

⁷⁹ Les sentències sobre aquests altres afers van deixar també la situació en el que podríem denominar un *empat*.

⁸⁰ Vegeu Porta (1984:74-75), Sans (1977), Fuguet (1996:205) i Plaza (1990:204).

⁸¹ Sobre aquestes qüestions vegeu: Sans (1977:47), GEC (XII:179) i Coll i Alentorn M. (1962): "L'expedició de Ramon Berenguer IV a Lorca", *VII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, II, Barcelona, pp. 29-33 (citats per Sans, 1977).

⁸² ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, armari 13, lligall 1 (transcrit a Porta, 1984:70-71). De fet, en un document de final segle XII els templers fan repetides referències a les conveniències fetes per Arnau Pere de Ponts amb els comtes de Barcelona i d'Urgell (vegeu Miret, 1913).

⁸³ ACA, perg. Alfons I, núm. 21. Publicat per: Sans (1997:doc. 51).

⁸⁴ Recordem que el pare de Pere (I) de Puigverd era conegut pel sobrenom de *Vidià* i que la dona esmentada aquí és anomenada *Vidiana*.

⁸⁵ Testament de Pere de Puigverd, AHN, carp. 2.009, núm. 2, publicat a: Santacana Tort (1974:490-493). Referències a: Sans (1977); Fuguet (1983:104); Fuguet (1996:205; Sans (1996:286-287) i Sans (1997:5-6).

⁸⁶ Transcripció de Santacana Tort (1974:491-492). El subratllat és nostre.

⁸⁷ ACA, perg. d'Alfons I, núm. 36 (20 de juny de 1166). Sans (1997:doc. 52).

⁸⁸ Cf. Sans (1997:doc. 141).

⁸⁹ Es tracta del ja citat document: Biblioteca de Catalunya, Ms. 729, vol. VIII, pp. 199-202. Publicat per Sans (1997:doc. 141).

⁹⁰ Sans (1997:doc. 178).

⁹¹ *In primis, relinquo ad Pobled meum corpus ab meum dominicum de Apiera et totum meum decimum de Barbera et de suis terminis...* (AHN, carp. 2.009, núm. 2; publicat a Santacana Tort, 1974: 490). Cf. Sans (1977:49).

⁹² Font i Rius (1969-1983:I:185, 749) data el primer testament de Pere de Puigverd, que beneficiava la Seu de Tarragona, el 1165 (data que també és recollida per Plaza, 1990:206) i el segon, que beneficiava Poblet, el 1167. La mateixa data de 1167 és també recollida per Porta (1984). De fet, tots dos autors van consultar la mateixa transcripció i referències de Blanch (1951). Font Rius, a més, remarca la "*notoria imprecisión*" de les fonts.

⁹³ Cf. Porta (1984:75-76), qui cita a Blanch (1951). L'acord entre l'església tarragonina i

Poblet de 15 de juliol de 1181 (AHN, carp. 2.031, núm. 20) correspon al document publicat per Santacana Tort (1974:doc. 239).

⁹⁴ Cf. Santacana Tort, (1974:492).

⁹⁵ Cf. Bonnassie (1988:19).

⁹⁶ Santacana Tort (1974:doc. 241).

⁹⁷ Els germans Ponç Hug i Ramon de Cervera havien colonitzat el terme de l'Espluga de Francolí en el segle XII, repartint-se'l en dos dominis: Espluga Sobirana i Espluga Jussana (Fuguet, 1997:21). Ramon de Torroja era gendre de Ponç de Cervera (Sans, 1997:5).

⁹⁸ AHN, carp. 2.001, núm. 5 (4 març 1167); carp. 2.010, núm. 15 (16 juny 1179); carp. 2.032, núm. 1 (17 juliol 1181); carp. 2.006, núm. 16 (sense data). Publicats per Santacana Tort (1974:docs. 63, 216, 241 i 250).

⁹⁹ Tot i que Sans (1977:42, 48; 1997:doc. 43), atribueix al document ACA, perg. d'Alfons I, núm. 39 la data 1157, Fuguet (1999) observa que la data de tal document correspon a 1167.

¹⁰⁰ ACA, perg. Alfons I, núm. 83 (13 de maig de 1170). Publicat per Sans (1997:doc. 57).

¹⁰¹ Vegeu més endavant l'apartat: 5.8.L'administració del castell de Barberà sota els Puigverd: la carlania.

¹⁰² Sans (1997:doc. 141).

¹⁰³ Sans (1997: doc. 64); cf. Sans (1977: 51-52).

¹⁰⁴ Pere (II) de Puigverd afirmava que ell "*et pater meus de post Barbera fuit populatum, habuimus et tenuimus et possidimus per donacionem dominus comes de Barchinona una partida et alia partida*", referint-se a la meitat de les questes i de "*totas alias causas quod comes Barchinone se retinuit in Barbera*." Cf. Sans (1997:doc. 141).

¹⁰⁵ Cf. Sans (1997:doc. 6): *Et dono tibi ipsas duas partes de ipsas exidas qui inde exierint. Et dono tibi questias et toltias et forzias et totum senioraticum...*

¹⁰⁶ Entre les quals dos farraginars que s'apropriaren —com ja hem assenyalat— aprofitant que Pere (I) de Puigverd acabava de morir i el seu fill "*erat captum in Ylerda*." Cf. Sans (1997:doc. 141).

¹⁰⁷ ACA, Cancelleria Reial, extrainventaris, núm. 3.181. Publicat per Miret (1913).

¹⁰⁸ Sans (1997:docs. 129, 130).

¹⁰⁹ Sans (1997:doc. 143).

¹¹⁰ Sans (1997:doc. 153).

¹¹¹ Sans (1997:doc. 178).

¹¹² Les justícies i calònies.

¹¹³ Tot deixant clar que s'exceptuaven les joves, tragins i batudes que havien correspost tradicionalment als Puigverd i els seus carlans.

¹¹⁴ Entre els quals no quedaven inclosos els que en aquell document retenien els frares.

¹¹⁵ Tot i que el terme *bannum* de vegades es refereix al concepte "autoritat", en aquest cas sembla referir-se a les penes imposades per infracció a l'ordre públic (Bonnassie, 1979-1981:II:47:nota 30).

¹¹⁶ Aquest acord entre el Temple i els Puigverd (Sans, 1997:doc. 178) mostra que, en algun moment indeterminat, hi havia hagut una renegociació del repartiment de les rendes senyoriales de la castellania de Barberà, respecte del repartiment fet en època d'Arnau Pere de Ponts (cf. taules núms. 5 i 6).

¹¹⁷ Sans (1997:doc. 180).

¹¹⁸ Sans (1997:doc. 173).

¹¹⁹ ACA, perg. Ramon Berenguer IV, núm. 244 (22 de setembre de 1151). Publicat per Sans (1997:doc. 40); vegeu també Sans (1977:54:nota 131).

¹²⁰ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sec. la. arm. 28, perg. 270 (13 de febrer de 1168). Publicat per Miret (1910:320-322) i Sans (1997:doc. 55).

¹²¹ ACA, perg. Ramon Berenguer I, núm. 405. Publicat a Sans (1997:doc. 7).

¹²² Sans (1997:doc. 178).

¹²³ ACA, perg. Pere I, núm. 401 (29 d'agost de 1211); publicat per Sans (1997:doc. 235).

¹²⁴ ACA, Cancelleria Reial, extrainventaris, doc. 3.181. Publicat per Miret (1913).

¹²⁵ ACA, perg. Jaume I, núms. 1590, 2005 i 2124; citats a Plaza (1990:76).

¹²⁶ ACA, OM, G. P. de Sant Joan de Jerusalem, arm. 13, perg. 169; citat a Fuguet (1986).

La referència de Porta (1985:94) respecte que el 1267 el carlà era Guillem de Cervera l'atribuim a una mala lectura del nom *Cirera*.

¹²⁷ ACA, OM, G.P. de Sant Joan de Jerusalem, arm. 13, llig. 5 (10 d'abril de 1453); citat a Fuguet (1986).

¹²⁸ ACA, OM, Sant Joan de Jerusalem, sig. 262, carta adjunta al f. 40 (Montblanc, 9 setembre 1590).

El 1583 l'Hospital vengué la carlania a la Universitat de Barberà (Fuguet, 1986).

¹²⁹ Data del testament: 12 de setembre de 1243. Referències publicades a Miret (1910:344) i Miret (1918:164); citat a *Els castells catalans* (1967-1979:IV:209 i 214).

¹³⁰ [...] *Et si forte Berengarius de Podioviridi vel eius heredes seu coniuncti, nolentes iusticiam recipere a vobis vel a vestris successoribus, guerram vobis aut Domui Templi fecerint pro dicto castro, promittimus super eo iuvare ac defendere vos et successores vestros [...].* Cf. Sans (1997:doc. 244).

¹³¹ Vegeu també Fuguet (1986).

¹³² Sans (1997:doc. 153).

¹³³ Cf. Sans (1977:58:notes 144-151).

¹³⁴ ACA, perg. Jaume I, núm. 1143 (citat per Sans, 1977:57:nota 142). Més dades sobre el nombre de frares que ocuparen la casa de Barberà entre el segle XII i principis del XIII les podem trobar a Sans (1997:23, 26 i 34). Pel que fa als càrrecs que ostentaven els frares residents a Barberà, el 1212 un document esmenta per primera vegada els quatre càrrecs directius de la comanda: comanador, sotscomanador, cambrer i capellà (Sans, 1997:doc. 238).

¹³⁵ Els Queralt-Timor, els Montargull, els Cervera, etc.

¹³⁶ En darrer terme sempre es van imposar els interessos de la casa mare; així, l'alienació de les propietats del Rourell van servir per adquirir-ne unes altres de contigües a les de Barberà i, d'aquesta manera, ampliar el "nucli central".

¹³⁷ Cf. Sans (1996:287-298).

¹³⁸ Vegeu, tant per al litigi sobre Puigtinyós com per al molt més complex sorgit al voltant de Montbríó, Sans (1975).

¹³⁹ Més endavant es torna a tractar aquesta qüestió de la disputa per l'aigua de l'Anguera.

¹⁴⁰ Per a aquestes relacions entre la Casa de Barberà i Poblet, vegeu Sans (1996:303-306) i les referències bibliogràfiques que s'hi citen.

¹⁴¹ Altisent (1974:123), dóna compte (ACA, Reg. 100, f. 298) d'una disputa entre Poblet i la casa de Barberà pels drets sobre l'aigua del Riu de Milans; els monjos cistercencs tenien un molí a l'Espluga Jussana i la construcció d'un altre per iniciativa del comanador de Barberà a l'Espluga Sobirana amenaçava el funcionament del primer. El 1294 Jaume II manà al veguer de Montblanc que defensés els drets de Poblet per ser més antics.

¹⁴² Cal advertir, però, que J. Miret (1910:344) es va confondre quan publicà que la comanda de Barberà havia mantingut disputes amb la de Tortosa l'any 1275. Dels quatre pergamins que cita —ACA, perg. Jaume I, núms. 2.231 al 2.234— únicament el núm. 2.232 es refereix a la comanda de Barberà i consisteix en un acord entre Geraldina, vescomtessa de Bas, i Arnau de Timor, comanador de Barberà, sobre un plet que havien mantingut.

¹⁴³ Arxiu Diocesà de Tarragona, Manual Notarial de Barberà, 1309-1344, f. 19 r. (citat per Sans, 1996:303).

¹⁴⁴ Així mateix, J. Miret (1910:344) recull la notícia que l'any 1246 la comanda de Barberà adquirí a Geralda de Querol i als seus fills Guillem i Huguet de Cervelló el castell de Valldossera, dins del terme de Montclar. Sans (1976-1977:162; 1996:171) també esmenta el fet.

¹⁴⁵ El producte obtingut amb la veda de la fusta es destinà a les obres del campanar de Santes Creus.

¹⁴⁶ Així, doncs, la possessió de la jurisdicció civil i criminal que posseï l'Hospital al castell de Barberà no derivava de la donació feta als templers el segle XII, com afirmà Miret (1910:467-469).

¹⁴⁷ Vegeu les fotografies nùms 12 i 14, corresponents a l'apartat: *10.3. Estudi de les fonts fotogràfiques*.

¹⁴⁸ Albió, Passanant, Glorieta, Segura, Artesa i Madrona completaven la llista. Cf. Porta (1984:102) i Fuguet (1997).

¹⁴⁹ L'autor —Miret i Sans (1910)— no esmenta la data concreta d'aquesta font, únicament la situa en la primera meitat del XV.

¹⁵⁰ Vegeu els detalls sobre les conseqüències demogràfiques de la pesta i sobre la guerra civil del segle XV en l'apartat: *6. Aproximació històrica a la vila de Barberà de la Conca*.

¹⁵¹ Soler i Terol (1909); Miró i Català Roca, dins *Els castells catalans* (1967-1979:IV:211, 214); Palau (1932:51-52).

¹⁵² Sobre la mort d'aquest personatge, les vicissituds del seu enterrament i la presència del gran prior a Barberà, vegeu Porta (1984:113-114).

¹⁵³ Vegeu Apèndix documental, docs. nùms. 6-15.

¹⁵⁴ Vegeu Apèndix documental, doc. nùm. 18.

¹⁵⁵ [...] *en lo primer sostre una sala gran dita lo palau, en la qual se recullen los grans* [...]. Vegeu Apèndix documental, doc. nùm. 18.

6. Aproximació històrica a la vila de Barberà de la Conca.

Tot i l'evident relació que hi havia en l'edat mitjana entre la història del castell de Barberà i la de la comunitat pagesa del seu districte, no són la mateixa cosa i d'aquí la necessitat de fer un repàs de l'evolució de vila.

A l'hora de traçar l'evolució de la vila ens trobem amb una marcada absència d'estudis de conjunt. L'estudi més important que s'ha publicat —per l'ampli arc cronològic que inclou— és el de Porta (1984), el qual, però, és útil fonamentalment com a recull de dades i documents. A banda d'aquest, la resta de material disponible consisteix únicament en estudis sectorials, fins arribar a final segle XIX i primera meitat del XX, on trobem el treball editat per Fuguet i Mayayo (1994).

Som conscients que les referides mancances de bibliografia es faran notar en les línies que segueixen —per exemple en el marcat caràcter demogràfic de l'exposició—, però resulta necessari fer un repàs històric de la vila.

Esquema-resum de les idees més importants que desenvoluparem:

Revisarem la situació jurídica de la població barberenca medieval, en relació al règim senyorial.

Revisarem l'evolució demogràfica de la vila al llarg de la història.

Destacarem el paper de la *Societat* en la història contemporània de Barberà i el rerafons ideològic que permeté crear-la.

6.1.L'evolució des de la colonització del segle X fins al segle XIII.

Ja hem suggerit que les repoblacions de l'alta edat mitjana s'haurien produït sobre un substrat que sembla possible remuntar al període tardoromà.

Sobre aquest substrat i uns possibles intents de repoblació duts a terme a mitjan segle X, la repoblació empresa per Arnau Pere de Ponts durant la segona meitat del segle XI sembla haver estat més consistent. Arnau Pere de Ponts, a més, va imposar —com hem vist en analitzar la documentació relativa al castell corresponent al segle XI— el ban senyorial sobre les comunitats dependents del *castrum* de Barberà.

Tot i que desconeixem la situació real dels pobladors que s'hi trobà el dit senyor de Ponts, és possible imaginar la presència de pagesos aloers, resultat tant d'aprisions espontànies com de la feblesa del domini dels senyors cristians al llarg del segle X i durant la primera meitat del segle XI. De manera anàloga a com Bonnassie (1979-1981) ho documenta per a d'altres contrades, la situació de la població preexistent es degué degradar a partir de l'arribada dels Ponts-Puigverd, mentre que els repobladors que aquests hi establiren possiblement ja deurien arribar en unes condicions jurídiques afeblides. Sigui com sigui, la gent de la contrada va conèixer des de final segle XI —recordem la donació d'un home de Prenafeta com a domenge el 1072 (Sans, 1997:doc. 8)— situacions de servitud personal. Els estudis d'Altisent (1990) i Freedman (1988; 1993) documenten en altres comunitats rurals de la comarca —l'Espluga de Francolí i la Guàrdia dels Prats— la presència de situacions d'asserviment pagès.

Si comparem els drets senyorials que, segons Freedman (1988:66-67), pesaven sobre els habitants de la Guàrdia dels Prats a començament segle XIII¹ amb els que es citen en referència a Barberà el 1195 (Sans, 1997:doc. 178) n'obtenim la impressió que el règim senyorial era més suau a Barberà. Amb tot, cal tenir en compte que la imprecisió d'alguns dels termes emprats —*usatges*, *serveis*, *altres drets*— en tots dos casos no permet ser massa concloent.

Quan el Temple comprà el castell i vila de Pira l'any 1248 (Sans, 1997:doc. 244) els habitants d'aquell lloc estaven sotmesos, a més dels drets

habituals, als denominats mals usos —*cucuciis*, *exorchiis* i *intestationibus* són els mals usos citats en dit document—. Si bé abans del 1200 no sembla possible utilitzar la cita dels mals usos com a índex de servitud, entre final segle XII i començament del XIII es produí un canvi en la condició de la pagesia catalana que ens permet suggerir que a mitjan segle XIII els habitants de Pira eren, si més no, pròxims a una situació servil (Freedman, 1993:128-129).

Seguint les observacions dels citats Altisent (1990) i Freedman (1988) sobre les ja expressades dues poblacions de la Conca, podríem imaginar —a manera d'hipòtesi— que els pobladors de Barberà es trobaven vers el 1200 en una diversitat de situacions econòmiques i jurídiques. Al costat de pagesos d'aloers —en una venda i dos establiments emfitèutics fets pels templers en la dècada de 1170 es citen possibles pagesos independents entre les afrontacions de les terres establertes—² i emfiteutes n'hi devia haver alguns en situació precària, més o menys pròxima a la servitud, de fet els casos³ d'emfiteutes que *es donen* al Temple en rebre terra d'aquest constitueixen una forma de servitud que ha estat recollida per Freedman (1993:123-125).

Barberà no és una excepció i únicament es disposa de registres de població a partir de les grans mortalitats del segle XIV. Amb tot, hi ha indicis que apunten cap al fet que a les darreries del segle XIII la població d'aquesta vila i del conjunt de la comarca havia estat major que a la segona meitat del segle XIV, ja iniciada la crisi de la baixa edat mitjana.⁴

El nombre d'habitants anterior als recomptes del segle XIV és, però, una incògnita. Les referències documentals als repoblaments són imprecises i en algun cas clarament errònies per exagerades; ens referim, de fet, als 400 pobladors que Pere II de Puigverd afirmava que hi havia portat el seu avantpassat de finals de l'onzena centúria Arnau Pere de Ponts.⁵

Sembla haver-hi hagut dos moments d'important repoblament: un entre 1075 i 1080 —dirigit pel citat Arnau Pere de Ponts— i un altre que sembla possible de situar entre 1140 i 1160 —dirigit per Pere (I) de Puigverd, a fi de reforçar la seva posició enfront del Temple—.⁶ Malgrat tot, el més segur és que en tots dos casos es tractés de repoblaments relativament modestos pel que fa als contingents de persones implicats.

Barberà fou terra fronterera fins a les grans campanyes militars

encetades a final dècada de 1140. Fins aquell moment —com hem tingut ocasió de veure—⁷ les ràtzies musulmanes havien estat un factor de limitació demogràfica, introduint dràstiques aturades en els processos de poblament. La més devastadora de dites ràtzies sembla haver estat la que Benet (1995:444) situa el 1096.

D'altra banda —i ni que sigui per analogia amb els processos històrics generals de l'època— resulta evident que l'expansió demogràfica constatada en les línies precedents cal que sigui relacionada amb un procés paral·lel d'expansió de les activitats econòmiques, fonamentalment les agràries.

6.2.L'evolució des de les pestes del segle XIV fins al segle XVII.

Mentre els magnats laics i eclesiàstics pugnaven per les rendes que produïen els pagesos de Barberà, la comunitat camperola anava vivint i treballant a l'ombra del castell.

L'expansió militar impulsada per Ramon Berenguer IV a mitjan segle XII desplaçà la frontera fins més enllà de l'Ebre i el Segre, i Barberà deixà de ser una perillosa posició en la frontera. Els posteriors regnats eixamplaren encara més les possessions dels comtes-reis, a la vegada que la societat catalana adquiria un dinamisme que la col·locava entre els pobles mediterranis a tenir en compte. Barberà, però, no sembla que hagués experimentat l'impuls que trobem en d'altres comunitats: cap a mitjan segle XIV veurem que no arribava a les 90 famílies (Font i Rius, 1969-1983:I:749).

Segons un registre de l'Arxiu diocesà de Girona, datat el 1359 i publicat per J.M. Pons Guri,⁸ les localitats de la Conca que pertanyien a l'orde de l'Hospital comptaven amb la següent població:

- Barberà: 103 focs.⁹
- Ollers: 13 f.
- Espluga Jussana:103 f.
- Espluga Sobirana: ... 47 f.
- Montbrió de la Marca: 9 f.
- Vallverd:..... 9 f.
- Pira: 30 f.

Així, la comunitat de Barberà, vers l'any 1360, comptava només amb 103 focs, mentre que les localitats més poblades de la comarca —segons el fogatge de 1365— eren Montblanc, amb 457 focs, i Sarraí, amb 221 focs.

La crisi de la baixa edat mitjana queda ben palesa pel fet que el 1378 la població de Barberà havia baixat fins als 88 focs. Amb tot, la disminució més marcada de la comarca fou la de l'Espluga Jussana que passà dels 103 focs el 1359 a només 58 el 1378. La comarca,¹⁰ en general, va experimentar un lleuger enfonsament demogràfic i es passà dels 1.617 focs estimats per a l'any 1365 a 1.532 focs —o 1.527—¹¹ l'any 1378.

Entre el 1378 i la fi del segle XV va tenir lloc un altre marcat enfonsament de la població. El fogatge de 1497 ofereix un recompte de només 1.081 focs per al conjunt de la comarca —entesa segons els límits amb què la considera Iglésies (1967)—.

A pesar de la greu crisi que acabem de resumir, l'activitat de la vila no s'aturava. Potser fins podríem parlar de certa revifalla política, la qual sembla poder-se inferir del fet que abans del 26 de juliol de 1400 el Priorat de l'Hospital de Catalunya havia aprovat unes ordinacions municipals per a la vila de Barberà.¹² Dites ordinacions —el contingut de les quals ens és desconegut— foren vigents, al menys, fins el 1655 i no ens sembla desencertat pensar que foren arrencades a l'Hospital per la comunitat barberenca aprofitant els problemes que la crisi general de l'època causava al dit orde.

De fet, fins estaríem temptats de suggerir que els problemes viscuts durant la baixa edat mitjana foren políticament molt beneficiosos per a la vila de Barberà, la qual sembla que fou capaç d'arrabassar drets i llibertats del seu senyor, l'orde de l'Hospital. Cap aquí pareix apuntar el protagonisme assolit pels jurats i prohoms d'aquesta vila durant la guerra civil catalana del segle XV. En efecte, Barberà es veié afectat per dita guerra civil, durant la qual fou partidària de la Generalitat, i en una carta datada l'octubre de 1463, els diputats del General donaven compte als jurats i prohoms de Barberà que tenien coneixement de la "*necessitat de aqueixa vila i de les congoxes que los enemichs donen*". Així mateix, els diputats del General autoritzaven la justícia de Barberà a confiscar els béns dels partidaris del rei "*qui son en aqueixa vila i son terme*" i els demanaven que invertissin els guanys obtinguts d'aquella manera en

"comprar sarbatanes, passadors, ballestes de passa e altres municions a obs de la dita vila e per fortificar aquella" (Bofarull, 1863:157). Segons Miró Esplugues i Català Roca (*Els castells catalans*, 1967-1979:IV:211) els efectes de la guerra civil sobre Barberà foren greus i ocasionaren la ruïna i decadència del veïnatge.

Les conseqüències de la dita guerra del segle XV i la possible incidència de la pesta de finals d'aquell mateix segle —de fet, es documenta que l'aparició de l'epidèmia impedí de celebrar corts a Montblanc— degueren tenir, amb tota probabilitat, una influència negativa sobre la demografia barberenca. Iglésies (1967) atribueix a aquella crisi el despoblament de les antigues localitats de Montornès, Anguera, Pinetell i Prenafeta vella, totes elles limítrofes amb Barberà.

El fogatge de 1515 recomptà 1.096 focs per al conjunt comarcal i el de 1553, 1.303 focs. Els nivells de la segona meitat del segle XIV —un moment que cal no oblidar que era de crisi— no es van poder assolir fins ja entrat el segle XVIII: el cens de 1819 donà 3.314 veïns a la Conca.

Taula núm. 16.

EVOLUCIÓ DE BARBERÀ EN FOCES, CASES I VEÏNS.

-Any 1497:	61 focs.
-Any 1515:	68 f.
-Any 1553:	72 f.
-Any 1708:	70 cases
-Any 1717:	78 c.
-Any 1718:	83 veïns
-Any 1727:	68 c.
-Any 1819:	150 v.
-Any 1830:	145 v.
-Any 1845:	158 v.

Font: Iglésies (1967); Porta (1984:204).

La puixança econòmica que caracteritzà el camp català del XVII i que permeté l'arribada d'una important immigració procedent d'Occitània també es

constata a Barberà, on V. Gual (1990) documenta la presència d'occitans des de finals del segle XVI-principis del XVII. Aquesta presència, però, es manifesta en una proporció menor a la d'altres localitats de la Conca, cosa que el citat autor atribueix a "*l'existència d'una forta pressió senyorial*" o a la "*manca d'ofertes de treball.*"

Ja avançat el segle XVII, els estralls ocasionats per la guerra dels Segadors degueren afectar negativament la població. Es produïren accions de guerra pels voltants de Barberà el 1649 i especialment entre juliol i novembre de 1647, moment, aquest últim, en què Gual (1990) documenta en els llibres parroquials de Barberà algunes morts —de soldats francesos— causades per la guerra. Així mateix fou també molt negativa la incidència de la pesta que afectà Barberà coincidint amb aquella guerra. Iglésies (1967:80) recull —sense citar la font— que "*la pesta va despoblar Barberà gairebé del tot.*"

Malgrat que Nadal (1978:59-63) situa la pandèmia de pesta bubònica a Catalunya entre 1650 i 1654, segons uns documents publicats pel rector Porta (1984:200-201) un brot epidèmic, possiblement de pesta, havia afectat Barberà el 1641. El llibre de *Pregàries* de la parròquia de Santa Maria de Barberà¹³ recull que el nombre de morts ocorregudes aquell any de 1641 fou de 94 —quan l'habitual per l'època era de 12 a 14 òbits per any—, incloent entre dites defuncions les d'un rector, un capellà i un beneficiat; així mateix, recull que hi hagué cases on es produïren fins a 5 i 6 morts i que el degoteig d'enterraments fou constant. Segons sembla, la fi d'aquesta epidèmia donà origen a la tradicional festa barberenca de la Mare de Déu del Roser.

Pel que sembla, doncs, la pesta havia delmat Barberà en els inicis de la guerra dels Segadors i les accions militars de 1647 i 1649 no feren altre que afegir patiment a una població ja fortament castigada.

Segons un document de 1727, publicat per Porta (1984:203-204), és possible que Barberà s'hagués lliurat de la pesta que afectà gran part de Catalunya entre el 1650 i 1654:

"... en la última ocasión que en la centuria pasada había parte en este principado de Cataluña (no obstante de quedar infectos todos lugares del entorno este lugar por su situación y buenos aires, se libró entonces)..."

Quant als aspectes econòmics, alguns documents referits a l'ermita de Sant Pere d'Ambigats publicats pel rector Porta (1984) poden ser interpretats —en la línia establerta per Pierre Vilar per al conjunt de Catalunya— com a representatius d'un potencial agrari en expansió que les pestes i la guerra només varen poder aturar momentàniament.

Tot i que és cert que les terres de dita ermita d'Ambigats són de prou qualitat com per haver esperonat l'interès per elles en qualsevol context, de creixement o crisi, pensem que és possible suggerir que el plet sorgit arran de disputes sobre els límits entre les finques de Sant Pere d'Ambigats i del pagès Baltasar Roca, i que va tenir lloc entre finals de 1594 i començament de 1595, és indicatiu d'un moment d'expansió agrària. El desplaçament il·lícit de fites termenals que originà dit plet es podria interpretar dins d'un context d'expansió dels beneficis agraris que hauria empès l'ermità de Sant Pere a voler incrementar la superfície de les seves explotacions a través de tal sistema il·lícit.¹⁴

Malgrat que el cas no resulta gaire clar, l'interès manifestat l'any 1638 pels administradors de les terres de dita ermita per a incrementar-ne els beneficis, i que els va decidir a rescindir el contracte de masoveria de l'ermità perquè "*no conrea bé dites terres*" i a establir d'un nou contracte amb un altre pagès, podria ser degut també a un context d'expansió. Les condicions del nou contracte contemplaven l'obligació de conrear la meitat de les terres cada any —extensió de terra fixada en 300 formiguers— i de lliurar la cinquena part de la collita "*per a las obras de dita hermita.*"¹⁵

Finalment, l'acord sobre el "*Repartiment del aygua de las terras de Sant Pere de Bigats*", subscrit el 1694 entre els conreadors de regadius d'aquell lloc i que posava fi a contínues disputes, sembla igualment relacionable amb un marcat interès dels pagesos en augmentar la producció i ens indicaria una recuperació agrària posterior a la desfeta ocasionada per la pesta i la guerra.¹⁶

En un altre ordre de coses, el major volum i varietat de la documentació corresponent a l'edat moderna ha permès Carme Plaza (1990:171-172, 283) suggerir el plànol hipotètic de Barberà en el segle XVII. En aquest plànol se'ns mostra una vila encimbellada en els diferents graons del tossal i tancada per un mur que, prolongant la pròpia muralla del castell, circumval·lava la població.

Aquest mur era denominat *muralla* en el sector nord, on s'adossava a la muralla del castell, i simplement *mur* en el sector sud. El castell formava un sector tancat en l'extrem nord-oest de la vila, a la qual només era possible accedir a través de quatre portals, un en l'extrem est del Promasó (Portal de Dalt) i tres en la banda occidental del poble (Portal de Baix, Portal d'en Grau, Portal d'en Fiol).

6.3.L'evolució demogràfica a partir del segle XVIII.

A partir del segle XVIII ja es disposa de recomptes d'habitants —ja no de focs o de veïns—, que mostren amb més claredat l'espectacular augment demogràfic que es produeix en tota la comarca entre 1720 i 1789. El creixement és espectacular a llocs com Pira (+ 413%), Vimbodí (+ 298%) o Vilaverd (+ 240%). En el conjunt comarcal fou del 188 %, mentre que en el cas de Barberà fou del 197,2%.

El referit creixement, però, hagué de superar greus entrebancs. La guerra de Successió ocasionà estralls en els pobles de la comanda de la cambra prioral de Barberà els anys 1708, 1709 i 1710 (Porta, 1984:103). D'altra banda, tot i la desaparició de la pesta, un nou brot epidèmic, que va tenir lloc entre 1726 i 1727, afectà de manera important la comarca; la documentació procedent de l'arxiu parroquial de Barberà que transcriu Porta (1984:203-204, 250) refereix clarament que l'expressat brot també afectà Montblanc i Ollers.

A Barberà, l'epidèmia es manifestà entre finals d'agost de 1726 i no cessà fins ben entrat el 1727. El 23 de setembre de 1726 el nombre d'infectats superava el centenar, el 9 de desembre següent hi havia 60 malalts i més de 80 convalescents, el dia primer de gener de 1727 el nombre de malalts s'acostava a 80 i el de convalescents superava els 70. Entre finals d'agost de 1726 i finals de març de 1727 el nombre de defuncions arribà a 87 —quan el nombre de defuncions habitual era de 10 a 12 anuals—. L'estat lamentable en què es trobava la vila mogué els seus dirigents municipals a sol·licitar —gener de 1727— que se la redimís de satisfer el cadastre.¹⁷

La notòria reducció dels 83 veïns que hi havia el 1718 a les 68 cases habitades de principis de 1727 —quan encara no havia finalitzat l'epidèmia— resulta força expressiva d'un impacte demogràfic molt superior al que havia

suposat la guerra de Successió.

Segons Iglésies (1967:82), el creixement del set-cents sembla possible de relacionar amb l'expansió de la vinya en detriment del cereal i dels boscos.¹⁸ La construcció de noves esglésies seria símptoma de puixança i en aquest sentit cal esmentar que les obres de la nova església de Barberà s'iniciaren el 1792.¹⁹ Així mateix, l'escriptura d'una llicència per a l'establiment d'una fassina que documenta Porta (1984:103-104) l'any 1779 sembla fàcilment relacionable amb aquesta expansió vitivinícola.

Taula núm. 17.

EVOLUCIÓ DE BARBERÀ EN HABITANTS.

-Any 1719:	324
-Any 1789:	629
-Any 1830:	802
-Any 1845:	569
-Evolució 1719/1789:	+ 94 %
-Evolució 1789/1845:	- 9,5 %

Font: Iglésies (1967).

La demografia de la Conca no escapà del sotrac generalitzat que suposà la guerra del Francès. L'allotjament de tropes, l'abandó dels camps, la crema de collites i la fam de 1812 en foren els principals responsables. El 1830 el conjunt comarcal enregistrava una lleugera pèrdua de 150 habitants respecte de 1789, malgrat que Barberà havia guanyat quasi 200 habitants més (Iglésies, 1967:83-84).

Amb tot, el citat Iglésies (1967:84) adverteix que cal mirar amb unes certes reserves els recomptes corresponents a 1830 pel fet de no ser dades oficials.²⁰ Per això, prefereix emprar les dades —oficials— de 1845, les quals mostren una davallada generalitzada, especialment marcada per a Barberà, que Iglésies no sap explicar massa bé i que potser és conseqüència de la poca

fiabilitat del citat recompte de 1830.

A partir de 1857, amb una mecànica censal ja molt més fiable, s'obté la següent evolució de la població de Barberà (Iglésies, 1967):

Taula núm. 18.

EVOLUCIÓ DE BARBERÀ EN HABITANTS

ENTRE MITJAN SEGLE XIX I MITJAN SEGLE XX.

-1857: 1.380
-1860: 1.425
-1877: 1.203
-1887: 1.458
-1897: 1.333
-1900: 1.368
-1910: 1.345
-1920: 1.325
-1930: 1.250
-1936: 1.133
-1940: 1.031
-1950: 1.016

Font: Iglésies (1967).

El 1887 es produí el màxim comarcal, coincidint amb la puixança vitivinícola afavorida per l'aparició de la fil·loxera a França. El mateix fenomen és perceptible a Barberà.

En l'evolució precedent destaquen els efectes de la crisi agrària de la fil·loxera, de la recessió dels anys 30 i de la guerra civil de 1936-39 i el posterior exili.

Taula núm. 19.

EVOLUCIÓ DE BARBERÀ EN HABITANTS DURANT LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XX.

-1960: 834 hab.
-1964: 718 hab.
-1981: 438 hab.
-1991: 424 hab.
-1996: 401 hab.

Fonts: Iglésies (1967); Institut d'Estadística de Catalunya.

A partir de final dècada de 1950 s'inicia un fort flux migratori que —de manera anàloga a la resta de Catalunya— provoca un progressiu transvasament de població cap a àrees industrials i fonamentalment cap a Barcelona. Aquest flux és especialment intens a mitjan dècada de 1960 i s'alenteix a mitjan de la de 1970. El resultat serà una població cada cop més envellida —els qui van marxar eren majoritàriament joves en edat de treballar— i amb tendència decreixent, com a conseqüència del seu mateix ritme vegetatiu.

6.4. Característiques ideològiques de la vila des de principis del segle XIX. El sorgiment de la *Societat*.

Una de les especificitats més notables del Barberà recent consisteix en el moviment que donà lloc a la creació de la *Societat*.

A final segle XIX, coincidint amb el desastre de la fil·loxera, té lloc a Barberà l'aparició d'un moviment social que esdevindrà de gran importància. Per tal de defensar els seus interessos davant dels propietaris, un grup d'arrendataris, parcers i jornalers creà la "*Sociedad de Trabajadores Agrícolas del Pueblo de Barbará*".²¹ Era el març de 1894 i dita societat es convertiria al cap de poc temps —i fins al 1939— en motor i centre de la vida barberenca.

La majoria de la població apostaria per l'opció progressista i revolucionària que representà del punt de vista ideològic la *Societat*. El camí que seguiren els barberencs per arribar a aquella opció ideològica —potser més

pròpia dels medis urbans— resta encara per estudiar, no obstant disposem de certs elements que ens permeten resseguir des de la dècada de 1820 l'aparició i progrés de postures ideològicament avançades.

Ja l'any 1822 el conegut guerriller absolutista el *Trapense* es deixà veure a Barberà amb la finalitat d'actuar contra elements liberals de la localitat. En aquella ocasió diversos veïns foren torturats i assassinats públicament (Fuguet, 1984:10-11).

L'anterior episodi sembla fer remuntar al menys fins a la guerra del Francès i els inicis del constitucionalisme els orígens d'aquest procés d'evolució ideològica a Barberà.

Més endavant, consta que la notícia del triomf de la Revolució de 1868 fou celebrat a Barberà amb l'afusellament en efígie d'Isabel II i que durant la tercera carlinada la Milícia Nacional de Barberà es convertí en un ferm bastió del liberalisme a la Conca i al Camp de Tarragona. Durant el Sexenni Revolucionari la penetració del republicanisme situà l'opinió barberenca vers postures radicals (Mayayo, 1994:133).

Juliano (1982) ha destacat també el paper de l'escolarització en aquesta evolució ideològica experimentada a Barberà, amb la creació, el 1910, d'una escola laica.

Aquesta primerenca i forta penetració de les idees avançades permeté —davant del sotrac que l'arribada de la fil·loxera suposà per a les condicions dels arrendataris— que molts barberencs fossin receptius a les idees difoses pel moviment obrer.

La fil·loxera féu la seva aparició a la comarca el 1893 i els efectes que tingué sobre l'actitud dels propietaris —juntament amb la insensibilitat del govern— donaren aviat peu a mobilitzacions de la Unió de Rabassaires. La manifestació de pagesos convocada a Montblanc el 13 de setembre de 1893 es saldà amb sis morts per trets de la Guàrdia Civil (Fuguet, 1994:62-63).

A través de mobilitzacions massives, la *Societat* fundada —com hem dit— el març de 1894 començà a pressionar sobre els propietaris per tal de millorar les condicions dels contractes de conreu i els salaris. Una vaga de 13 mesos —iniciada a mitjan desembre de 1894— féu doblregar la resistència dels propietaris i deixà clar qui tenia l'hegemonia a Barberà. Les

eleccions de juny de 1895, que havien posat l'Ajuntament en mans de la *Societat*, ja havien palesat el suport que aquesta rebia de la majoria dels barberencs. De fet, aquesta hegemonia a tots nivells —econòmic, social, polític i fins cultural— de la *Societat* es perllongaria, amb el relatiu parèntesi de la dictadura de Primo de Rivera que suposà la recuperació de l'Ajuntament per als propietaris, fins a la desfeta militar de 1939 (Mayayo, 1994:150-151).

La realització clau de la *Societat* fou, sens dubte, la construcció del celler cooperatiu —el primer edifici del qual s'inaugurà per a la verema de 1901—. Aquesta iniciativa —la primera a tot Catalunya d'aquest tipus— permeté que els associats gaudissin d'independència econòmica davant dels propietaris —dels cups dels quals havien depès fins aquell moment— i que la *Societat* disposés de recursos per a ampliar les seves activitats. El 1897 contracten un metge que assistirà els socis, el 1910 creen una escola laica —únicament, però, per a xiquets— i el local social —la *Casa*—, construït el 1897, esdevé veritable centre cultural en encabir —a més de la citada escola laica— una biblioteca, un grup d'afezionats al teatre i un cor —que amenitzava amb cants revolucionaris les celebracions del Primer de Maig, veritable festa major de Barberà—. La *Casa* disposava d'una sala de ball —que el 1918 fou dotada d'una pianola per a la qual es comprà una notable col·lecció de rotlles que incloïen peces de música culta—²² que era a la vegada teatre i sala de projeccions de cinema —s'adquirí el projector l'any 1919—; pel cafè de la *Casa* passaren reputats conferencians de temes socials, polítics i fins metges defensors de la planificació familiar i de l'ús dels mètodes anticonceptius.

Del punt de vista ideològic, l'evolució de la *Societat* partí del republicanisme federal, representat per la Unió de Rabassaires i pel propietari i polític barberenc Joan Esplugas Moncusí —qui contribuï de manera important a l'èxit de la *Societat*—. A partir de la citada ideologia federal, féu el salt cap a l'internacionalisme. Per a Mayayo (1994:164), l'adscripció de la *Societat* de Barberà al socialisme vingué de la seva tradició de lluita, de l'activitat propagandística exercida per l'Agrupació Socialista de Reus, de la crisi política i institucional de 1917, del ressò de la revolució soviètica i dels conflictes de la postguerra europea; a més, també hi destaca el paper que hi jugà el dirigent socialista Antoni Fabra i Ribas, el qual tenia estrets lligams familiars amb

Barberà.

El 1927 un grup de destacats membres de la *Societat* es vinculà a la UGT, d'aquesta manera el socialisme —de tradició PSOE— esdevingué la ideologia més influent.

En contrast amb el que era habitual durant el primer terç de segle arreu del camp català, la *Societat* aconseguí posar en pràctica a Barberà —amb les evidents limitacions que imposava el marc jurídic espanyol— uns ideals democràtics i igualitaris. En paraules de Mayayo (1994:160), "*la Societat articularà la sociabilitat de la comunitat barberenca tal com abans ho havia fet la parròquia.*"

Tot això no es féu sense oposició. El 1919 fou necessària una nova vaga general a fi de forçar la reforma dels contractes de conreu i els propietaris —organitzats des de 1913 en el *Sindicato Agrícola* o "*Sindicat dels rics*"— no perdran ocasió per intentar —en debades— recuperar la seva posició; la parròquia —especialment mentre la regí Josep Porta, de 1899 a 1905—²³ denuncià reiteradament la "*immoralitat*" dels partidaris de la *Societat*, postura que esperonà encara més el ja tradicional anticlericalisme d'aquells.

El desenllaç de la guerra civil el 1939 suposà la fi radical d'aquesta tradició de democràcia, solidaritat i igualitarisme. Novament en paraules de Mayayo (1994:168): "*El pas del temps, l'emigració i l'accés al consumisme, constituí, a la llarga, el millor antídote per a esborrar les empremtes de la Societat.*"

Certament, el Barberà que emergí arran del retorn a la democràcia ja no era el mateix de 1936.

Esquema-resum de les conclusions més importants:

Des de l'establiment de la senyoria banal en temps d'Arnau Pere de Ponts (mitjan segle XI), la població de Barberà va estar sotmesa als seus senyors.

La crisi de la baixa edat mitjana, malgrat el desastre demogràfic que suposà, sembla haver estat políticament favorable per a la vila de Barberà, que hauria aprofitat l'ocasió per a obtenir drets municipals.

La creació de la *Societat* i el moviment social generat al seu voltant constitueixen un fenomen històric de gran importància generat a la vila de Barberà.

L'evolució seguida sobretot a partir de la dècada a 1950 ha transformat Barberà convertint-la en un vila molt diferent de la que era.

Notes.

¹ ...*censibus, usaticis, pernis, jovis, truginis, batudis, questis, toltis, forciis, serviciis, adempruiis, furnis, molendinis...* (AHN, "Santes Creus", carp. 2790, núm. 16, any 1234).

² Sans (1997:docs. 64, 68 i 75).

³ Sans (1997:doc. 68).

⁴ Iglésies (1967:77:nota 2) cita, en aquest sentit, dos documents corresponents a 1279 i

1280 on es consignen els delmes que aportaven les localitats de la Conca de Barberà.

⁵ Vegeu l'apartat: 5.4.*El castell de Barberà sota Arnau Pere de Ponts-Puigverd. L'establiment d'una senyoria banal.*

⁶ Vegeu l'apartat: 5.6.*Pere (I) de Puigverd. El plet amb Ramon Berenguer IV.*

⁷ Vegeu els apartats: 5.4.*El castell de Barberà sota Arnau Pere de Ponts-Puigverd. L'establiment d'una senyoria banal*, 5.5.*Els successors d'Arnau Pere i 5.6.Pere (I) de Puigverd. El plet amb Ramon Berenguer IV.*

⁸ Vegeu el Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, anys 1963-1964; citat a Iglésies (1967).

⁹ Segons el mateix Pons Guri, caldria afegir als 100 focs de Barberà que figuren en el citat document 3 focs més, procedents d'una rebusca de focs omesos en els recomptes oficials.

¹⁰ Iglésies considera com a Conca de Barberà només els termes que vessen aigües al Francolí i a l'Anguera.

¹¹ Xifra que procedeix del fet que Iglésies atribueix a 1378 un altre fogatge que inicialment P. de Bofarull considerà que era de 1359.

¹² Vegeu al respecte la transcripció parcial del document publicada a Porta (1984:109-110).

¹³ Transcripció a Porta (1984:233-238).

¹⁴ *Depositió de les terres de St. Pere y de baltesar roca*, 2 de gener de 1595. Cf. Porta (1984:308).

¹⁵ 31 de desembre de 1638; cf. Porta (1984:311).

¹⁶ 1 d'agost de 1694; cf. Porta (1984:306-308).

¹⁷ Cf. Porta (1984:203-205); transcriu documents de l'arxiu parroquial datats el 1727 i a final segle XVIII.

¹⁸ Les zones eminentment cerealistes com Forés, Rocafort i Vallverd van créixer més modestament.

¹⁹ Cf. Porta (1984:155-158).

²⁰ Procedeixen de J.B. Galobardes (1832): *Cataluña en la mano*. Barcelona.

²¹ El 1906 canviaria el nom original pel de "*Sociedad Agrícola (Sindicato) de Barbará*", a fi d'adaptar-se a la nova *Ley de Sindicatos Agrícolas*.

²² Cf. Fuguet (1994:97:nota 42).

²³ Vegeu les opinions d'aquest prevere —de la seva pròpia mà— a Porta (1984:215-219).

7.Els templers i els hospitalers a Barberà.

Esquema-resum de les idees més importants que desenvoluparem:

Veurem què eren i com s'organitzaven els ordes religioso-militars creats en l'edat mitjana i com era la vida dels seus membres.

Ens centrarem en els ordes militars de caràcter internacional i especialment en el Temple i l'Hospital.

Veurem quin va ser el paper del Temple i de l'Hospital a la Catalunya medieval.

7.1.Introducció als ordes religioso-militars.

Els templers i els hospitalers eren dos ordes religiosos, però —igual que l'orde del Sant Sepulcre, els cavallers teutònics i altres— els seus integrants tenien una missió fonamentalment militar: la defensa i protecció dels cristians en les terres que havien estat l'escenari de la vida i passió de Crist i, en darrer terme, allí on aquesta religió es veïés amenaçada. A més de mitjançant la força de les armes, la dita protecció tot sovint s'oferia també sota la forma d'assistència hospitalària.

Aquestes organitzacions de religiosos guerrers foren típiques de l'edat mitjana i van néixer en el context de les croades; el seu nom genèric és el d'ordes religioso-militars, o simplement ordes militars.

El primer orde a configurar-se com a religioso-militar fou el Temple, oferint així un model que seguirien —amb algunes modificacions— la resta de fundacions que anaren sorgint (Contamine, 1984:94).

Als inicials ordes militars internacionals —Temple, Hospital i Sant Sepulcre— se n'afegiren d'altres amb un caràcter nacional. L'orde alemany dels Cavallers Teutons, tot i que creat a Terra Santa —el 1198—, va centrar les seves activitats contra els pobles pagans de l'Europa oriental —Prússia—. Altres, com l'orde de Montesa creat per iniciativa de Jaume II i establert en el Regne de València, van tenir des del principi un caire més marcadament lligat a un territori europeu.

Tot i haver-hi la presència d'altres ordes —el del Sant Sepulcre, l'orde català de Sant Jordi d'Alfama, el de Montjoi,¹ el de Calatrava, el de Montesa, el de Sant Jaume—² durant l'edat mitjana a la Corona d'Aragó —deixant de banda la ja citada excepció de l'orde Montesa, que obtingué la primacia al Regne de València— van tenir un predomini gairebé total els ordes del Temple i de l'Hospital. Com, d'altra banda, fou a aquests dos ordes a qui va pertànyer successivament el castell de Barberà ens hi centrarem de manera específica.

7.1.1. Origen, funcions i organització dels ordes militars en l'Edat Mitjana.

Els dos ordes religioso-militars, dels quals aquí en farem un repàs general, tenien molts elements coincidents, fins al punt que els aspectes que volem tractar en aquest apartat es poden perfectament desenrotllar de manera conjunta.

El context en què van néixer fou el de les croades i l'esperit de fervorosa religiositat unida a l'ideal cavalleresc, que s'hi va viure. Així, fou relativament fàcil unir els dos elements que van caracteritzar els ordes que ens ocupen: el religiós i el militar.

Quant a les seves funcions, podríem resumir dient que es tractava de protegir els fidels cristians presents a Terra Santa dels perills que els amenaçaven. Posteriorment, el seu camp d'acció es féu extensiu a la Península Ibèrica, on també es vivia una situació de *croada*.

Quan diem que foren creats per a *protegir els cristians* ho fem per tal de poder encabir en aquesta definició els camps diversos en què van actuar els denominats ordes religioso-militars, ja que no únicament van dur a terme tasques de protecció armada dels *llocs sants* i dels pelegrins que hi acudien, o de les terres hispàniques poblades per cristians, sinó que l'acolliment i atenció dels pobres i malalts també va entrar dins de les activitats que assumiren. L'Hospital havia estat inicialment un orde de caràcter específicament caritatiu, especialitzat en la citada atenció de pobres i malalts; alguns autors atribueixen també aquestes activitats al Temple.³

De qualsevol manera, la vessant militar fou l'element més característic dels presents ordes, que els diferencià de la resta d'organitzacions nascudes dins el si de l'Església. Alguns autors han atribuït l'origen d'aquest component militar a una influència del *ribat* i de la *jihad* islàmiques.⁴

Igualment trobem respecte de la forma organitzativa que adoptaren unes pautes gairebé mimètiques. Tots ells ubicaren les seves institucions centrals a Orient, allí on —amb l'excepció de la Península Ibèrica— portaven a terme la seva missió, i organitzaren a Occident tot un aparell logístic capaç de produir els recursos —béns i combatents— que dita missió requeria. L'enorme prestigi de què gaudiren els proporcionà un fabulós patrimoni —donat per prínceps i devots en general— que organitzaren a partir d'unes unitats administratives denominades *cases*, *preceptories* o *comandes*. Aquestes comandes eren agrupades per províncies i les jerarquies provincials tenien la responsabilitat de centralitzar els recursos —denominats *responsions*— i els efectius humans que —fins i tot des dels regnes hispànics— serien tramesos a la casa central. Les categories jeràrquiques i les mateixes denominacions de l'aparell organitzatiu d'aquests ordes militars presenten igualment un marcat paral·lelisme.

En mig de l'ambient entusiasta generat inicialment per les croades, els papes van veure la necessitat de protegir l'abnegada missió dels ordes militars amb un seguit de privilegis que els dotaren d'una total —o gairebé—

independència respecte dels poders temporal i episcopal, situant-los sota l'obediència directa a la Santa Seu. Tot i la citada immunitat, els prínceps d'arreu d'Occident van afavorir els ordes militars permetent-los —quan no pregant-los— que s'instal·lessin en els seus Estats.

La relació entre els Estats occidentals i els ordes militars fou molt ambigua, fins i tot des del principi. En un moment en què no hi havia exèrcit permanent i els reis depenien de manera gairebé exclusiva de la mainada formada pels seus vassalls, els ordes militars —permanentment mobilitzats i sotmesos a una fèrria disciplina imposada per la pròpia regla— constituïen un poderós —i interessant— reclam. Ja en els moments inicials de l'existència del Temple, motius d'aquesta mena mogueren el rei de Jerusalem a afavorir dit orde (Sans, 1996:36).

La necessitat de mantenir les activitats a Orient mogué els ordes religioso-militars a desenvolupar unes habilitats en la gestió del seu patrimoni que els situà en una posició pròxima a la burgesia urbana i que els permeté obtenir uns ingressos molt importants.

A partir de mitjan segle XIII la idea de croada entrà en crisi i això plantejà —com ha remarcat Demurger (1986:227-237)— interrogants sobre la continuïtat dels mateixos ordes militars, contra els quals —i especialment contra el Temple i l'Hospital— caigué un allau de crítiques.

En mig d'aquesta crisi de l'esperit de croada, durant el concili de Lió (any 1274) s'arribà a proposar com a solució la fusió de tots els ordes militars en un de sol. Jaume I de Catalunya-Aragó es negà en rodó a tal proposta: la seva actitud mostrava el canvi de la perspectiva des de la qual el poder temporal es mirava aquests ordes (Demurger, 1986:233).

Els ordes militars constituïen a final segle XIII un mos desitjable per a qualsevol príncep. Conformaven exèrcits disciplinats i permanentment mobilitzats, i disposaven d'uns patrimonis fabulosos. Però a la vegada constituïen un obstacle per al poder de l'Estat centralitzat que llavors s'estava gestant: els privilegis i immunitats que papes i reis els havien atorgat havien convertit dits ordes en uns organismes poderosos i difícils de controlar.

La solució vingué donada per la redefinició de l'estatus dels ordes religioso-militars i per la supressió del Temple, a començament del segle XIV. I

és també per això que es promocionà des de diversos Estats la creació d'ordes militars de caràcter nacional.

A continuació farem un repàs dels aspectes que considerem bàsics per al coneixement del Temple i de l'Hospital. Tot i ser conscients que sovint semblarà que ens repetim —ja hem remarcat les similituds entre dits ordes— procedirem a fer el repàs per separat, començant pel Temple i prosseguint amb l'Hospital, a fi d'estructurar el discurs de la manera que ens sembla més clara, atesos els nostres objectius.

7.2.Els templers.

L'orde del Temple va ser creat per cavallers croats a Jerusalem entre els anys 1118 i 1120. El cavaller francès Hug de Payns en fou el fundador i primer cap; creà un grup d'homes que, renunciant a tot, decidiren consagrar la seva vida a la defensa dels pelegrins que acudien a Terra Santa. Segons sembla, inicialment es vincularen, en qualitat de donats, als canonges del Sant Sepulcre.⁵

Tot i les riqueses que posteriorment van caracteritzar l'orde, el petit grup inicial de cavallers visqué pobrament fins que el rei Baldoí II i l'Església de Jerusalem, veient que els podien fer servei, decidiren ajudar-los. Així, amb el suport de les autoritats civils i religioses de Jerusalem, l'any 1120 naixia de manera oficial l'orde del Temple, que prengué inicialment la denominació de *Pauperes commilitones Christi*. En aquells moments els fou cedit un lloc al costat del Temple de Salomó, raó per la qual aviat se'ls conegué per *templers* (Demurger, 1986:25; Sans, 1996:23-36).

Convençut, Hug de Payns, que l'èxit de la missió que s'havia imposat només seria possible amb un important suport a Occident, féu gestions vora el papa i Bernat de Claresvalls —qui escriuria el conegudíssim *Elogi de la nova milícia*, en què es fa una defensa aferrissada del nou orde—. El concili de Troyes de 1129 suposà l'aprovació papal de l'orde —que fins llavors només comptava amb la del patriarca de Jerusalem— i la concessió de la seva regla, la qual seria retocada poc després —any 1130—, donant lloc a la versió definitiva de la *regla primitiva*.⁶

Amb el camí obert per a estendre's arreu de la cristiandat, aviat va gaudir de gran fama en la societat europea de l'època; molts cavallers van ingressar-hi, mentre que nobles, reis i gent de totes categories els va fer donació de terres, castells i altres béns. En aquestes possessions que van rebre arreu d'Europa van organitzar comunitats conventuals —*comandes*— que tenien la missió d'obtenir tants beneficis econòmics com fos possible a fi de poder mantenir les costoses activitats de protecció i vigilància que desenvolupaven a Orient.

Com a exemples del ressò que va tenir el nou orde a Occident, podem citar el cas del comte Ramon Berenguer III de Barcelona, qui li donà el castell de Granyena i, a més, professà en l'orde cinc dies abans de morir, l'any 1131. Així mateix, poc després, el comte Ermengol VI d'Urgell —any 1132— i, posteriorment, Ramon Berenguer IV de Barcelona —any 1133— feren donació dels seus drets sobre el castell de Barberà a l'orde del Temple (Sans, 1996:75-77). I encara més espectacular fou la decisió d'Alfons el Bataller, rei d'Aragó, de convertir els ordes militars del Temple, de l'Hospital i del Sant Sepulcre en hereus del seu reialme —any 1131— (Demurger, 1986:54-56).

El successor del fundador Hug de Payns, Robert de Craon, obtingué del papa Innocenci II la concessió del primer —la butlla *Omne datum optime*, l'any 1139— d'una sèrie de privilegis sobre els quals es fonamentaria el poder de l'orde. El contingut de dita butlla determinà, entre d'altres coses, que el Temple passés a dependre directament del pontífex assolint la immunitat tant enfront de les autoritats civils com de la resta de les eclesiàstiques. Altres privilegis obtinguts pel Temple foren l'exempció de pagar delmes, la concessió en propietat del botí que aconseguissin en lluita contra els sarraïns, així com els de disposar de capellans, esglésies i cementiris propis. El convenciment de la importància del paper jugat pel Temple a Terra Santa impulsà els papes a permetre una gran concentració de poder en mans d'aquell orde (Demurger, 1986:71-76; Sans, 1996:53-58, 63-72).

7.2.1.L'organització interna de l'orde.

La Milícia del Temple era un orde absolutament jerarquitzat i, com apunta Demurger (1986:78-79), en el seu si s'imbricaven diversos esquemes jeràrquics. Hi podem copsar la divisió trifuncional medieval —cavallers i sergents, com a *bellatores*; capellans, com a *oratores*; frares dels oficis, com a *laboratores*—, la divisió entre nobles —els cavallers— i no nobles —els sergents—; l'esquema de divisió conventual —cavallers, sergents i capellans (els germans de convent), d'una banda, i frares dels oficis, per una altra—.

Com hem apuntat, hi havia tres categories de frares: els cavallers, els capellans i els sergents. Els cavallers procedien de famílies de la noblesa i tenien com a tasca específica el servei de les armes; eren la minoria selecta que exercia el poder dins de l'orde. Normalment el cap d'una comanda o convent —el *comanador*— era un cavaller.

Els sergents, auxiliars dels cavallers en les tasques militars, es responsabilitzaven de les feines domèstiques i de la gestió de les seves propietats. Els que únicament es dedicaven als treballs domèstics dels convents i a les feines agrícoles i ramaderes formaven una categoria secundària dins els sergents: els *frares dels oficis*. Entre els sergents hi havia gent de nivell cultural molt baix, al costat d'homes més refinats.

Tot i el vot de pobresa que es feia en ingressar a l'orde, la riquesa era un important criteri de diferenciació entre els frares. El seu origen social determinava que ocupessin plaça de cavaller o de sergent.

En els convents, a més, hi havia frares capellans. Es tractava de preveres que, en funció del privilegi que facultava l'orde per a tenir capellans propis, havien ingressat en la Milícia del Temple.

Cavallers, sergents i capellans eren els únics veritables religiosos que hi havia en l'orde. Només ells havien fet els tres vots —pobresa, obediència i castedat— i només ells residien en les cases conventuals.

A banda dels autèntics religiosos, el Temple també comptava amb altres categories de membres, els quals residien fora dels convents (Demurger, 1986:77-83; Sans, 1996:139-146). Especialment nombrosos a Terra Santa i en

terres hispàniques, hi havia cavallers associats a la Milícia per un contracte temporal —*militēs ad terminum*—. La majoria, però, de les persones vinculades a l'orde entraven dins les categories de confreres i donats.

En virtut del prestigi religiós i militar que assolí el present orde, moltes persones —sense fer els vots i, per tant, sense esdevenir religiosos— s'hi van vincular a través de la institució de la confraria. Per tal de ser-hi admesos, lliuraven un bé material, a canvi —a més dels beneficis espirituals— eren compensats amb la protecció dels templers.

El cas dels donats, categoria també molt nombrosa, sembla més propi de la gent humil que buscava específicament protecció. En alguns casos la donació s'assemblava molt a una vinculació de vassallatge, en d'altres anava associat a un establiment emfitèutic i el donat rebia —a més de l'acostumada protecció— l'usdefruit de les terres que havia entregat a l'orde per tal de ser admès en la seva *família*.

Demurger (1986:80), però, en vista de la imprecisió del vocabulari emprat en la documentació, suggereix que confreres i donats podrien haver integrat una mateixa categoria.

Entre aquestes persones no religioses vinculades al Temple hi havia dones. La qüestió de l'admissió de dones dins de l'orde —que sí era permesa pels hospitalers— és una qüestió que desperta controvèrsia. Sans (1996:137) i Tomassi (1992)⁷ consideren que, tot i que no devien residir amb els frares, inicialment sí que van existir fraresses templeres i que la prohibició fou resultat de revisions de la regla primitiva. Per la seva banda, Demurger (1986:81) i Fuguet (1990) consideren que les dones mai foren acceptades dins l'orde i que només s'hi podien vincular com a donades.

7.2.1.1. Les jerarquies templeres centrals.

L'autoritat responsable d'un convent templer —comanda, preceptoria, casa i mesó en són sinònims— era el preceptor o comanador. Però, per sobre d'ell, l'orde disposava de jerarquies més elevades. En primer lloc hi havia la casa central de Jerusalem, de la qual eren subordinades la resta. El responsable de la casa de Jerusalem —el *mestre* de l'orde— era la

màxima jerarquia templera. Per sota d'ell —dins del grup selecte de jerarquies orientals— hi havia successivament el *senescal*, el *mariscal*, el *comanador del regne de Jerusalem*, el *comanador de la ciutat de Jerusalem*, el *comanador d'Acre*, el *draper* i els *comanadors de Trípoli i d'Antiòquia* (Sans, 1996:190-198). Altres càrrecs menys importants eren el *turcople* —encarregat de dirigir els combatents indígenes—, el *comanador dels cavallers* i alguns més.

L'actuació del mestre estava supervisada pel seu convent —la casa de Jerusalem—. La regla imposava que el mestre reunís, abans de prendre una decisió, els frares en capítol per tal de demanar-los consell.⁸

El capítol era una institució regular de l'orde: cada comanda tenia el seu capítol setmanalment, les províncies el tenien anual i cada cinc anys tenia lloc a Terra Santa el capítol general que reunia els dignataris d'Orient i Occident. Amb tot, la situació de guerra permanent i la poca agilitat d'una institució tan complexa com aquella reduïren, en la pràctica, el paper del capítol general i deixaren l'orde en mans únicament dels dignataris presents a Orient (Demurger, 1986:88-89).

7.2.1.2. Les jerarquies templeres provincials. La província catalana.

Per a racionalitzar l'administració del seu patrimoni i de les seves cases, l'orde creà diverses demarcacions o *províncies* a Occident. Al capdavant de cadascuna de les províncies s'hi situava —com a delegat dependent directament del mestre de l'orde— un *mestre* provincial. En el cas de la província catalana, cap a final segle XIII es creà una cort estable per al mestre provincial a Miravet.

La província catalano-aragonesa conformà una unitat amb la Provença fins a mitjan segle XIII, quan les incorporacions de Mallorca i València aconsellaren la segregació de la demarcació provençal. Així mateix, les comandes navarreses depenien també d'aquesta província catalana (Sans, 1996:198-209).

Durant el període d'unitat amb les cases provençals, a fi de subsanar la major dedicació que el mestre havia de dedicar als territoris hispànics es

nomenà un delegat estable d'aquell per al nord del Pirineu: el *lloctinent* del mestre provincial.

El peculiar càrrec de *comanador de Ribera* era una jerarquia supralocal que donava resposta a les especificitats de les cases catalanes situades a les terres de l'Ebre (Pagarolas (1984:119-124).

A banda d'això, la documentació recull l'existència d'altres jerarquies provincials a Catalunya —un *delmer*, un *senescal* provincial—, però es tracta d'aspectes encara molt poc coneguts.

Cada any —com ja hem dit més amunt— es reunia el capítol provincial. Consistia en la reunió del mestre provincial amb els comanadors de la província i alguns frares que haguessin estat cridats especialment per a l'ocasió. Igual com passava amb el mestre de l'orde, els poders del mestre provincial també estaven supervisats i calia, per a les qüestions més importants, consensuar les decisions amb els dignataris del capítol (Sans, 1996:209-214).

7.2.1.3. Les comandes d'Occident.

Com assenyala Demurger (1986), per als templers ultramar era a Europa. La direcció de l'orde va estar fins a la fi a Orient i les necessitats generades per la defensa dels llocs sants foren sempre la raó de ser dels convents establerts a Occident.

Hem apuntat que, especialment durant el segle XII i fins a mitjan segle XIII, els templers —i la missió que acomplien— gaudiren de gran prestigi entre totes les capes de la societat occidental. Hem dit, també, que aquesta fama els comportà el benefici de gran nombre de donacions pietoses i que en aquestes possessions van organitzar comunitats conventuals que tenien la missió d'obtenir tants beneficis econòmics com fos possible a fi de finançar les activitats de protecció i vigilància que desenvolupaven a Terra Santa.⁹

Les comandes templeres occidentals podien ser indistintament urbanes —París, per exemple— i rurals —entre les quals podem citar el cas de Granyena, a Catalunya—. Algunes de les cases-convent —especialment les comandes rurals ubicades als regnes hispànics— eren veritables fortaleses, d'altres eren edificis que no havien estat construïts amb objectius militars, però

fins en aquests casos l'orde els fortificà; Fuguet (1995:380) parla dels convents urbans com de veritables palaus fortificats. De qualsevol manera, Demurger (1986:160) remarca que, tot i el caràcter militar de la Milícia, en les seves cases predominà el caire econòmic per sobre del castrense i en aquest sentit també es pronuncia Sans (1996:418-419) en copsar la poca preparació de la major part de comandes de la província catalana per a suportar un setge quan, a començament del segle XIV, es presentà aquest cas.

Podem trobar diferències entre les activitats econòmiques que es realitzaven en una comanda urbana i en una de rural, ja que la ubicació urbana facilitava el desenvolupament de les activitats burgeses i mercantils, però sense marcar diferències absolutament radicals amb els negocis que es feien a les comandes rurals; de fet, les comandes urbanes —Barcelona i Perpinyà, per exemple— posseïen també notables propietats rurals on es portaven a terme tot tipus d'activitats agropecuàries i, per altra part, trobem que una comanda eminentment rural com Barberà posseïa cases en una ciutat com Tarragona, amb la més que probable finalitat de facilitar els negocis que devien fer en aquella.¹⁰ Potser la principal diferència entre els convents urbans i els rurals rau en el fet que els primers constituïen les bases a partir de les quals —a causa de la proximitat física dels centres de poder— el Temple exercia la seva influència política (Fuguet, 1995:278-280).

Al capdavant de cada casa hi havia un *preceptor*, o *comanador*, que habitualment pertanyia a la categoria dels cavallers. Aquest dirigia la comunitat de religiosos que hi vivia i administrava el seu patrimoni. Amb tot, en actes importants anava acompanyat del mestre provincial o d'altres grans dignataris i, prèviament, s'havia tractat l'afer en el capítol provincial. A més, segons l'estructura jeràrquica de l'orde, el comanador era assessorat en tot moment pel capítol conventual, del qual formaven part tots els frares d'una casa. Dit capítol tenia, com hem dit, una freqüència setmanal.

El *lloctinent de comanador* substituïa, donat el cas d'absència, el comanador i, en les comandes molt grans, el representava en les sotscomandes o cases dependents, en què es podien subdividir.

Quan no existia la figura del lloctinent, el *cambrer* —personatge sempre present— constituïa la segona autoritat de la comanda, la seva funció

era primordialment la d'un tècnic en administració. El *capellà* —o *capellans*, segons el tamany de la casa— tenia cura de les necessitats espirituals de la comunitat conventual i sovint, atesa la seva preparació, era l'encarregat de redactar els documents.

La resta de la comunitat conventual era integrada per frares, la majoria dels quals eren sergents. El nombre variava segons la importància de la comanda i l'època. Segons Demurger (1986:79) el nombre mínim de frares que hi havia d'haver en una casa era de quatre; les comandes catalanes més poblades van arribar a tenir entre vint i trenta frares, tot i que el freqüent fou que n'hi haguessin bastants menys.

Sembla també que es formaren comunitats de confreres o donats que vivien en les proximitats d'alguns convents. És possible que la casa templera del Rourell —dependent de la comanda de Barberà— hagués comptat amb una comunitat d'aquestes (Fuguet, 1990).

Els esclaus que, especialment a partir de mitjan segle XIII, es documenten en les cases temples també devien residir —com a propietat que n'eren— en els convents. Comandes catalanes importants, com Miravet, i mitjanes, com Gardeny, n'arribaren a posseir més de quaranta; de vegades existia un frare que ostentava el càrrec de *guardià dels captius* i s'ocupava de tot el relatiu a aquella mà d'obra. A banda d'aquells, i malgrat que no devien residir-hi, diversos homes i dones solien treballar en qualitat de jornalers dins de les residències conventuals temples.

La comanda, a més de la residència dels frares, estava formada per les propietats que li corresponien —terres, bestiar, molins, drets feudals, etc.—, les quals eren administrades pels mateixos frares, amb el concurs de personal auxiliar.

7.2.2. Les activitats d'una comanda templera.

Els frares del Temple eren religiosos i, com a tals, la seva regla els imposava tota una sèrie de pregàries i d'activitats comparables a les d'un convent d'un altre orde.¹¹ La recitació de les hores canòniques, la celebració de la missa i la recitació dels oficis de difunts i de la Mare de Déu omplien bona part

de l'activitat diària dels frares. Així mateix, la regla era molt estricta amb l'observació dels vots de pobresa, obediència i castedat (Sans, 1996:158-160).

Amb tot, presentaven la particularitat de ser, a la vegada que religiosos, soldats. Aquesta especificitat era allò que més els diferenciava dels altres ordes —tret, és clar, de la resta d'ordes militars—. Així, per exemple, la necessitat que tenien de gaudir de salut i fortalesa corporal era recollida per la regla, fent que els dejunis no fossin tan rigorosos com els dels ordes no militars.

Com a organització que tenia com a objectiu prioritari la defensa per les armes dels llocs sants conquerits als musulmans a Síria i Palestina, i la protecció dels pelegrins que hi viatjaven, els cavallers —i fins alguns sergents, que també podien participar en les accions militars— residents als convents d'Europa havien d'exercitar-se en les habilitats militars per a *estar en forma*, tenir cura dels seus cavalls i mantenir en condicions l'armament —cuirasses, cascs, espases, llances, etc.—.

Un dels aspecte polèmics relatius a les activitats desenvolupades en les cases templeres és el de la pràctica de l'hospitalitat. Alguns autors —recollint referències contingudes en la Regla, unes al·legacions presentades pels frares de París durant el procés i algunes altres cites— consideren que les cases del present orde van disposar d'hospitals on practicaven la caritat amb els vianants. Un resum d'aquesta qüestió ens l'ofereix Fuguet (1995:27-28).

Una comanda templera, a banda de les activitats estrictament religioses, funcionava com qualsevol castell feudal. Era el centre des del qual s'administraven unes propietats —conreus, pastures, molins, etc.— que eren treballades per pagesos. Una part de les terres —i altres propietats— era administrada directament pels frares sergents —que organitzaven els treballs, però no hi treballaven directament— i una altra part era cedida *en lloguer* a pagesos. Aquests pagesos havien d'entregar als templers els acostumats censos o lloguers —consistents en una part de la collita, algun animal, etc.—; aquest pagament es feia determinats dies de l'any prèviament fixats.

Els frares sergents manaven als treballadors —alguns dels quals eren esclaus— que tenien a les seves ordres quines feines havien de realitzar en les propietats que administrava directament el convent. L'administració de les altres propietats entregades a cens era responsabilitat de cada pagès, que estava,

però, obligat a pagar el dit cens, a més de procurar el sosteniment de la seva família i fer front a diverses obligacions feudals.

Els guanys produïts pels múltiples negocis que tenien eren enviats a Orient per a finançar la defensa militar dels llocs sants.

La raó de ser de les comandes occidentals era, doncs, subministrar combatents, productes i diners als templers establerts a Terra Santa, per això aquelles cases constituïen veritables centres econòmics, des d'on es coordinaven activitats agropecuàries, però també activitats comercials i financeres que incloïen el préstec amb interès.

Les enormes sumes de diners que manejaven les autoritats provincials van propiciar que esdevinguessin banquers i que fins reis, com ara Jaume I de Catalunya-Aragó, els demanessin importants préstecs. La seva capacitat militar, així mateix, féu que molts els sol·licitessin serveis de custòdia de béns. Les transferències i el canvi de moneda també foren presents entre les seves activitats. Fins les comandes van arribar a dur a terme operacions de préstec d'importància més limitada.¹²

Els templers van arribar a organitzar una activitat bancària a gran escala i això sí que els distingeix. Però hospitalers, teutònics i fins altres ordes no militars també van practicar el préstec amb interès (Demurger, 1986:174-180). A més, com veurem més endavant, els hospitalers catalans van arribar a organitzar un banc a Barcelona, detall que mostra una gran proximitat a l'estil dels negocis financers del Temple.

Diversos autors, entre els quals s'hi troba Forey (1973:61-62) consideren que l'economia templera experimentà un empobriment durant el segle XIII i el relacionen amb un augment de la impopularitat de l'orde. En el cas de la Corona d'Aragó, Forey estableix un paral·lel entre la disminució de les donacions, de les compres de terres i dels contractes de confraternitat. No obstant, Demurger (1986:188-189) expressa els seus dubtes al respecte, tot constatant que es podria tractar d'un fenomen general que hauria afectat el conjunt dels ordes religiosos.

A fi de no repetir-nos, deixarem els detalls de l'economia templera per quan parlem de la comanda de Barberà.

7.2.3.L'acció del Temple a Terra Santa: l'orde com a milícia.

El marc específic de les croades donà lloc a l'aparició del Temple, i fou aquell marc el que donà peu a la peculiar barreja de religió i elements militars. Aquests aspectes militars de l'orde, però, no eren un mer adornament, eren reals: l'activitat militar dels templers, focalitzada a Terra Santa i als regnes hispànics, fou important; nombrosos frares —inclosos diversos mestres de l'orde— moriren en el camp de batalla. Amb tot, es poden copsar diferències entre la participació militar templera a Orient i a la Península Ibèrica; en aquest darrer lloc, els cavallers del Temple es van limitar sempre a participar com a mainada d'elit a les ordres dels senyors laics. En canvi, a Orient sovint van prendre posicions protagonistes i fins independents —despertant no poques crítiques i creant-los enemics— de les altres forces cristianes allí existents (Mestre (1996:139).

Tot i que inicialment la seva missió havia de consistir en la protecció dels pelegrins, l'enorme èxit assolit entre la noblesa europea i la munió de vocacions procedents de dit estament nobiliari acabaren transformant la missió del Temple en més específicament guerrera contra els *infidels* (Contamine, 1984:96).

Malgrat ja tenir uns decennis d'existència, no fou fins a la segona croada —predicada el 1145— que la Milícia del Temple tingué capacitat militar suficient per a intervenir en fets d'armes importants. A pesar del desastre experimentat per les forces cristianes en aquella croada, en els anys successius anaren arribant a Jerusalem importants contingents de cavallers del Temple reclutats per les comandes d'Occident.

Els nous templers —amb els hospitalers passava quelcom de semblant— arribats a la casa mare de Jerusalem eren distribuïts arreu de la xarxa de convents i castells que l'orde havia creat a Terra Santa. No van faltar en aquells anys tampoc accions militars que els servissin per obtenir fama: per exemple, el setge d'Ascaló —any 1153—, on moriren 40 templers, incloent-hi el mestre; o la participació de 400 templers en la victòria obtinguda sobre Saladí el 1177.

Les forces del Temple a Terra Santa comptaven —a més dels frares— també amb els citats *milites ad terminum* i amb mercenaris contractats (Forey, 1992:26).

Diversos motius, entre els quals la immunitat que gaudien davant qualsevol autoritat que no fos el mateix papa —i que els comportà acusacions d'arrogància i d'individualisme— o les interessades actuacions d'alguns dels seus dignataris —el mestre Gerard de Ridfort, per exemple—, començaren a despertar enemistats vers la Cavalleria del Temple entre les instàncies civils i religioses de Terra Santa. La forta rivalitat amb els hospitalers n'és una clara mostra.

Com diu Demurger (1986:13), la vida dels templers d'Orient —especialment entre 1153 i 1180— va estar marcada per una situació de guerra permanent. Paral·lelament, la seva influència política en la zona també va anar augmentant.

La caiguda de Jerusalem, l'any 1187, marcà profundament els esdeveniments i suposà una gran desfeta de totes les forces cristianes establertes a Terra Santa. Es predicà una nova croada i, gràcies a la seva empenta, el juliol de 1191 es recuperà Acre i al llarg dels mesos següents s'aconseguí reconquerir un faixa de costa d'uns cent quilòmetres. A més, els croats van signar una treva de cinc anys. Tot i que no fou possible prendre la ciutat santa de Jerusalem i que el domini militar cristià es limità a la costa, els croats van recuperar el prestigi perdut; així mateix, la treva havia de permetre als pelegrins la visita dels llocs sants.

Al llarg de la zona costanera ocupada en la tercera croada, els templers s'afanyaren a fortificar els castells. El pes que va tenir en aquesta croada Ricard Cor de Lleó es reflectí en l'elecció —any 1191— del seu amic Robert de Sablé com a nou mestre del Temple. Durant aquesta època i a causa de la precedent pèrdua de Jerusalem el Castell Pelegrí —Athlit— esdevingué quarter general de l'orde.

A començament segle XIII la intensificació dels pelegrinatges féu incrementar les tasques de transport i protecció dels fidels que s'havien imposat els frares de la Milícia. L'interès dels papes en l'organització de noves expedicions militars conjuntes a Orient, va reeixir en una nova croada que tenia

com a objectiu neutralitzar Egipte. La campanya de conquesta de Damietta —any 1219— fou possible en bona part gràcies als diners i homes que hi esmerçaren els templers. L'objectiu final de vèncer Egipte no fou aconseguit, però es signà una nova treva de vuit anys.

Tot i mantenir-se en un polític segon terme, els templers també van participar en la croada que promogué —malgrat l'oposició de l'Església, que l'havia excomunicat— l'emperador Frederic II. Aquest, a través de negociacions —any 1229—, aconseguí recuperar Jerusalem, Betlem, Natzaret i la Galilea occidental, a més de la llibertat per als presoners i una nova treva per deu anys. Ningú se sentí gaire satisfet, però, per aquell acord i menys encara els templers, que van veure com —en virtut de les clàusules contingudes en aquell— els terrenys corresponents a la seva casa mare continuarien sota control musulmà. L'enemistat entre el Temple i l'emperador esdevindria lluita oberta i accentuaria l'enemistat amb l'Hospital, el qual orde s'alià amb Frederic II (Demurger, 1986:198).

Posteriorment, el 1240 el Temple reedificà el castell de Safet, tornà a Jerusalem, conclougué les defenses de dita plaça i proposà l'edificació de noves fortaleses; a més, poc abans, havien assolit un altre tractat amb Damasc (Mestre (1996:164-165). Era un moment de gran esplendor de l'orde, però el desastre no era llunyà: el 1244 els tàtars entraren a Jerusalem —que ja no pogué ser recuperada— i oferiren els seus serveis al soldà d'Egipte. Les forces egípcies saquejaren tot el Regne de Jerusalem i només la intervenció del rei de França impedí la seva desaparició.

La sisena croada fou obra de Lluís IX de França i aquest acaparà tot el protagonisme, fent que fins els templers es sotmetessin a la seva autoritat. A pesar d'algun incident, però, fou un període de col·laboració entre el rei Lluís i la Milícia del Temple, i fins i tot s'oblidaren momentàniament les diferències entre templers i hospitalers (Demurger, 1986:199).

En el curs d'aquesta darrera croada, l'atac a Egipte fou un desastre i fins el rei va caure presoner. Les arque templeres van aportar una part important de l'astronòmic rescat que els musulmans exigiren per a alliberar Lluís IX i els presoners cristians.

Quan el rei de França abandonà Orient —any 1254— es féu palès que la supervivència del Regne de Jerusalem dependria dels ordes militars. Però el desgavell entre els cristians d'Orient era molt gran; l'oposició entre el Temple i l'Hospital —que donaven suport a venecians i genovesos respectivament— continuava viva.

Pel que fa a les intrigues i problemes interns entre els cristians establerts a Orient, cal dir que minaren molt la credibilitat dels ordes militars, que per causa dels objectius que s'havien marcat no van poder mantenir-se aliats a les maniobres orquestrades ja fos pels prínceps europeus, per la noblesa de Síria-Palestina o per les colònies italianes. Les relacions entre els ordes militars —Temple i Hospital— i els prínceps europeus presents a Orient només feren que situar dits ordes en una posició falsa, donat que en general aquells no es van prendre la defensa dels llocs sants d'una manera tan seriosa com els dits ordes (Demurger, 1986:201).

Durant la dècada de 1260 es succeïren atacs dels mongols i dels egipcis. Els templers experimentaren seriosos revessos —pèrdua de Safet i Beaufort— i els territoris del Regne anaven minvant. En les dècades següents les derrotes continuaren i el maig de 1291 es perdé Acre —la plaça més important que es conservava—; els mesos següents anaren caient la resta de places. Els templers traslladaren la seva seu a Xipre i només conservaren —fins al 1303— l'illa de Ruad a poques milles de Tortosa.

En un altre ordre de coses, la regla recull també aspectes militars relatius a la vida dels frares en campanya. La disciplina, un dels elements que més hi sobresurten, donava lloc a unes tropes caracteritzades per un ordre en el camp de batalla molt admirat pels seus contemporanis. Tal com es desprèn dels documents, la càrrega dels cavallers del Temple resultava irresistible —la dels grups formats per frares sergents, menys equipats i pitjor entrenats, no ho devia resultar tant i per això no se'ls situava en primera línia— (Demurger, 1986:78-79).

La confiança que transmetia la disciplina i competència de les forces del Temple i de l'Hospital, afegit a l'experiència que tenien sobre els mètodes de lluita dels musulmans —els croats en general eren absolutament ignorants

d'aquestes qüestions—, féu que se'ls confiés la missió específica de formar l'avantguarda i la reraguarda de les tropes croades (Forey, 1992:26).

La Milícia del Temple neix en un context —l'Europa feudal— marcat per la violència i per la monopolització d'aquesta per part de la noblesa, que esdevé un grup de guerrers professionals. El perfeccionament de les tècniques de combat i el progressiu encariment d'unes armes cada cop més complexes van contribuir a l'aparició d'una noblesa com a *casta militar*: en aquestes condicions, els únics que —en general— podien respondre de manera adient al repte llençat pel Temple eren els frares d'origen nobiliari.

La disciplina que seguien els templers en campanya —a la qual ja ens referíem més amunt— marcava totes les activitats: muntar els cavalls, cavalcar, parar el campament, etc. Els escuders —alguns dels quals, el català Martí de Granyena per exemple, eren cavallers que servien temporalment en la Milícia (Sans, 1996:143-144)—¹³ i els cavalls de càrrega també s'hi havien de sotmetre. La raó d'aquesta rigorosa reglamentació eren els constants i sobtats perills que amenaçaven els camins de Terra Santa.

Els templers cavalcaven en columna i durant les càrregues tots seguien el cavall del mariscal, que duia l'estendard de l'orde,¹⁴ i anava protegit per un grup selecte de deu cavallers. Prop del mariscal cavalcava el comanador dels cavallers, protegit per uns altres deu cavallers, i duia un altre estendard de reserva, plegat, a fi de prendre el comandament de la càrrega en cas que el mariscal fos mort o descavalcat. Si aquest era posat, també, fora de combat, el substituïa un dels comanadors dels escamots, desplegant l'estendard que també duia (Bennett, 2000).

L'estendard era la fita que guiava els templers en mig de la batalla. Tots tenien l'obligació de mantenir-s'hi tan a prop com fos possible i defensar-lo. Només en casos extrems un templer podia replegar-se vers l'estendard de l'Hospital o d'un senyor cristià —per aquest ordre— (Bordonove, 1997:177-181).

7.2.4.La desaparició del Temple.

De ser lloat per papes i sants —Bernat de Claresvalls—, de gaudir de la confiança de reis que els encomanaren tasques oficials (Demurger, 1986:215-

219), de ser considerats els més esforçats defensors de la cristiandat i ser objecte —en conseqüència— de nombrosíssimes donacions, passaren a ser perseguits i prohibits. Les causes d'aquest canvi de situació i tot el que envoltà el seu procés ha estat un dels temes més recurrents pels autors que s'han interessat pel Temple.¹⁵

La desfeta dels croats el 1291 fou conseqüència, entre d'altres coses, dels enfrontaments entre templers i hospitalers i de clamoroses errades estratègiques dels ordes militars. Demurger (1986:153-168) dóna compte de com els contemporanis foren conscients d'aquella situació i de com va afectar la consideració que es tenia d'aquells ordes.

La iniciativa de l'acció contra el Temple partí de Felip IV de França. En primer lloc, disposà l'empresonament de tots els templers del seu reialme —ordre datada el 14 de setembre de 1307 i executada el 13 d'octubre següent— i després demanà a altres monarques i al mateix papa que seguissin el seu exemple. Els reis d'Anglaterra, de Portugal i d'Aragó es resistiren a actuar contra l'orde, però —d'una banda, per feblesa i, de l'altra, volent prendre la iniciativa que li havia pres el monarca francès— el papa Climent V ordenà empresonar els templers i confiscar tots els seus béns —butlla *Pastorales praeminentiae*, 22 de novembre de 1307—. Tots els monarques van obeir, encara que —a diferència de França— no es van aplicar penes de mort.

Tot i la resistència armada dels templers en algunes regions —per exemple, en certs castells catalans i a Xipre—, la poca predisposició d'alguns reis a prendre mesures contra l'orde i l'oposició inicial del papa, els frares del Temple d'arreu foren detinguts, els seus béns confiscats i l'orde suprimida —butlla *Vox in excelso* de 22 de març de 1312, donada durant el concili de Vienne—.

Les acusacions fetes als templers eren diverses. Han estat resumides i classificades per Demurger (1986:257-262), qui hi descobreix, a més de l'habitual arsenal de càrrecs imputats a les heretgies, la intenció expressa de relacionar el Temple amb el catarisme i l'Islam, i un afegit d'elements de màgia i bruixeria.

Els frares detinguts a França i torturats pels agents reials —fins i tot el mateix mestre Jaume de Molay— acabaren confessant gran part d'allò que se'ls

imputava, donant així arguments per a prosseguir el procés i condemnar-los.¹⁶ Ara bé, avui no es dóna crèdit a la idea d'una corrupció generalitzada de l'orde.

El per què d'aquesta caiguda estrepitosa es tendeix a relacionar amb l'afermament de l'Estat centralitzat enfront del papat i dels privilegis que havia concedit als ordes militars internacionals. Així, l'assalt de Felip el Bell de França al Temple estaria relacionat amb el pols que mantenia amb el papa i amb el rebuig d'uns ordes militars establerts en el seu reialme, però que estaven sota l'autoritat directa del pontífex. D'aquesta manera, tot i les reticències inicials, la majoria dels altres reis europeus van veure clar que l'ocasió els permetria enfortir la seva posició enfront de l'Església. És ben simptomàtic de tot això el fet que l'orde de l'Hospital —tot i no ser objecte d'un procés— va veure com diversos monarques exigien la reducció dels seus privilegis (Demurger, 1986:283-288).

Pel que fa als béns del Temple, es determinà —amb l'excepció del Regne de València, on van servir per a dotar el nou orde militar de Montesa— que passessin a mans de l'Hospital.¹⁷

7.2.5.Els templers a Catalunya.

7.2.5.1.L'arribada i el conflicte sorgit arran de l'herència del Regne d'Aragó.

Com ja s'ha dit, l'arribada del Temple a Catalunya es produí arran de la donació que Ramon Berenguer el Gran els féu del castell de Granyena l'any 1131 i de la donació del castell de Barberà que els feren, entre els anys 1132 i 1133, els comtes Ermengol VI d'Urgell i Ramon Berenguer IV de Barcelona (Sans (1996:75-77). Aquestes primers donacions foren conseqüència de l'activitat propagandística duta a terme per fra Hug Rigaud, templer que s'encarregà de la difusió del llavors nou orde a Provença —d'on sembla que era originari— i als regnes ibèrics. L'èxit de fra Hug Rigaud fou especialment marcat al comtat de Barcelona, on aconseguí —com també s'ha dit— la professió del mateix comte Ramon Berenguer el Gran (Sans (1996:73-75).

La intenció dels comtes catalans, amb aquelles donacions en els seus dominis, era que l'establiment de la Milícia en la frontera reforçés les posicions

catalanes enfront dels sarraïns, convertint els frares-cavallers en l'element aglutinador de la denominada *reconquesta* (Sans, 1996:80-81). L'interès de l'hereu de Ramon Berenguer III en fer que els templers participessin en la lluita contra els sarraïns es palesà també en la concessió d'una Constitució de Pau i Treva —any 1134— que dotava d'immunitat els frares, els homes i les propietats de la Milícia arreu dels comtats catalans (Sans, 1977:33-35). Amb tot, l'establiment efectiu de l'orde es va retardar per causa de diversos factors: en primer lloc el fet que el Temple encara no hagués assumit que la defensa de la cristiandat també havia d'implicar els regnes ibèrics, però també la falta de recursos humans suficients per a emprendre aquella tasca; a més, Sans (1996:81) suggereix que la crisi de creixement¹⁸ que afectava en aquells moments l'orde també hauria pogut incidir en la negativa dels templers a participar en la defensa de la cristiandat hispànica. A tot això, s'afegiria el contenciós sorgit arran del testament d'Alfons el Bataller —qui havia declarat hereus seus els tres ordes religioso-militars internacionals—, entomat per Ramon Berenguer IV en casar-se amb Peronella d'Aragó.

La solució a la qüestió del testament del Bataller permeté que es fes realitat allò que desitjaven els comtes d'Urgell i de Barcelona quan feren les primeres donacions als templers. A canvi d'importants donacions i privilegis, la Milícia —i els altres dos ordes internacionals— renunciava al regne d'Aragó i, a la vegada, assumia la seva participació en la lluita contra l'Islam a la Península Ibèrica. L'acord entre Ramon Berenguer IV i el Temple —posterior als acords amb l'Hospital i el Sant Sepulcre— es signà a Girona el 1143, tot i que la Cúria Romana no el va acceptar totalment fins el 1158 (Forey, 1973:23-26, 31-36; Sans, 1996:90-95).

7.2.5.2. Incidència de l'orde a Catalunya i creació de les comandes.

Ja hem esmentat la professió en l'orde del Temple de Ramon Berenguer III. Aquest comte, però, no fou el primer templer català. Hug Rigaud, encarregat pel mestre Hug de Payns de fer proselitisme a Catalunya, ja es presentà davant del comte de Barcelona acompanyat d'un frare català: el

rossellonès Pere Bernat. Els ideals cavallerescs i religiosos representats per la Milícia aviat van captar vocacions especialment entre la noblesa dels comtats catalans i els anys posteriors s'afegiren més noms catalans a les seves files. La bona imatge de l'orde en aquell temps es palesà, així mateix, en un seguit de donacions —el 5 de març de 1133, per exemple, Ramon Arnau de Bedors feia donació d'unes propietats situades a la plana de Vic, i en aquella data el seu fill Arnau ja era frare templer— que s'anaren succeint i que, juntament amb les recompenses per la participació en les campanyes contra Tortosa i Lleida, anaren posant en mans dels frares del Temple un important patrimoni a les terres catalanes (Sans, 1996:96).

Tot i que la comanda del Masdú —al Rosselló— s'havia establert el 1138 (Sans, 1996:252:nota 561), no fou fins a l'acord de 1143 que l'orde es va prendre més seriosament la qüestió del seu establiment en terres hispàniques i s'inicià l'organització de comandes en els Estats de Ramon Berenguer IV. Segons sembla, el castell de Montsó fou l'indret que primer va acollir una comunitat de templers, la qual probablement s'hi establí poc després del citat acord (Forey, 1973:23-25, 436).

La major part de cases templeres catalanes es fundà durant la segona meitat del segle XII. Tot sovint, però, abans de poder establir una comanda en les propietats que els eren donades fou necessari superar alguns impediments: insuficiència de recursos humans i econòmics, resistència dels senyors laics —per exemple, a Barberà—, falta d'entesa amb les autoritats diocesanes i amb altres ordes monàstics (Sans, 1996:99-102). Amb posterioritat al segle XII, no obstant, també es crearen noves comandes, com la de Torres de Segre, que no s'establí fins a les darreries del segle XIII (Pagarolas, 1999), o la casa de Peníscola —Regne de València—, la qual tampoc no s'establí fins una data tan avançada com 1295 (Forey, 1973:102).

Sans (1996:102-103) estableix quatre zones diferenciades de distribució de l'assentament templer a Catalunya i que corresponen a la Catalunya Vella, els territoris occidentals conquerits durant els segles XI i XII, els territoris entre el Segre i el Cinca conquerits a mitjan segle XII i, en darrer terme, l'àrea constituïda per les terres de

l'Ebre. Freedman (1988:77-106) i Sans (1996:102-103) assenyalen que en la Catalunya Vella l'ocupació de la major part de la terra amb anterioritat a l'arribada dels templers determinà una feble presència de l'orde. En l'altre extrem, les condicions del tractat de 1143 amb Ramon Berenguer IV tingueren com a resultat que reunís les possessions més importants a les Terres de l'Ebre (Forey, 1992:24; Sans, 1996:103). Els territoris conquerits durant els segles XI i XII en la frontera occidental —on es situava Barberà— constituïren una altra àrea d'important assentament templer.

Taula núm. 20.

LES COMANDES CATALANES DEL TEMPLE I LES SEVES

CORRESPONENTS SOTSCOMANDES.

COMANDES	SOTSCOMANDES
Tortosa	
Miravet	-Gandesa -Algars -Nonasp
Horta	
Ascó	-Riba-roja
Gardeny	-Torres de Segre
Corbins	
Barbens	
Granyena	
Barberà	-Vallfogona -Mesó del Rourell -l'Espluga de Francolí
Selma (Alt Camp)	
Palau del Vallès-Barcelona	
La Joncosa (Gelida)	
Puig-reig	
Castelló d'Empúries	
Aiguaviva (Gironès)	
Sant Llorenç de les Arenes	
Masdéu	-Perpinyà -Mas de la Garriga -Orla -Palau del Vidre -Sant Hipòlit -Centernac -Corbós

Elaboració pròpia a partir de Fuguet (1995).

7.2.5.3.L'acció militar templera a la Corona d'Aragó.

Pel que fa a les activitats militars en terres hispàniques, Mestre (1996:139) remarca que "*fer una relació de tots i cadascun dels fets militars on es desenvolupa la Reconquesta és, alhora, indicar el paper que hi tingueren els Templers.*" La peculiaritat hispànica medieval —l'existència d'uns Estats en pugna amb l'enemic musulmà, amb la finalitat de *recuperar* uns territoris que havien estat cristians— féu d'aquestes terres el segon camp d'acció militar del Temple. Des de Portugal al comtat de Barcelona, tots els sobirans s'afanyaren a donar castells i propietats a aquell orde que es mostrava, als seus ulls, com una important possibilitat de recolzar els esforços que s'estaven fent en les fronteres.

En la Corona catalano-aragonesa el paper destacat de la Milícia és prou conegut. Algunes de les cases més importants constituïdes aquí tenien el seu origen en les propietats atorgades com a recompensa per la seva participació en la conquesta. La participació dels templers en campanyes militars s'hi remunta gairebé al moment de la seva implantació —Tortosa, el 1147; Lleida, el 1149— (Demurger, 1986:210-214; Sans, 1996:355-369, 378-381).

La funció militar del Temple en terres hispàniques fou doble i incloïa tant la defensa de les posicions que els foren donades en la frontera, com la participació en campanyes ofensives organitzades pels poders seculars. Forey (1992:24-25) remarca com els sobirans catalano-aragonesos, des d'Alfons el Cast, tendiren a regatejar les recompenses inicialment promeses als templers per Ramon Berenguer IV —una cinquena part de les conquestes—. Aquesta posició de la Corona vers el Temple sembla relacionada —en paraules del mateix Jaume II— amb una voluntat premeditada d'impedir l'enfortiment excessiu d'aquest orde, i en aquesta estratègia no dubtaren a afavorir altres ordes militars menys importants com el de Montjoi, el de Sant Jordi d'Alfama o el de Santiago.

Malgrat tot, els templers es convertiren en el principal orde militar de la Corona d'Aragó, arribant a posseir més castells que tots els altres ordes junts.

Les guarnicions templeres establertes en les seves fortaleses de la Corona d'Aragó semblen haver estat molt inferiors a les que hi havia en els principals castells de Terra Santa. Forey (1992:25) contraposa la xifra de 10 templers documentada a Castellot —Regne d'Aragó— amb els 80 documentats a Safed —Síria—.

Igual que hem vist respecte d'Orient, els templers també comptaren aquí amb l'ajut de cavallers enrolats temporalment, però no sembla que utilitzessin aquí les forces mercenàries documentades a Terra Santa (Forey, 1992:26). També podien mobilitzar les poblacions —fins i tot les musulmanes— sobre les quals tenien drets feudals; no obstant, el recurs a la mobilització de pagesos topà amb la lenta repoblació dels seus dominis, a més del handicap que suposava la limitació temporal d'aquesta mena de serveis —de manera anàloga a com succeïa amb les mainades nobiliàries—. En comparació als exèrcits vassallàtics, els frares dels ordes militars podien servir llargs períodes de temps.

A diferència d'Orient, on les accions militars individuals dels ordes eren freqüents, en el marc de la Corona d'Aragó van haver d'encabir-se dins els límits de la política reial. Això no treu que també es produïssin accions per iniciativa pròpia, algunes de les quals encoratjades pels propis monarques (Forey, 1992:26).

Una de les funcions que semblen haver jugat el Temple i l'Hospital dins la política militar de la monarquia és la de conformar l'elit de la força reial en l'inici de les campanyes, gràcies a la rapidesa amb què podien respondre a la crida del rei. La major rapidesa dels ordes militars, en front dels contingents nobiliaris, es constata en diversos moments al llarg de la conquesta del Regne de València.

A diferència del que succeïa a Terra Santa, no sembla pas que aquí els ordes militars —tant els templers com els hospitalers— tinguessin la missió específica de formar l'avantguarda i la reraguarda de les forces en campanya, tot i que devien constituir —a causa de la disciplina que regia el seu comportament— unes tropes més fiables que la majoria de les laiques. Aquesta manca de funció específica en el camp de batalla és relacionada per Forey (1992:26) amb els coneixements dels mètodes de lluita musulmans que tenia la noblesa catalano-aragonesa, cosa que no s'esdevenia entre les forces croades.

L'experiència i la sensatesa que caracteritzava els templers de la Corona d'Aragó, però, féu que els reis, des del mateix Ramon Berenguer IV, comptessin amb la seva opinió i consell en les campanyes militars (Forey, 1992:26-27).

Quant al nombre de forces que conformaven els contingents templers —i tenint en compte que eren l'orde més poderós dins la Corona d'Aragó—, es constata que la seva participació fou proporcionalment —en relació a les forces laiques— inferior a la que tenien a Terra Santa. Es calcula que van aportar uns cent cavallers a la conquesta de Mallorca —una vint-i-cinquena part de les forces—; temps més tard, però, els contingents amb què comptava l'orde eren encara molt més curts: entre vint i trenta cavallers a començament segle XIV (Forey, 1992:27).

Un fenomen general que afectà els ordes militars en la Corona d'Aragó des de final segle XIII consistí en una progressiva resistència a prestar servei militar a la Corona. Segons Forey (1992:27), caldria veure aquesta actitud en els

problemes econòmics que afectaren els ordes religiosos des d'aquella època i a la necessitat d'incrementar les *responsions*.

Tot i que des de final segle XIII els templers van tenir un paper cada cop menys destacat en la lluita contra els sarraïns, van començar a prestar ajut militar a la Corona contra els seus adversaris cristians, la qual situació es prolongà fins a la seva detenció i processament. Aquestes qüestions seran ampliades quan tractem el paper polític del Temple a Catalunya.

7.2.5.4.L'economia templera i les contribucions catalanes a Orient.

La necessitat de proveir Orient d'homes, però sobretot de recursos, era la raó de ser de les cases temples d'Occident. L'obligació de generar una riquesa per a transferir-la a la casa central va modelar bona part de les actuacions de l'orde. Així, resulta absurd persistir en aquelles visions ja àmpliament superades que atribuïen l'afany de guany i les activitats econòmiques precapitalistes del Temple a actituds avaricoses i arrogants. Demurger (1986:174-184) apunta de manera diàfana que foren els propis objectius generals de l'orde —la defensa de Terra Santa— que obligaren a triar un camí que podia semblar estrany per a l'estament dirigent de l'època —la noblesa laica i eclesiàstica—, però que possiblement no ho semblava tant a la naixent burgesia urbana. I això és vàlid per a tots els ordes militars internacionals.

La concentració de béns i el seu enviament a Orient en forma de responsions donà lloc al desenvolupament d'activitats financeres i comercials. Resultava necessari convertir el màxim possible de les rendes obtingudes en diner —era més fàcil de transportar, permetia adquirir aquelles coses de què no es disposava, etc.— i d'aquí la participació del Temple en operacions comercials.

Tot i que sembla que a la Corona catalano-aragonesa les activitats bancàries no foren de tanta volada com —per exemple— a França, la custòdia de dipòsits d'altres persones —inclosa la Corona—, les transferències i els préstecs són prou ben coneguts.

No tot el que produïen les comandes era susceptible de ser consumit a Orient —cereals, armes i cavalls, així com matèries primeres com la fusta i el

ferro, eren les principals necessitats de Terra Santa—, calia vendre i comprar, i els templers acudien al mercat. Però, a més, ells mateixos esdevingueren mercaders i transportistes. Des de final segle XII el Temple posseï vaixells —a la Corona d'Aragó no en van tenir fins ja ben entrat el segle XIII— i amb ells transportaren no només les *responsions*, frares combatents i pelegrins, sinó també mercaderies d'altres comerciants.

A través d'aquestes activitats econòmiques de gran volada —i també a través de la més modesta administració de les seves comandes— els frares templers —i els de la resta dels ordes, per als quals també resulta vàlid tot el que hem dit— van esdevenir experts financers i comerciants. És prou coneguda la seva contribució al progrés de les tècniques financeres i la comptabilitat; en especial se'ls atribueix la introducció de la lletra de canvi.

Segons Forey (1973:323) la contribució de les cases templeres de la Corona d'Aragó a Orient durant el segle XIII consistí en el 10% dels seus ingressos, mentre que en d'altres províncies es lliurava un terç del total. Per a Sans (1996:222-223), tal distinció es deuria a les circumstàncies especials dels templers catalans, els quals també es veien obligats a lluitar contra l'Islam a la Península Ibèrica. A començament del segle XIV —i en això és possible que hi tingués molt a veure la fi de la denominada *reconquesta*—, però, s'havia pactat una quantitat global fixa.¹⁹

Les *responsions* catalanes, a més de diners en metàl·lic, consistien en cavalls, mules, armes, cereals i altres aliments, entre els quals bacons, cansalada, formatges o oli —és a dir, productes de fàcil conservació—.

Respecte de l'obligació de proporcionar homes a la casa central del Temple per tal que participessin en les tasques de protecció de pelegrins i de defensa enfront l'Islam, tot i que no es disposa de gaires estudis (Sans, 1996:227-228), es coneix que sempre hi va haver presència catalana a Orient i que aquesta s'incrementà a partir del moment en què es donà per finalitzada la *reconquesta* catalana. En produir-se la detenció dels templers a Xipre —any 1310—, els frares de la província catalana eren els més nombrosos després dels francesos: n'hi havia setanta-sis.

7.2.5.5.El paper polític del Temple a Catalunya.

Arreu d'Occident els templers van tenir estretes relacions amb els Estats. La seva dependència exclusiva del papa no els impedí de posar-se al servei del poder temporal i la Corona d'Aragó no en fou una excepció; igual com tampoc fou aquesta actitud dels templers una excepció entre els ordes militars, tal com tindrem ocasió de veure més endavant respecte de l'Hospital.²⁰

Igual que es produí a Anglaterra el 1298, el rei catalano-aragonès sol·licità repetidament la participació militar del Temple: contra França el 1283-1285,²¹ contra Navarra el 1292 i contra Castella el 1300-1301; és a dir, contra adversaris cristians i, en el cas de Navarra, en una guerra ofensiva (Demurger, 1986:214). Aquestes qüestions, directament relacionades amb la creació dels Estats centralitzats les tractarem, però, més endavant en parlar de les relacions entre la Corona i l'Hospital en el segle XIV.

A diferència de l'actitud més ambígua de l'Hospital, el Temple es mostrà més pròxim als croats que França i el papa llançaren damunt dels albigesos. Potser per això —i pel prestigi de què gaudia l'orde— el papa encomanà als templers la custòdia de Jaume I, arran de la mort del seu pare a Muret. Entre 1214 i 1217 el mestre provincial Guillem de Mont-rodon tingué el rei-infant sota la seva tutela al castell de Montsó i el Temple jugà un paper central en el procés de redreçament polític del país (Pladevall, 1993:40-50).

Així mateix, a la Corona d'Aragó —igual que en altres territoris— els reis van confiar en el Temple per a diverses missions administratives (Sans, 1996:229-234). El mestre provincial sovint formava part del seguici, del consell o de la cort reials. El prestigi de què gaudia la figura de dit mestre —i no només pel poder militar o econòmic que tenia, sinó també per la categoria moral que se li atribuïa— fou molt elevat durant els segles XII i XIII, i és en funció d'això que el rei també el convocava a assistir a la cort general.

Però no només la *talla moral* dels dignataris templers cridà l'atenció dels reis, les seves habilitats comercials i financeres van fer que també se'ls confiessin les finances de l'Estat. Recaptació d'impostos, supervisió dels batlles reials, etc., foren tasques sovint delegades pel rei en el Temple, fins que Jaume

II instaurà —any 1293— la institució del mestre racional i la Corona passà a comptar amb una estructura administrativa pròpia.

A banda del que ja hem dit, les missions diplomàtiques —dins i fora dels Estats de la Corona— tampoc van faltar entre els encàrrecs reials fets a destacats membres de la Milícia.

Les missions oficials encarregades pels monarques als dignataris templers catalans —de les quals n'hem fet un breu esbós— foren, d'altra banda, similars —si no idèntiques— a les que més endavant veurem que es confiaren durant el segle XIV als dignataris hospitalers.

Tot plegat fa que Demurger (1986:215), a banda de recordar la gran contribució que feren amb els seus préstecs a l'estabilitat de moltes monarquies europees —entre les quals la nostra— es refereixi als frares templers com a *funcionaris reials*.

Fins al sobtat canvi d'actitud de Jaume II, i malgrat la tendència a afavorir altres ordes menors en detriment del Temple, les relacions amb la Corona foren excel·lents. Així, per exemple, des de Ramon Berenguer IV i fins a les darreres constitucions establertes el segle XIII, tots els comtes-reis catalans tingueren cura a deixar ben clara la inclusió de la Milícia del Temple en les Constitucions de Pau i Treva (Gonzalvo, 1994).

7.2.5.6. La fi del Temple a Catalunya.

Ja hem fet referències al cas català en parlar del procés dels templers en sentit genèric; igualment hem fet esment de la particular resistència que oferí l'orde en la província de Catalunya i Aragó, on —igual que succeïa a Orient— la Milícia estava fortament armada i disposava d'una xarxa d'importants forteses.

Inicialment, Jaume II fou reticent a seguir els consells de Felip el Bell de França i no va prendre mesures contra els templers dels seus Estats. Però més endavant —si no ja des del principi— degué comprendre els avantatges que per a l'autoritat reial es podrien desprendre de la neutralització del Temple i, com assenyala Sans (1990:52-70), va planificar acuradament la seva actuació contra la Milícia, la qual actuació encetà el dia primer de desembre de 1307 amb l'ordre de detenció dels frares.²²

Tot i que molts frares i comandes senceres decidiren lliurar-se al rei pocs dies després que aquell n'ordenés la detenció, i que d'altres van fugir, una part dels que hi havia a Catalunya i Aragó decidí oferir resistència. Les fortaleses catalanes on es tancaren els rebels foren Miravet i Ascó —a Catalunya—, i Montsó, Xalamera, Cantavella, Castellot, Vil·lel i Libros —a Aragó—.

Cap a dites fortaleses es dirigiren els frares que decidiren no obeir i alguns cavallers laics que es posaren al seu costat. El lloctinent fra Ramon de Saguàrdia, des de Miravet —i davant del lliurament i empresonament del mestre provincial—, fou qui encapçalà la rebel·lió.

El fet que —tot i estar datada el 22 de novembre— a finals de 1307 encara no hagués arribat a la cort de Jaume II la butlla *Pastoralis preeminentiae* demostra que el rei català havia decidit actuar contra els templers al marge de la decisió que pogués adoptar el papa —tal i com també estava fent Felip de França—. No obstant, la postura papal representada en dita butlla permeté eliminar l'oposició que aquelles mesures despertaren en alguns sectors de l'Església catalana, la qual hagué d'acceptar els fets consumats en el concili provincial de Tarragona celebrat els primers mesos de 1308 (Sans, 1990:79-82).

Tot i que durant tot el temps es van mantenir constants negociacions, davant la reiterada negativa a lliurar-se, Jaume II procedí a ordenar —febrer de 1308— l'expugnació dels castells templers rebels. Arribat l'estiu de 1308, la pressió sobre els assetjats s'intensificà i es lliuraren diverses fortaleses aragoneses. A finals d'any es rendien Miravet i Ascó. Montsó es lliurà el 24 de maig de 1309 i Xalamera pocs dies després.

Sans (1996:418-419) para esment del fet que les comandes situades a la Corona d'Aragó a començament segle XIV, tot i posseir castells i haver-los preparat per a resistir un assalt —decisió presa pel capítol provincial d'octubre de 1307—, ja no tenien el caire militar d'abans i estaven bàsicament orientades vers l'explotació econòmica. Això explica la facilitat amb què la majoria caigueren sota el poder de Jaume II.

Els templers catalans foren declarats innocents pel concili provincial de Tarragona de 1312, s'assignà una pensió anual per a cada extempler i es fixà els llocs on haurien de residir, ajustant-se als vots fets i sota l'autoritat

eclesiàstica. La major part optaren per residir en les seves antigues cases (Sans 1990:281-282; 1996:470-476).

La qüestió relativa als béns de l'antic orde es solucionà a través de negociacions entre Jaume II i el papat. El monarca no volia acceptar el traspàs dels béns que havien estat del Temple a l'Hospital, perquè temia l'enfortiment d'aquest i proposava la creació d'un nou orde; a més, reclamava alguns castells templers per raons estratègiques. Després de bastant de temps de no posar-se d'acord —i amb la mort de Climent V entre mig— la Santa Seu acceptà gairebé tots els plantejaments del rei català en la butlla *Ad fructus uberes*, de 10 de juny de 1317. Així, es creà l'orde de Montesa, que s'establiria al regne de València a partir dels béns que havien estat del Temple i també dels béns que en aquell regne tenia l'Hospital, mentre que als altres Estats de la corona l'Hospital rebria les propietats templeres, això sí, obligant-se la màxima dignitat provincial de l'orde —el castellà d'Amposta— a prestar sagrament i homenatge al rei. Al regne de Mallorca —en aquells moments separat de la Corona catalano-aragonesa— també s'havia assignat els béns del Temple als hospitalers (Sans, 1996:465-469).

Cal no perdre de vista tampoc els motius econòmics que haurien pogut menar les decisions de Jaume II contra els templers. Des que es produí la confiscació i fins que es resolgué la seva entrega a l'Hospital i al nou orde de Montesa —deu anys— van estar en mans del rei i fou ell qui se n'aprofità. A més, cal remarcar la poca diligència de la Corona a l'hora de traspasar les comandes que havien estat del Temple a l'Hospital i que la majoria dels béns mobles confiscats ja no foren entregats als santjoanistes (Sans, 1996:465-470).

7.2.6.Vida quotidiana i cultura material en les cases templeres.

La documentació de l'alta edat mitjana sovint silencia les qüestions relacionades amb la vida quotidiana i, especialment, aquelles relacionades amb la cultura material. Amb tot, i com ja s'ha dit, la regla del Temple regulava fins al detall la vida dels frares i permet accedir al dia a dia dels convents, així com als objectes, vestits, estris i altres artefactes de què disposaven. En aquest sentit, Bordonove (1997:59-118) reconstrueix bona part d'aquests aspectes a partir fonamentalment de la normativa recollida en la regla del Temple.

7.2.6.1.El vestit i l'aspecte físic dels templers. L'aixovar del templer.

Tot i l'escassetat de fonts iconogràfiques —possiblement degut a una persecució dels vestigis de l'orde després del procés a què fou sotmès—, les indicacions contingudes en la regla i les poques representacions que ens han arribat permeten establir una imatge bastant clara de quin era l'aspecte que tenien els frares del Temple.²³

Les categories de cavaller i sergent tenien el seu reflex més visible en uns hàbits diferenciats. Els cavallers vestien túnica i capa blanques, amb una creu vermella sobre l'espatlla esquerra; els sergents vestien túnica i capa negres o buelles, també amb una creu vermella sobre l'espatlla esquerra. Així mateix, s'ha suggerit que l'hàbit dels confreres podria haver-se distingit per dur una mitja creu —tau—. ²⁴

En representacions iconogràfiques²⁵ apareixen amb el cap cobert amb caputxa, un cordó cenyit a la cintura i la cara amb barba. Portaven el cabell del cap rasurat, tot i que des de finals del segle XIII anaren amb la cabellera solta.

Les cuirasses també duien pintada la creu vermella. És possible que la creu que lluien en la cuirassa els cavallers del Temple fos gran —com les que apareixen en representacions de cavallers croats—, però la que portaven a la banda esquerra de la capa no era gaire més grossa que un puny.

L'arnès dels templers era anàleg al que feien servir els cavallers laics. També en aquest aspecte hi havia diferenciacions i les armadures del frare cavaller eren lleugerament millors que les del sergent.

La regla de l'orde establia quin havia de ser l'aspecte físic dels frares templers i els objectes de què havien de disposar. Segons dita regla, l'equip militar dels frares cavallers havia d'estar compost pels següents elements (Contamine, 1984:86-88; Bordonove, 1997:86):

-Armatures, proteccions i abillaments:

- llòriga amb mànigues i guants.
- ausberg per a sota de la llòriga.
- calces de ferro.
- casc de ferro (cervellera).
- elm o barret de ferro.
- espatllera.
- escarpes, per a protegir els peus.
- cota d'armes blanca.
- escut (triangular, de fusta reforçada amb metall per dins i cobert de cuir per fora i de vegades reforçat amb làmines fixades amb claus)

-una gualdrapa, per a cobrir el cavall.

-Armes ofensives:

- llança (de fusta de freixe i punta de ferro cònica).
- espasa (recta, de doble tall i punta arrodonida).
- massa turca*.
- coltell llarg (disposaven, a més, d'un ganivet per a tallar el pa i la carn i d'una mena de navalla).

-Montures:

-3 cavalls (amb possibilitat d'un de quart).

-Servidors:

-1 escuder (disposaven, a més, de diversos servents amb funció no estrictament militar).

Per la seva part, els sergents (Contamine, 1984:89; Bordonove, 1997:86) disposaven d'un sol cavall —hi havia, però, excepcions—, la cota d'armes era negra o burella, no tenien escuder, però el seu armament era molt similar al dels cavaller; les principals diferències es trobaven en la inferior qualitat d'armatures i proteccions:

-en lloc de llòriga, duien un ausberg sense mànigues, ni guants.

-calces de ferro sense antepeu.

-barret de ferro en comptes d'elm.

En ingressar en l'orde, els nous frares eren proveïts del corresponent aixovar individual —del qual, però, no n'eren propietaris i havien de respondre davant l'orde de la seva conservació—, que incloïa l'equipament per a la guerra i l'equipament d'ús quotidià. A banda de l'equipament militar —ja referit— es dotava els frares amb (Bordonove, 1997:86-90):

-dues camises.

-dos parells de calces.

-dos calçons.

-una casaca sense botons i que arribava fins a mig maluc (tallada a la part baixa per davant i per darrera, a fi de facilitar els moviments)

-una pellissa.

-una capa.

-un mantell d'hivern (folrat amb pell de cabra o be) i un d'estiu (no folrat).

-una túnica (peça de mànigues estretes que es duia sobre la camisa) i un cinturó ample de cuir.

-un bonet de cotó i un altre de feltre.

-duien la camisa cenyida amb un cordill a mode de cinturó.²⁶

-Roba de taula i bany:

-un tovalló per a taula

-una tovallola per a rentar-se.

-Roba de llit:

-una màrfega.

-dos llençols.

-una estamenya.

-una flassada (blanca o negra, o a ratlles blanques i negres).

-Equip de campanya:

- guarniments per als 3 cavalls
- un calder.
- un bol per a mesurar l'ordi.
- tres parells d'alforges.
- Estris per a menjar:
 - una escudella individual (de banya o de fusta).
 - una copa (de boca ampla) normal i una de luxosa.
 - una cullera.
 - un ganivet.

Amb tot, i en relació amb les armes i armadures que empraven els templers —i això creiem que es podria fer extensiu als hospitalers, dels quals tractarem més endavant—, és probable que els frares combatessin armats segons el costum de la seva regió d'origen i que la superposició de la capa que feien servir com a hàbit fos el principal, si no l'únic, element uniformitzador. Així mateix, els costums particulars i les limitacions pressupostàries segurament també deuriem introduir altres variacions en el conjunt de l'aixovar prescrit teòricament per la regla.

7.2.6.2.La professió en l'orde.

A diferència d'altres ordes, el Temple no establí període de noviciat per als nous membres, tret dels frares capellans que sí passaven un any de prova. La professió implicava, doncs, l'automàtica pertinença canònica a l'orde.

Normalment es rebia els nous frares en el mateix convent on havien sol·licitat l'admissió. A diferència del que més endavant veurem en relació amb l'orde de l'Hospital durant el segle XIV, la mobilitat dels templers era baixa i —tret que fossin cridats a exercir càrrecs de comandament en altres cases— romanien en la comanda on havien professat (Sans, 1996:154).

La cerimònia d'admissió era llarga i complexa, i combinava elements propis d'una professió religiosa amb elements del ritual feudal (Sans, 1996:154-158). Tenia lloc durant el capítol conventual setmanal, reunit en la sala capitular o en la capella de la casa. S'iniciava amb l'exposició, per part del comanador, de

la sol·licitud d'admissió presentada pel postulant. Si el capítol aprovava l'admissió, es cridava el postulant i se'l feia passar a una cambra.

Dos o tres frares vells anaven a interrogar el postulant i li demanaven si persistia a sol·licitar la seva admissió. En cas afirmatiu s'iniciava un altre interrogatori més llarg on li demanaven si tenia esposa o promesa, si havia promès professar en un altre orde, si tenia deutes pecuniaris, si tenia salut, si havia hagut de donar diners a un seglar o a un templer per a poder ser admès en l'orde, si era lliure o bé serf o esclau d'altri. Si el postulant aspirava a ser admès en qualitat de cavaller o de sergent, també se li demanava si havia estat ordenat prevere, diaca o sotsdiaca, i si havia estat excomunicat; en cas de postular a sergent, també s'indagava si era cavaller en la vida seglar.

Si els frares interrogadors es donaven per satisfets amb les respostes obtingudes tornaven amb el capítol i comunicaven el resultat de l'interrogatori. Llavors el comanador demanava novament la conformitat de la comunitat conventual i cridava el postulant a la dependència on estava reunit el capítol, on novament se li demanava que reiterés la seva voluntat de professar en el Temple.

Acte seguit, el postulant, agenollat davant del comanador i amb les mans entrelaçades sol·licitava solemnement —*davant Déu, el comanador i la resta de frares*— ser admès i es comprometia a obeir els superiors. A continuació el comanador li exposava la duresa de la vida del templer, les moltes obligacions que suposava i li remarcava que els únics tres motius de voler professar havien de ser allunyar-se del pecat i els mals costums de la vida secular, fer servei a Déu i salvar la seva ànima a través de la pobresa i la penitència. Així mateix se li demanava que reafirmés la voluntat de fer-se templer i d'obeir els seus superiors. A continuació havia de sortir de la sala capitular i el comanador tornava a demanar la conformitat de la comunitat.

Si no hi havia oposició es cridava el postulant i novament agenollat amb les mans entrelaçades repetia la seva sol·licitud i el comanador donava inici al seguit de preguntes rituals que conformaven l'acte de professió pròpiament dit. El postulant havia de respondre afirmativament a totes les sol·licituds.

Finalment el comanador pronunciava la fórmula d'acceptació del nou membre i li col·locava la capa. El capellà entonava el salm 132 i l'Esperit Sant,

mentre els altres assistents resaven un Parenostre. A continuació, primer el comanador i després el capellà l'agafaven i el besaven a la boca.

El nou templer era convidat a seure entre la comunitat, se li feien les darreres exhortacions i se li explicaven les normes que hauria de seguir (Bordonove, 1997:61-819).

7.2.6.3. Compartimentació de la jornada en el convent.

La jornada del convent estava organitzada en funció de les seves obligacions religioses i les seves ocupacions tant de caràcter militar com relatives al funcionament de la casa (Bordonove, 1997:93-98; Sans, 1996:158-161).

La campana que cridava a matines —a les 4 de la matinada durant l'hivern; a les 2 durant l'estiu— donava inici a la jornada del convent. Tots els frares —tret dels malalts o que tinguessin dispensa del comanador— havien d'anar silenciosament a la recitació de matines en la capella del convent —calia que hi anessin correctament vestits amb l'hàbit, es a dir, coberts amb el mantell anusat al coll o amb la cota d'armes—. Escoltaven cantar matines en silenci, mentre resaven 13 parenostres per la Mare de Déu i 13 més per al sant del dia.

Després d'assistir a matines havien d'anar als estables a veure els cavalls, revisar els arnesos, i donar ordres als escuders o criats —la regla establia que el tracte entre els frares o amb els subordinats fos correcte, i calia que s'adrecessin *dolçament* als interlocutors—. Després podien tornar al llit, però calia resar un altre parenostre abans de dormir.

La campana que cridava a l'ofici d'hora prima els obligava a tornar a la capella, on mentre escoltaven cantar el capellà resaven 13 o 18 parenostres més —cada hora canònica anava acompanyada de 13 o 18 parenostres—. Tot seguit assistien a missa en la mateixa capella.

Un cop acomplertes les obligacions religioses de cadascuna de les hores canòniques, cada frare s'ocupava de les missions que tenia encomanades dins la casa —forn, ferreria, infermeria, conreus, etc. — i si no en tenia estava obligat a revisar els cavalls i arnesos.

Les campanes d'hora tèrcia i migdia aturaven periòdicament les ocupacions i congregaven la comunitat en la capella on escoltaven cantar en silenci i resaven.

En sentir la campana que avisava per a anar a dinar tots —llevat de certes excepcions— havien d'anar al refectori on menjarien en comú; no obstant, no els estava permès menjar res si al llarg de la jornada no havien assolit la xifra obligatòria de 60 parenostres resats, com a mínim. Després que el capellà de la casa hagués beneït la taula, i haguessin resat un altre parenostre, podrien menjar en silenci. No es podien aixecar de la taula —tret que hi hagués alarma— fins que el comanador fes el senyal que els indicava que sortissin de dos en dos per anar a la capella i donar gràcies.

Per la tarda es repetien les anades a la capella quan sonava la campana de vespres, nona i completes. En sonar aquesta darrera, prenién un refrigeri en comú —a discreció del comanador— abans d'anar a escoltar l'ofici.

Previ a dormir, els frares revisaven per darrera vegada cavalls i arnesos —calia tenir l'equipament militar en permanents bones condicions—, mentre que els dirigents de la comunitat parlaven amb el comanador sobre qüestions de servei.

Ja en el dormitori —que compartien tots els frares²⁷—, resaven un parenostre previ a allitar-se. La comunitat restaria en silenci, tret de cas de necessitat, fins a la campana de prima, tot i que l'estança del dormitori es mantindria il·luminada tota la nit.

La vida de la comunitat estava presidida per un ambient silenciós, la regla prohibia comportaments sorollosos i reduïa les converses a les estrictament necessàries.

Si es trobaven fora del convent —per estar en campanya, per exemple— havien de respectar el res d'un nombre preceptiu de parenostres.

7.2.6.4.Els menjars i el comportament en el refectori.

Pel que fa al menjar, la regla fixa que en escoltar el senyal de la campana tots els frares —tret de comptades excepcions que no podien abandonar sense més llurs ocupacions— havien d'anar sense tardança al refectori. Cavallers, sergents i escuders menjaven per separat, la qual cosa obligava a organitzar els menjars en dos o tres *serveis*, en funció del nombre de frares existent. Els frares malalts, però, podien menjar en la infermeria.

Els llocs en la taula eren ocupats segons les normes. El comanador seia en el lloc d'honor; els frares més vells i els primers en arribar havien de seure d'esquena a la paret; la resta seurien al seu davant.

En arribar es trobaven la taula parada —escudella, copa, cullera, ganivet i un bocí de pa—, però no començaven a menjar fins que el frare capellà hagués beneït la taula i que tots els assistents, posats drets, haguessin resat un *parenostre*.

La taula es parava amb unes estovalles blanques, tret dels dies de dejuni en què es parava directament sobre la fusta, tot i que prèviament era ben netejada.

Es consumien els productes que s'obtenien de la gestió de les propietats de la comanda: pa, bou, be, cabra, bacó, pollastre, ànades, peix —de rius i estanys—, ous, formatge, llegums, verdures i vi. Es compraven viandes i vi de qualitat superior per a les ocasions especials —festes religioses—. La cansalada —cosa habitual en l'època— constituïa la base proteínica de l'alimentació. Amb tot, només podien menjar carn tres vegades per setmana, la resta —el divendres era obligatori respectar el dejuni de carn— havien de consumir peix i verdures.

Tot i que sembla que la qualitat del menjar era la mateixa, els cavallers disposaven de racions més generoses que els sergents. Així mateix, els dejunis no podien ser excessivament mortificants, donat que calia que estiguessin en condicions de combatre.

Els plats que es cuinaven consistien en carn amb llegums, sopes i potatges; per beure prenien aigua i vi —fred o escalfat—. A la taula no hi podia haver recipients, de manera que la beguda els havia de ser distribuïda pels

servidors, i agafaven el menjar de les safates que aquests els oferien. Demanaven allò que els calia mitjançant unes convencions, ja que ningú podia parlar durant els menjars, mentre, però, un dels frares llegia les Escriptures. Les restes es donaven als pobres (Bordonove, 1997:87-90).

7.2.6.5.La salut.

La salut dels frares era una preocupació prioritària de l'orde i per això la regla establia que hi hagués una infermeria, on els malalts rebien atenció especial. La disciplina de l'orde es relaxava quan es tractava de frares malalts, els quals, per exemple, estaven autoritzats a menjar carn tots els dies —tret del divendres—, i també podien prendre les menges en la infermeria. La dieta que rebien els malalts era també especial: només carn d'au, peix i verdures.

El frare infermer tenia coneixements mèdics, però per als casos greus es podia cridar un metge. Es creu que els templers disposaven de metges àrabs, donats els avenços mèdics de què disposaren (Bordonove, 1997:90-93).

7.2.7.Els símbols del Temple.

L'orde del Temple disposava d'un estendard que el simbolitzava. Aquest estendard, denominat *balçà* en català, servia de punt de referència visual per als cavallers templers en les accions de guerra. La regla de l'orde recull una severa normativa sobre qui podia portar el balçà i l'ús que n'havia de fer; aquell frare que contravingués aquestes normes podia ser objecte de càstigs molt durs (Upton-Ward, 2000:99, 121, 124, 125, 160, 164-168, 170, 241, 611, 640).

Sembla ser que inicialment l'orde tenia un únic balçà, que era a Terra Santa. Més tard, però, el nombre d'aquests estendards es va multiplicar. Els documents que fan referència a les lluites entre templers i Entences a la Catalunya meridional de final segle XIII esmenten l'existència de balçans en mans de diferents comandes que hi intervenen (Carreras Candi, 1903-1904).

Els colors del Temple eren el blanc i el negre, però sembla que el *balçà* adoptava variants de forma segons el lloc. No hem pogut documentar cap representació iconogràfica del balçà català —tot i que sí en tenim descripcions

escrites (Carreras Candi, 1903-1904)—, però disposem de representacions del balçà en uns frescos de l'església de San Bevignate, a Perusa²⁸ i en la *Historia Anglorum* de Matthew Paris.²⁹

El terme *balçà* —que sembla d'origen occità— significa *de colors blanc i negre*. Efectivament, les representacions iconogràfiques citades ens mostren l'estendard templer com un penó vertical dividit horitzontalment en una part blanca i una de negra. Tot i que hi ha autors que consideren que el balçà tenia dues puntes (Upton-Ward, 2000:nota 99.1), la miniatura de la dita obra de M. Paris ens el mostra amb forma clarament rectangular sense cap mena de puntes. Així mateix, aquesta darrera miniatura ens mostra un balçà sense creu, mentre que als frescos italians de Perusa la part blanca del balçà n'ostenta una. De manera similar, podem tobar discrepàncies respecte de l'amplada d'aquestes parts negra i blanca del balçà. Tot això sembla respondre al fet que els templers devien haver usat diversos balçans, segons l'època i el lloc.

El segell era un altre símbol de l'orde. L'organització d'una cancelleria que s'ocupés d'una administració cada cop més complexa féu que entre els templers també es generalitzés l'ús de segells. El gran mestre en disposà des de mitjan segle XII i posteriorment tots els dignataris i aquells que ostentaven càrrecs de comandament acabaren disposant del seu propi segell.

La matriu més important corresponia al segell del gran mestre. Rebia el nom de *bolla* i se'l considerava un objecte de gran valor. A l'anvers hi figurava la llegenda *SIGILLUM:MILITUM*, encerclant un parell de cavallers que muntaven un sol cavall, mentre que al revers hi figurava la llegenda *DE TEMPLO CRISTI* encerclant la mesquita de la Roca de Jerusalem (Sans, 1996:242-246).

El símbol més conegut, però, correspon a la creu. L'origen croat del Temple convertí la creu en objecte d'especial veneració i era present en hàbits, objectes i edificis (Sans, 1996:234-238).

Quant a la tipologia concreta de la creu emprada pel Temple, hi ha diversos exemples en la iconografia de l'època. Són notables els exemples procedents d'Itàlia, com els frescos de l'església de San Bevignate a Perusa —segle XIII—³⁰, o els relleus de la làpida funerària de Simone di Quincy.³¹ També són interessants les miniatures dels manuscrits francesos de *Renart le*

Nouvel —versions de final segle XIII i de començament del XIV—. ³² Així mateix hi ha diversos exemples catalans, com ara els relleus de capitells del castell de Corbera d'Ebre, ³³ la miniatura que representa fra Jaume d'Ollers en el capbreu d'Argelers ³⁴ o el relleu d'una imposta de la llotja del Castell del Temple de Barberà —final segle XIII o començament del XIV—.

Tot i l'existència de notables variants d'uns exemples a altres, sembla possible generalitzar i establir que la creu del Temple presentava quatre braços d'igual longitud amb vuit puntes, menys estilitzades, però, que les puntes amb què es representa a partir de la Baixa Edat Mitjana la creu de l'Hospital.

7.2.8. Les visions esotèriques del Temple.

Un dels fenòmens més curiosos que s'ha produït al voltant de l'orde del Temple és el seguit d'interpretacions esotèriques que se n'ha fet i que el vinculen a tota mena coneixements màgics i societats secretes. Segons Demurger (1986:12-13), aquestes visions del Temple es remunten a mitjan segle XVIII, quan un catòlic anglès establert a França, anomenat Ramsey, va voler relacionar l'antic orde amb la francmaçoneria i atribuï als antics templers coneixements màgics i ocults, als quals haurien tingut accés gràcies a la seva estada a Orient. Posteriorment —també segons l'esmentat Demurger—, la propaganda catòlica antiliberal s'hauria encarregat de difondre tota mena d'acusacions contra la maçoneria, tot aprofitant el seu suposat origen en l'orde del Temple.

Són molt variades les teories que relacionen el Temple amb els coneixements esotèrics i han generat una amplíssima literatura, que gaudeix d'un notable èxit entre el públic lector. Bàsicament, podríem resumir-ho de la següent manera: el Temple hauria estat una societat secreta medieval que tenia accés a coneixements màgics molt antics i que la ciència institucionalitzada s'entesta a negar.

Els autors que ofereixen aquesta interpretació esotèrica del Temple sovint fan referència a un seguit de símbols geomètrics suposadament relacionats amb aquest orde, com els que s'atribueixen als templers que van estar empresonats en la torre del castell de Chinon, França. ³⁵

No volem entrar a valorar les diverses teories que atribueixen continguts esotèrics al Temple —i que, d'altra banda, la ciència (vegeu, per exemple, Demurger, 1986) ja s'ha encarregat de desprestigiar—, simplement esmentarem alguns dels autors que hom pot trobar avui dia a les llibreries: J.G. Atienza (1998) —autor prolífic i un dels més destacats defensors i divulgadors de teories inversemblants—, J. Ferret Talimé (1998), R. Lachaud (1998), etc.

7.3.Els hospitalers.

Com diu Luttrell (1992b:98), l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem constituïa una *corporació multinacional* amb una regla i uns estatuts aprovats pel papa, a qui devien en darrer terme obediència. Feien els tres vots clàssics i —en teoria— vivien en comunitat i segons un programa litúrgic. Com a comeses especials tenien l'obligació d'oferir cures mèdiques i caritatives a pobres i malalts, a més d'oposar-se militarment als infidels, entrant, així, dins la categoria d'orde religioso-militar.

7.3.1.Orígens de l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem. La militarització de l'orde.

Per tal d'atendre els pelegrins malalts que visitaven Terra Santa, un grup de mercaders italians procedents d'Amalfi organitzà a Jerusalem, entre 1048 i 1055, una comunitat monacal que seguí la regla benedictina. Més endavant, després de 1070, dita comunitat monacal construï un hospital que denominaren de Sant Joan (Bonet, 1994:4-5; Bertran, 1994b:229-230). Posteriorment, diverses donacions i enfranquiments obtinguts dins del marc del regne de Jerusalem consolidaren aquella primitiva fundació.

A partir de la comunitat que tenia cura de l'hospital de Jerusalem i de l'església annexa de Santa Maria la Llatina es creà l'orde caritatiu de Sant Joan. La creació del nou orde es produí sota l'impuls d'un monjo anomenat Gerard que dirigia aquella comunitat hospitalària a començament del segle XII i que el 1113 obtingué del papa Pasqual II l'aprovació de la primera regla.

El *mestre* —denominació que rebé el màxim responsable de l'orde— Gerard fou succeït per Ramon del Puig i sota la seva direcció es redactà una nova regla específica, que fou confirmada pel papa Calixt II el 1120 i que es considera l'origen jurídic de l'Hospital.³⁶ Bertran (1994b:230) recull explícitament que —segons aquella regla— les comeses de l'orde consistien a servir els pobres, acollir els malalts i abandonats, predicar, recaptar almoines i servir el culte diví.

El citat P. Bertran (1994:22) remarca el fet que els hospitalers no tenien en aquells moments el caràcter militar pel qual són coneguts, però —seguint Forey (1984)— afegeix que tot apunta que, malgrat això, "*agafaren les armes quan fou necessari, tant a Orient com a Occident.*"

L'evolució negativa de les coses per als interessos cristians durant la tercera croada precipità la militarització dels hospitalers. Davant la necessitat de protegir militarment els pelegrins, donar suport als croats i defensar les propietats que havien obtingut, l'Hospital es transformà en orde militar (Bertran, 1994b:231). En aquesta transformació és possible que hi tingués alguna influència l'exemple del llavors recentment creat orde específicament militar del Temple (Fuguet, 1997:9). Així, malgrat que la regla no ho preveia, l'any 1160 —just després de la mort de Ramon del Puig— l'Hospital prengué part activa en la defensa dels Estats croats.

Cal assenyalar, però, que la interpretació de la militarització de l'Hospital que acabem d'oferir no és compartida per tots els autors. Sobre el fet que inicialment l'Hospital no tingué caràcter militar no hi ha discussió. Ara bé, sobre el moment en què els hospitalers prengueren les armes sí que hi ha polèmica. Així, mentre que per a alguns investigadors —vegeu, per exemple, Bertran (1994b:230)— aquest pas es produí després del mestratge de Ramon del Puig, ja que la regla elaborada per aquest prohibia expressament que els monjos portessin armes, per a d'altres —vegeu el que diu Bonet (1994:5:nota 22), seguint Seward i King—³⁷ aquesta militarització tingué lloc precisament durant el mandat del citat mestre Ramon en algun moment anterior a 1136.

En qualsevol cas, allò que sí sembla prou clar és que la primera referència a l'ús d'armes no apareixerà fins als estatuts de 1182 (Bonet, 1994:19-20) i que aquest ús per part dels frares no estarà regulat fins l'aprovació

dels estatuts del mestre Alfons de Portugal —1204-1206—, en els quals es preveurà que els frares d'origen nobiliari es dediquin als afers militars (Bertran, 1994b:231). Tot i això, sembla possible que els frares de l'Hospital haguessin pres les armes a la Península Ibèrica abans que a Orient, i malgrat la prohibició dels estatuts de Ramon de Puig; en aquest sentit es pronuncia el citat Bertran (1994b:232), en acceptar la participació de cavallers de l'Hospital en les campanyes de Tortosa i Lleida de 1148-1149.

En un altre ordre de coses, tots els autors coincideixen en la importància del mestratge de Ramon de Puig —anys 1120-1160—, durant el qual no únicament es produí el naixement jurídic de l'orde, amb la codificació, el 1120, de la regla, sinó que fou també el moment en què els papes atorgaren diversos privilegis a l'orde, entre els quals l'exempció de restar sota jurisdicció episcopal, la qual cosa comportà el caràcter universalista de l'Hospital, que passà —com el Temple— a dependre directament del papa (Bertran, 1994b:230; Bonet, 1994:5).

Reprenent la qüestió de la regla de l'Hospital —la qual sembla, al menys en part, inspirada en la *regla de Sant Agustí*—, cal dir que no era tan completa com la del Temple i que deixava molts aspectes sense regular; d'aquí la publicació posterior de diversos *estatuts* per a omplir els buits (Bonet, 1994:18-20).

La seva riquesa i potencial militar convertí els hospitalers —com els templers— en un poder polític als regnes llatins. De fet, el Temple i l'Hospital presenten paral·lelismes en múltiples aspectes —objectius, organització, història— i ja hem vist³⁸ com els dos ordes foren rivals en les pugnes polítiques dels Estats llatins. Potser la seva principal diferència rau en la fi precipitada del Temple i la llegenda que l'ha envoltat —i encara l'envolta—.

7.3.2.Organització interna de l'Hospital.

Durant l'edat mitjana, els membres de l'orde de l'Hospital es dividien en les mateixes categories que els del Temple i mantenien també una estructura estrictament jerarquizada.

En primer lloc, la comunitat hospitalera estava composta pels frares conventuals, autèntics religiosos i, per tant, obligats a fer els tres vots. Entre aquests frares es distingien tres categories: els cavallers, els sergents i els capellans. Com en el cas del Temple, la majoria semblen haver pertangut a les categories segona i tercera.³⁹

Tot i que al principi les denominacions que els hospitalers s'aplicaven a si mateixos semblen assenyalar una situació igualitària entre els seus components, aviat la minoria aristocràtica reivindicà la seva condició.

Els *milites* eren frares que reunien la condició de cavallers i guerrers, i entre el final del segle XII i l'inici del XIII reclamaren una posició preeminent. Amb tot, durant el segle XIV sembla que hi havia *milites* que no eren cavallers en la vida secular, ja que, malgrat les regulacions de l'orde, encara no s'exigien proves formals de noblesa per a accedir-hi (Bertran, 1994:27; Luttrell, 1994:31). En aquest sentit, Luttrell suggereix per al Priorat de Catalunya que l'increment de la pressió per a excloure la burgesia de l'accés a la categoria de *miles* es podria haver degut al fet que "*les condicions econòmiques del país [la crisi de la Baixa Edat Mitjana] reduïen la riquesa total del Priorat*", de manera que hi havia menys a repartir entre la categoria dirigent dels hospitalers. Segons Luttrell (1992b:103), en els priorats hispànics durant el segle XIV un de cada deu frares era cavaller.

La categoria dels sergents fou integrada per aquells frares que no procedien de l'estament nobiliari. Les seves obligacions eren en part militars —al servei dels cavallers— i en part domèstiques —tot sovint se'ls denomina *servents*—; amb tot, més enllà del 1319 no queda rastre —al menys pel que fa a la Corona d'Aragó— dels sergents pagesos o artesans que hi va haver els primers temps (Luttrell, 1992b:103:nota 46).

Per la seva banda, els capellans —molt nombrosos en la Corona d'Aragó— eren els preveres que professaven l'orde a fi d'atendre els serveis

religiosos dels convents; la majoria havien estat ordenats abans d'entrar en l'Hospital.

A diferència del que succeeix amb el Temple, on els responsables de les cases eren habitualment cavallers, entre els comanadors hospitalers s'hi troben no només sergents, sinó que amb certa freqüència fins i tot capellans.⁴⁰ A més, l'afecció que els comanadors catalans de final segle XIV mostraren per les qüestions pecuniàries ha mogut Luttrell (1994:31) a suggerir un pes destacat del patriciat urbà dins de l'Hospital. Així, el citat autor defensa la idea que l'origen social de la majoria dels frares hospitalers —al menys fins al segle XIV— cal buscar-lo en la baixa noblesa i en la burgesia urbana.⁴¹ No obstant, els grans priors catalans sempre es van triar dins de la categoria dels cavallers.

L'ingrés en l'Hospital comportava també l'entrega d'una quantitat denominada *tribut de pas*, variable segons les èpoques i l'edat de l'aspirant. Segons Pau (1996:28-29) el *tribut de pas* només era obligatori per als aspirants a cavaller i capellà.

També formaven part de l'Hospital, tot i que no estaven integrats en les comunitats conventuals i —per tant— no eren religiosos, els confreres i donats. Dins d'aquestes categories hi havia tant homes com dones i el seu estatus variava segons els priorats (Luttrell, 1992b:103).

A. Pau (1996:30-31) recull com les denominacions *confrare* i *donat* eren emprades de manera confusa, com també hem vist que passà respecte del Temple.

Segons Bonet (1994:7), en els priorats de la Corona d'Aragó, els confreres eren associacions de laics afiliats a l'orde. Els confreres, que no residien en els convents, havien promès defensar l'Hospital i fer-li una deixa testamentària o una donació anual, a canvi de que els frares preguessin per ells o els acollissin als seus cementiris.

Per altra banda, els donats constituïen "*una modalidad de servidumbre monaca*" (Bonet, 1994:7). Habitualment residien en una comanda i feien jurament d'obediència; vestien hàbit, normalment no es podien casar, ni tampoc disposar lliurement dels seus béns. Luttrell (1992b:103) apunta la possibilitat que alguns novicis ingressessin en qualitat de donats tot esperant prendre els vots —per exemple, fra Berenguer de Passanant, el 1314—. Així mateix, la

documentació de la Corona d'Aragó no distingeix l'origen noble o no-noble dels donats.

Més endavant veurem com a final segle XIV hi havia un matrimoni residint al Castell de Barberà, juntament amb els frares i els seus esclaus. Dit matrimoni podria haver estat de confreres o donats.

Paul H. Freedman (1993:123-125) recull —per a Catalunya— un cas especial de donats, constituït per aquells pagesos que es van posar sota la protecció de l'orde. Aquest costum esdevingué, a principis del segle XIII, una autèntica autodonació servil, on els aspectes pietosos de l'acte quedaren associats —si no subordinats— als aspectes econòmics i polítics.⁴²

Així mateix, cal donar compte de l'existència de cases hospitaleres femenines. A diferència dels dubtes i imprecisions que, respecte d'aquesta qüestió, presenta la documentació del Temple, l'existència d'una branca femenina de l'Hospital és prou coneguda i podem citar-ne l'exemple de la casa femenina de Sixena, fundació promoguda per la muller d'Alfons el Cast, o la posteriorment fundada a Alguaire. La branca femenina, igualment dedicada a servir els pobres i malalts, abandonà el seu inicial caràcter subordinat i assolí una presència més singular i autònoma gràcies a la professió d'importantes dames de la noblesa i a les fundacions reials, com la citada de Sixena (Bonet, 1994:38; Bertran, 1994a:27).

7.3.2.1. Les jerarquies hospitaleres centrals.

El màxim responsable de l'Hospital era el *gran mestre*, que tenia al seu càrrec la direcció de la casa central ubicada a Orient. Dit mestre era assistit per un seguit d'alts dignataris que rebien denominacions sovint idèntiques als seus equivalents templers i que formaven el seu *convent*. El poder del gran mestre, que a partir del segle XIV esdevingué gairebé absolut, estava inicialment limitat —de manera anàloga al que s'esdevenia en el Temple— per la intervenció del seu convent i del *capítol general* de l'orde, els poders dels quals semblen haver estat fins superiors als del màxim dignatari (Bonet, 1994:7).

El *convent* es configurava com a consell del mestre i estava format per cinc *batllies conventuals*: el *gran comanador* o lloctinent del mestre, el *mariscal*,

l'hospitalari o infermer, el tresorer, el draper i, des del segle XIV, l'almirall i el turcople. El prior, que no formava part de les batllies conventuals, era un altre càrrec important; s'ocupava dels capellans, sobre els quals tenia poders similars als d'un bisbe. Cadascun d'aquests alts dignataris tenia al seu càrrec diversos funcionaris.

Per a l'administració del patrimoni d'Orient, el mestre estava assistit per les *batllies de Síria*, cos d'alts oficials integrat pels comanadors d'Acre, Antioquia, Armènia, Jaffa, Tir, Trípoli, Xipre i els castellans del Krak i Margat. Mentre que el patrimoni d'Orient constituïa la dita *batllia de Síria*, el patrimoni europeu constituïa la *batllia d'Ultramar* —terme que adquiria el sentit que ja hem destacat en parlar del Temple—. ⁴³

A més d'aquests dignataris, l'acció del mestre també es recolzava en el *capítol general* de l'orde, institució suprema de govern dependent del gran mestre. El capítol general va tenir un paper destacat, pel que sembla superior a la institució templera homònima. Constituïa la màxima autoritat legislativa de l'orde, compartia amb el mestre i el seu convent el govern i l'integraven les batllies conventuals, la batllia de Síria i la d'Ultramar, o els seus representants, i els frares designats pel mestre. Es reunia una vegada a l'any i les seves funcions eren —a més de la legislativa— la recaptació, fixació i exigència dels pagaments de responsions i fòrum de discussió, entre d'altres. ⁴⁴

Durant la baixa edat mitjana l'organització hospitalera va experimentar un important procés de centralització que fins i tot deixà en segon terme la tradicional tendència a la jerarquització de l'orde. En aquest sentit, Bonet (1994:81-91) opina que l'Hospital era l'organització monàstica més centralitzada de l'època i la compara amb la centralització de l'Estat feudal baixmedieval. Aquesta centralització posà en mans del gran mestre tot un seguit de poders que el permetien —si no decidia delegar— fins intervenir en afers que només afectaven comandes concretes; de fet el nomenament dels comanadors o l'atorgament de permisos per a l'arrendament de propietats eren aspectes que li competien. ⁴⁵

7.3.2.2. Les jerarquies hospitaleres provincials.

Igual que el Temple, la missió prioritària de l'Hospital es centrava en Terra Santa i allí, a la ciutat de Jerusalem, tingueren el seu quarter general o casa mare, que les circumstàncies els obligà a traslladar primer a Acre —any 1187—, després a Xipre —any 1291—, més tard —any 1310, en ple procés dels templers— a Rodas i finalment —any 1530— a Malta.

Les propietats que obtingueren a Occident, però, foren importants des dels inicis de l'orde i hagueren de desenvolupar una estructura que els permetés administrar-les.

Luttrell (1994:28) classifica de la següent manera els principals tipus de béns que van acaparar els hospitalers a Europa: terres, privilegis, exempcions, cases, esglésies, hospicis, cementiris, etc. Es tracta, si fa no fa, de les mateixes coses que els templers van anar aplegant i els mitjans a través dels quals ho van obtenir són anàlegs als d'aquells. L'organització administrativa de les seves propietats també fou anàloga a l'emprada pels templers.

Inicialment gairebé tot Europa occidental formà part del priorat provençal de Sant Geli. La progressiva expansió de les propietats que rebia l'orde, però, obligà a fragmentar aquella gran circumscripció en altres de més petites i àgils, que reberen la denominació de *priorats*. Es crearen els priorats, o províncies, de Portugal —1140—, Navarra —1142— i Amposta —1154—; el priorat de Castella-Lleó no es crearia fins el 1191.

Als més de vint priorats que s'anaren creant arreu d'Europa durant els segles XII i XIII, s'afegiren, a començament del XIV, quatre més —entre els quals el Gran Priorat de Catalunya— a fi de poder solucionar els problemes administratius creats per la incorporació del patrimoni del Temple.

Cada priorat es reunia anualment en el *capítol provincial*, institució subjecta i dependent del *gran prior* —màxima autoritat provincial—. Reunia tots els comanadors, els quals estaven obligats a portar-hi les *responsions* que després serien enviades al gran mestre, així com tota la documentació econòmica de la comanda a fi que fos fiscalitzada. Segons Bonet (1994:266) el capítol provincial tenia funcions anàlogues al general, diferenciant-se un i altre

per l'àmbit d'acció que els corresponia. Els capítols provincials, d'altra banda, s'ocupaven d'affers més concrets, menys generals.

Era potestat del prior o mestre provincial, en el seu capítol, el nomenament de preceptors o comanadors. Amb tot, el gran mestre també en podia nomenar (Luttrell, 1992b:107).

Així mateix, els hospitalers van emprar el terme *llengües* per a referir-se a certes agrupacions de priorats occidentals. Aquestes llengües, que alguns autors han considerat veritables divisions provincials, no semblen haver respost a una estructura amb funcions massa definides: cap autor ha documentat l'existència de dignataris superiors jeràrquicament als grans priors. Aquests semblen haver estat les autèntiques jerarquies provincials i no hi havia ningú situat entre ells i el gran mestre i els altres dignataris orientals.

Segons Bonet (1994:197) les llengües eren les divisions en què s'agrupava —segons criteris més o menys nacionals— la comunitat conventual de Rodes i sembla que tal divisió es pot remuntar fins al segle XIII. A cada llengua li corresponia un càrrec de govern del *convent* o casa central —a la *Llengua d'Espanya* li corresponia el de *draper*—. Amb tot, també constata que els diferents priorats d'una mateixa llengua actuaven a Rodes amb una notòria independència.

Miret (1910:459) apunta que, malgrat inspirar-se en trets lingüístics o nacionals, la divisió en *llengües* s'establí en uns termes poc precisos i bastant arbitraris. Així, s'establí una *Llengua d'Espanya* que englobava tots els Estats hispànics. En el segle XIV hi havia set circumscripcions o llengües: Provença, Auvèrnia, França, Itàlia, Anglaterra, Alemanya i Espanya. La incorporació dels béns del Temple també obligà a actualitzar l'organització administrativa de la Llengua d'Espanya per tal d'evitar que resultés massa extensa; aquesta situació fou regularitzada el 1462 pel gran mestre català Pere Ramon Sacosta, dividint-la en *llengua d'Aragó* i *llengua de Castella i Portugal*.

Bonet (1994:137-138) documenta intervencions judicials de la Llengua d'Espanya el 1434 i 1451, tot i que ho interpreta com a delegacions del poder judicial del gran mestre en ocasions en què a aquest li interessava deixar la seva autoritat al marge de certs afers. Així mateix, altres qüestions judicials foren

resoltes per càrrecs provincials de la Castellania d'Amposta igualment per delegació del gran mestre.

7.3.2.3.L'administració del patrimoni. Les comandes.

La *comanda* jugava per a l'Hospital un paper anàleg al que jugava en el cas del Temple. Cada priorat, o província, estava format per un nombre variable de comandes i la seva configuració va anar variant amb el temps.

La cèl·lula bàsica de l'activitat hospitalera estava constituïda per la comanda, que incloïa —també— la casa-convent i les propietats que en depenien. La casa-convent podia estar —o no— en el centre d'una senyoria, podia consistir en un castell i, indistintament, podia estar ubicada en una ciutat o en el camp. Teòricament era la residència del comanador i de la majoria dels frares que aquell governava.⁴⁶ La residència conventual sovint disposava de capella, cementiri i altres instal·lacions, com ara estables.

Luttrell (1992:XII:110-111) ha destacat la importància de les comandes per a l'existència de l'orde i especialment de la seva missió a Orient. Les comandes no eren tan sols unitats econòmiques amb la missió d'obtenir recursos per a enviar a Orient en qualitat de *responsions*, eren —a més d'això— els llocs on es portaven a terme un seguit de coses de gran importància per a l'orde: el reclutament i ensinistrament de nous frares i la captació de noves donacions, les quals coses eren possibles gràcies a l'activitat propagandística que s'exercia des d'aquells mateixos centres. Així, l'explotació de les comandes no era per als hospitalers un afer únicament d'orde financer —tot i la importància que aquestes qüestions econòmiques tenien per a l'orde—; les comandes eren la base que permetia l'existència de l'Hospital, donat que eren el punt de contacte entre la comunitat hospitalera i la societat, per aquesta raó els frares tenien gran interès en la seva conservació. I això, a pesar de la tendència —que comentarem més endavant— a l'absentisme dels seus responsables i a l'arrendament de la seva explotació.

Igual com passava amb les comandes templeres ja estudiades, hi havia comandes de l'Hospital rurals i també n'hi havia d'urbanes. La comanda era fonamentalment la unitat administrativa de base de l'explotació agrícola, però hi

havia comandes que també portaven a terme activitats de caràcter no agrícola; Luttrell (1992:XII:110) constata que aquelles que estaven situades dins —o a la vora— de ciutats i ports posseïen rendes i ingressos de caràcter urbà.⁴⁷

Cal recordar també que —amb l'excepció del Regne de València, on la insistència de Jaume II donà lloc a la creació de l'orde de Montesa— arreu la supressió del Temple tingué com a conseqüència el traspàs a l'Hospital del patrimoni templar, de manera que el nombre de comandes hospitaleres va créixer de manera sobtada i important a començament segle XIV. Aquest fet obligà a una reestructuració administrativa que donà lloc a la creació de noves províncies, entre les quals el Gran Priorat de Catalunya.

Al capdavant d'una comanda hi havia el *comanador* o *preceptor*, normalment nomenat pel prior. A diferència del Temple on només excepcionalment es troben frares sergents fent aquest paper, es documenten diverses comandes de l'Hospital dirigides tant per sergents com per capellans. Segons un estatut de 1330, per a poder assumir el govern d'una casa calia tenir una edat mínima de vint-i-cinc anys i tres d'antiguitat en l'orde (Luttrell, 1992b:106). El comanador administrava disciplina i portava el control sobre la comunitat religiosa que residia en la seva comanda, però això des de final segle XIV fou només teoria, ja que des de llavors sovintejà l'arrendament de l'explotació de les cases hospitaleres (Bertran, 1994:30).

La posició del comanador —al menys des del segle XIV— era inferior a la d'un comanador templar o a la d'un abat de cenobi. Bonet (1994:20, 301) mostra com el castellà d'Amposta —mestre de la província catalano-aragonesa— va intervenir personalment i d'una manera sovintejada en els afers de la comanda d'Ulldecona, i situa en els estatuts de 1182 l'inici de la tendència centralitzadora que aniria relegant el poder dels comanadors en favor del prior provincial i fins de la intervenció directa del gran mestre.⁴⁸ De fet, el grau de centralització a què arribà l'Hospital posà en mans del mestre de l'orde afers tan expressament locals com el nomenament dels comanadors per a les cases d'Occident, tot i que de vegades la concessió de comandes i d'altres alts càrrecs sembla una facultat compartida amb els dignataris provincials. L'atenció prestada pels màxims responsables de l'Hospital a la gestió d'aquelles cases, però, sovint es situava en un nivell estrictament crematístic; l'interès que tenien en aprofitar-se

de les rendes generades per les propietats d'aquelles comandes sembla haver estat la causa del costum que el gran mestre —al menys des del segle XIV— es fes càrrec de les vacants que resultaven de la renúncia o mort d'algun comanador (Bonet, 1994:105-108, 118).⁴⁹

L'intervencionisme de les altes jerarquies de l'Hospital en el govern de les comandes —dins del context de forta centralització de l'orde— arribà a aspectes tan sorprenents com la concessió de forns —documentat a Vilalba el 1347— i de molins —també a Vilalba el 1461— per part del gran mestre de Rodes (Bonet, 1994:122).

Els comanadors de l'Hospital eren nomenats per períodes de 10 anys, tot i que hi va haver altres possibilitats, per exemple nomenaments de per vida. De fet, els alts càrrecs d'aquell orde semblen haver desenvolupat una mena de *cursus honorum*; els frares solien canviar freqüentment de convent i rarament un comanador romania per sempre al front de la mateixa casa (Bonet, 1994:102-103).

Era imprescindible que la comunitat conventual fos governada per un hospitaler, però els aspectes econòmics i financers del càrrec de comanador —la *batllia*— podien ser administrats per algú aliè a l'orde. Aquesta distinció obrí les portes a l'arrendament de propietats (Luttrell, 1992b:106-107).

Miret (1910:449-451) ja havia detectat com a partir de començament segle XV s'estengué el costum que els comanadors del Priorat de Catalunya arrendessin l'explotació de les seves propietats i de tots els rèdits de les seves comandes, i com aquest costum derivà en l'absentisme dels citats comanadors. De fet, aquesta tendència al rendisme i absentisme dels comanadors és generalitzable a totes les províncies i s'inicia durant la primera meitat del segle XIV (Luttrell, 1992:XII:111; Bonet, 1994:100-101).

Les raons que van portar a adoptar aquest model de gestió de les comandes semblen diverses. En primer lloc, hi havia el caràcter internacional de l'orde i les obligacions militars dels frares a Orient: els frares residents a Rodes no podien fer-se càrrec de les propietats que els havien encomanat a Ultramar. D'altra banda, hi havia diverses comandes que estaven regentades pel mateix frare, que —evidentment— no podia ser a tot arreu alhora. Alguns autors, han vist en aquest nou model de gestió de la baixa edat mitjana un relaxament de la

disciplina de l'orde i fins una *situació de crisi*; Bonet (1994:101) considera que en l'orde de l'Hospital "*las instituciones de gobierno refrendaban fórmulas de administración del patrimonio que provocaban o cuanto menos favorecían la crisis.*"⁵⁰ En aquesta mateixa línia Miret (1910:449-451) ja havia observat que l'objectiu d'aquestes pràctiques era l'obtenció d'una renda fixa "*ab menys treballs y neguit.*" De totes maneres, sembla possible descobrir unes intencions en els comanadors rendistes menys negligents que les esmentades i tampoc necessàriament hem de relacionar aquestes pràctiques amb una crisi de l'orde; així, Luttrell (1992:XII:111, 116-117) ha apuntat que la gestió indirecta de les comandes podia implicar controls més rigorosos i permetre obtenir ingressos més elevats i una rendibilitat més alta, així mateix també ha suggerit que es podria relacionar amb les dificultats creades per la crisi de la baixa edat mitjana i ha relativitzat la freqüència amb què s'adoptaren aquestes solucions, tot remarquant que els frares de l'Hospital pertanyien "*à une classe de conservateurs profondément attachée à la terre...*"

En la Castellania d'Amposta, Bonet (1994:126-128) detecta com la gestió rendista i absentista de les comandes donà lloc, des de mitjan segle XV, a situacions irregulars com ara ocupacions il·lícites de comandes, el legítim comanador de les quals es trobava a Rodes. Aquestes irregularitats es produïren tot i les protestes del gran mestre, la qual cosa sembla ser conseqüència d'un enfebliment del poder d'aquell.

Durant el segle XV, però, els òrgans centrals de Rodes van menjar-se una part de les competències del gran mestre i van arribar a concedir comandes (Bonet, 1994:141).

A banda de les possibilitats ja apuntades —que es trobés en mans d'un comanador o que hagués estat arrendada—, l'administració de les comandes podia presentar altres variants. Una comanda podia estar al càrrec d'un hospitaler, sense que aquest en fos el seu comanador, en qualitat de *lloctinent*; certes comandes eren administrades per un comanador nomenat pel gran mestre i li entregava directament a ell les *responsions* sense passar pel prior: es tractava de les *cambres magistrals* —la comanda catalana d'Ascó en la Castellania d'Amposta, en el segle XIV, n'era una—; el 1330 es fixà, així mateix, que a cada priorat hi haguessin dues comandes que el mestre assignaria per

períodes de 10 anys a frares residents a Rodes; per altra banda, es permeté que quatre comandes de cada priorat pertanyessin al seu prior en qualitat de *cambres priorals*, en les quals aquell establia lloctinents i estava obligat a pagar *responsions* (Luttrell, 1994b:107-108).

Com ja s'ha dit, l'arrendament d'una batllia requeria la llicència del gran mestre. Amb dit permís, el prior o el comanador podien arrendar batllies a un altre hospitaler o a un secular, que hi actuava com a lloctinent. Aquesta era la mecànica que seguien els comanadors residents a Rodes. Les cambres priorals disposaven d'un lloctinent hospitaler, però també podien delegar —arrendar— la seva administració econòmica i financera a un batlle laic, qui —donat el cas— també podia arrendar els seus drets.⁵¹

Tot i aquesta flexibilitat administrativa, les batllies eren propietats de l'Hospital i els seus detentors no podien vendre-les, ni hipotecar-les sense permís explícit. Però les normes que ho regulaven eren molt ambigües i es van donar casos en què l'arrendament i direcció del patrimoni hospitaler va permetre alguns frares amassar considerables fortunes (Luttrell, 1994b:108).

Aquestes pràctiques d'arrendament, però, no tenien perquè afectar el conjunt d'una batllia. Podia donar-se el cas que només se n'arrendés una part o fins paquets formats per propietats de més d'una casa. Això sí, arrendades o no, totes les cases havien de satisfer les corresponents *responsions*, fins i tot aquelles que no tenien cap comunitat de frares resident.

Les propietats arrendades no únicament eren béns mobles, sinó també tributs i drets. En la Corona d'Aragó els arrendaments del segle XIV es feien habitualment per períodes de 4 anys (Luttrell, 1994b:109).

Els frares membres d'una comanda —de manera anàloga al Temple— es reunien setmanalment en capítol.

7.3.3.Les activitats d'una comanda hospitalera.

Les activitats litúrgiques —com a comunitat conventual que formaven— i caritatives —assumides des de l'inici de l'existència de l'orde, tot i que no totes les comandes disposaven d'hospitals— marcaven l'esdevenir quotidià dels frares hospitalers. El capítol III de la regla de Ramon de Puig establia que havien

de resar diàriament 150 pàrroques d'un sol cop o distribuïts per les hores canòniques, o substituir-los per l'ofici de la Verge o dels difunts (Pau, 1996:101-102).

Els frares residents en un convent tenien un seguit d'obligacions envers la seva casa. S'ocupaven de diversos serveis i assistien al capítol setmanal que convocava el comanador. Cada casa tenia diversos càrrecs —*clavari*, *cambrer*, etc.— que eren desenvolupats pels frares residents. Els capellans, per la seva banda, s'ocupaven de les tasques pròpies de llur condició, amb gran independència respecte dels bisbes, fins i tot quan es donava el cas que regentaven parròquies (Luttrell, 1992b:106, 111; 1994:28).

A més dels frares, era freqüent que en una comanda hi residissin diversos servents —homes i dones—, alguns dels quals devien ser donats.

La comanda era fonamentalment una unitat de producció agropecuària, però les activitats econòmiques de l'Hospital transcendien el mer nivell del sector primari. S'obtenien beneficis de l'agricultura, la ramaderia i la transformació dels productes obtinguts d'aquestes —vi, formatge, etc.—, però també de l'explotació de forns i molins, i sovint de la possessió de drets feudals. Luttrell (1992:XII:118) suggereix que probablement ni els mateixos hospitalers coneixien el veritable valor que s'obtenia de l'explotació dels seus dominis, donada l'evident inexactitud que tot sovint presenta la informació recollida en els comptes i enquestes de l'orde.

Ja hem esmentat que l'activitat financera desenvolupada pels templers no havia estat exclusiva d'aquells i que diversos ordes monàstics l'havien practicat: l'Hospital no en fou una excepció. De manera anàloga al Temple, els alts càrrecs de l'orde estaven en possessió de sumes prou importants com per a fer préstecs a reis —per exemple, 2.400 morabatins a Alfons el Cast, l'any 1171— i a personatges de l'alta noblesa —3.300 morabatins a Pedro López de Luna el 1175—, fins i tot alguns comanadors feren préstecs més modestos (Bonet, 1994:316).

En el cas de la Corona d'Aragó es documenta al segle XV un banc —*taula*— vinculat a l'Hospital i ubicat a Barcelona. Tot apunta que les finances hospitaleres a la Península Ibèrica es centralitzaven a Barcelona, amb la finalitat

d'aprofitar l'estructura financera i comercial catalana a la Mediterrània per a fer arribar les *responsions* a Rodes (Bonet, 1994:142).

La importància que el present orde donà a les qüestions financeres ha fet suggerir a Luttrell —com ja hem esmentat més amunt— un pes destacat al patriciat urbà com a font destacada de reclutament dels frares.

Si d'antuvi la gestió del patrimoni templer i hospitaler ja presentava marcats paral·lelismes, la recepció de les propietats que havien estat del Temple a principis del segle XIV degué, sens dubte, acabar de consumir dita situació. Arran de la supressió del Temple, l'Hospital rebé un volum important de patrimoni ja format i organitzat per la mà dels templers i que de presentar alguna peculiaritat aliena als costums dels hospitalers degué ser assimilada per aquests.

Ja hem esmentat l'existència de comandes urbanes, en les quals s'obtenien rendes relacionades amb les activitats pròpies del medi urbà medieval. Amb tot, les comandes rurals eren les que predominaven i les activitats agràries les més habituals que s'hi realitzaven. Però fins i tot en aquelles cases rurals no totes les activitats s'adreçaven a l'obtenció de guanys per a enviar les corresponents *responsions* a Orient. A més de les de caire eminentment econòmic, en una comanda hospitalera es desenvolupaven també activitats d'altra mena: de vegades tenien un hospital al seu càrrec, tot sovint mantenien capelles i esglésies i allotjaven frares vells que necessitaven ésser cuidats (Luttrell, 1992:XII:110). Així mateix, cal recordar que fins a mitjan segle XIV algunes comandes hospitaleres encara acollien algun extempler pensionista.

De manera anàloga al Temple, les obligacions militars devien comportar també que els frares susceptibles de dur armes s'entrenessin en el maneig d'aquelles en les mateixes cases —sovint veritables fortaliseses— on residien. Igual com passava amb els templers, no s'admetia l'ingrés de cap home que no gaudís de bona salut i fos apte per a la duresa de les tasques militars —la qual condició es mantenia encara en el denominat Codi de Rohan de 1782— (Pau, 1996:28).

7.3.4.L'acció de l'Hospital a Terra Santa: els hospitalers com a milícia.

Les donacions primitives obtingudes a Síria i Palestina —a la vall d'Hebron, Antioquia, Cesarea i Jaffa, entre d'altres—, així com les almoines i les propietats obtingudes en les terres de procedència dels croats i pelegrins, permetien l'Hospital dur a terme una doble tasca de protecció dels fidels que acudien als llocs sants: l'assistència als malalts i la defensa per les armes.

De manera anàloga al Temple, es crearen cases hospitaleres a Occident amb la missió d'obtenir vocacions —és a dir gent disposada a lluitar a Terra Santa— i els recursos que havien de finançar l'activitat a Orient. Cadascuna de les cases occidentals contribuïa amb les corresponents *responsions* al manteniment de la casa central de Jerusalem.

Demurger (1986:112-119) remarca com a partir de l'enfortiment musulmà sota el comandament unificat de Saladí a mitjan segle XII la major part de les fortaleses que van restar en mans croades foren confiades als ordes militars i amb el temps les forces d'aquests ordes esdevindrien bona part dels efectius de què disposaren els exèrcits llatins. El Krak dels Cavallers i Margat, totes dues dels hospitalers, estaven entre les fortaleses cristianes més importants de Terra Santa i els especialistes en l'arquitectura militar medieval destaquen el seu elevat nivell tècnic, especialment de la primera (Fuguet, 1995:47-51).

La presència cristiana a Orient des de final segle XII dependrà imperiosament de la col·laboració de les disciplinades forces dels ordes militars, els més poderosos dels quals seran el Temple i l'Hospital. Paral·lelament, es desenvoluparà una forta rivalitat entre aquests dos ordes.

Els daltabaixos experimentats pels croats, i que havíem referit en parlar de l'evolució del Temple a Terra Santa, afectaren de manera similar l'Hospital. La pèrdua de Jerusalem, el 1187, obligà a traslladar la casa central a Sant Joan d'Acre i la pèrdua d'aquesta, el 1291, féu que l'establissin —com els templers— a Xipre. El 1310 culminaren la conquesta de Rodes i van traslladar-s'hi; els hospitalers foren sobirans d'aquesta illa i l'estol que hi van organitzar es convertí —com diu Bertran (1994:27:nota 7)— en una "*veritable policia de la Mediterrània*

oriental." A Rodes hi van resistir fins que els turcs, l'any 1522-1523, ocuparen l'illa.⁵²

L'emperador Carles V infeudà l'illa de Malta —la qual formava part del regne de Sicília— a l'Hospital l'any 1530. Hi establiren la casa central i des d'aquell lloc prosseguiren la defensa per les armes de la cristiandat, ara barrant el pas als turcs (Fuguet, 1994:42).

El domini hospitaler a Malta —raó per la qual també se'ls conegué com a *cavallers maltesos* i *orde de Malta*— es prolongà durant 300 anys, fins que el 1798 Napoleó els n'expulsà.

7.3.5. Les relacions entre el Temple i l'Hospital a l'Orient llatí durant l'Edat Mitjana.

A. Demurger (1986:204-207) fa un repàs dels estudis més importants referits a aquest aspecte, amb l'objectiu prioritari de revisar l'opinió heretada des d'aquells temps i que tendeix a atribuir el desastre cristià en les croades a les disputes internes entre els ordes militars.

Per a Demurger la imatge de les relacions entre templers i hospitalers és molt diferent de la que tradicionalment s'ha vingut acceptant. Si bé és cert que els objectius i punts de vista polítics dels dos ordes sovint van estar allunyats i tendiren a situar-los com a adversaris, no deixa de ser també certa la col·laboració que tot sovint mantingueren en el camp militar, on compartien uns mateixos objectius.

Els esments que es fan de l'Hospital en la regla del Temple mostren clarament la proximitat que hi havia entre els dos ordes, proximitat que tingué —malgrat les freqüents disputes— manifestacions notables, com la unió d'esforços durant la tercera croada o l'absència d'hospitalers entre els acusadors del Temple, en tenir lloc el seu processament.

En definitiva, Temple i Hospital varen saber posar límits a les seves disputes, el veritable abast de les quals fou distorsionat en les notícies que circulaven per Europa.

7.3.6.La desaparició de l'Hospital.

L'Hospital era una institució de clar origen feudal i la seva crisi definitiva vingué amb la crisi d'aquest model social. Els hospitalers convertiren l'illa de Malta en un Estat independent sota el seu govern fins que el 1798 Napoleó els n'expulsà.

Com apuntà Miret (1910:510-512) l'expulsió de Malta suposà la fi de l'Hospital. Tot i que hi ha qui es pretén hereu i continuador de l'antic orde medieval, el citat autor català ja va advertir de la insostenibilitat d'aquestes pretensions. La pèrdua de Malta suposà el cessament de les tradicionals activitats adreçades a la recuperació dels llocs sants i, per tant, el cessament de la institució modelada al llarg de l'edat mitjana.

Tot i que podríem allargar la història dels hospitalers fins a les reminiscències que encara avui en resten, considerarem, com ho fa Miret, que el seu final coincideix amb l'època napoleònica.

7.3.7.L'Hospital a Catalunya.

L'arribada de l'Hospital a Catalunya sembla haver estat anterior a la del Temple. Segons Miret (1910:13) el 1108 i el 1109 obtingueren donacions a Sant Martí Sarroca —Alt Penedès— i a Cedó-Anglesola-Biosca, respectivament, i el 1111 novament a Sant Martí Sarroca. Per a Bertran (1994:22-24) aquestes donacions haurien estat conseqüència del ressò que tingué en terres catalanes l'obra dels hospitalers provençals de Sant Geli. Amb tot, no tots els autors accepten l'autenticitat d'aquestes donacions tan primerenques.⁵³

D'una manera similar al que succeí a tot Occident en general, durant els primers temps de la seva instal·lació a Catalunya les activitats de l'Hospital s'adreçaren a l'acolliment i aixopluc de pelegrins i vianants, a l'artigament de les terres que els anaven donant i a l'estructuració dels seus dominis segons les circumstàncies de cada lloc —demostrant, d'altra banda, una capacitat d'adaptació comparable a la dels frares del Temple—. Així mateix, és possible establir etapes en l'evolució dels mecanismes a través dels quals anaren

amassant el seu patrimoni català: les donacions comtals es produïren fins el 1180; a partir de 1160-1170 augmentaren les donacions de particulars, tant de la noblesa mitjana com dels propietaris alodials; des de 1150 es sumaren els mecanismes que ja havíem vist aplicar al Temple, consistents en compres, bescanvis i permutes que tendien a arrodonir les seves propietats (Bertran, 1994b:230-232).

En un primer moment les donacions fetes per catalans a l'Hospital, ho foren a la dita comunitat provençal de Sant Geli i l'èxit primerenc d'aquest orde entre la noblesa del nostre país hauria estat possible gràcies a l'estret vincle polític i cultural existent en aquells moments entre Catalunya i les terres occitanes.

Les donacions efectuades per la noblesa, els mateixos comtes i fins alguns ciutadans s'intensificaren en la tercera dècada del segle XII i es localitzaren especialment en els comtats de Barcelona, Urgell i Pallars. D'aquesta manera, l'Hospital anà amassant una base territorial que més tard li serviria per a estructurar les seves comandes. A això cal afegir l'efecte incrementador del seu patrimoni que tingué el testament d'Alfons el Bataller, ja que tot i que hagueren de renunciar als seus drets hereditaris, el compromís que Ramon Berenguer IV establí amb el papa garantí a l'Hospital que obtindria substanciosos beneficis de les futures conquestes.

P. Bertran (1994:24) destaca la importància del constant moviment que —de manera anàloga al Temple— afavorí l'Hospital amb donacions de béns immobles, béns mobles, diners, bestiar i drets feudals. Així, es féu necessari dotar aquestes propietats catalanes d'una estructura administrativa pròpia i tallar els lligams de dependència amb Sant Geli. En aquest sentit, des de 1149 es documenta la presència d'un *prior* per a les terres de la Corona d'Aragó.⁵⁴ La dependència respecte de la casa provençal de Sant Geli es suprimí el 1154 amb la creació de la *Castellania d'Amposta*.

Per a Bonet (1994:9-10) l'èxit de la implantació, enfortiment i difusió de l'orde de l'Hospital a Catalunya —i al regne d'Aragó— es va deure al suport que reberen de la casa comtal de Barcelona. Es tractaria, doncs, d'una situació comparable a la del Temple. En aquest sentit, Bertran (1994b:232) estableix que a partir del 1113 —data del reconeixement papal del nou orde impulsat pel

mestre Gerard i data, també, de la primera butlla papal, relativa a l'Hospital, adreçada a les autoritats hispàniques— es produí un procés de progressiva acceptació del present orde a Catalunya, reflectit per donacions comtals⁵⁵ i de l'alta noblesa —entre d'altres— i que culminà amb l'acord sobre el testament d'Alfons el Bataller i la participació d'aquest orde en el repartiment de les terres aconseguides a Torotsa i Lleida —1148-1149—. Poc després, el 1173 Alfons I inclogué l'Hospital —al costat del Temple— en la seva Pau i Treva i en fixà les immunitats de què havia de gaudir a Catalunya (Gonzalvo, 1994).

Les bones relacions entre la institució comtal i els hospitalers continuaren amb els successors d'Alfons el Cast, els quals ratificaren privilegis i immunitats i els concediren diverses exempcions que facilitaren enormement les seves activitats comercials i ramaderes, així com la interrelació de les diferents comandes. De vegades els privilegis i exempcions reials foren incentivades amb ajuts econòmics de l'Hospital a la Corona, com els 300 morabatins rebuts per Pere el Catòlic per a les campanyes occitanes (Bertran, 1994b:233).

D'altra banda, si sovint s'establia una forta competència entre els templers —ho revisarem més endavant seguint l'exemple de la comanda templera de Barberà⁵⁶ i altres ordes —els cistercencs en aquell cas— establerts en les terres veïnes a les seves propietats, retrobem el mateix fenomen respecte de l'Hospital. De fet, Bonet (1994:285-292) esmenta la ferotge competència que s'establí entre Temple i Hospital en el Montsià, a banda dels problemes que també van tenir els hospitalers amb els bisbes.

7.3.7.1.L'organització de l'Hospital a Catalunya.

En els primers temps l'estructura hospitalera a la Península Ibèrica no estigué gaire definida, ni pel que fa a la jerarquia, ni tampoc pel que fa a la divisió territorial. Entre 1170 i 1180 —segons Bonet (1994:11-12)— va tenir lloc la delimitació de les circumscripcions hispàniques, quedant-ne definides dues: el Gran Priorat de Navarra i la Castellania d'Amposta.

Bonet (1994:11) destaca el caràcter militar que tingué la denominació atorgada a la província corresponent a la Corona d'Aragó. El terme *castellania* sembla denotar el caràcter de front de croada que presentaven les terres hispàniques, igual que les de Síria, territori en el qual també s'emprà el mateix terme.⁵⁷ La província específicament catalana creada a començament segle XIV va dur el més usual nom de *Gran Priorat*.

Des de 1462 la Llengua d'Aragó estigué constituïda per la Castellania d'Amposta —que també incloïa les poques comandes que van retenir al Regne de València quan es creà l'orde de Montesa—, el Gran Priorat de Catalunya —amb el Rosselló—, el Priorat de Navarra i la Batllia de Mallorca.⁵⁸ Tot i que segons Miret (1910:459-460) aquesta organització subsistí fins a la fi de l'orde, posteriorment s'ha constatat que la documentació de la segona meitat del segle XV parla d'una *Llengua de Catalunya* diferenciada de la *Llengua d'Aragó*, malgrat que no s'ha aprofundit en aquesta situació administrativa (Bonet, 1994:197-198).

7.3.7.1.1. La Castellania d'Amposta.

En crear-se un priorat independent a Catalunya (1154), se li atorgà la denominació de *Castellania d'Amposta*. El prior d'aquesta demarcació —el *castellà d'Amposta*— assolí una autoritat similar a la que tingueren els priors de Castella, de Navarra o de Portugal —els altres priorats de la Llengua d'Espanya— i, per tant, ocupava el primer lloc en la jerarquia del seu priorat i actuava com a enllaç entre el gran mestre i els convents catalans i —des d'abans de 1179— aragonesos (Bertran, 1994:24). El castellà d'Amposta era una figura de pes en la vida catalana: participava en les empreses bèl·liques de la monarquia, en el consell reial i —dins del braç eclesiàstic— en les corts. Des de 1317, però, va haver de fer jurament i homenatge al rei abans de prendre possessió. Sovint el castellà delegava les seves funcions priorals en la figura del *lloctinent*; d'altra banda, el castellà estava assistit també per una cúria integrada per un capellà, escrivans i notaris, servidors i escuders (Bertran, 1994:24-25, 29).

Tot i que el castell d'Amposta —que els fou donat per Ramon Berenguer IV en recompensa per la seva col·laboració en la conquesta de Tortosa— fou permutat l'any 1280 amb Pere el Gran per altres propietats i, per tant, deixà de ser la seu d'aquell priorat, el nom de Castellania d'Amposta es conservà per a designar aquella demarcació i el seu responsable màxim. La cort del castellà d'Amposta es traslladà finalment a Saragossa (Bertran, 1994:25).

La incorporació dels béns del Temple —i malgrat la pèrdua de les propietats valencianes que s'atorgaren a l'orde de Montesa— aconsellà dividir l'antic districte únic, donant lloc a la creació del Gran Priorat de Catalunya. Miret (1910:388, 460-461) apuntà ja fa anys les raons d'aquesta remodelació administrativa esdevinguda el 26 de juliol de 1319. La divisòria entre dits Priorat i Castellania es fixà en els rius Ebre i Cinca.

El 1462 (Bonet, 1994:267-268) el gran mestre Pere Ramon Sacosta —qui havia estat castellà d'Amposta— convocà a Barcelona capítol provincial conjunt del Gran Priorat de Catalunya i de la Castellania d'Amposta. En aquella ocasió —com també en alguna altra— foren igualment convocades a capítol autoritats laiques.

7.3.7.1.2.El Gran Priorat de Catalunya.

Pels motius ja exposats, el 1319 es decidí dividir les cases hospitaleres de la Corona d'Aragó en dos priorats i es creà el Gran Priorat de Catalunya. En produir-se la divisió, es procurà que les dues províncies resultants tinguessin una importància més o menys equivalent. El 1320 els ingressos del nou priorat català foren de 19.600 lliures de Barcelona, mentre que els de la Castellania foren de 20.100. En dita data, la província catalana estava constituïda per 29 cases, de les quals aquelles que havien estat del Temple sembla que aportaven més de la meitat dels ingressos. El 1366 el Gran Priorat posseïa al menys 2.281 focs; vers el 1410 la Castellania d'Amposta posseïa 2.700 focs en el sud de Catalunya (Luttrell, 1994:29).

El màxim dignatari del Gran Priorat de Catalunya s'anomenà *gran prior*. Aquest administrà la seva demarcació mitjançant cartes, viatjant pel Priorat i

convocant un capítol anual, al qual devien assistir tots els comanadors (Bertran, 1994:25).

Inicialment el gran prior no tenia casa ni rendes pròpies⁵⁹ i residia habitualment a la casa de Barcelona, tot i que aquesta tenia el seu propi comanador. Miret (1910:467-469) recull com, a fi de solucionar aquestes mancances del càrrec prioral, en el segle XVI s'establí que els béns de quatre comandes —Barberà, Corbins, Gardeny i Cases Antiques de Lleida— s'entreguessin al prior, passant a constituir —sota la categoria de *cambres priorals*— el patrimoni específic d'aquell.

D'altra banda, el 1561 es destinà part de la casa que el comanador de Barcelona tenia a la Riera de Sant Joan a hostatjar el gran prior i a celebrar-hi els capítols del priorat. El comanador de Barcelona rebria a canvi una renda com a lloguer (Miret, 1910:468-469).

La demarcació catalana —Gran Priorat— comprenia totes les comandes del Principat —tret d'Ascó, Horta, Miravet, Ulldecona i Vilalba,⁶⁰ pertanyents totes elles a la Castellania—, les dels comtats de Rosselló i Cerdanya, així com Mallorca —convertida en *batllia* el 1428—. Aquesta pertinença de comandes catalanes a la Castellania, que tot i dur el nom d'Amposta era una demarcació aragonesa, causà més endavant desavinences.

A partir del segle XV, i especialment al començament del XVI, aparegué una clara rivalitat entre els hospitalers aragonesos i els catalans, i es reclamà la incorporació al Gran Priorat de les cases catalanes assignades a la Castellania d'Amposta. Bastant més tard, la revolta catalana de 1640 tornà a posar sobre la taula la conveniència que les comandes catalanes situades més enllà de l'Ebre depenguessin d'autoritats catalanes (Miret (1910:460-463, 472-474).

L'hegemonia castellana dins la monarquia hispànica també es reflectí dins l'Hospital. Miret (1910:463-466) recull com a finals del segle XVII els hospitalers castellans provaren —sense èxit— d'imposar-se a la Llengua d'Aragó, intentant que s'instituís que l'ambaixador del gran mestre en la Cort d'Espanya fos sempre castellà.

Com hem apuntat més amunt, des de començament segle XIV —i deixant de banda les comandes dependents del castellà d'Amposta— la màxima autoritat dels hospitalers catalans era el gran prior de Catalunya. Aquest càrrec

era designat directament pel gran mestre i el capítol general de Rodes, i fou exercit per destacats personatges de la societat catalana, entre els quals podem esmentar els exemples de fra Ramon d'Empúries (1319-1323), fra Guillem de Guimerà (1379-1396), qui fou vice-gerent del governador de Catalunya i diputat eclesiàstic de la Generalitat entre 1376 i 1377,⁶¹ i l'aragonès fra Joan Fernàndez d'Herèdia (1376-1379), que va arribar a gran mestre de Rodes (1377-1396). Aquest darrer dignatari aragonès de l'Hospital fou un dels personatges més destacats de l'orde; molt pròxim al rei Pere el Cerimoniós, protector de les lletres i dotat d'una especial habilitat diplomàtica, es caracteritzà també per una remarcable cobdícia que l'havia mogut a intentar apoderar-se dels béns del Priorat de Catalunya al·legant falsament que molts dels seus frares havien mort a causa de la pesta, donant lloc a la intervenció de Rodes en l'afer (Bertran, 1994b:235).

La designació dels grans priors suscità repetides protestes per part dels reis catalans del segle XIV. La raó d'aquest pols entre la monarquia i el gran mestre de Rodes —segons Luttrell (1994:29-30)— es devia a l'important paper que jugaven els dignataris hospitalers en la societat catalana, participant en les corts, en les forces reials i en l'administració —de manera anàloga a com hem dit que ho feien els castellans d'Amposta—. Els reis catalans no volien permetre que decisions preses fora dels seus Estats tinguessin repercussió en la política interna d'aquells. De fet, els dignataris hospitalers en la Corona d'Aragó no podien prendre possessió dels seus càrrecs si abans no feien jurament i homenatge al rei; aquesta fou una de les condicions que Jaume II imposà al papa en l'acord de 1317 amb l'evident finalitat de posar fi a la gran independència i immunitat que havien gaudit els ordes militars internacionals, la qual situació —recordem-ho— havia motivat l'acció de diverses monarquies contra el Temple.

Un altre exemple de l'intervencionisme de la monarquia en els afers de l'Hospital el trobem en els intents —els anys 1329 i 1331— de reduir els diners que aquell orde treia de Catalunya en forma de *responsions* (Luttrell, 1994:30).

7.3.7.2. Les relacions entre l'Hospital i la Corona el segle XIV.

Des dels temps de Ramon Berenguer IV i sobretot d'Alfons I —com ja s'ha dit—, els hospitalers havien gaudit reiteradament de la protecció reial, amb la seva inclusió en les Constitucions de Pau i Treva. Entre final segle XIII i la segona meitat del XIV, però, es va produir un replantejament de les relacions entre la Corona i l'Hospital; el moment més destacat d'aquest fenomen té lloc durant el regnat de Jaume II i això no fou aliè a l'actitud que aquest rei va tenir respecte del procés dels templers.

Segons Bertran (1994b:234-235) això es degué al fet que les noves necessitats financeres de la Corona ja no encaixaven amb els privilegis i exempcions que gaudien els ordes militars. En el cas de l'Hospital —el qual orde va tenir força més sort que el Temple—, Jaume II va forçar el replantejament de la seva tributació. Luttrell (1994:29-30) afegeix a les raons econòmiques el fet que els reis catalans del segle XIV no voldran que decisions preses fora dels seus Estats tinguin repercussió en la política interna d'aquells.

La Corona, doncs, volgué limitar tant la riquesa com el poder de l'Hospital. En el camí per aconseguir-ho portà a terme diverses actuacions contra aquest orde, les quals —seguint el citat Bertran— podem resumir com segueix: obligació dels dignataris hospitalers de prestar homenatge al rei, incitació dels súbdits a prestar el servei militar directament a la Corona i a presentar els plets davant la justícia reial —en lloc de la justícia senyorial representada per l'Hospital—, impediments per a l'enviament d'homes i diners a Rodes o Avinyó⁶² i negativa a acceptar el nomenament de grans priors de Catalunya que no fossin del país.⁶³

A partir, doncs, del regnat de Jaume II es produí el progressiu declivi de la immunitat i independència de l'Hospital, que hagué de sotmetre's a la Corona.

7.3.7.3. Les comandes catalanes en el segle XIV.

Taula núm. 21.

VALORACIÓ DE LES COMANDES HOSPITALERES DESPRÉS
DE LA INCORPORACIÓ DELS BÉNS DEL TEMPLE.

Priorat de Catalunya	Valoració
Masdéu*	3.000 ll.b.
Avinyonet	250 ll.b.
Castelló d'Empúries	250 ll.b.
Sant Llorenç de les Arenes	350 ll.b.
Aiguaviva*	325 ll.b.
Sant Celoni	325 ll.b.
Casa Antiga de Barcelona	325 ll.b.
Vilafranca	250 ll.b.
Cervera	35 ll.b.
Vallmoll	175 ll.b.
Barberà*	1.750 ll.b.
Biure	75 ll.b.
Espluga de Francolí*	350 ll.b.
Granyena*	500 ll.b.
Selma*	150 ll.b.
Segura	52 ll.b.
Barbens*	400 ll.b.
Tortosa*	400 ll.b.
Isot	75 ll.b.
Costoja	35 ll.b.
Susterris	150 ll.b.
Torres de Segre	500 ll.b.
Gardeny*	1.500 ll.b.
Cases Antiques de Lleida	600 ll.b.
Corbins*	700 ll.b.
Térmens	225 ll.b.
Alguaire	75 ll.b.

Castellania d'Amposta	
Amposta	750 ll.b.
Miravet*	2.000 ll.b.
Horta*	800 ll.j.
Ascó*	800 ll.j.

*Comandes que havien estat del Temple.

ll.b.= lliures barceloneses.

ll.j.= lliures jaqueses.

Font: Bertran (1994a:25); Miret (1910:399).

De moment no hi ha cap estudi monogràfic prou profund d'una comanda hospitalera catalana en l'edat mitjana. Tenim l'estudi de Bonet (1994:277-311) sobre la comanda d'Ulldecona en la baixa edat mitjana, però es centra exclusivament en els aspectes polítics i institucionals de la seva gestió, deixant de banda l'esdevenir quotidià de la comunitat de frares, les persones que hi estaven vinculades i el regiment de les seves propietats.

Al Gran Priorat de Catalunya hi havia comandes urbanes a Barcelona, Lleida, Tortosa i Vilafranca del Penedès, però la gran majoria eren comandes rurals, algunes de les quals eren veritables fortaliseses (Luttrell, 1994:30).

Sobre el nombre de frares que habitaven les cases catalanes el segle XIV, Luttrell (1992b:106; 1994) és partidari de pensar en nombres força reduïts. Una comanda gran de mitjan segle com la de Saragossa —en la Castellania— no devia tenir gaire més de 9 frares residents, ultra diversos servents i donats. L'any 1370 la comanda catalana d'Horta —també en la Castellania— comptava amb 4 frares, 3 religiosos seculars, 1 escolà i 5 servents —dos dels quals eren dones—. Les cases grans del Priorat de Catalunya no disposaven, en aquelles dates, de més de 5 o 6 residents. Fins i tot algunes cases aragoneses podrien haver estat deshabitades.⁶⁴

Si a la migradesa habitual dels efectius hi afegim que sovint hi havia frares amb permís per a absentar-se del seu convent —per anar a veure la seva família, per negocis, per anar a Rodes, etc.— és fàcil entendre que Luttrell (1992b:106) escrigui que *"the quality of preceptory life must quite frequently have been impoverished..."*

Bertran (1994b:230-231) destaca el fet que els primers temps de la seva instal·lació en terres europees, i especialment en la Corona d'Aragó, a més de l'acolliment i aixopluc de pelegrins i viatgers, les actuacions dels hospitalers es van centrar en els artigaments i l'estructuració dels seus dominis adaptant-se a les circumstàncies de cada lloc. A Catalunya es documenta a partir de la segona meitat del segle XII una activitat de compres, roturacions, establiment d'emfiteutes —lliures i/o serfs—, impuls de l'explotació de regadius, etc. En definitiva, una intensa política de repoblament i expansió agrària, directament relacionada amb la important concessió de cartes de poblament i de franquesa que van desenvolupar a la Catalunya Nova i a la vall de l'Ebre.

L'agricultura era l'activitat bàsica de les comandes hospitaleres i els conreus que s'hi obtenien eren els típics de cada zona.⁶⁵ Gràcies a les freqüents donacions en forma de bestiar, la ramaderia també esdevingué una activitat destacada en les comandes hospitaleres, tot i que segons Bertran (1994b:233) va estar molt localitzada en zones de muntanya;⁶⁶ gràcies a les bones relacions amb Alfons el Cast aquest orde va obtenir exempcions d'herbatges i pasturatges que afavoriren el desenvolupament de dita activitat, així mateix, nous privilegis i exempcions concedides per Pere el Catòlic⁶⁷ també hi van contribuir.

En un article referit a Itàlia, Luttrell (1992a:108) remarca la necessitat de relacionar l'estudi de les explotacions agràries hospitaleres amb la diversitat de règims polítics i particularitats del feudalisme de cada regió, així com a la diversitat de mentalitats dels frares. Per tant, entre d'altres coses, caldria tenir present la importància del component burgès entre els hospitalers catalans i pel que fa a l'explotació de la terra caldria pensar en un repartiment de parcel·les entre pagesos segons els acostumats contractes emfitèutics i al manteniment d'una part de la terra com a domenges. Es tractaria del mateix model que ja hem vist respecte de l'explotació agrària en les cases del Temple.

La condició jurídica dels pagesos que residien en dominis hospitalers era també diversa. En terres de Lleida l'orde va rebre donacions personals de colons —també de jueus i musulmans— (Bertran, 1994b:233). També existí —ja ho hem vist en referència als templers— el costum de la *donació* dels emfiteutes a l'Hospital, adoptant una situació servil encoberta (Freedman, 1993:123-125). Quant a l'explotació dels domenges recorrien als mateixos mecanismes citats

per al cas del Temple: disposaven de servents i d'esclaus, a més de les prestacions de treball a què estaven obligats els pagesos tinents.⁶⁸

Tot i les exempcions de tributs i de diverses obligacions que els reis van concedir als homes de l'Hospital —i que sens dubte afavoriren la prosperitat de dits camperols—, Bertran (1994b:233) ens recorda que l'orde no cessà mai de reclamar-los els corresponents censos i tributs.

Els drets senyorials sobre molins, forns i altres elements anàlegs també els procuraven substanciosos beneficis.

Com els templers i qualsevol altra senyoria feudal de l'època, l'Hospital posseïa també els drets judicials —el *mer i mixt imperi*— en moltes de les seves possessions, amb la consegüent imposició de penes i percepció de multes. Així mateix, els drets senyorials facultaren els hospitalers per a atorgar *furs* i *ordinacions* a algunes de les poblacions que es trobaven sota la seva jurisdicció (Luttrell, 1992b:102).⁶⁹

D'altra banda l'activitat financera —préstecs— ja hem apuntat que, a petita escala, també era practicada des de les comandes. Bonet (1994:316) ho recull respecte de la Castellania d'Amposta.

En produir-se la crisi de la baixa edat mitjana, les comandes hospitaleres no escaparen pas d'aquell flagell. Tot i que els frares hospitalers van poder esquivar majoritàriament la pesta (Luttrell, 1992b:111), moltes de les seves terres van quedar ermes; per poder-les mantenir en explotació van haver d'arrendar-les i, a partir de 1374, també hagueren de baixar els tributs a fi d'evitar la fugida dels conreadors (Luttrell, 1994:30-31).

Són nombroses les notícies de propietats hospitaleres abandonades i de viles seves mig despoblades durant la segona meitat del segle XIV. Les repercussions econòmiques de la pesta sobre l'Hospital sí que foren importants.

Ja hem esmentat més amunt com la crisi estimulà el costum d'arrendar les propietats de l'orde. La necessitat d'assegurar uns ingressos per poder enviar les *responsions* a Rodes i el tarannà burgès de molts dignataris catalans de l'orde —que no únicament els feia prestar més atenció a les finances, sinó que també els permetia veure tals transaccions comercials com una cosa normal— féu que a final segle XIV un gran nombre de dirigents catalans de l'Hospital es trobessin immersos en un seguit d'operacions financeres —compra

i venda, lloguer, intercanvi i hipoteca de propietats, jurisdiccions i ingressos del Gran Priorat—. Des de mitjan segle XIV es tornà freqüent el fet de trobar comandes arrendades, de vegades fins i tot a mercaders (Luttrell, 1994:30-31). En aquest sentit, el caràcter quasi-capitalista que havíem apuntat respecte de l'administració de les propietats del Temple, no només es manté respecte de l'Hospital, sinó que, a partir del XIV s'accentua.

7.3.7.4. Activitats dels hospitalers al marge de les comandes.

Els hospitalers de la Corona d'Aragó van tenir una estreta relació amb la monarquia que permet Luttrell (1992b:102, 110-111) referir-s'hi com a *oficials quasi-públics*.

Així, al marge de les comeses pròpies de l'orde i de l'administració de les seves propietats, se'ls trobà participant en la recaptació de l'impost reial del *monedatge*, o encarregant-se de missions especials com ara el manteniment de l'estratègic pont de Montsó. També van intervenir —tot i que ho podríem considerar una extensió dels drets feudals que posseïen en determinats llocs— en afers relatius a l'administració local i en disputes judicials.

Igualment en aquesta línia podríem citar la destacada participació del castellà d'Amposta i del gran prior català, com a representants del braç eclesiàstic, en les corts aragoneses i catalanes.

Molt important fou també el servei militar que prestaren als monarques catalans i que tractarem a continuació.

7.3.7.5. Les activitats militars a la Corona d'Aragó.

Segons hem pogut veure més amunt, l'orde de l'Hospital s'hauria assentat a la Corona d'Aragó a començament segle XII, però la seva implicació militar en aquestes terres fou més tardana. Ja hem parlat també dels dubtes que implica determinar el moment en què el present orde esdevingué milícia, i en el cas que aquí ens ocupa tot apunta que Ramon Berenguer IV aprofità la solució al conflicte obert pel testament del Bataller per a forçar —tal com també s'esdevingué amb el Temple— que l'Hospital considerés la Península Ibèrica

com a camp d'acció i s'impliqués en la lluita contra els sarraïns andalusins. De fet, fou més fàcil arribar a un acord amb els hospitalers —assolit, juntament amb els cavallers del Sant Sepulcre, l'estiu de 1141—que amb els templers (Mestre, 1996:116).

A diferència, però, del que s'esdevingué a Orient on els hospitalers van mantenir una activitat militar constant, aquí fou només conjuntural i no tingué aquell caràcter permanent. En aquest sentit, P. Bertran (1994:27:nota 6) ha destacat el caràcter assistencial que imposaven els estatuts de l'orde.

Van participar en la campanya de Tortosa i —tot i els dubtes que ofereix— segurament també en la de Lleida (Miret, 1910:66; Bertran, 1994b). Però malgrat beneficiar-se en gran mesura de la política de conquestes de Jaume I només van participar en les campanyes de València. Les propietats obtingudes a Mallorca els foren donades a pesar de no participar en la conquesta.⁷⁰

Des del segle XIV l'expansió territorial catalano-aragonesa a la Península s'acabà i els hospitalers catalans, allunyats dels fronts de lluita contra els sarraïns veieren l'activitat militar com una cosa cada cop més llunyana.

Els comptes i inventaris del segle XIV mostren que les cases hospitaleres catalanes no disposaven de gaires armes o d'objectes que permetin pensar en preparatius militars (Miret, 1910:555-564; Bertran, 1994:30).

Fins el 1333 encara hi va haver algunes campanyes —convocades pel rei— contra els sarraïns a la frontera (Luttrell, 1992b:100); posteriorment alguns frares catalans participaren en campanyes navals organitzades des de Rodes: les galeres hospitaleres que derrotaren —l'any 1347— els turcs a Imbros estaven comandades pel gran prior català Arnau de Parets Tortes (Bonet, 1994:13-14).

Com a orde militar, l'Hospital tenia l'obligació d'oposar-se per les armes als infidels. Així, els hospitalers catalans podien ser enviats pel seu orde a Rodes per a lluitar; però els seus serveis militars també podien ser sol·licitats —a través d'un permís especial— pel papa o es podia donar el cas que fossin cridats pel rei. Luttrell (1992b:98-100) apunta el fet que del punt de vista tècnic no podien lluitar contra altres cristians, ni enrolar-se com a croats, donat que —igual que els altres ordes militars— la seva obligació militar era una constant que

no depenia de convocatòries papals i que moltes croades es feren en contra de cristians. L'existència, però, dels Estats feudals i les obligacions militars que pesaven individualment sobre els frares introduïen una important dosi d'ambigüitat en aquestes obligacions: podien ser cridats a la guerra pel rei i en aquest cas els interessos reials els podien empènyer a haver de lluitar contra altres cristians o contra el mateix papa, com el cas de la participació d'hospitalers catalans contra la croada propiciada per França el 1285.

Els hospitalers de la Corona d'Aragó van intervenir en la guerra contra Castella de mitjan segle XIV i el 1348 el castellà d'Amposta —en nom del rei— entrà a València amb 500 cavallers. La reorientació de les relacions entre els ordres militars i els Estats a partir del segle XIV mogué a definir d'una manera més coherent amb la realitat l'aspecte de les obligacions militars dels frares hospitalers. Així, un estatut de 1367 permeté que lluitessin contra cristians en defensa del seu orde, del seu governant o del bé públic (Luttrell, 1992b:101).

Extingit el Temple, i en comparació amb els cavallers i ajuts econòmics que li podien proporcionar els altres ordres militars establerts als territoris de la Corona d'Aragó, l'Hospital era el més potent amb què comptaven els reis (Bertran, 1994b:234).

Les obligacions militars concretes amb el rei també obligava els hospitalers a donar-li ajut econòmic per fer front a guerres, fins i tot a costa de les *responsions* degudes a Rodes. Amb tot, els reis de la Corona d'Aragó no sempre trobaren en els hospitalers dels seus Estats una fidelitat tan a prova de tot com la de l'aragonès Joan Fernàndez d'Herèdia —al qual fins i tot li valgué l'excomunicació—; el 1320 i el 1330 el rei hagué de prendre mesures per tal d'obligar-los a anar a lluitar contra els musulmans (Luttrell, 1992b:100-101).

Per tancar aquests aspectes militars, esmentarem el fet que com a senyors d'alguns llocs, els hospitalers podien mobilitzar-ne la població, tot i que com remarca el citat Luttrell (1992b:102) això comportà plets entre l'orde i les poblacions afectades.

7.3.7.6. Aspectes de la vida quotidiana dels hospitalers catalans en el segle XIV.

Pel que fa al nivell de salut dels frares, la documentació ens mostra que ho passaven força millor que la mitjana de la societat de l'època. Luttrell (1992b:110-111) recull com el nombre d'hospitalers que van aconseguir envellir fou remarcable i això a pesar del cop que suposà la pesta de 1348. Aquesta situació era propiciada per una bona alimentació —carns diverses i vi— i els metges i medicaments de què disposaven. A més, tenien especial cura dels frares vells i malalts.

Es percep un contrast molt fort entre els vots que feien en professar i la realitat d'un bon grapat de frares. Ja hem fet esment de l'ambigüitat que presidia l'administració del patrimoni de l'orde i del fet que alguns frares *espavilats* aconseguiren fer-se rics.

Tot i el vot de pobresa, es permetia que els hospitalers tinguessin algunes possessions —alguns diners, roba, vaixel·la, *juells*⁷¹, però —tot i alguna excepció— no les podien vendre ni deixar en testament. Sota pena d'excomunicació, abans de morir havien de declarar quines eren les seves possessions, les quals serien venudes i passarien al prior o a Rodes, segons el cas;⁷² així mateix, també servirien per a pagar els deutes que haguessin pogut contreure en vida.⁷³ Evidentment, tal situació donava peu a que de vegades hi hagués controvèrsia sobre quins béns eren privats i quins pertanyien a la batllia (Luttrell, 1992b:109-110).

Fins i tot el mateix orde encoratjà l'acumulació de béns personals disposant —segons un estatut de 1311— que els frares que recuperessin béns hospitalers de mans seculars en gaudissin de per vida.

Entre les propietats particulars dels frares també s'hi comptaven armes i animals relacionats amb la guerra. El 1395 fra Guillem de Guimerà —prior de Catalunya i comanador de Barberà— posseïa una espasa, una armadura, diversos escuts, esperons, una mula i una arma tan sofisticada com una bombardarda; el 1370 el comanador d'Horta —Castellania d'Amposta— posseïa dos cavalls de guerra i sis bèsties de càrrega. De fet, els estatuts de l'orde

prescrivien que els cavallers havien de marxar a Orient amb tres animals i concedien un seguici de deu bèsties als priors (Luttrell, 1992b:112).

Les sepultures són un altre indicatiu de les excepcions que hi havia en l'orde respecte de l'enriquiment d'alguns frares. Tot i que la regla prescrivia que fossin inhumats únicament embolicats amb la seva capa, trobem notòries excepcions com les sepultures en què es dipositaren els cossos de fra Joan Fernàndez d'Herèdia, el donat o confrare Bernat de Foixà i de fra Guillem de Guimerà —aquest darrer a la capella castral de Barberà (Luttrell, 1992b:111-112)—.

El vot de castedat és un altre dels aspectes que alguns frares van enfocar amb una certa llibertat. Les situacions de concubinat i d'immoralitat sexual semblen haver estat freqüents. El 1314 el català fra Ramon d'Empúries —llavors lloctinent de la Castellania d'Amposta i més tard gran prior de Catalunya— en fou acusat; també és força conegut el cas del gran magnat hospitaler aragonès Joan Fernàndez d'Herèdia a qui se li coneixien al menys quatre fills de dos o més dones (Luttrell, 1992b:111), o el del gran prior català Guillem de Guimerà —del qual ens ocuparem més endavant—.

7.3.7.7.Els hospitalers catalans i Rodes.

Com s'ha dit, tots els frares establerts a Ultramar tenien dues obligacions bàsiques amb el convent de Rodes: enviar-hi diners —les *responsions*— i anar-hi a combatre contra els infidels. L'activitat desenvolupada a Rodes era l'objectiu específic de l'orde i no pas allò que es pogués fer a Europa —amb l'excepció de la lluita contra els musulmans espanyols—. Amb tot, tant la presència de frares catalans a Orient, com els muntants de les seves *responsions*, semblen haver estat força curts (Luttrell, 1992b:113-114).

Fra Ramon d'Empúries va participar en la conquesta de Rodes; també fra Arnau de Parets Tortes lluità a Orient. Però es tractà, segons sembla, d'una presència esporàdica i no sempre relacionada amb serveis militars: el 1340 fra Guillem de Guimerà es trobava a Rodes per afers de caire diferent. Alguns dels frares que anaven a Rodes tenien missions diplomàtiques o simplement

buscaven la seva promoció personal. El 1348 el gran prior català fra Arnau de Parets Tortes fundà un alberg per als frares catalans a Rodes.

Quan els catalans fra Antoni Fluvià —1421-1437— i fra Ramon Sacosta —1461-1467— esdevingueren grans mestres, tant la presència catalana com les contribucions a Rodes van créixer. Igualment foren destacables les contribucions del priorat català per a la defensa de Rodes arran de la conquesta de Xipre pels mamelucs —1426— i dels setges de 1440-44 i 1480 (Luttrell, 1994:32; Karassava-Tsiligiri, 1994).

Un altre aspecte a destacar és el fet que, tot i la limitada presència de frares catalans i aragonesos a Rodes —si ho comparem, per exemple, amb la nombrosa colònia d'hospitalers francesos—, dita presència contribuí a estimular els intercanvis comercials, culturals i polítics de Catalunya amb la Mediterrània oriental (Luttrell, 1982:383-390; Bertran, 1994b:234).

7.3.7.8.L'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem entre la fi de l'edat mitjana i l'edat moderna.

Ja en el segle XIV l'orde presentava nombrosos símptomes de relaxament dels ideals que l'havien impulsat inicialment. Tot i que Luttrell (1992b:114-115) reconeix que alguns dels frares de la Corona d'Aragó de dit període eren hospitalers convençuts d'aquells ideals i disposats a servir-los en tot, també creu que un bon grapat de professions havien estat propiciades per les perspectives d'un benestar raonable i segur, per les possibilitats de viatjar o per altres gratificacions no precisament espirituals que aquella opció oferia.

Amb tot, cal precisar que els frares que ocupaven els llocs més lucratiu i que podien obtenir contactes i beneficis per als seus parents eren només la minoria capdavantera de l'orde; la resta s'havia de conformar amb gaudir d'un mode de vida segur —sense arribar a la riquesa— i que no requeria de gaire qualificació.

La redefinició de les relacions amb la Corona que imposà Jaume II va deixar l'Hospital en gran part subordinat al poder temporal i tendiren a funcionar cada cop més com una branca del govern secular, al qual ajudaven a administrar i defensar el país, a la vegada que gaudien d'uns ingressos molt

importants. En aquest sentit, el citat A. Luttrell (1992b:115) marca les distàncies amb la situació que sovint s'esmenta referint-se als templers —els hospitalers de la Corona d'Aragó no van arribar a constituir cap Estat dins de l'Estat— i amb la situació de domini d'un principat territorial de què gaudiren els cavallers Teutònics a Prússia.

La principal dificultat dels santjoanistes a la Corona d'Aragó vers la fi de l'edat mitjana —i el llegat que reberen els seus successors— era la inexistència d'un propòsit institucional ben definit. No hi havia infidels a la vista contra qui lluitar, les funcions assistencials i mèdiques es reduïren a la mínima expressió i l'absentisme generà la pràctica desaparició de la vida conventual.

Els càrrecs de l'orde tendiren a convertir-se en ocupacions remunerades i la minoria dirigent d'origen nobiliari monopolitzà la riquesa.

La falta d'adequació als nous temps acabà convertint la rutina diària dels hospitalers en una fi en si mateixa (Luttrell, 1992b:115).

7.3.7.9.L'orde de l'Hospital durant la Guerra dels Segadors.

Donada la important incidència d'aquesta guerra sobre el Castell del Temple de Barberà es fa necessari tractar la situació de l'orde en relació al conflicte entre Catalunya i la monarquia hispànica. Les principals fonts per al coneixement d'aquests aspectes són, novament, els treballs de J. Miret i Sans (1910:472-474).

Tot i que el juliol de 1640 el capítol provincial respongué negativament a les sol·licituds de contribuir a la defensa del Principat, i que el maig de 1641 el gran mestre prohibí als hospitalers catalans que participessin en la lluita, a la fi hi prengueren part.

L'agost de 1641 Lluís XIII de França —nou comte de Barcelona— sol·licità fidelitat a l'orde i l'octubre següent els comunicà que devien obediència i ajut al nou capità general el marquès de Brezé. La resposta dels hospitalers catalans fou afirmativa.

El 1642 el capítol acordà contribuir al sosteniment d'un batalló de 5.000 infants i 500 cavalls; a més, s'inclogué en aquesta obligació les comandes d'Horta, Ulldecona, la Sènia, Ascó i Vilalba, totes elles catalanes, malgrat que

dependents teòricament de la Castellania d'Amposta. Algunes comandes —Masdú, Bonpàs i altres— foren eximides de dita contribució per estar ocupades per l'exèrcit.

El febrer de 1649 el governador demanà nous donatius, per sostenir un batalló, al gran prior i el 1650 el virrei francès els imposà 10.000 lliures amb la mateixa fi. Segons Miret es van resistir a contribuir-hi.

La Guerra dels Segadors causà molts danys a les comandes i l'absència prolongada del gran prior Onofre de l'Hospital contribuí al desgavell de l'orde.

7.3.7.10.Vers l'extinció de l'orde.

El daltabaix sofert per l'Hospital arran de la seva expulsió de Malta donà a peu a que l'Estat espanyol procedís a la seva *nacionalització* —Cèdula de 17 d'abril de 1802—, passant el rei Carles IV a ostentar el càrrec de gran mestre.

El que s'esdevingué amb posterioritat a dita mesura ha estat qualificat com a continuació durant uns anys d'una "*vida estèril*", en la qual els aspectes religiosos quedaren en un segon terme (Miret, 1910:511-512).

Un Reial Decret d'1 de maig de 1848, que desenvolupava la legislació espanyola sobre desamortització, afectà els béns de l'Hospital. Poc temps abans, un altre Reial Decret de 26 de juliol de 1847 havia convertit el que restava de l'antic orde en una institució de caràcter merament honorífic (Pau, 1996:210-211).

El 1850 es creà —també per Reial Ordre— l'Assemblea d'Aragó, a la qual s'assignaren els negocis del Priorat de Catalunya i de la batllia de Mallorca. L'extinció sobrevingué formalment a Espanya arran del Concordat signat amb el Vaticà el 1851 (Miret, 1910:512).

7.3.8.El vestit i l'aspecte físic dels hospitalers.

Inicialment la regla de Ramon de Puig únicament establí que frares i donats duguessin una "*vestidura homil*" i lluïssin "*la creu en lurs capes et en lurs mantells, a honor de la nostra sancta Creu devant los pits*" (Bertran, 1994a:27). A partir del segle XIII, però, es definí el conegut hàbit i mantell negres, amb creu

blanca —de quatre braços de la mateixa llargària i vuit puntes— en l'espatlla esquerra.

En unes disposicions dictades en el capítol general celebrat a Acre el 1278, a més de precisar les característiques de l'hàbit, s'establí que “...*tots los frares darmes degem portar en fet darmes sobre senyals vermelles*⁷⁴ *ab la creu blanca*” (Miret, 1910:362).

Quant a confreres i donats, està provat que duïen un hàbit diferenciat dels membres religiosos de l'orde pel fet d'ostentar una tau i no la creu completa (Sans, 1996:142).

Les representacions iconogràfiques del manuscrit de l'obra satírica de Jacquemart Gelée *Renart le Nouvel*, corresponent a final segle XIII, mostren la gran similitud entre els hàbits templer i hospitaler, diferenciats únicament pels colors de la capa i de la creu.⁷⁵ A diferència dels templers, els frares de l'Hospital no portaven —en aquella època, perquè més endavant sí— barba, la qual cosa queda clarament reflectida en les imatges que mostren Renart amb pèl en el costat de la cara on duu l'hàbit templer.⁷⁶

El luxe que adoptaren els membres de la minoria dirigent durant el segle XIV queda reflectida en la iconografia de l'època. Fra Fortaner de Glera —comanador de Sixena— fou retratat el 1365 amb la capa i un cinturó roig amb una espasa. Algunes de les espases que posseïen certs cavallers estaven decorades amb metalls preciosos (Luttrell, 1992b:112). El suposat retrat de fra Joan Fernández d'Herèdia, reproduït repetidament, ens el mostra amb l'hàbit negre, el cap cobert amb caputxa i, a diferència del que succeïa antigament, amb barba.

Les il·lustracions —de final segle XV— del relat que Caoursin va fer del setge de Rodes de 1480 mostren alguns hospitalers amb la creu al pit, mentre que d'altres la porten al costat esquerre. Tots ells apareixen amb el cap cobert amb barrets tèxtils, cabells llargs i alguns amb barba.⁷⁷

7.3.9.Els símbols de l'Hospital.

A banda de la ja citada creu de vuit puntes, coneguda també com a *creu de Malta*, els santjoanistes també disposaven d'un estendard que feia, en el camp de batalla, les funcions que hem vist en referir-nos al Temple.

H. Nicholson (2001:64, 166) publica dues reproduccions de l'estendard hospitaler, procedents de la *Chronica majorum* i de la *Historia Anglorum* de Matthew Paris. En la darrera d'aquestes miniatures medievals podem observar una gran creu blanca —que s'adapta a la forma rectangular de la tela— sobre fons roig.

A. Pau (1996:94-95) recull diverses referències a pràctiques màgiques relacionades amb les activitats mèdico-hospitalàries d'aquest orde. Es creia que mastegar terra de l'illa de Malta —*Pedra de Sant Pau*— curava les malalties del cor i la picada de l'escorpí. L'ús —penjades al coll o administrades en dissolució d'aigua— d'unes pedres triangulars denominades *llengua de serp* s'associava a diverses propietats curatives. Així mateix, l'aplicació d'una corona de ferro —rematada amb la creu de l'orde i carregada de relíquies— al cap d'un malalt, s'associava a la curació de la meningitis, l'apoplexia, l'epilèpsia i —probablement— les malalties mentals.

Esquema-resum de les conclusions més importants:

Els ordes religioso-militars es distingien dels altres ordes creats al si de l'Església per tenir ocupacions guerreres. Van néixer en el context de les croades i, entre els segles XII i XIII van gaudir d'una gran popularitat i influència política.

El Temple i l'Hospital foren els dos ordes militars més importants i el seu funcionament intern es va caracteritzar per marcats paral·lelismes.

Tot i que els centres de decisió tant del Temple com de l'Hospital estaven situats a Terra Santa, les comandes occidentals eren la peça clau del seu complex engranatge, ja que proporcionaven els recursos materials i humans necessaris per a poder mantenir la seva presència a orient.

El context de croada que hi havia a la Península Ibèrica medieval, la convertí en el segon camp d'acció del ordes militars.

La història del Temple i de l'Hospital a Catalunya és d'una gran rellevància, ja que està relacionada amb un nombre important dels esdeveniments i processos més destacats dels segles XII al XIV.

Notes.

¹ El petit orde aragonès de Montjoi, desbordat per problemes, es fusionà amb el Temple cap a la fi del regnat d'Alfons el Cast (Forey, 1992:24-25).

² L'orde del Sant Sepulcre fou implantat a Catalunya el 1126 arran d'unes donacions fetes per Ramon Berenguer III, que foren ampliades amb motiu de l'acord sobre l'herència d'Alfons el Bataller; el convent de Calataiud fou el centre de l'orde a Aragó. L'orde de Calatrava —d'origen castellà— fou introduït a la Corona d'Aragó per Alfons el Cast amb la finalitat de compensar l'enorme pes que estaven adquirint el Temple i l'Hospital; obtingué possessions a Aragó, València, la frontera catalano-aragonesa i Mallorca, i fou el punt de partida de l'orde de Montesa, el qual adoptà la regla d'aquell. L'orde —també d'origen castellà— de Sant Jaume va estar present als regnes d'Aragó i de València, gràcies a donacions efectuades per Jaume I (Cf. GEC).

³ Vegeu al respecte el que diu Fuguet (1995:27-28).

⁴ Vegeu al respecte el resum de l'estat de la qüestió que fa García-Guijarro (1995:70-74).

⁵ Cf. F. Tommassi, citat per Sans (1996:31).

⁶ Posteriorment aquesta regla original fou objecte de diversos afegits fins a arribar als 686 articles de què constava en ser suprimit l'orde. Cf. Sans (1996:49-53).

⁷ Citat per Sans (1996).

⁸ Tret d'algunes poques excepcions. Cf. Demurger (1986:87).

⁹ Sobre els aspectes que segueixen vegeu Sans (1996:98-150).

¹⁰ Aspecte que serà tractat més endavant quan analitzem les activitats econòmiques de caràcter immobiliari de la comanda templera de Barberà.

¹¹ Alguns han atribuït —segons sembla sense fonament— la Regla del Temple a Bernat de Claresvalls. Vegeu al respecte Demurger (1986:39-41).

¹² Sobre aquests aspectes, vegeu Demurger (1986:174-180) i Sans (1996:183-189).

¹³ Els cavallers templers, com tots els cavallers de l'època, tenien escuders al seu servei. Els dignataris de l'orde en tenien diversos cadascun. Cf. Sans (1996:148).

¹⁴ El *balçà*.

¹⁵ Vegeu la bibliografia que, al respecte, recull Demurger (1986:331, 343-345). Vegeu així mateix Sans (1990).

¹⁶ Fora de França les coses no anaren així. Per exemple, cap dels templers detinguts en els regnes hispànics acceptà les acusacions.

¹⁷ Amb tot, diverses monarquies aprofitaren per a apropiar-se'n alguns.

¹⁸ Vegeu, al respecte d'aquesta "primera crisi", Demurger (1986:41-44).

¹⁹ L'any 1304 era de 1.000 marques d'argent o 52.000 turonesos de plata.

²⁰ Per als aspectes generals d'aquesta qüestió de l'acció del Temple a Occident vegeu Demurger (1986:208-219).

²¹ Vegeu també més endavant, en l'apartat: *7.1.3.7.L'Hospital a Catalunya*.

²² Vegeu també Sans (1996:406-417).

²³ Vegeu Miret (1910) i Sans (1996:124-126).

²⁴ Segons l'estudi de F. Tommassi citat a Sans (1996:142).

²⁵ Ens referim a la representació miniada de fra Jaume d'Ollers, continguda en el capbreu d'Argelers. Cf. Sans (1996:127).

²⁶ Durant el procés a que foren sotmesos, s'acusà els frares templers de consagrar aquest cinturó a una divinitat pagana. Cf. Bordonove (1997:98).

²⁷ En un inventari català que revisarem més endavant copsarem que cada frare disposava de la seva pròpia cambra. Això possiblement cal relacionar-ho amb el fet que tot sovint van haver d'ocupar edificis preexistents i que no havien estat concebuts per a les necessitats conventuals.

²⁸ Cf. Demurger (1986:166-167).

²⁹ Cf. Nicholson (2001:64)

³⁰ Vegeu-ne unes reproduccions a Demurger, (1986:166-167).

³¹ Vegeu-ne una reproducció a Sans (1996:387).

³² Vegeu-ne reproduccions a (Demurger, 1986:234-235).

³³ Vegeu-ne una reproducció a Sans (1996:235).

³⁴ Vegeu-ne una reproducció a (Sans, 1996:128).

³⁵ Vegeu una reproducció d'aquestes inscripcions a Barber (1985:31)

³⁶ Vegeu Delaville le Roux, J. (1897): *Les status de l'Ordre de Saint-Jean de Jérusalem*. París; Delaville le Roux, J. (1894-1906): *Cartulaire général des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem*. París, 4 vols (citats per Bertran (1994:18-29); Bertran, P. (1989): "El text català dels primers estatuts de l'orde de l'Hospital", *Haciendo Historia*. Madrid, Universidad Complutense, pp. 23-30.

³⁷ Seward, D. (1972): *The Monks of the War: The Military Religious Orders*. Londres; King, C. (1931): *The Knights Hospitallers in Holy Land*. Londres. Citats a Bonet (1994).

³⁸ Vegeu l'apartat: 7.2.3.L'acció del Temple a Terra Santa: l'orde com a milícia.

³⁹ Això és el que suggereix Luttrell (1994:31) per al priorat català.

⁴⁰ El 1373 el comanador d'Orla —al Rosselló— era un capellà; cf. Luttrell (1994:30).

⁴¹ En contraposició a les anteriors afirmacions recollides de Luttrell cal esmentar que Bonet (1994:91-92) opina que la documentació dels segles XIV i XV corresponent a la Castella d'Amposta apunta que per tal d'ingressar dins de les categories de cavaller i capellà es seguia un criteri estricte que imposava la condició que els aspirants fossin nobles, per la qual cosa aquest estament tenia el predomini dins l'orde.

⁴² Tot això és igualment vàlid per a l'orde del Temple.

⁴³ Sobre els alts funcionaris de l'Hospital vegeu Bonet (1994:7-9, 81-144).

- ⁴⁴ Sobre el capítol general vegeu Bonet (1994:8-9, 145-155, 266).
- ⁴⁵ Tractarem més àmpliament aquests aspectes en estudiar l'administració de les comandes.
- ⁴⁶ Era freqüent que els frares s'absentessin de les seves cases, per motius diversos.
- ⁴⁷ Aquest autor fa aquesta constatació per a les comandes italianes; respecte de les franceses diu que no n'hi havia que tinguessin activitats no agrícoles. En el cas de les comandes urbanes d'Itàlia, afegeix que tot sovint estaven emplaçades en les rutes emprades pels pelegrins, els croats i els mateixos hospitalers per anar a Terra Santa.
- ⁴⁸ L'estatut setè de 1182 establia la possibilitat d'intervenció directa del mestre de l'orde contra els comanadors que no atenguessin els malalts.
- ⁴⁹ De vegades algunes vacants semblen fins i tot afavorides expressament pel mateix mestre. Així mateix, altres institucions centrals aconseguiren aprofitar-se també de les vacants.
- ⁵⁰ El gran mestre havia de concedir permís per a poder procedir a un d'aquests arrendaments.
- ⁵¹ Aquest darrer cas es documenta en la cambra prioral aragonesa de Montsó el segle XIV. Cf. Luttrell (1994b:108).
- ⁵² Cf. Miret (1910:469-470); Fuguet (1994:43).
- ⁵³ Vegeu respecte d'això el que diu Bonet (1994:9).
- ⁵⁴ Es tracta de Guillem de Belmes, *magister in Aragonia et in Barchinona*.
- ⁵⁵ Entre les quals destaca la donació a l'Hospital del domini eminent del comtat de Pallars, que féu —molt en la línia del testament d'Alfons el Bataller— el comte Arnau Mir (Bertran, 1994b:232).
- ⁵⁶ Vegeu l'apartat: 8.1. *La comanda templera*.
- ⁵⁷ Cal tenir en compte que la interpretació d'aquesta autora deriva del fet que accepta una militarització de l'orde en temps del mestre Ramon de Puig.
- ⁵⁸ El 1428 la comanda de Mallorca fou elevada a la categoria de batllia per motiu tant de la distància que la separava de Catalunya, com de la importància del seu patrimoni i el nombre dels seus membres. Cf. Sans (1910:467).
- ⁵⁹ Potser per aquesta raó el gran prior Guillem de Guimerà conservà paral·lelament el càrrec de comanador de Barberà.
- ⁶⁰ Comanda creada més endavant. Segons Miret (1910:445) entre finals del segle XV i principis del XVI.

⁶¹ Sobre aquest personatge, estretament vinculat a la comanda de Barberà vegeu Sans (1989).

⁶² En aquells moments —cal recordar-ho— seu papal.

⁶³ Segons Bertran (1994b:235) la fidelitat dels castellans d'Amposta a la Corona oferí menys dubtes.

⁶⁴ Bonet (1994) no comparteix les opinions de Luttrell i considera que les comandes de la Castellania d'Amposta comptaven amb una població resident més nombrosa.

⁶⁵ Luttrell (1992a:112) documenta com al Priorat de Roma (Itàlia) en el segle XIV els cereals ocupaven el 78% de l'extensió conreada, la vinya ocupava el segon lloc en importància i a continuació venia l'olivera.

⁶⁶ Donacions de terres obtingudes a l'Alt Pallars, Alt Urgell i Valls d'Andorra.

⁶⁷ En aquest cas a canvi d'ajuts econòmics.

⁶⁸ A Barberà, a final segle XIV, es documenta la presència d'esclaus. Vegeu més endavant l'apartat: 8.2.1.3. *Condicions de vida dels esclaus*.

⁶⁹ Aquest fou també el cas de Barberà, a la qual vila l'Hospital concedí ordinacions.

⁷⁰ Es van presentar uns dies massa tard a Mallorca. Cf. Bertran (1994:24) i (1994b:233).

⁷¹ El DECLC recull el mot *joiell* amb diverses variants —*joell*, *joyell*, etc.— i el relaciona amb el mot *joia*, atribuïnt-li també el significat de petit objecte preciós. Per la seva banda, el DCVB ens diu que un *joiell* és un objecte de metall preciós que pot estar adornat amb gemmes.

⁷² Els béns d'un comanador passaven al prior i els d'aquest, o els d'un comanador de cambra magistral, passaven a Rodes.

⁷³ El prior català fra Guillem de Guimerà morí deixant tota una corrua de deutes (Cf. Sans, 1989).

⁷⁴ El sobresenyal era una tela o vesta en què anava marcat un senyal heràldic i que es portava sobre l'armadura o sobre el cavall (DCVB).

⁷⁵ Vegeu-ne les imatges reproduïdes a Demurger (1986:234-235).

⁷⁶ En aquesta obra —apareguda en el context de la polèmica sobre els ordes militars— el protagonista es converteix en gran mestre dels dos ordes i vesteix un hàbit meitat templer i meitat hospitaler.

⁷⁷ Hem consultat aquestes il·lustracions a Fuguet (1997:15) i a Pau (1996).

8. Estudi històric de la gestió del Castell i les seves propietats pels ordres religioso-militars.

Esquema-resum de les idees més importants que desenvoluparem:

Reconstruirem el funcionament de la comanda templera de Barberà a partir d'una revisió de les fonts primàries i secundàries.

Farem l'estudi de dos inventaris de final segle XIV, corresponents al Castell de Barberà, a fi de descobrir quins elements caracteritzaven el funcionament de la comanda hospitalera en aquella època.

8.1. La comanda templera.

8.1.1. La gestió de la Comanda de Barberà.

La presència a l'orde del Temple a Occident tenia un objectiu bàsic: obtenir els recursos que havien de permetre mantenir les seves activitats a Terra Santa, les quals eren la veritable raó de ser del Temple. Demurger (1986:148) ha vist en això —comparant-ho amb l'actitud que els europeus tindran a partir del segle XV amb les terres d'ultramar— una paradoxal situació consistent en què *"el Temple i l'Hospital practicaven a Occident una política colonial."*¹ La funció del Temple a Occident era, doncs, en gran part econòmica i

en aquest sentit podríem considerar aquells frares com a veritables homes de negocis.

Els negocis a través dels quals s'obtenien —a Europa— els recursos per a mantenir les activitats de vigilància i protecció dels *llocs sants* eren diversos. Es podria dir que aprofitaven tots els mitjans possibles. D'altra banda, aquesta obligació de les *responsions* afavorí que desenvolupessin —com remarca Demurger (1986: 150)— una economia comercial.

La terra, que era la font de riquesa bàsica en l'època i la base del poder de la noblesa —laica i eclesiàstica—, constituí també la base sobre la qual es desenvolupà la Milícia. Sense oblidar la munió de propietaris modestos que els donaren llurs terres, el Temple pogué existir gràcies a les donacions que els feren prínceps i nobles i —en el cas hispànic— a les possessions que els van correspondre per participar en l'expansió militar. Organitzaren comunitats —*comandes*— allí on hi havia un patrimoni territorial per explotar.

Quan el patrimoni territorial era prou important o algunes parts d'aquell es trobaven allunyades de la casa-convent, a fi de dur-ne a terme una administració més racional, s'organitzaven sotscomandes. Aquest era el cas de Barberà, que disposava d'un frare que actuava de *lloctinent del comanador* de Barberà a l'Espluga Sobirana —documentat a final segle XIII—, i de *preceptors* que administraven els patrimonis del Rourell —documentat des de 1187— i de Vallfogona —segons Sans (1996:309) el càrrec consta des de 1212—, la qual casa templera estava constituïda des de final segle XII (Fuguet, 1995:218). En el cas de Montbrió no van arribar a organitzar cap sotscomanda, però l'any 1297 hi establiren un frare —fra Bernat de Montoliu— que amb el càrrec de *majoral* s'encarregà de gestionar aquelles propietats.² També consta que utilitzaren *batlles* per a la recaptació de censos, així el cavaller Martí de Granyena obtingué —1246— la consideració de *donat* i, de per vida, la batllia de Vallfogona com a premi per haver servit d'escuder de fra Rimbau de Craon.³

Respecte de la sotscomanda de la Mesó del Rourell, Sans (1996:282) opina que va esdevenir una comunitat mixta, de la qual en fou *preceptrix* Ermengarda d'Oluja, el 1198. Per la seva part, Fuguet (1990:5-8) creu que —tenint en compte que la regla de l'orde no permetia aquestes comunitats mixtes— allò que s'esdevingué a la Mesó del Rourell fou que hi havia una important comunitat mixta de confreres o donats, la qual depenia d'aquella casa

templera, però que segurament no habitava en el convent dels frares templers. Així, potser caldria relacionar l'atribució del càrrec de *preceptrix* a Ermengarda d'Oluja amb la freqüent ambigüïtat lèxica que es detecta en els càrrecs dels templers.⁴

Dins de la mentalitat senyorial, pròpia de la classe social que creà l'orde del Temple, les comandes es proposaven abans que res autoabastar-se, de manera que en cadascuna d'elles s'intentava produir *de tot*. Només l'excedent s'enviava a Terra Santa, però l'obligació de generar aquest excedent guiava l'administració de les comandes i les necessitats específiques d'Orient —fusta, cavalls, armes i cereals, entre d'altres— determinaven en gran part la producció; així, la cria de cavalls, per exemple, obligava a produir civada (Demurger, 1986: 149).

Les cases del Temple foren gestionades com a senyories feudals, però amb un sentit pràctic dels negocis pròxim a la mentalitat burgesa i que els féu emprendre activitats poc freqüents entre la noblesa d'aquell temps. Així, a més de les activitats agropecuàries, desenvoluparen activitats artesanals, comercials i financeres; la necessitat de proveir Terra Santa els imbuí un afany de guany que sorprèn en uns homes d'origen aristocràtic com eren els cavallers del Temple —paradoxa, però, comuna als ordes militars de l'època i que també és present en el cas dels Hospitalers (Demurger, 1986: 155)—.

Els elements que, segons A. Demurger (1986), caracteritzaren de manera general la gestió del patrimoni templer són ben presents en el cas de la casa de Barberà:

1. Concentració del patrimoni a través de permutes, compres i vendes: La casa de Barberà, exercint el sentit pràctic i la racionalitat que caracteritzaren l'administració del patrimoni templer, tendí sempre a concentrar el seu patrimoni en el nucli central de la comanda; és a dir, a la Conca de Barberà, al voltant del convent que tenien a Barberà de la Conca.

La dinàmica de donacions que va rebre aquesta casa de part dels seus benefactors li posà a les mans un mosaic de propietats que s'intercalaven entre les d'altres propietaris. Des de l'inici, però, la comanda de Barberà va dur a terme una estratègia destinada a assolir el domini sobre un *continuum* de terres que havien de tenir la residència conventual de Barberà com a punt central. Els

casos d'Ollers i de Pira són els més significatius d'aquesta situació que acabem d'esbossar.

El 1174 Bernat de Santa Coloma i la seva muller Sança donaren al Temple els drets que tenien sobre el castell i població d'Ollers, la qual donació seria confirmada un any després en el testament del citat Bernat (Sans, 1971:79-81, 192-194, 200-202). A partir d'aquella donació la casa de Barberà va anar adquirint els drets que hi posseïen els vassalls de l'anterior senyor. El 1180 aconseguen els drets d'Arnau de Verdú i de Pere de Santesteve; el 1198 els que tenien els germans Pere, Arnau i Berenguer de Freixenet. Amb tot, encara trigarien a aconseguir la totalitat dels drets sobre Ollers (Sans, 1996: 289).

Paral·lelament a l'adquisició dels drets senyorials que havien anat concedint a Ollers els anteriors propietaris, els templers no oblidaren anar alliberant les seves propietats dels drets que hi tenien alguns pagesos. El 1185 compraren els drets que Joan d'Ollers i la seva muller tenien sobre una finca i el 1187 obtenien que Pere Giribert els definís els que tenia sobre una altra (Sans, 1996:290).

El domini total sobre Ollers vingué l'any 1294, quan feren entrar aquell lloc en una permuta amb Jaume II. L'orde del Temple cedí Tortosa al rei a canvi de diversos castells valencians i de tot el domini reial —adquirit en temps de Pere el Gran— sobre Ollers (Pagarolas, 1992:551; Sans, 1996: 290).

La donació del lloc anomenat Casella que féu Titborga de Santa Coloma, en ingressar a l'orde com a donada —any 1196—, acabà d'arrodonir el domini templer sobre Ollers (Fuguet, 1990:15; Sans, 1996: 290).

El cas de Pira és anàleg. Des de l'adquisició dels primers drets en aquest castell —els molins del riu Anguera— el 1186, fins que n'aconseguien el domini total se succeïren una sèrie de donacions i compres —centrades sobretot en la resta de molins del lloc—. Finalment, el 1248 aconseguen que Guillem de Montclús els vengués per tres mil morabatins el castell i població de Pira, per a la qual adquisició van haver de vendre les propietats que tenien al Rourell. Aquesta operació, que comportà haver de prescindir de la sotscomanda que la casa de Barberà tenia al Camp de Tarragona és un clar exemple d'aquella política de concentració del patrimoni (Sans, 1976-1977: 159-163; 1996: 290-291).

La compra dels drets de Saura de Castellet sobre Montbrió —1269— i el posterior plet —resolt el 1275— amb Santes Creus per aquells drets, així com la recerca d'un acord econòmic amb la viuda de Simó de Palau per a prendre possessió de la donació que aquell els havia fet de l'Espluga Sobirana —1255— també formaren part del procés de concentració de propietats en la Conca de Barberà. Fora d'aquesta comarca —i amb l'excepció de les que tenien a Vencilló— les propietats de la casa de Barberà foren de poca entitat (Sans, 1975:45-46; 1996:292-298).

D'altra banda, i malgrat que encara no s'ha pogut establir documentalment d'una manera prou clara, és evident que la tendència —acabada de descriure— a concentrar els drets sobre les terres de la seva propietat enllaça amb el, també ja citat, procés d'adquisició dels drets que els Puigverd van conservar sobre Barberà després de l'acord definitiu que subscripiren amb els frares el 1195.

En relació amb la racionalitat característica de l'administració templera, sobta que la comanda de Barberà no apliqués el principi de concentració del patrimoni a algunes propietats tan allunyades del *nucli central* com les que hem constatat que tenia al Solsonès i al Bages, mentre que sí l'aplicà a unes de tan importants com les del Rourell, notablement més pròximes i situades a mig camí de Tarragona —on també van conservar, tot i la llunyania, la propietat de diverses cases— i a les de Vencilló —que foren finalment cedides a la comanda de Gardeny—. Pensem, però, que tot es pot explicar dins el model de racionalitat de l'explotació. Així, si en el cas de Tarragona J. Fuguet (1995) suggereix que les cases que hi posseïen feien servei als frares en les estades en aquella ciutat i per això es devien conservar,⁵ pensem que la conservació de les propietats de Cardona, Riner i Su, i fins les de Grevalosa i Òdena, responien als interessos ramaders de la comanda barberenca, opinió que intentarem explicar més endavant.

2.Flexibilitat i innovació en els mitjans d'explotació: Demurger (1986:153) remarca que els templers es van caracteritzar per la capacitat d'adaptació a les condicions de cada contrada, per l'afavoriment de l'expansió de conreus i per la innovació en els mètodes i tècniques d'explotació i d'administració. Tot i que Forey (1973:189-262) opina que no fou habitual que els templers catalans manifestessin habilitats especials a l'hora d'explotar les

seves propietats, hi ha diversos exemples d'actuacions reeixides en dita explotació, entre les quals se'n troben de referides a la casa de Barberà.⁶

Els templers preferien controlar ells mateixos l'explotació de les seves propietats (Demurger, 1986: 151), però la situació que oferia Barberà quan hi arribaren —presència de molta terra erma— els féu decidir a buscar altres mitjans que afavorissin la colonització dels erms. Així, abans que s'instal·lessin en el nou convent —recordem que la instal·lació va tenir lloc entre 1170 i 1172— ja havien fet alguns establiments a pagesos per tal que s'encarreguessin de la rompuda i posta en explotació (Sans, 1997:docs. 43 i 64); un cop iniciats els treballs agrícoles, i ja instal·lats a Barberà, van voler recuperar el control directe sobre algunes de les terres cedides en tinença, i així compraren per 40 sous barcelonesos els drets que havien cedit, feia uns anys, al pare de Pere i Berenguer Pabarot. És ben simptomàtic que sigui precisament aquesta compra la primera activitat documentada de la nova comanda. A. Conte (1992:52) remarca el caràcter precapitalista d'aquesta tendència templera a controlar directament la producció.

L'establiment emfitèutic fet pels templers als germans Pere i Ramon Sabater a finals de 1173 assenyala també l'interès dels frares en artigar els erms: s'hi especificava que aquells pagesos contreien l'obligació de posar en conreu la part erma en el termini de tres anys.⁷

Els templers actuaren a Barberà, parafrasejant l'expressió de P. Ourliac,⁸ com uns empresaris de la repoblació. Manera de fer que, d'altra banda, Demurger (1986:153) ha assenyalat que fou típica del l'orde.

Així mateix, igual que al Douzens, els templers de Barberà van tenir un enorme interès pels molins, especialment per aquells que estaven ubicats en el nucli central de la comanda, on l'activitat de moldre esdevingué un monopoli templer. La raó d'aquest interès dels frares barberencs no era altra que aquella que Demurger (1986: 154) constata al Douzens: l'elevat rendiment d'aquestes instal·lacions.

En aquesta activitat molinera, a més, hi podem constatar la ja citada tendència dels templers a emprar els mitjans més productius. Les obres hidràuliques que emprengueren el 1291 en el riu Anguera, al seu pas per Pira, devien estar relacionades sens dubte amb la introducció de millores tecnològiques que millorarien el proveïment d'aigua dels diversos molins que

tenien en aquell lloc.⁹ D'altra banda —i aquest sembla ser el cas de la casa de Barberà—, s'ha relacionat l'interès dels templers en posseir molins en llocs on no posseïa drets senyorials amb incursions en el terreny industrial, igualment de caràcter precapitalista (Conte, 1992:53).

3.Un afany de guany que els dugué a activitats poc "nobiliàries": L'interès manifestat per la casa de Barberà en la marxa dels seus negocis i que, per exemple, els portà a dirigir les obres hidràuliques a les quals ens acabem de referir no era certament típic de la noblesa medieval. Com tampoc ho foren les activitats financeres que —com en moltes altres cases del Temple— s'hi documenten. Es tracta d'una actitud i d'unes activitats més pròpies de la burgesia que no pas de l'aristocràcia, de la qual cal no oblidar que procedien els dirigents de l'orde.

Característiques semblants a les referides podríem associar a l'administració del patrimoni d'altres ordes no militars —els cistercencs, per exemple—. De qualsevol manera cal adoptar una postura prudent respecte de la tan difosa idea que els grans monestirs i els ordes militars exercien una explotació de la terra més racionalitzada i sistemàtica, donat que —com ha apuntat Freedman (1993:161)— podria ser un mer miratge, producte del fet que, a diferència dels senyors laics, les grans institucions van conservar arxius i van organitzar una burocràcia encarregada del cobrament dels drets que ens permet seguir les seves pràctiques administratives.

Els templers, però, eren —a pesar de les seves peculiaritats— un element més de la societat feudal i les seves cases constituïen senyories. L'administració dels drets senyorials i les rendes associades a aquells constitueixen un altre aspecte de la gestió de les comandes del Temple. El caràcter senyorial i militar de la donació de Barberà quedava palesa en l'expressió emprada per Ermengol VI per a descriure-la: *munitissimum castrum*. Tractarem aquests aspectes senyorials de la gestió de la comanda de Barberà en un apartat específic.

8.1.2.Els templers, senyors de Barberà.

En cedir-los els seus drets sobre Barberà, els comtes de Barcelona i d'Urgell convertiren els templers —deixant de banda el ja tractat problema de l'enfrontament amb els Puigverd— en senyors eminents d'aquest castell.

Com hem tingut ocasió de veure, els templers van haver d'acceptar els drets que sobre Barberà pertocaven als Puigverd i als carlans que aquests hi havien establert. El *possibilisme* característic d'aquest orde, i que els permetia adaptar-se a les circumstàncies de cadascuna de les propietats que adquirien, els degué facilitar aquella acceptació, tot i que sembla que van anar solucionant la situació amb la progressiva adquisició d'aquells drets.

El 1195, definits els drets que corresponien als templers, als seus feudataris de Puigverd i al carlà d'aquests, la casa del Temple posseïa sobre els habitants de Barberà: l'host, la cavalcada, l'interdicte del vi per tot el mes de juny, el monopoli senyorial del forn de pa i una tercera part de les justícies i calònies, així com de les joves, tragins i batudes.¹⁰ Les questes i estacaments i els dos terços restants de les joves, tragins i batudes, que els havien correspost tradicionalment, foren reconegudes als Puigverd i els seus carlans (Sans, 1997:doc. 178).

Posteriorment, en adquirir els drets dels Puigverd, la questa —segons Sans (1996:287) valorada en 1.000 sous anuals que eren pagats per la Mare de Déu d'agost—, els estacaments i la seva part de joves, tragins i batudes van passar també a ser propietat dels templers. Fins al final d'aquell orde, però, els propietaris de la carlania van conservar un terç de les joves, tragins i altres drets.¹¹

Taula núm. 22.

DRETS SENYORIALS DELS TEMPLERS SOBRE LA POBLACIÓ DE BARBERÀ (ANY 1195).

Drets militars	Host
	Cavalcada
Drets judicials	Justícies
	Calònies ¹²
Càrregues banals (origen no públic)	Joves
	Tragins
	Batudes
	Questa
	Interdicte del vi del mes de juny
	Monopoli del forn

Elaboració pròpia.

Com a propietària dels drets judicials sobre algunes de les seves possessions —entre les quals el propi Barberà—, la present comanda devia disposar d'una cúria que els administrés —i en percebés els pagaments de multes i fiances—.

El monopoli del forn devia proporcionar uns bons ingressos; de fet, arreu de les terres on s'establiren els templers mostraren un gran interès en les rendes obtingudes dels monopolis senyorials,¹³ d'altra banda el mateix que mostraren els altres senyors laics i eclesiàstics. L'interès pels beneficis produïts per aquestes activitats impulsà —com tractarem específicament més endavant— la casa de Barberà a controlar un gran nombre de molins.

Tots aquests drets proporcionaven uns ingressos que, com en els casos dels senyors laics, passaven a formar part dels beneficis que obtenia la comanda.

Tot i que sembla possible suggerir un procés de transformació en rendes en diners dels censos emfitèutics percebuts a Barberà,¹⁴ no sembla que joves,

tragins i altres drets senyoriais també esdevinguessin, a la llarga, rendes. La documentació consultada no permet comprovar, més que respecte dels censos emfitèutics, si en aquesta comanda es reproduí la tendència general dels templers a preferir la percepció de rendes regulars i, dins d'aquesta preferència, la progressiva transformació de les rendes consistents en un percentatge de la collita en rendes fixes, la transformació de les rendes en espècie en rendes en diner i la transformació primerenca i sistemàtica de les prestacions de treball en rendes.¹⁵

Sans (1996:173) dóna compte de com els templers de vegades es resistiren a transigir en les demandes de restricció que de les obligacions de caire militar els feren els habitants de les seves senyories —cita l'exemple de Montsó—, mentre que en d'altres ocasions —Vilalba dels Arcs— sí hi accediren, al menys temporalment. Demurger (1986:150), per la seva banda, ja hem esmentat que constata una tendència generalitzada a preferir transformar prestacions en rendes fixes i, en el cas de la Corona d'Aragó hi afegeix una tendència a renunciar a exaccions i *mals usos* a canvi d'afavorir la colonització. Respecte de com van anar les coses a la comanda de Barberà en aquestes qüestions disposem de la referència proporcionada per Sans (1996: 173, 303) relativa a que els templers van concedir, l'any 1255, als pobladors de l'Espluga Sobirana l'exempció perpètua de la quèsta i la confirmació dels *costums* d'aquella vila a canvi d'un ajut econòmic important —mil dos-cents morabatins— que permeté els frares la compra de drets sobre aquell lloc.

Aquesta darrera referència a la sotscomanda espluguina ens assenyala quelcom que ha estat dit per diversos autors: entrar a dependre del Temple suposava l'*alliberament*. Si els espluguins van triar com a senyors els templers abans que els monjos de Poblet —amb qui es disputaven el domini de l'Espluga Sobirana— degué ser per raons de pes, però pensem que cal tenir present la matisació que introdueix Demurger (1986:151-152) en aquesta qüestió i veure-ho amb una certa relativitat. No consta que els templers duguessin a terme *manumissions* —per emprar el terme que usa Demurger—, però sí que tendien a estendre un cert mantell protector sobre els seus homes. Així, no resulta estranya la defensa que feren dels habitants de l'Espluga quan foren denunciats per Poblet el 1285 (Sans, 1996:303-304).

De qualsevol manera, cal que esmentem també les discrepàncies que al respecte manifesta Freedman (1993:161). Segons aquest autor, hi ha pocs indicis que mostrin que l'Església exercís un estil de senyoriu molt més favorable que la resta, malgrat que imposés la servitud més tard que els senyors laics. Afirmar, així mateix, que els models de senyoria que s'aplicaven en les terres eclesiàstiques en el segle XIII s'assemblaven molt als que aplicaven els senyors laics, i dins de les senyories eclesiàstiques hi inclou explícitament les dels ordres militars.

8.1.3.L'explotació agrícola a la Comanda de Barberà.

Demurger (1986:151-153) deixa prou clar com els templers van preferir sempre explotar directament —sense que això vulgui dir que participessin en els treballs— les seves terres abans que donar-les en tinença i —citant Forey— fa referència al fet que en el cas de la Corona d'Aragó van conservar fins al final reserves dominicals importants. Amb tot, també fa esment de la influència que la necessitat de repoblació de les propietats que van rebre en els territoris hispànics va tenir en modificar l'esmentada preferència i que els va fer optar —adaptant-se a les necessitats d'aquestes regions— per una política de concessió de cartes de població, tant per a impulsar el poblament dels erms com per impedir el despoblament dels llocs ja conreats, de manera que aquí optaren per l'arrendament de la terra per a posar-la en explotació. Així, Sans (1996:176) recull que els templers catalans cedien la major part de la terra a pagesos emfiteutes, reservant-se'n només petits lots de la millor.

Del punt de vista del poblament, el cas de Barberà era complex. Part de la terra havia estat colonitzada pels Puigverd i per pagesos aprisiadors, però encara restaven importants erms. De qualsevol manera, els templers no van concedir cap carta de poblament a Barberà, la qual cosa apunta cap a la idea que no els calgué fer-hi una política intensa de repoblament i que tampoc els aparegué la necessitat d'evitar l'emigració dels pobladors cap a zones on s'oferissin tractes més avantatjats.¹⁶

La riquesa dels templers provenia fonamentalment de l'explotació de la terra i, seguint el model típic de les propietats senyorials, els frares de Barberà explotaren directament part de les seves terres¹⁷ —les de millor qualitat—,

mentre que cediren, a través de contractes emfitèutics, la resta a pagesos, alguns dels quals consta que passaren a ser donats d'aquella casa. Amb tot, no disposem de cap estudi que permeti avaluar les proporcions entre els dos sistemes d'explotació.

Per al treball dels seus domenges els templers empraven personal permanent, la condició jurídica dels quals variava segons allò que era més habitual en cada regió. Així, consta que al Languedoc empraren majoritàriament serfs i que a les comandes hispàniques fou comú l'ús d'esclaus sarraïns —comprats o presoners de guerra—. Els ja citats inventaris de comandes catalanes corresponents al 1289 mostren una mitjana de 20 esclaus per comanda; la casa de Gardeny en disposava de 43, la Miravet 45 i la de Montsó 49, i encara declaraven que havien reservat diners per tal d'adquirir-ne més (Demurger, 1986: 151-152; Miret, 1911).

En el cas de Barberà, a més de les feines de direcció del treball que podrien haver realitzat els frares de categoria inferior —*frares dels oficis*— (Bordonove, 1997:123-125, 132-137; Demurger, 1986:78-79; Sans, 1996:123-124), els templers disposaren de les prestacions de treball dels pobladors de les seves propietats i d'esclaus; a més, podrien haver comptat també amb l'ajut de donats i jornalers (Sans, 1996:146-149).

Quant al treball servil, hem comprovat més amunt com entre els drets banals que els frares de la Cavalleria tenien sobre els pobladors de Barberà s'inclouien les feines de llaurar —joves—, de transportar —tragins— i de batre la collita —batudes—.

Segons unes notícies posteriors a la meitat del segle XIII,¹⁸ la comanda de Barberà comprà esclaus en diverses ocasions —l'any 1267 va comprar, al menys, quatre esclaus sarraïns— i en devia posseir un nombre apreciable —deu o potser més— ja que, després de l'empresonament dels templers, Jaume II en va sol·licitar quatre *dels millors* que tenia aquella casa. Aquestes compres d'esclaus per part de la casa de Barberà semblen correspondre's amb la intensificació de la compra d'esclaus duta a terme des que a mitjan segle XIII l'orde entrà en crisi i els frares sergents i els donats ja no eren suficients per a cobrir les necessitats de mà d'obra (Sans, 1996:147).

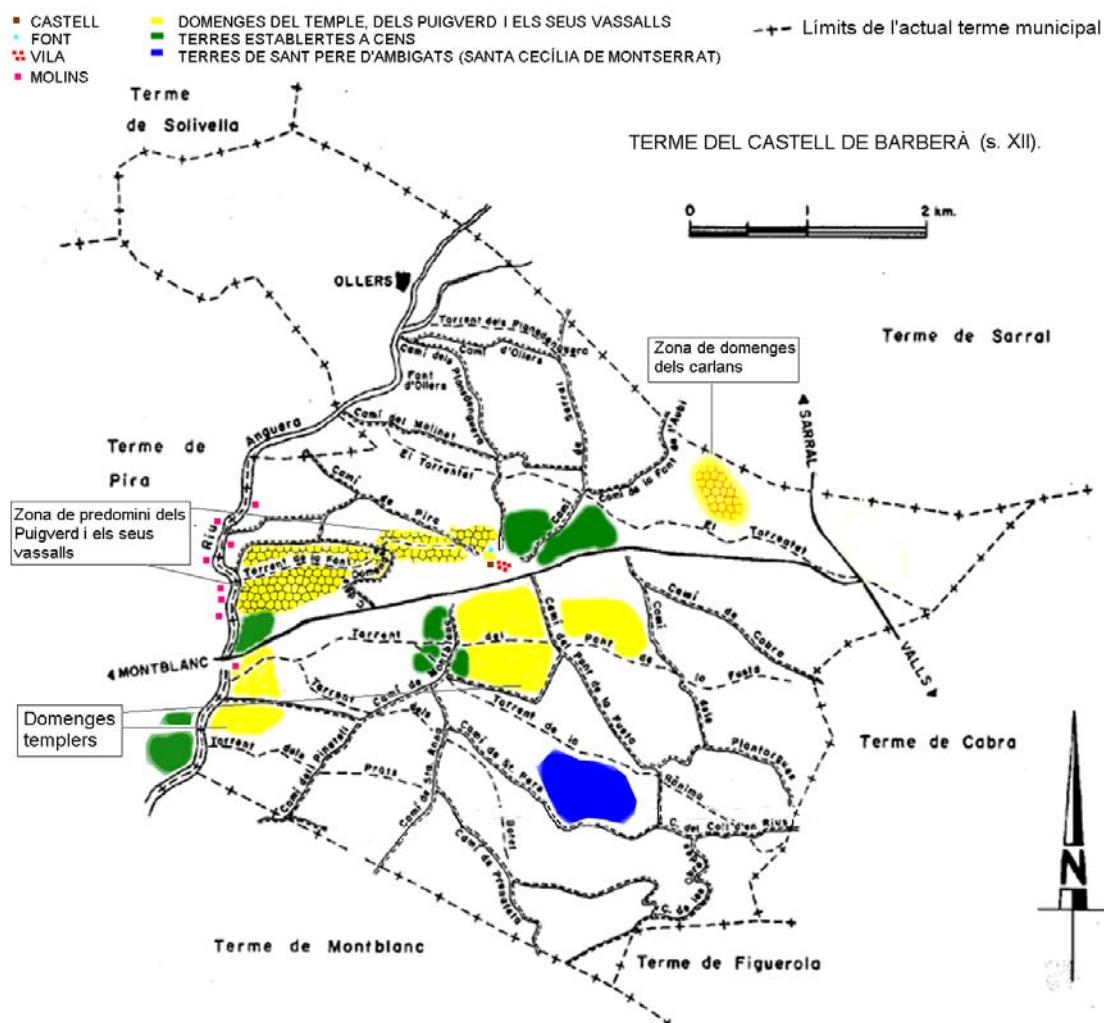
Recentment, C. Plaza (1990) ha localitzat els *domenges de Masó* —és a dir, dels templers—. Segons aquest estudi toponímic, els domenges templers

correspondrien aproximadament amb la zona de regadiu de les actuals partides de l'Hort Vell, les Sorts i el Pont —situades al sud del poble, entre Valldemur i el torrent de les Sorts—, amb les zones de secà corresponents al Maset —adjacents als regadius anteriors— i la Parada del Senyor —ubicada al peu mateix del Castell del Temple—, així com amb la zona de pastures propera al riu Anguera i coneguda com la Devesa. En la banda nord del terme sembla ser que hi predominaven els domenges dels Puigverd, els seus carlans i altres vassalls —partides dels Domenges, l'Horta, l'Hort de Castell, l'Hort d'en Cirera i Conill—, tot i que alguns dels seus trossos també haurien pogut correspondre als senyors eminents del castell.

En el mapa adjunt localitzem les diferents àrees de conreu que hi havia i la seva pertinença.

Mapa num. 2.

TERME DEL CASTELL DE BARBERÀ EN EL SEGLE XII.

Elaboració pròpia a partir del mapa del terme actual publicat a Plaza (1990).

Quant a la resta de terres, foren entregades en tinença amb contractes a perpetuïtat —"a tots els seus fills i a tots aquells que procediran d'ells", "per tots els segles", "a tota la teva posteritat" són les expressions emprades—. Anys abans que s'organitzés la mesó de Barberà, l'any 1167, Pere Poc de Castelltallat reconeixia que la terra que havia aprisiat a Miralpeix pertanyia a la Milícia del Temple, amb la qual pactava que li lliuraria una cinquena part dels fruits per la tinença.¹⁹

Un altre document datat el 1172 dona compte indirectament d'un contracte anterior a la mateixa creació de la comanda: el pare dels germans Pere i Berenguer Pabarot obtingué unes terres a canvi de l'obligació de rompre-les i conrear-les, i de donar als frares la quinta part de les terres en producció.²⁰

Així, doncs, sembla que el mètode emprat inicialment pels templers per a posar en conreu els erms que posseïen a Barberà consistí a fer establiments a canvi d'un cens consistent en la cinquena part de la collita.

Un altre exemple, corresponent al 31 de desembre de 1173, consistí en la cessió —encara amb clara intenció colonitzadora— que el comanador fra Bernat d'Albepí féu als germans Pere i Ramon Sabater d'unes terres situades a Barberà, en part treballades i en part ermes, a canvi de l'obligació de posar en conreu els trossos erms —si en el termini de tres anys no ho aconseguïen, els templers recuperarien dits erms— i de l'entrega d'un cens anual que consistia en la quarta part del que collissin, a més de tres sous o un moltó —segons triessin els frares—. A més, els citats pagesos passaven a ser *donats* de la comanda templera —a canvi de rebre'n la protecció que com a tals els correspondria— i acceptaven retornar-li tots els béns que n'havien rebut en cas de no tenir fills que els poguessin succeir.²¹

Posteriorment es fixà el cens en moneda. Aquest és el cas del contracte que feren, el 1175, a Pere Front i a Ramon de Freixenet, els quals es comprometeren a pagar dos sous anuals per un tros de terra ubicat a prop de la vila, al costat de la *font pública* —l'actual Font Vella— i que limitava amb l'alou de Pere de Puigverd. En aquest establiment, a més, els frares es reservaren explícitament el dret de fadiga de deu dies.²²

Altres censos que pagaven els pagesos tinents d'aquesta comanda —fora, però, del terme del castell de Barberà— oscil·laven entre la cinquena part o la quarta part de la collita —el contracte emfitèutic que de diverses honors situades a Albió feren a Barrufel de Riquer l'any 1178 establí el cens en una cinquena part o una quarta part de la collita, segons el cas—. De vegades, els frares oferien alguna condició especial, com ara comprometre's a adobar els camps amb els fems produïts pel seu bestiar. L'establiment, d'una peça de terra ubicada a Conesa, fet l'any 1182, reiterava l'interès dels frares en què es conreés la part erma i fixava el cens en la quarta part de la collita; com a condició especial, els frares es comprometien, quan dita terra fos en guaret, a adobar-la amb els seus fems. Tot sovint, doncs, mostraven interès especial en què la part erma dels camps concedits es posés en conreu.²³

La ubicació cronològica de tots aquests establiments emfitèutics —corresponen a moments anteriors a la creació de la comanda i a la primera

dècada de la seva existència— sembla respondre a l'impuls colonitzador inicial. Potser a partir de 1190 ja restava ben poca terra que hagués de ser entregada en tinença i això es reflecteix en aquesta absència de contractes en moments posteriors. En les adquisicions fetes a partir de finals del segle XII ja devien trobar uns pagesos emfiteutes amb drets adquirits sobre la terra.

També pensem que és possible interpretar l'evolució dels censos sobre els establiments fets en el terme del castell de Barberà en la línia apuntada per Demurger (1986:150) respecte a preferir la percepció de rendes regulars. Sembla que transformaren progressivament les rendes consistents en un percentatge de la collita en rendes fixes en moneda. Així, una revisió dels establiments publicats per Sans (1997) permet veure com el cens anual exigít pels frares als emfiteutes de Barberà inicialment consistí en la quinta part dels fruits i que progressivament es convertí en un cens mixt —en fruits i en moneda— i finalment en una quantitat fixa en moneda.²⁴

D'altra banda, el cartulari de Barberà inclou sis relacions de censos percebuts per aquella casa del Temple, però cap d'elles apareix datada. Aquesta circumstància impedeix fer un estudi de la seva evolució. No obstant en podem dir algunes coses.

La primera d'aquestes relacions —segons l'ordre d'enregistrament— (Sans, 1997:doc. 247) dóna compte dels censos que es percebien a Barberà, el Pinetell i Miralpeix, a diversos llocs de la Conca —Albió, Conesa, Segura, Vallfogona, Montargull, Flix—, de l'Anoia —Fiol (Sant Martí de Tous), el Pla Traver (Jorba), Calaf— i de la Segarra —Sanaüja—. Resulta curiós que, de tots ells, els censos pagats en moneda corresponen, amb l'excepció d'alguns pertanyents al Pla de Traver, al *nucli central* de la comanda. A més, el valor de dos censos en espècie —pernes—, percebuts a Vallfogona i al Pla de Traver, s'havien fixat en diner. Sembla possible datar aquest document en el darrer quart del segle XII.²⁵

La segona relació (Sans, 1997:doc. 248) correspon íntegrament a censos de Montargull, tots ells pagats en espècie.

En la tercera (Sans, 1997:doc. 249), referida a Barberà, el 50 % està fixat en moneda.

La quarta (Sans, 1997:doc. 250), correspon als censos que feien dos menestrals montblanquins per raó dels seus obradors. Pagaven part en moneda i part en espècie.

La quinta (Sans, 1997:doc. 251), referida a censos percebuts a Ollers, mostra un clar predomini dels pagaments en espècie —nou— sobre els fets en moneda —dos—.

Finalment, la sisena (Sans, 1997:doc. 252) dóna compte de que tots els censos que es percebien al lloc de Gramuntell —Granyena, Segarra— eren en espècie.

D'altra banda, cal esmentar —tot i que no ho hem pogut documentar específicament respecte de la present comanda— que les necessitats d'Orient van moure els templers a adreçar la seva producció agrària *vers el mercat*, donant lloc a una especialització dels conreus segons les zones (Conte, 1992:53-54).

8.1.4.L'explotació ramadera a la comanda de Barberà.

Els beneficis obtinguts del bestiar foren una altra important font d'ingressos per a la present comanda ja des dels seus inicis. A més de béns immobles —terres, cases— els templers de Barberà van rebre donacions consistents en cavalls i altres animals, amb els quals van anar formant una important cabanya.

De vegades van utilitzar el bestiar com a pagament en les seves transaccions. El 1177 la casa de Barberà recompensà uns pagesos que definiren a favor seu un farraginar situat vora el Castell entregant-los un bou valorat en 20 sous. La confirmació dels drets que Pere de Llotgers posseïa a Ollers a favor dels frares, el 1181, li comportà al citat noble l'entrega de dos bous i un pollí —dels primers que naixessin aquella anyada en el ramat de la casa—. ²⁶

Els cavalls foren, però, el bestiar més utilitzat per la comanda barberenca com a mitjà de pagament. El 1178 remunerà amb dos cavalls la definició que li féu Guillem de Cervera i que posava fi a un conflicte sobre la delimitació del terme de Vensilló. El 1180 entregà un cavall a dos nobles que definiren a favor seu uns drets que posseïen a Ollers. ²⁷ La sotscomanda de la Mesó del Rourell

entregà el 1227 un cavall amb el seu fre i sella a Pere de Canet per haver-li fet una confirmació de drets (Sans, 1996:176).

El bestiar que posseïa la comanda de Barberà era divers i el criaven amb finalitats també diverses. Els cavalls tenien —el cas de l'esmentada donació de la sotscomanda del Rourell és prou clar— una finalitat militar, mentre que els bous, ases i altres animals eren destinats al treball, aprofitament de la carn, llet, pell, llana, etc. Fins i tot els fems resultaven interessants i no només per adobar els domenges, sinó fins per a facilitar els establiments emfitèutics. Hem vist com el 1182, en establir diversos pagesos a Vilar —Conesa—, la casa de Barberà es comprometé a afemar la terra mentre descansés en guaret.²⁸

Un document de 1200 ens dóna certa idea del bestiar que posseïa la present casa templera de Barberà. El mateix papa intervingué contra el noble Guillem de Timor que retenia 8 *bèsties* —possiblement cavalls o mules— i 272 ovelles, propietat dels templers.²⁹

La gestió que dels seus ramats feien els templers barberencs devia ser prou eficaç donat que altres propietaris els encomanaren la cura i explotació del seu bestiar, procedint després a un repartiment dels guanys. El 1220 Domènec de na Gassiona —veí de Prades— lliurà dotze vaques, dos xais i una euga amb la seva filla per un període de deu anys a canvi de repartir-se els guanys a mitges al final d'aquell període.³⁰ Aquestes *comandes pecuàries*, d'altra banda, també eren fetes pel monestir de Poblet.³¹

Es tractava d'una explotació ramadera extensiva que disposava de diverses zones de pasturatge, unes d'estiu i unes altres d'hivern i primavera, entre les quals s'establien moviments de transhumància. Obtingueren permisos per accedir a pastures per concessions de diversos senyors importants, la protecció dels quals també buscaren per tal de garantir la seguretat dels ramats; Sans (1996:289) cita com el 1239 els frares de Barberà van obtenir la protecció de Pere de Montcada per als ramats, béns i homes de la seva batllia.

Les pastures d'hivern on disposaven de permís per a dur-hi el bestiar eren, segons Sans, a Vallespinosa —per concessió de Berenguer de Vilafranca feta el 1231—, al Rourell —concessió de Guillem de Castellvell del 1174—, a Grevalosa —concessió d'Agnès, esposa de Ponç de Falç, del 1185-86— i al Perelló —concessió feta per Guillem de Montcada el 1239—. Quant a les pastures d'estiu, obtingueren de Ramon d'Urtx una concessió als Pirineus

—a Andorra— el 1199, que confirma un ús primerenc de la transhumància per part dels ramats de la comanda de Barberà.

La transhumància dels ramats de la present casa del Temple, doncs, es desenvolupava a través de grans distàncies i travessava gran part de Catalunya. Fins i tot ens hem atrevit a suggerir una possible relació entre la transhumància i la distribució d'algunes de les possessions més allunyades del denominat *nucli central* de la comanda, la qual cosa demostraria la importància que tenia aquesta activitat en les decisions que prenen els responsables d'aquesta casa.³²

Les nombroses concessions de pastures d'hivern donen compte de la important cabanya que devien administrar. No coneixem cap inventari dels caps de bestiar que posseïa la comanda templera de Barberà —l'estudi dels inventaris de les cases del Temple de la Corona d'Aragó de l'any 1289 que publicà Miret i Sans el 1911 no inclou la casa de Barberà— i no podem precisar el volum dels seus ramats. No obstant, existeix una referència indirecta que mostra la importància que assolí la ramaderia fins en les cases petites: en l'acord que signaren els templers, l'any 1180, amb l'arquebisbe de Tarragona sobre els delmes de la sotscomanda de la Mesó del Rourell es fixà que la citada sotscomanda lliuraria anualment deu anyells (Sans, 1996: 179).

En la nostra opinió, la llunyania d'algunes propietats d'aquesta comanda en relació al seu nucli central i el fet que no fossin assignades a l'administració d'altres cases temples més pròximes podria haver respost a les necessitats de l'explotació ramadera de Barberà. En efecte, els altres grans propietaris ramaders de la rodalia de Barberà que practicaven la transhumància eren els cistercencs de Poblet i Santes Creus, i si comparem la ruta que seguien els ramats d'aquests monestirs cap a les pastures estivals del Pirineu, trobarem que Su, Riner i Cardona, llocs on la present comanda mantenia propietats, es troben en aquella carrerada (Salrach, 1987:428-429). Igualment podríem atribuir a aquests interessos ramaders la conservació d'altres propietats ubicades en l'Anoia, comarca on disposaven de pastures a Grevalosa.

És possible que els ramats de la comanda de Barberà fessin la transhumància cap al Pirineu seguint els llocs on posseïen pastures i en direcció a Cardona, passant en alguns trams per la mateixa carrerada emprada pels ramats del Císter. Des de les pastures de Barberà, l'Espluga Sobirana i

Vallfogona, i des de les que tenien a Vallespinosa (Sans, 1996:289), devien confluïr a Santa Coloma de Queralt. Des d'aquesta vila podrien haver travessat l'Anoia, passant per les propietats que tenien a Jorba, fins a Òdena i, d'allí, a Calaf fent estada a les pastures de Grevalosa. Des de les propietats de Calaf haurien remuntat vers Pinós, i seguint les altres propietats que tenien a Su, Cardona i Riner, podrien haver assolit els ports d'Andorra travessant la serralada del Port del Comte. Igualment podrien haver assolit Calaf —des de Santa Coloma de Queralt— a través de la Panadella i passant per les propietats de Sant Martí Sesgueioles.

D'altra banda, Sans (1996: 179) crida l'atenció sobre la possibilitat que la present comanda templeria disposés d'una granja avícola, atenent el fet que al llarg d'un any rebia uns cent trenta-sis parells de gallines en concepte de censos.

Un aspecte no documentat, però que és possible que també fos present en aquesta comanda seria el d'una activitat artesanal relacionada amb l'explotació ramadera. És possible que hi haguessin activitats relacionades amb la transformació de les matèries primeres obtingudes dels ramats: curtint de pells, fabricació de pergamins, treball de la llana, fabricació de formatges, etc.³³

Igual que en les feines agrícoles, ja referides, donats, esclaus i jornalers, dirigits per frares sergents, devien tenir cura dels ramats.

8.1.5.L'explotació molinera a la comanda de Barberà.

Una altre camp d'acció en què van reeixir els templers de Barberà fou el dels molins —la majoria dels quals semblen haver estat bladers—. A través d'adquisicions i de construccions van arribar a posseir una important xarxa de molins que s'estenien arreu del seus dominis.

A Barberà posseïen el molí que primer es denominà *de la Mesó* i que actualment es coneix com a *molí de l'Amorós*. El posseïren des que, el 17 de març de 1186, Guillem de Montfalcó els féu donació de "*unum molendinum, cum regs et capud regs*", el qual molí localitzava "*in termino de Barberano in meo dominico in aqua qua est vocata ripera de angaria*".³⁴

L'interès de la casa de Barberà en el negoci dels molins va moure els seus frares a dur una política que va tendir a controlar tots aquells que es

trobaven en la conca de l'Anguera —al llarg del riu i els torrents que hi desguassen— (Fuguet, 1995:206). A més de la ja referida obtenció del molí de Barberà, el 1186 iniciaren el procés que els havia de dur, a través de donacions i compres, a controlar tots els molins de les partides de Foratmicó i Miralpeix —en terme de Pira—, a tocar del molí de Barberà. El mateix 1186 obtenien que Ferrer de Llandars els cedís els drets que hi tenia sobre l'aigua dels molins i que Geralda, muller de Pere (II) de Puigverd i senyora de Pira, els donés els drets que ostentava sobre l'esmentada propietat de Ferrer de Llandars, a més de permís per prendre aigua allí on volguessin d'aquell lloc. El 1188 compraren per 330 sous els drets que Guillem de Montfalcó —anterior propietari del molí de Barberà— tenia sobre uns altres dos molins també situats a Pira. Posteriorment, el 1199, hi adquiriren els drets de Beneta de Breners (Sans, 1996:291).

Les operacions al voltant dels molins de Foratmicó i Miralpeix mostren —especialment les dues donacions de 1186— una gran complexitat, fruit de l'existència d'una diversitat de propietaris amb drets de diferent naturalesa. Així, Ferrer de Llandars havia adquirit aquell lloc "*per aprisionem et per donum de Petro de Podio Viridi et suis*",³⁵ la referència als drets que "*aliquis homo vel femina per me tenet in dominico de Ferrario de Foradmico de Llandars...*"³⁶ dóna a entendre que hi havia més gent entre mig. L'interès econòmic del lloc queda palès per la multiplicitat de drets sobre l'aigua de l'Anguera i els molins de Pira.

El 1291 els templers de Barberà foren denunciats per la gent de la Guàrdia dels Prats i el monestir de Santes Creus —que en tenia la senyoria— a causa d'haver dut a terme unes obres hidràuliques en el lloc de Foratmicó destinades a desviar aigües cap als seus molins (Porta, 1984:94-95). La citada població veïna de Barberà també abastia els seus molins amb l'aigua de l'Anguera al menys des que el 1218 va comprar als Puigverd uns recs i el dret de prendre l'aigua (Freedman, 1988:71).³⁷

També a Ollers i a Pinetell —avui terme de Montblanc—, en la citada conca de l'Anguera, van posseir molins els frares de Barberà. Fora de l'Anguera, també en van tenir a Montbrió, a la Riba, a la sotscomanda de la Mesó del Rourell i a la sotscomanda de Vallfogona de Riucorb hi van tenir el molí de Palau de Vallfogona i fins a quatre més a Albió.³⁸

El molí de la Riba fou adquirit per donació de Ferrer de Llindars, l'any 1171, a canvi del seu desempenyament per 60 sous, però els frares no en van tenir total domini fins el 1187, en què aconseguiren, a canvi de la concessió d'una armadura en préstec, els drets que hi tenia Guerau d'Albiol (Sans, 1996:293). El fet que hagués estat propietat del mateix Ferrer de Llindars que els cedí drets a Pira, juntament amb les, ja esmentades, dues cessions de Guillem de Montfalcó, ens indica que el negoci dels molins ja havia tingut, en aquestes terres, certa tendència monopolística abans que hi entressin els templers.

Quant a les formes d'explotació dels seus molins, Sans (1977:57) esmenta l'establiment emfitèutic d'un molí fet el 1224.³⁹ Es tracta de l'establiment d'un molí amb una casa ubicat al riu Anguera *sub castro de Apiera* que rep Guillem d'Oliola i els seus a perpetuïtat a canvi de no elegir cap altre senyor que no sigui la casa del Temple i de pagar un cens anual consistent en deu mitgeres d'ordi pulcre a mesura de Montblanc pagadores a la festa de la Mare de Déu d'agost; així mateix els templers es reservaven deu dies de dret de fatiga en cas de venda del dit molí. És possible també que n'administressin directament alguns; la referència als *homines [que] de novo operabant nomine comendatoris Barberani* a Foratmicó quan, el 1291, s'hi presentaren representants de la Guàrdia dels Prats i de Santes Creus, semblen indicar que els treballs es feien per ordres directes dels frares.⁴⁰

Finalment, donarem compte de la referència que ofereix Altisent (1974:123) sobre la disputa que van tenir els templers barberencs —en la sotscomanda de l'Espluga Sobirana— amb Poblet pel domini de les aigües que movien els molins espluguins, cap a la fi del segle XIII.

8.1.6.Els negocis immobiliaris de la comanda de Barberà.

El lloguer de cases a través d'establiments emfitèutics, una de les activitats típiques de l'orde del Temple i que tants ingressos els va aportar (Bordonove, 1997:138), també fou un dels negocis practicats per la casa de Barberà, tant en l'àmbit urbà —Tarragona— com en el rural.

Sans (1971:91) fa referència a la donació que, dels drets sobre unes cases de Barberà, van rebre l'any 1175 i a la compra d'unes altres cases l'any 1177.⁴¹

També el 1175 obtenien, per donació d'Arnau de Su drets en les cases de Guillem Guerau i Guillem Bofill, en el lloc de Su. A començament del segle XIII, i per a afavorir-ne el repoblament, els habitants de Vensilló feren donació als frares de vuit cases (Sans, 1996:295, 297).

A Tarragona els templers de Barberà hi posseïen diverses cases, amb els corresponents obradors, que estaven situades al quarter de Puigsarrier, a tocar de la muralla. Aquestes cases estan documentades des de començament segle XIII —1212— i els frares n'obtenien beneficis a través dels establiments que en feien; un d'aquests establiments, el que feren a favor del matrimoni Pere de Traver i Guillema el 1255, estipulava que els concessionaris contreïen l'obligació de tenir sempre cinc llits parats, disposar de menjar per als frares i estable i gra per als seus cavalls.⁴²

8.1.7. Les activitats financeres de la comanda de Barberà.

Aquest tipus de negocis, tan típics dels templers (Demurger, 1986: 174-180), també es van practicar per part de la casa de Barberà. Tot i que, pel que fa a les comandes catalanes, aquest aspecte no ha estat massa aprofundit per part dels investigadors,⁴³ es disposa d'algunes notícies relatives a Barberà.

Dels tres tipus d'operacions financeres que desenvolupaven els templers, préstecs, dipòsits i transferències-canvis, es documenta com la primera —d'altra banda la més habitual— es va practicar per part de la casa de Barberà. No es va tractar, però, de les grans operacions financeres que implicaren els monarques, sinó de préstecs a la petita noblesa que es trobava amb dificultats econòmiques per a tirar endavant les seves empreses colonitzadores. Entre els diversos exemples, destaca el cas de Gombau d'Oluja.

Sans (1980:13-18, 27-31) esmenta com Gombau d'Oluja demanà repetits préstecs als frares de Barberà, sent aquestes operacions l'origen del domini templer sobre Vallfogona de Riucorb, el qual castell i lloc fou convertit en garantia dels préstecs fins que, per haver-se *donat* —ell i la seva muller, el 1191— a la casa de Barberà, Gombau d'Oluja va decidir cedir-los els seus

drets. Posteriorment, el 31 de desembre de 1196, Gombau d'Oluja encara es veié en la necessitat de demanar més préstecs i va haver d'empenyorar a la casa de Barberà els castells i viles de Santa Coloma de Queralt, Savallà, Llorac i les Oluges, el mateix dia tingué lloc l'acte de lliurament solemne i definitiu de Gombau i Ermengarda d'Oluja com a donats de l'orde (Miret, 1910:334; Sans, 1996: 230).⁴⁴

Una altra activitat prestamista desenvolupada per la present comanda fa referència als préstecs de material militar. Ja en els moments inicials de les negociacions amb Pere (I) de Puigverd —el 1164— havíem fet referència al préstec d'unes armadures que els templers feren al fins llavors senyor de Barberà. Anys més tard —el 1187— hem vist com també el préstec d'una llòriga valorada en vuit morabatins a Guerau d'Albiol serví als templers de Barberà perquè el citat individu els fes donació d'un molí i els empenyorés un altre.⁴⁵

Sembla ser que al llarg del segle XIII els templers catalans haurien abandonat la inversió en terres com a objecte bàsic dels seus negocis, per a centrar-se més en el comerç, el préstec de diners i les activitats prebancàries. Les raons d'aquest canvi es podrien relacionar amb una reorientació de la política inversora templera cap a activitats més rendibles, en la línia de l'augment del pes de les activitats urbanes que té lloc en la mateixa època i tindria connexions amb el fenomen de la disminució de les donacions de terres que van rebre els templers durant el segle XIII i una certa crisi financera que també haurien experimentat en aquells moments (Forey, 1973:61-62; Sans, 1996:170-171). De qualsevol manera, es tracta d'uns aspectes que encara no han estat prou investigats.

En cap document apareix la referència de l'interès que s'aplicava als préstecs. Segons Conte (1992:54) les petites operacions formalitzades per les comandes duïen generalment l'interès ocult. Forey (1973:351) apunta que habitualment l'interès aplicat per la Milícia era del 10 % anual.

Per a Conte (1992:34, 54-55) les activitats financeres i les d'especulació urbana que hem estudiat en el punt precedent eren pròpies de les comandes urbanes, en les quals els templers haurien actuat amb "*una mentalitat de caire precapitalista, amb activitats en el mateix terreny que la burgesia naixent...*", mentre que en les comandes rurals hauria predominat la mentalitat feudal en l'administració econòmica. Per la nostra part, i a la llum del que acabem de

veure respecte de la comanda rural de Barberà, pensem que la mentalitat precapitalista es trobava en el si de l'orde independentment de que els frares visquessin en el camp o en la ciutat, i que la presència d'activitats financeres i immobiliàries depenia més del poder econòmic de cada casa i del tipus de béns que posseïa, que del fet d'estar ubicada en un lloc o altre; a banda del fet que, òbviament, estar en una ciutat facilitava dedicar-se a dites activitats financeres i comercials.

8.1.8. Activitats comercials i industrials.

Deixant de banda l'activitat molinera, ja tractada, però que també hauríem pogut situar aquí, passarem revista a alguns aspectes de marcada orientació burgesa.

Fuguet (1996:208) destaca la importància que tenien les cases que la comanda de Barberà posseïa a la ciutat de Tarragona, les quals, tot i ser possessions modestes, van resultar especialment útils als frares, en fer-les servir d'allotjament gratuït en els freqüents viatges de negocis que feien a aquella ciutat. Tot i que es documenta l'assistència de frares de la casa de Barberà a la fira de Tarragona per a comprar esclaus,⁴⁶ els viatges de negocis destinats a la venda dels productes obtinguts en la comanda no han pogut ser documentats i per tant potser sigui un tant agosarat establir un apartat dedicat als *negocis comercials* de la present comanda, però és lògic pensar que el port de Tarragona servís per a l'embarcament de les mercaderies obtingudes en les propietats de la seva rodalia.⁴⁷ Són prou conegudes les activitats comercials del Temple i el fet que eren realitzades amb els seus propis vaixells, encara que les grans operacions eren organitzades per les autoritats provincials i no pas per les simples comandes, les quals tingueren en aquests afers un paper secundari (Demurger, 1986:180-184).

També en les cases de Tarragona —ho hem vist més amunt—, la casa de Barberà posseïa obradors. Tret de la referència puntual a la seva existència i establiment a cens —[...] *quod ipsas domos omnes et operatoria habeatis et teneatis per nos* [...]—,⁴⁸ tampoc no hem pogut ubicar documentació que ens pugui ampliar les dades al respecte, però és de suposar que entressin dins la línia de les activitats mercantils que Conte (1992:53) documenta a Osca.

Així mateix, els templers van posseir, des de l'octubre de 1190, un obrador de teixits a Montblanc; però cal remarcar que la donació que els en féu el rei revestí un caràcter feudal que potser l'allunyi dels paràmetres que tractem aquí.⁴⁹

8.1.9.Cultura material.

Malauradament no es conserva cap inventari de la casa templera de Barberà, la qual cosa obliga a recórrer als inventaris d'altres cases —corresponents als anys 1289 i 1299—publicats per Miret i Sans (1911). El contingut d'aquests inventaris, però, es centra fonamentalment en productes de la terra, bestiar, matèries primeres per a l'ús de la pròpia casa, esclaus, armes i cuirasses, i deixa de banda el mobiliari i el parament casolà. L'inventari més interessant és el de Corbins —de l'any 1299—, ja que recull l'existència d'una àmplia varietat d'objectes, que inclouen alguns d'aquests elements que ens interessen per a poder copsar quin era el parament i mobiliari de què es disposava en una casa templera catalana de final segle XIII.

Segons la taula publicada per Sans (1996:226), l'any 1307 la casa de Corbins pagava poc més de la meitat —220 mas mudines— que la de Barberà —400 mas mudines— en concepte de responsions; es tractava, per tant, d'una casa de menor importància que la nostra i seria d'esperar que les coses que hi havia en la seva casa-convent podrien versemblantment haver estat presents en la casa germana de Barberà en les mateixes dates.

Tot tenint en compte que el document presenta algunes imprecisions que, de vegades, no permeten conèixer la quantitat exacta que hi havia de certs objectes, productes o caps de bestiar, podem establir la següent classificació d'elements inventariats a Corbins:

-Objectes i parament de culte existents en la *capella* i en la *cambrà de la capella*:

-5 creus (una amb peu) de diferent tamany i material (argent, obra de Llemotges i cristall); d'aquelles, una *creu* i una *creueta* d'obra de Llemotges eren damunt de l'altar.

-3 capses: una d'ivori i de banús (que contenia relíquies) i dues de petites d'argent i amb cadenats.

-2 calzes i 2 patenes d'argent.

-2 canelobres i 2 bacins d'argent.

-2 canadelles, 1 encenser i 1 naveta amb la seva cullera, tots d'argent.

-2 llànties d'argent (que penjaven del sostre).

-2 taules d'obra de Llemotges (que eren sobre l'altar).

-5 peces de lli i 1 frontal de lli amb ratlles vermelles, sobre l'altar.

-1 cuir vermell que cobria l'altar.

-16 llibres (2 de vides de sants, 2 de sermons, 1 missal, 1 evangeliari, 1 epistoler, 2 llibres d'oficis, 1 breviari ferial, 1 santoral, 1 proser, 1 capitoler, 1 salteri, 1 consueta i 1 responser).

-tèxtils diversos (6 frontals, 6 casulles, 3 estoies, 3 maniples, 2 camisos, 5 capes d'oficiar, entre 2 i 4 dalmàtiques, 1 mitra).

-unes sabates de bisbe.

-7 canelobres (2 d'obra de Llemotges i 5 de ferro grans).

-diversos ostiaris.

-1 naveta d'obra de Llemotges.

-1 bací per a rentar-se les mans.

-Tèxtils d'ús no cultual:

-2 cortines blanques.

-1 barragà.

-3 sobrepellissos.

-2 tapits.

-Roba de llit:

-5 almatrages.

-9 plumaces.

-17 sac-llits.

-13 guaengues.

-1 cobrellit.

-2 parells de llençols.

-Roba de taula i de bany:

-10 tovalles.

-2 eixugadors.

-Parament de cuina:

-7 vernegats.

-3 olles de coure (2 encastades).

-1 morter de coure, amb mà de ferro.

-3 calderes (2 encastades).

-2 calderons.

-1 cassola.

-1 paella de ferro.

-1 paella.

-3 ferros de foc.

-3 atuells de ferro.

-3 llosses.

-1 tapadora de ferro.

-32 plats talladors.

-48 escudelles.

-Mobiliari:

-3 taules.⁵⁰

-Eines i altres objectes:

-1 massa de ferro.

-3 tascons.

-1 perpal.

-5 relles.

-5 aixades.

-diverses destrals.

-2 podadores.

-1 aixola.

- 1 escalpel.
- 1 enclusa.
- 2 trossos de cadena.
- unes balances d'aram.
- 1 martell de ferro.
- 3 gresols grans.
- 3 gresols petits.
- 1 gresol (sense precisar característiques).
- uns ganxos per treure coses del pou.
- 2 sogues de llana.

-Contenidors diversos:

- 3 odres per a vi.
- 56 tenalles per a oli.
- 2 odres per a oli.
- 1 tona de vi.
- 3 sacs de terliç.

-Armament:

-armadures i complements tèxtils:

- 1 ausberg amb capmall.
- 2 capells d'armar.
- 1 capell de ferro.
- 2 elms.
- 1 capell de ferro i 1 capmall (del senyor mestre).
- 6 perpunts (un amb camisol).
- 2 penarts.
- 3 parells de cuixeres de teixit.

-armes ofensives:

- 2 ballestes de corn de torn.
- 1 ballesta de fusta de torn.
- 1 ballesta d'estrep.
- 1 ballesta (sense precisar-ne les característiques).
- 2 espases.

-2 caixes plenes de treites i 12 treites soltes més.
-1 croc.
-1 ballesta de corn, 1 llança, 1 massa i 1 espasa
(que semblen ser objectes dipositats en penyora).

-Productes agraris:

-vi
-oli.
-blat i farina.
-civada.
-avena.

-Bestiar:

-3 mules.
-una egua.
-4 bous de llaurar.
-38 porcs.
-entre 2 i 6 porcells de cansalada.
-1 ase.

-Esclaus:

-4 persones.

-Personal assalariat (*companya*) sense precisar.

Tot partint d'aquest inventari, i tenint en compte les proporcions d'objectes existents, sembla possible establir que en la casa de Corbins es portaven a terme, i en ordre d'importància, les següents activitats:

1.Culte religiós (més de 80 objectes inventariats, incloent-hi la major part dels tèxtils existents, un dels productes més preuats de l'època).

2.Feines agropecuàries i de ferreria (entre 35 i 40 objectes inventariats, a més del bestiar, els productes emmagatzemats i el personal captiu i assalariat)

3.Activitats militars (13 armes ofensives, més una quantitat indeterminada de projectils per a ballesta; diverses armadures, però una única cuirassa sencera; curiosament no es documenta cap escut).

Cal parar esment de la notable provisió de plats i escudelles que hi havia —molt superior al nombre d'estadants que aquella casa podia tenir— i que contrasta amb una quantitat proporcionalment més pobra d'estris per a cuinar.

Així mateix, destaca també la presència d'una important biblioteca formada exclusivament per obres de caràcter religiós i destinades al servei de la capella.

També resulta notòria la pobresa de la roba de llit. La presència de només dos parells de llençols i un sol cobrellit denoten un mode de vida enormement espartà per a la majoria dels frares que feien estada a Corbins. Si comparem les coses de què disposaven per al llit cadascun dels habitants, fins i tot els esclaus, de la casa hospitalera de Barberà a final segle XIV⁵¹ amb el que es descriu a Corbins, encara queda més palesa la pobresa de la vida que hi portaven.

8.2.La comanda hospitalera.

A diferència del que succeeix amb la comanda templera de Barberà, la comanda hospitalera successora d'aquella no ha despertat un interès comparable entre els investigadors. Els aspectes administratius i d'explotació de les seves propietats estan particularment mancats d'estudi. A fi d'intentar donar solució a aquesta deficiència hem procedit a fer l'anàlisi de dos inventaris corresponents als darrers anys del segle XIV, a partir dels quals és possible reconstruir una part notòria del funcionament de la comanda hospitalera en la baixa edat mitjana.

8.2.1.Estudi de la comanda hospitalera de Barberà a final segle XIV.⁵²

Entre la documentació de l'orde de l'Hospital conservada en l'Arxiu de la Corona d'Aragó hi ha dos inventaris corresponents al Castell de Barberà i que

es situen a final segle XIV. Un d'ells apareix datat l'any 1395 i ja fou publicat parcialment per Miret i Sans (1910:562-564), en el qual autor s'han basat posteriorment altres investigadors (Sans, 1989; Fuguet, 1995). Es tracta de *l'Inventari de bens y deutes del G.ⁿ Prior de Catha.^a en lo any 1395* (ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 553) i s'hi fa una extensa referència al Castell de Barberà i al molí que dita casa santjoanista posseïa en el seu terme, entre els folis 6 r. i 11 v. Es tracta d'un document redactat en el context del procés judicial que va tenir lloc com a conseqüència dels importants deutes que va contreure el gran prior de l'Hospital a Catalunya fra Guillem de Guimerà cap al final de la seva vida. L'altre inventari —desconegut fins ara— no apareix datat, ni explícitament referit al Castell de Barberà, però pensem que hi ha prou arguments per a atribuir-lo a aquesta casa hospitalera i a un període molt pròxim a la preceptoria de Guillem de Guimerà.⁵³

Dit segon inventari (ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 553)⁵⁴ presenta diverses referències a objectes que duïen l'heràldica dels Guimerà, es repeteixen algunes de les coses contingudes en l'inventari citat en primer lloc i, sobretot, les denominacions que s'assignen a les dependències de l'edifici el contingut del qual recull són idèntiques a les del document de 1395, explícitament referit a Barberà. Per tot això, som de l'opinió que estem davant d'un altre inventari del Castell de Barberà. Quant a la seva cronologia, el tipus de lletra sembla correspondre a un moment situat a final segle XIV, vers el 1400.⁵⁵ És possible —tenint en compte que la solució de les qüestions derivades dels deutes contrets per fra Guillem de Guimerà s'allargà força temps després de la seva mort— que aquest segon inventari sigui posterior a l'òbit del dit gran prior de Catalunya. El fet que reflecteixi diferències en els objectes inventariats resulta de difícil explicació; es podria deure fins i tot a la major o menor eficiència dels inventariadors.

El contingut d'aquests dos inventaris és prou interessant per a accedir, al menys, als aspectes següents:

- nivell de vida i cultura material de la classe feudal.
- nivell de vida i cultura material de la pagesia benestant (a partir de l'inventari del molí recollit el 1395).
- condicions de vida dels esclaus.
- producció agrícola i activitats econòmiques.

-nombre i condició dels habitants d'aquella casa.

8.2.1.1. Nivell de vida i cultura material dels hospitalers.

Ja apuntà fa temps Luttrell (1992b:111) que el nivell de vida dels frares de l'Hospital era especialment bo, que menjaven convenientment, que disposaven de medicaments i de cases confortables, la qual cosa els havia permès d'escapolir-se en un nombre important del flagell de la pesta. La descripció de les estances de la casa conventual de Barberà, del parament de què disposaven en la cuina d'aquella i dels aliments que hi tenien, n'és un clar exemple.

No és d'estranyar que els fadristerns de la noblesa catalana de l'època tinguessin interès en ingressar en l'orde santjoanista, donat que dit ingrés era un mitjà per assolir una vida fàcil i còmoda, a la vegada que permetia —si hom era capaç de fer carrera dins l'orde— assolir posicions socials rellevants. Aquest seria el cas del comanador de Barberà fra Guillem de Guimerà, qui de fadristern dels senyors de Ciutadilla, amb poques possibilitats de reeixir en la vida secular, fou capaç —gràcies al veritable trampolí social que fou per a ell l'Hospital— d'arribar a ostentar importants càrrecs, tant en el seu orde com en la vida política, i amassar una fortuna considerable, que es pot constatar a través del mobiliari que tenia en les dependències que ocupava en el Castell de Barberà.

L'inventari datat el 1395, quan fra Guillem de Guimerà —tot i els problemes econòmics que estava travessant— ja havia assolit una posició molt rellevant en l'Hospital i en la societat catalana, ens mostra la residència d'un noble ric, que viu acompanyat d'un petit grup de persones —probablement totes, o la majoria, d'extracció nobiliària— que gaudeixen d'una posició econòmica, diguem-ne, folgada.

El dormitori de fra Guillem de Guimerà, ubicat en la denominada *cambra llonga* de la seva principal residència —posseïa també altres castells—, comptava amb un llit, tres matalassos i un travesser —peça de roba de llit—, a banda d'un seguit de mobles molt senzills, però rellevants per l'època, com ara: un banc —que estava col·locat davant del llit—, dos cofres que contenien documents, una caixa també per a contenir documents i una cadira —element marcadament luxós i que denota la categoria social del seu propietari—. A més,

les parets estaven decorades amb cinc peces de cortines que ostentaven l'heràldica de la seva nissaga i del seu orde.

L'equipament de l'alcova de tan significat personatge sembla més aviat espartà si el comparem amb una altra dependència del mateix Castell que denominaven *cambra nova* i que, sens dubte, també formava part del conjunt d'estances privades de fra Guillem de Guimerà. En dita *cambra nova* hi havia un altre llit, cobert amb una peça —*cobertor*— que lluïa l'escut de la seva família materna —els Abella—; hi havia, a més, un extens repertori de roba, bàsicament de llit, —que comptava amb llençols, vànoves, una còcera, una màrfega, una extensa provisió de tovalles i tovallons, així com altres peces de roba— i un parell de matalassos. Dita cambra estava engalanada amb cinc peces de cortines decorades amb figures de lleons i amb títols, i també disposava de diversos tapissos —un dels quals, qualificat de "*drap francès*" i que mostrava la història de Sant Jordi, podria ser d'importació—. El terra estava igualment engalanat amb catifes. Així mateix també hi havia diversos coixins —alguns de seda— per a estar-s'hi còmodament, i una altra cadira.

Altres dependències adjacents i que igualment devien formar part del conjunt de cambres privades que estaven a disposició de fra Guillem de Guimerà comptaven amb altres matalassos i roba de llit.

Fra Guillem, qui de jove havia tingut una reeixida activitat militar al servei de Pere el Cerimoniós, posseïa, a més, una bona provisió d'armes. En la denominada *rerecambra de la cambra del senyor* hi tenia una arca gran on hi desava unes cuirasses de color vermell —a més d'un capell per a protegir-se del sol—; també en la mateixa recambra hi tenia sis escuts amb l'heràldica de l'Hospital i barres blanques i blaves, tres escuts més, de color verd i amb senyal de lleó, sis capells de ferro, a més de dues portadores plenes d'"*armes ueyilles*". No es cita cap espasa, probablement perquè la duia sempre amb ell. En qualsevol cas es tracta d'un arsenal important només explicable per l'elevat poder econòmic d'en Guimerà. Cal afegir, a més, que en la part de la fortalesa denominada *palau vell* hi havia una peça d'artilleria —una bombardà—.

Aquest luxe contrasta amb les alcoves dels altres frares que residien a Barberà, els quals disposaven de menys coses, sovint qualificades d'*oldanes* i de *poc valor*. En aquest inventari de 1395 es citen tres frares hospitalers, els

quals —segons es desprèn de l'aixovar de què disposaven— tenien categories diferents:

-fra Arnau Miquel, qui exercia el càrrec de "*regidor del dit castell de Barbera*", tenia la posició més privilegiada entre els frares residents. A més del corresponent matalàs —això sí, "*de poca valor*"— i de la corresponent roba de llit —un travesser de fustani, un parell de llençols, un tapís, un bancal, dues vànoves i un parell de draps, la major part de les quals coses eren oldanes—, disposava d'un modest mobiliari integrat per una caixa i un cofrès —o cofre gran— i fins i tot tenia —malgrat que esquinçat— un drap vermell de sarga que feia la funció de sobrecel i decorava el seu llit.

-un altre frare anomenat Llorach sembla seguir en ordre d'importància el regidor del Castell. Disposava només de mig matalàs, un parell de llençols, un parell de mitges guaugues i un travesser. La presència d'una catifa —tot i que esquinçada— sembla distingir-lo d'altres situacions menys afavorides.

-fra Guillem Marçó —també anomenat de Secàbechs— disposava d'un aixovar espartà semblant a l'anterior, una mica més escàs, però, i sense catifa.

El matrimoni format per Miquel Aragonès i sa muller Maria la Sarda —probablement confreres⁵⁶ de l'Hospital— també habitava el Castell de Barberà. La seva posició dins la comunitat hospitalera devia ser de certa importància, ja que disposaven d'una catifa i fins d'un moble, consistent en un banc. La roba de llit que tenien era anàloga a la dels dos darrers frares.

Aquest grup de persones, pertanyent a la classe feudal, disposava, a més, d'un notable parament de cuina. La vaixela i els estris de cuinar constituïen un notable conjunt d'artefactes.

En la cuina del Castell hi havia:

-sis olles (totes de coure, menys una que era d'aram), de diferents tamanys, tot i que més aviat grans: en una hi podien cabre "*dos moltons ensus*."

-un perol d'aram que servia per a escalfar vi —"*fer uin cuit*"—, una caldera i una "*taça*" —que probablement era un altre recipient per a cuinar—.

-una paella i un parell de graelles.

-diversos estris per a posar olles i menjar sobre el foc, com ara un aster, uns clemàstecs i altres estris de ferro.

-un morter de coure amb la corresponent mà, una bromadora, una cobertora, una giradora de peix i altres complements.

-la vaixela estava formada per dos plats talladors grans que servien per a tallar-hi la carn i setze plats talladors petits per a servir-la, a més de disset escudelles. En l'inventari que hem situat vers l'any 1400 es distingeix entre la vaixela de terra cuita i la de fusta —composta per un plat tallador i quatre escudelles—.

-un parell de conques de llautó, objectes que sembla possible interpretar com a brasers per a escalfar-se els dies freds (Massot, 1995:56).

Resulta evident que la necessitat de menjar passava per davant d'altres, donada la profusió d'objectes que se'n derivava.

Els aliments existents en el Castell constituïen un altre indicatiu del nivell de vida dels hospitalers que feien estada a Barberà. L'inventari datat el 1395 cita la presència d'un bacó sencer en forma de carn salada, onze pernils i disset peces de paó —probablement també salades—. Es tracta, per tant, d'una quantitat de carn prou important, si tenim en compte que fra Guillem generalment era fora i que només es citen cinc estadants —els esclaus devien tenir un accés més limitat a aquesta carn—.

També bevien vi. L'inventari de 1395 cita l'existència d'una tona en el celler major del Castell que servia per a ús de la comunitat hospitalera. De vegades —com hem vist— l'escalfaven en un perol d'aram i el prenien calent.

El contingut de la sala noble del Castell, que només es devia usar en ocasions especials, no apareix citat en aquest inventari de 1395. En l'altre inventari —aparentment posterior— aquesta sala apareix moblada espartanament amb una taula gran de teix de dues peces i dues cadires de fusta. D'altra banda, en aquest segon inventari apareix també la sala noble antiga —el *palau vell*, que sembla correspondre a les dependències que havien ocupat els templers fins a la seva extinció i traspàs de propietats als hospitalers— moblada amb "*tres taules de fuste ab sis capitells*" i decorada amb un drap de paret i dos bancals, entre algunes altres coses més. És possible, fins i tot, que aquestes darreres tres taules —o alguns altres elements— fossin mobles heretats de l'antiga casa del Temple de Barberà.

8.2.1.2. Nivell de vida i cultura material de la pagesia benestant.

L'inventari de 1395 inclou també el molí que la casa hospitalera de Barberà posseïa en el terme d'aquest Castell i que aprofitava l'aigua del riu Anguera —molí que hi havien bastit els templers i que durant segles fou conegut amb la denominació, de clares reminiscències templeres, de "*molí de Mesó*" (Plaza, 1990)—. No sabem si, en aquell moment, els hospitalers havien donat dit molí en emfiteusi o l'explotaven ells directament —el fet que hagi estat inventariat podria fer pensar això darrer—, però sembla possible considerar la descripció que del seu contingut s'hi fa com un exemple del que hi deuria haver en una casa de pagesos benestants d'aquestes terres.

La casa-molí era de planta baixa i pis. La planta baixa comptava amb una entrada que devia complir funcions diverses —entre les quals possiblement també la de cuina, donat que contenia objectes per a cuinar i diverses peces de vaixel·la— i la sala de les moles —on, entre objectes relacionats amb l'activitat molinera, hi havia roba de llit, cosa que fa pensar que algun mosso o esclau hi dormia; de fet, però, aquell qui hi jeia havia de compartir l'espai amb un ase—. En la planta superior hi havia una sala-menjador, un dormitori, el galliner i el magatzem.

Dita planta superior devia estar ocupada pels moliners responsables d'aquella instal·lació i que —com hem dit— devien ser emfiteutes o personal contractat per la casa hospitalera de Barberà. El fet que només es citi la presència de tres escudelles entre les peces de vaixel·la ens fa pensar que hi havia únicament tres persones, probablement el matrimoni de moliners —que ocupava la planta superior— i un mosso —o esclau— que dormia en la planta baixa.

No es cita altre mobiliari que la "*tauleta*" i els dos bancs grans que hi havia en la planta superior. D'altra banda, el fet que no es citin ni llits, ni matalassos, però sí roba de llit, ens fa pensar que dormien sobre jaços de palla; en el dormitori de la sala on hi havia les moles hi havia també una borrassa de "*poca valor*", una guaenga de "*poca valor*", un capçal i un llençol; en el de la planta superior només es descriuen una guaenga i un llençol.

Els objectes de cuinar que hi havia en dit molí consistien en una paella, una caldereta, un pixell d'estany, una olla de coure i un morter amb el

corresponent boix o mà. A banda de les ja citades escudelles, la resta d'objectes existents eren eines i artefactes relacionats amb la feina de moliner o amb la de pagès.

Destaca també la presència d'un bon nombre d'aviram: vint-i-quatre capons, deu gallines, tres oques i tres ànecs, que aparentment compartien el mateix espai que el suposat matrimoni de moliners. Els ous —i amb menys freqüència la carn de les citades aus— devia ser part important de la dieta d'aquella gent.

8.2.1.3..Condicions de vida dels esclaus.

L'inventari de 1395 esmenta l'existència d'un nombre indeterminat d'esclaus que jeien en una cambra plena d'eines de pagès —dos càvecs, una destal i una arada—, la qual cosa ens assenyala clarament quines eren les seves ocupacions. Probablement no hi havia més de dos esclaus, donat que únicament disposaven d'una flassada, un travesser, una coberta i un parell de llençols —tot, amb excepció de la flassada (qualificada de *bona*), coses oldanes o de poc valor— com a roba de llit. No es cita cap llit ni matalàs; igual que els habitants del molí, devien dormir en un jaç de palla.

8.2.1.4.Producció agrícola i activitats econòmiques de la casa hospitalera de Barberà.

A. Luttrell (1992a) ha assenyalat les dificultats que comporta l'estudi de l'explotació agrària en les cases hospitaleres. La manca de documentació adient n'és una de les raons fonamentals; de fet, les fonts que farem servir no són les més desitjables per a l'estudi d'aquestes qüestions, tot i que permeten fer-hi una aproximació.

La presència dels dos esclaus, els quals disposaven de càvecs i altres eines de pagès, i de dues mules de llaurar, que devien treballar amb jou —només s'esmenta una arada, *amb rella i ben endreçada*— i devien dur càrregues a l'esquena —no s'inventaria cap carro ni carreta, però sí es deixa constància que les mules disposaven de "sos *bast*s"—, ens apunten que —al menys el 1395— els hospitalers explotaven directament una extensió de certa importància.⁵⁷

Els dos inventaris deixen clar que els conreus bàsics eren els cereals i la vinya. S'esmenta l'existència d'un *graner* i de dos *cellers* on devien emmagatzemar tant les collites que la casa de Barberà obtenia en els seus domenges, com el vi i el gra procedents dels censos.

L'inventari de 1395 fou fet a principis d'abril, és a dir a uns dos mesos de portar a terme la següent collita, per la qual cosa hem de pensar que les existències de cereal —només s'esmenta la presència de blat— ja devien ser molt baixes. A més, hi ha indicis —com veurem— per creure que la collita de 1394 no havia estat gaire bona. De manera que cal veure les seixanta-tres mitgeres i una quartera existents en el Castell, i també les onze mitgeres que havien prestat a alguns pagesos i les quinze que havien entregat com a penyora per a la compra de les dues mules —a les quals quantitats de blat ens referirem després—, tenint en compte els condicionants esmentats. És probable, doncs, que l'inventari hagués recollit molta més quantitat de blat d'haver estat fet a mitjan estiu, en lloc de a la primavera. Amb tot, constatem l'esment d'un total de vuitanta-nou mitgeres i una quartera de blat, la qual cosa equivaldria a uns 12.530 litres.⁵⁸

L'altre inventari mostra una quantitat sensiblement menor de blat —només vint-i-cinc mitgeres; és a dir, uns 3.500 litres—, la qual situació som incapaços d'explicar de manera prou convincent. Potser també fou pres l'inventari cap al final del cicle agrícola del cereal —no es cita la data del document—, potser la collita havia estat molt dolenta, potser havien venut —qui sap si per a pagar les responsions que totes les cases hospitaleres devien al convent de Rodes— gran part de la collita o potser havien diversificat el conreu de cereals. De fet, aquest segon inventari esmenta també l'existència d'una barreja, a parts iguals, de vint-i-cinc mitgeres —uns 3.500 litres— d'ordi i de civada.

El contingut d'aquest segon inventari ens permet, doncs, establir les següents proporcions en la producció cerealista de la casa hospitalera de Barberà cap a la fi del segle XIV. El 50% corresponia al blat, mentre que l'ordi i la civada representaven un 25% cadascun.

La collita de raïm era convertida en vi en els cellers del mateix Castell. Disposaven de quatre portadores per a traslladar la verema fins als brescats, on era trepitjada. El suc era abocat en tres cups —un de gran, un de mitjà i un

altre de petit— on se'l deixava fermentar. El vi es conservava en botes de grandàries diferents —mareses, tones, barrils i carretells—.

L'inventari no datat esmenta l'existència de vi blanc i vi negre, a més de quantitats concretes: trenta sesters —aproximadament— de vi negre, repartits en dos barrils i una tona gran. No es diu, però, si els tres cups eren plens o no, així com tampoc no s'especifica d'unes "*altres tones grans*" que també hi havia.

La impressió general és que la producció de vi negre era superior a la de vi blanc i que els cellers del Castell de Barberà estaven preparats per a contenir quantitats de certa importància. Sembla ser que el vi negre era emmagatzemat en el celler gran —"*major*"— i fa la impressió que les seves reserves eren molt superiors a les de vi blanc: només s'esmenta —sense especificar-ne la capacitat— l'existència d'una única *bota* plena de vi blanc, contra els dos *barrils* i la *tona* que en contenien de negre.

La mesura citada per a les reserves de vi negre —el sester— resulta problemàtica, donat que no s'ha conservat més que en determinats llocs i la seva interpretació presenta contradiccions i diversitat d'equivalències. Segons el DCVB, el sester a Puigcerdà i la Seu d'Urgell equivalia a 144 litres aproximadament, mentre que a Banyoles equivalia a 79,6 i a Perpinyà a 74,76. Així, prenent com a referència l'equivalència pirinenca, hi havia uns 4.320 litres de vi negre en el Castell de Barberà, mentre que segons l'equivalència de Perpinyà n'hi hauria només 2.242,8 litres.

L'inventari datat el 1395 no especifica ni les varietats, ni les quantitats de vi que hi havia, tret de quan es refereix al molí, on llegim que hi havia "*hun carretell bo dun sesters et mitg.*" Tot i que ens trobem davant d'un molí i no d'una casa de pagès en sentit estricte —és a dir, que per a aquells moliners l'activitat agrícola devia ser només complementària— podem prendre dits 1,5 sesters com a element comparatiu amb la producció emmagatzemada en els cellers de l'Hospital, de manera que ens permet fer-nos una idea de l'abast de la producció vinícola de la comanda hospitalera de Barberà.

No sabem res sobre activitats ramaderes. Cap dels dos inventaris no esmenta més animals vius que bèsties de treball —situació que Luttrell (1992a:109) apunta com a generalitzada en la documentació hospitalera—. En el cas que el molí no hagués estat establert a cens —i, per tant, si les coses que

hi havia dins fossin de la casa hospitalera i no dels moliners—, podríem parlar de l'existència d'una petita activitat avícola, en la qual predominaven capons i gallines. Amb tot, donada la forta tendència que adquirí l'orde de l'Hospital a delegar l'explotació de les seves propietats (Bertran, 1994), és probable que l'aviram del molí fos dels moliners que el devien tenir a cens.

La carn de bacó i de paó emmagatzemada en el Castell no sabem d'on procedia. És probable que hagués estat comprada o que fos fruit dels censos que percebien.

La presència d'ordi i civada en el graner —segons hem constatat en l'inventari no datat, però que sembla més recent— és possible de relacionar amb l'alimentació de bestiar, però no necessàriament vol dir que els frares hospitalers de Barberà fossin ramaders. En el document datat el 1395 es diu que hi havia dues mules i s'especifica que servien per a llaurar; així mateix, es diu que hi havia una somera —la qual tenia un pollí— i que servia per a proveir d'aigua el castell —devia treure aigua del pou que hi ha—.

La qüestió de les dues mules ens porta a parlar d'altres afers propis de l'activitat econòmica de la casa hospitalera de Barberà. Dites mules havien estat comprades a crèdit per fra Guillem de Guimerà, encara no havien estat acabades de pagar i per això havia hagut de dipositar com a fermança quinze mitgeres de blat —a mesura de Cervera—.

El mateix document esmenta una altra operació a crèdit. Onze mitgeres de blat propietat de la comanda de Barberà havien estat prestades a diversos pagesos de Barberà i de Pira per a poder sembrar —la qual cosa (com havíem apuntat en fer un repàs de la producció cerealista) ens assenyala que la collita precedent havia estat tan dolenta que els pagesos havien hagut de demanar gra en préstec per a la sembra—, segons constava en una cèdula que estava en poder de fra Arnau Miquel, regidor del Castell. Cal pensar que, tot i no esmentar-se, dita operació de préstec devia haver estat feta amb interès.

8.2.1.5. Nombre i condició dels habitants d'aquella casa.

Ja hem dit coses al respecte quan tractàvem les qüestions referents al nivell de vida i cultura material dels hospitalers: hem vist com el 1395 la casa-convent de l'Hospital a Barberà —ubicada en el Castell del Temple—

comptava amb una petita comunitat formada per tres frares i un matrimoni al qual hem atribuït la categoria de confreres o donats; no s'especifica si els frares eren cavallers o bé sergents,⁵⁹ tret del fet que un —anomenat Arnau Miquel— tenia el càrrec de regidor del Castell de Barberà. D'altra banda, tot i que no formaven part de la comunitat, cal recordar que també hi vivien al menys dos esclaus.

Aquesta imatge de petita comunitat és corroborada per l'altre inventari, on es cita la presència de quatre personatges: un tal Joan Garcia, un a qui deien en Fort, un altre a qui deien en Miquel —potser el citat fra Arnau Miquel— i un a qui denominaven fra Jordi. Només del darrer s'especifica que era un frare, però cal pensar que els altres tres també ho devien ser; d'altra banda, desconeixem quines eren les respectives categories dins l'orde.

És evident que quan el gran prior Guimerà es presentava a Barberà acompanyat del seu seguici, el nombre de gent que feia estada al Castell era superior, però cal entendre que els personatges citats en els dos inventaris devien ser els encarregats del manteniment —dia a dia— d'aquella comanda. Per tant, ens coincideix la situació amb la visió general que ofereix A. Luttrell (1992b) respecte del fet que les comandes catalanes de l'Hospital del segle XIV estaven habitades per comunitats més aviat petites.

8.2.2. Aproximació històrica a la figura de fra Guillem de Guimerà, comanador de la casa de Barberà i gran prior de Catalunya.

Tant del punt de vista històric com arquitectònic, fra Guillem de Guimerà constitueix la personalitat més notable que posseí i habità el Castell de Barberà, la qual cosa justifica el tractament especial que tot seguit li donarem.

El castell que l'Hospital heretà a començament del segle XIV fou ampliat en temps del comanador fra Guillem de Guimerà. Fra Guillem exercí de comanador d'aquesta casa hospitalera des de 1366 fins a la seva mort el 1396, afegint a dit càrrec el de gran prior de Catalunya des de 1379.

Guimerà convertí el Castell de Barberà en la seva residència, tot i que les seves múltiples ocupacions sovint l'allunyaren d'aquí. El caràcter de *llar seva* que fra Guillem donà a aquest castell queda reflectit pels inventaris⁶⁰ confeccionats durant la seva preceptoria, on s'esmenten objectes relacionats

amb la seva família, probablement heretats del seus pares, com també apunta Sans (1989) en l'estudi que ha dedicat a repassar la figura d'aquest notable hospitaler del segle XIV.

Per tal d'adequar la vetusta fortalesa extemplera a les seves necessitats més refinades i mundanes Guimerà hi féu executar diverses obres d'ampliació, relacionades amb el *palau nou* esmentat en la documentació. Dites obres consistiren en afegir unes dependències aptes per a allotjar-s'hi amb la comoditat i dignitat necessàries —la *cambrà prioral*— i una gran sala noble —el *palau nou* pròpiament dit—, a més d'altres dependències funcionals (Miret, 1910:564; Sans, 1989:23,44).

L'estima que fra Guillem tingué per aquest castell es reflecteix en la decisió —en caure malalt— de fer que el portessin allí per morir-hi i ser-hi enterrat.

Sens cap mena de dubte, fra Guillem de Guimerà fou el més destacat hospitaler relacionat amb Barberà durant l'edat mitjana, per la qual cosa mereix que fem un repàs, encara que sigui breu, de la seva trajectòria.

8.2.2.1. La trajectòria vital de fra Guillem de Guimerà.

Seguint Miret (1910) i Sans (1989), qui li ha dedicat un extens article, podem establir els elements bàsics de la trajectòria d'aquest destacat frare hospitaler.

Guillem de Guimerà era fill de Gispertó de Guimerà i de Beatriu d'Abella, senyors de Ciutadilla, i degué néixer en la segona dècada del segle XIV. La seva família el degué fer ingressar de ben jove en l'Hospital per tal de trobar-li una sortida digna, donada la seva condició de cabaler, i fou tot un encert ja que hi féu carrera.

El seu origen noble i les seves dots li procuraren un ràpid ascens dins l'orde. El 1333 s'encetà la seva carrera en assolir que li encomanessin la batllia d'Amposta, dos anys més tard era nomenat comanador de Villel.

La seva amistat amb fra Joan Fernàndez d'Herèdia li permeté disposar d'excel·lents relacions tant amb la monarquia com a dins de l'Hospital.

Començà a destacar com a col·laborador de Pere el Cerimoniós des de 1343. El rei arribà a confiar molt en les seves capacitats per al combat

—àmpliament demostrades en la campanya del Rosselló de 1343—, per a l'enginyeria militar de fortificació —muralls de Montblanc i de Poblet—, per a l'administració —*portant veus* de governador general de Catalunya el 1369 i 1373; lloctinent general a la ciutat i Camp de Tarragona el 1382, entre d'altres càrrecs— i per a la diplomàcia —ambaixador del rei Pere davant el papa el 1376—.

Des dels èxits militars i polítics obtinguts al Rosselló, esdevingué una figura destacada de la vida pública catalana. Com a representant del braç eclesiàstic participà en les Corts des de 1363 a 1378, assolint la designació per a diversos càrrecs, d'entre els quals destaca la seva elecció com a diputat del General el 1376, des del qual càrrec es veié implicat en un notori afer de corrupció que precipità la seva retirada de la política.

Dins de l'orde de Sant Joan, assumí diverses preceptories, inicialment en la Castellania d'Amposta —la de Montsó li fou encomanada el 1340 mentre era a Rodes; la d'Horta el 1349— i després al Priorat català —Tortosa i Granyena el 1359; el 1366 permutà Tortosa per Barberà— i càrrecs directius —procurador dels frares de la Castellania davant el castellà el 1351, lloctinent del prior de Catalunya el 1372— fins que en esdevenir gran mestre de l'orde el seu amic Joan Fernández d'Herèdia se'l nomenà lloctinent de prior —any 1377— i finalment gran prior de Catalunya —7 d'octubre de 1379—, en la qual dignitat moriria.

Guimerà representa el cas típic de noble no primogènit que buscava en l'Hospital el marc en el qual progressar professionalment i econòmicament. El seu interès per l'orde era merament aquest i no pas de tipus religiós.

Com a la noblesa laica del seu moment, li agradava envoltar-se de luxe⁶¹ i ni tan sols es privà dels plaers carnals, la qual cosa era pública i notòria, donat que va reconèixer ser el pare de dues noies —Elionor i Blanquina—, a les quals va procurar matrimonis avantatjosos.

En morir, l'any 1396, deixà un munt de deutes, que trigà anys en aclarir-se. Tot i que, segons Sans (1989:47-48) dits deutes no es devien a una mala administració —sinó a la conjuntura econòmica de l'època i a les moltes obligacions que assumí—. Cal no oblidar, però, que la seva administració dels fons de la Generalitat durant el període 1376-1377 es caracteritzà per la corrupció i el desviament de diners en profit personal, donant lloc a un gran

escàndol durant les següents Corts de 1377-1378, que fins i tot provocà una intervenció reial i sentencià el seu futur polític (Sans, 1989:26).

8.2.2.2.Fra Guillem de Guimerà i Barberà. L'administració de la comanda.

Sembla que per causa de qüestions familiars —la mort del seu germà féu que hagués d'ocupar-se del patrimoni dels seus nebots—, i al menys des de 1363, fra Guillem tingué interès en establir-se a prop de Ciutadilla. A banda de Granyena —que ja li pertanyia— les possessions més importants que l'Hospital tenia en la rodalia corresponien a la Conca de Barberà, on s'havien organitzat les comandes de Barberà, l'Espluga de Francolí i Vallfogona, que en aquells moments pertanyien al lloctinent de prior Pere Guillem d'Olms. Entre 1363 i 1365 fra Guillem intentà permutar dites comandes per la de Tortosa, sens que hi hagués finalment acord.

L'elecció de fra Pere Guillem d'Olms com a nou prior el 1365 obrí noves perspectives per als objectius de fra Guillem i finalment, el 1366, es féu efectiva la desitjada permuta. Gràcies al traspàs de la casa de Tortosa, i amb l'excepció d'alguns drets que es reservava el gran prior, el patrimoni que tenia l'Hospital en la Conca de Barberà passava a fra Guillem.

Malgrat que la citada permuta s'havia acordat només per a nou anys, la mort de fra Pere G. d'Olms i l'accés de fra Guillem de Guimerà a la màxima dignitat provincial —interinament des del 1377 i efectivament des de 1379—, permeté a aquest la retenció d'aquelles propietats.

L'administració del patrimoni santjoanista a la Conca —tot i estar aquell formalment organitzat en tres comandes— estava centralitzada a Barberà, la qual cosa s'infereix del fet que el 1363 les comandes de Barberà, l'Espluga i Vallfogona pertanyien al lloctinent de prior i que en ser nomenat nou prior fra Pere Guillem d'Olms es mantingueren agrupades i, a més, quan aquest féu la permuta amb fra Guillem de Guimerà no només es mantingué l'agrupament sinó que aquest trià Barberà per residència (Sans, 1989:19, 37-38, 40).

L'atragada vida que duia fra Guillem l'impedí portar ell mateix l'administració de les seves comandes. Disposà de lloctinents i de batlles: el 1395 Ferran d'Ardaric era lloctinent de prior a Barberà, l'Espluga i altres llocs; el

1377 es documenta l'existència d'un batlle a l'Espluga, que s'ocupava dels tributs i d'administrar justícia en els casos poc importants. Així mateix, encarregà els afers judicials més importants —tant de les seves comandes, com del Priorat— a diversos juristes de la comarca: Pere de Castellet, per exemple, actuà com a jutge ordinari en les comandes de Barberà i de l'Espluga (Sans, 1989:40).

Esquema-resum de les conclusions més importants:

Les activitats desenvolupades a la comanda templera de Barberà incloïen tasques pròpies de les comandes rurals i tasques pròpies de les comandes urbanes, la qual cosa permet delimitar un model de comanda catalana del Temple fonamentat en l'exemple de Barberà.

La comanda hospitalera de Barberà, en temps de fra Guillem de Guimerà, disposava d'una luxosa casa-convent, en la qual residia una petita comunitat. S'hi realitzaven activitats de tipus agrícola, industrial (elaboració de vi i molinaria) i fins alguns préstecs.

Notes.

¹ Hem traduït de l'edició en castellà.

² El 1300 consta que Pere de Puig-reig actuava com a batlle de Montbrió (Sans, 1975:73:doc. 19), la qual cosa deu voler dir que havien suprimit el frare que hi feia de majoral.

³ Cf. per a aquest conjunt de referències Sans (1996: 143-144, 172, 304, 309)

⁴ Cf. Forey (1973:90); citat a Fuguet (1990:5).

⁵ Més endavant tractarem aquestes propietats de Tarragona amb més amplitud.

⁶ Tot i que Freedman (1988:86-88) opina el mateix que Forey, cita alguns exemples de les referides actuacions reeixides.

⁷ Cf. Sans (1997:doc. 68). Per a aquest establiment i els anteriors vegeu l'apartat: 8.1.3.L'exploració agrícola a la comanda de Barberà.

⁸ Ourliac (1968), citat per Demurger (1986:153).

⁹ Vegeu l'apartat: 8.1.5.L'exploració molinera a la comanda de Barberà.

¹⁰ Opinem que hi havia una divisió tripartida d'aquest conjunt de drets, malgrat la poca claredat del document, ja que el 1453 l'aleshores carlà Guillem Ramon Çarrovira encara hi posseïa "*terres de tots fruyts, així de terços, vendes, com encara en terços de bans, joves, tregins, primyties e ab totes altres menuderies...*" Citat a Fuguet (1986).

¹¹ El 1453 el carlà Guillem Ramon Çarrovira encara hi posseïa "*terres de tots fruyts, així de terços, vendes, com encara en terços de bans, joves, tregins, primyties e ab totes altres menuderies...*" Citat a Fuguet (1986).

¹² En els documents medievals el sentit habitual d'aquest terme és el de pena pecuniària i dret a imposar-la; cf. DCVB i DECLC.

¹³ Cf. Demurger (1986:149).

¹⁴ Vegeu l'apartat: 8.1.3.L'exploració agrícola a la comanda de Barberà.

¹⁵ Aquestes qüestions són tractades per Demurger (1986:150).

¹⁶ Aspecte sobre el qual Freedman (1993:161-163) ha fet interessants puntualitzacions que qüestionen la capacitat del pagès medieval a l'hora de valorar les oportunitats que se li oferien lluny de la terra que l'havia vist néixer.

¹⁷ Segons consta en un document del 9 de febrer de 1194 (Arxiu Diocesà de Barcelona, Cartulari de Barberà, f. 40 r. - 41 r.); citat a Sans (1977:52:nota 122). Transcripció a Sans (1997:doc. 173).

¹⁸ ACA, Pergamins de Jaume I, núm. 1674 (any 1261), núm. 1806 (any 1265), núms. 1907, 1914 i 1924 (any 1267); Madurell, J.M.: "Los seguros de vida de esclavos en Barcelona (1453-1523)", *A.H.D.E.*, XXV (1955), pp. 124-125 (dóna una referència del segle XIV). Totes aquestes referències estan citades per Sans (1977:52:nota 122).

¹⁹ Sans (1997:doc. 43); vegeu la correcció en la data d'aquest document en Fuguet (1999).

²⁰ Sans (1997:doc. 64). Vegeu també Sans (1977:52-53).

²¹ Sans (1997:doc. 68). Vegeu també Sans (1977:53).

²² Sans (1997:doc. 75); citat i parcialment transcrit a Miret (1910:147); també citat per Sans (1977:53). La *fatiga* o *fadiga* corresponia al dret de prelació que tenia el senyor directe d'adquirir allò que havia donat en emfiteusi quan el senyor útil ho traspassava a un altre per títol oneros. El dret català atorgava al senyor un termini de 30 dies per a pagar o dipositar el preu i accessoris abans que es presentés l'escriptura de transmissió; en aquest cas, però, el dret de prelació es fixava en 10 dies (Mestre,

1993:426; GEC).

²³ Sans (1997:docs. 96, 114).

²⁴ Amb tot, ens trobem amb un nombre massa curt de documents com per a poder treure'n conclusions fermes.

²⁵ Cf. els establiments fets a Pere Sabater i a Pere Front, tots dos pagesos citats en la present relació: Sans (1997:docs. 68 i 75).

²⁶ Sans (1997:docs. 90 i 105).

²⁷ Sans (1997:docs. 95, 102).

²⁸ Sans (1997:doc. 114).

²⁹ Sans (1997:doc. 206).

³⁰ ACA, Cancelleria, perg. de Jaume I, núm. 144. Citat a Sans (1996:177).

³¹ Salrach (1987:429), cita A. Altisent com a font.

³² Vegeu més amunt.

³³ Demurger (1986:154) dona referències a activitats d'aquesta mena en comandas franceses.

³⁴ Arxiu Diocesà de Barcelona, Cartulari de Barberà: fol. 15 r. (citat per Plaza, 1990: 155). Transcripció a Sans (1997:doc. 125).

³⁵ Sans (1997:doc. 129). Vegeu també Plaza (1990:111).

³⁶ ACA, perg. d'Alfons I, núm. 419. Transcripció a Sans (1997:doc. 131).

³⁷ Freedman es basa en A. Altisent (1967): "Notícies socials i econòmiques de Montblanc, la Guàrdia dels Prats i la Riba, pels voltants del 1200, en els documents de Poblet", *VIII Assemblée intercomarcal d'estudiosos*, Granollers, pp. 58 i ss.

³⁸ Cf. Palau (1986: 39-44); Fuguet (1995: 217; 1995b: 464); Sans (1996: 183, 288, 293).

³⁹ ACA, pergamins de Jaume I, núm. 241 (citats per Sans, 1977: 57).

⁴⁰ Els hospitalers sí es segur que, al menys en algunes ocasions, feren establiment a cens del molí de Barberà (Plaza, 1990:33).

⁴¹ Cf. Sans (1997:docs. 77, 85 i 89).

⁴² Miret (1910:344), transcriu parcialment el document; Blanch (1951:I:112); Fuguet (1995:208); Sans (1996:298).

⁴³ L. Pagarolas (1992: 615-629) ha tractat darrerament aquest aspectes, centrats en la Comanda de Tortosa.

- ⁴⁴ Sans (1997:docs. 156, 184, 185).
- ⁴⁵ Vegeu més amunt. Cf. Sans (1977: 48; 1996: 293-294).
- ⁴⁶ ACA, pergamins de Jaume I, núm. 1161 (publicat a Miret, 1911:73).
- ⁴⁷ Vegeu al respecte Conte (1992:53-54).
- ⁴⁸ Hem consultat el document en la transcripció feta per Miret (1910:344).
- ⁴⁹ Sans (1997:doc. 153).
- ⁵⁰ Es tracta de cites indirectes, s'inventarien no les taules en si, sinó les tovalles que les cobrien. El mobles es valoren molt per dessota dels tèxtils.
- ⁵¹ Vegeu més avall l'estudi que fem d'aquests inventaris hospitalers.
- ⁵² El contingut del text que segueix es tracta en el nostre estudi: Poblet Romeu, M.J. (en premsa): "Condicions de vida i cultura material en una comanda catalana de l'Orde de l'Hospital a final segle XIV. Estudi de la comanda de Barberà (Barberà de la Conca)", en *Control social i quotidianitat. 3es Jornades sobre Sistemes Agraris, Organització Social i Poder Local als països catalans*, Alguaire (El Segrià), 4-6 novembre 1999.
- ⁵³ Fra Guillem de Guimerà (segona dècada del s.XIV-1396) fou un dels personatges més destacats de l'època. Desenvolupà importants càrrecs dins de l'orde de l'Hospital (preceptor de la casa de Barberà, gran prior de Catalunya des de 1379), al servei de la monarquia i en les institucions polítiques del país (Corts i Diputació del General). J.M. Sans i Travé (1989) li ha dedicat un extens article.
- ⁵⁴ Es troba dins la mateixa caixa que l'altre inventari.
- ⁵⁵ Devem aquestes observacions al Sr. Jaume Riera, de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.
- ⁵⁶ Els confreres i donats formaven part de l'Hospital —així com d'altres ordes—, tot i que no estaven integrats en les comunitats conventuals i —per tant— no eren religiosos. Dins d'aquestes categories hi havia tant homes com dones i el seu status variava segons els priorats (Luttrell, 1992b:103).
- ⁵⁷ Cal recordar que, a més dels esclaus, també comptaven amb les prestacions de treball que els devien els habitants de les seves senyories.
- ⁵⁸ Segons el DCVB, una mitgera equivalia a dues quarteres i la quartera correspon a 70 litres aproximadament.
- ⁵⁹ No sembla pas que cap d'ells fos capellà.
- ⁶⁰ Apèndix documental, docs. nùms. 1 i 2.
- ⁶¹ Vegeu els inventaris referenciats a la nota precedent.

9.Poliorcètica i tecnologia militar medieval.

Esquema-resum de les idees més importants que desenvoluparem:

Resumirem les característiques bàsiques de les tècniques de setege i defensa de fortaleses presents a la Catalunya medieval.

Farem un repàs de l'armament col·lectiu i individual disponible a la Catalunya medieval.

Resumirem les característiques bàsiques dels exèrcits medievals establirem els diferents tipus de combatent existents, tot centrant-nos en els exemples catalans.

9.1.L'expugnació de forteses.

Fins a l'aparició de l'artilleria, una ciutat murallada o un castell només podien ser presos si la guarnició que els defensava era insuficient o si les vitualles emmagatzemades eren escasses. Si la guarnició defensora era petita el procediment consistia a escalar els murs i derrotar en el combat cos a cos els defensors; en cas que les vitualles disponibles fossin escasses es procedia a aïllar els assetjats i a esperar que la fam i les malalties —enverinant l'aigua i propagant epidèmies mitjançant el llançament d'immundícies i cadàvers en descomposició— precipitessin la rendició. Així mateix, la diplomàcia i la psicologia també eren armes efectives a l'hora d'aconseguir la rendició dels assetjats, una barreja de clemència i amenaces —la perspectiva de triar entre una rendició amb condicions, que permetés salvar els béns i les vides, o atènyer-se a una salvatge anihilació posterior a la derrota— sovint obtenia la capitulació (Contamine, 1984:128).

Si l'aïllament i la diplomàcia no aconseguien resultats es passava a estratègies més directes. Els mètodes i màquines medievals per a la guerra obsidional s'inspiraven en les que havien estat desenvolupades durant l'edat antiga; moltes no van variar al llarg dels segles, tot i que en el terreny de les màquines llançadores de projectils sí que podem copsar que foren objecte de notòries millores durant el període medieval. Els llibres del VIII al X del tractat *De re militari*, escrit per Roberto Valturio de Rímini a mitjan segle XV, constitueix una font d'inestimable valor per al coneixement de la tecnologia obsidional antiga —sobretot— i medieval, especialment per les il·lustracions que representen la visió que es tenia en l'època de Valturio de les màquines bèl·liques emprades per grecs i romans (Guadalupi i Clausetti, 1995).

Les màquines emprades per atacar i defensar forteses durant l'edat mitjana —tot i que algunes també eren utilitzades en la guerra en camp obert— es poden classificar en: màquines de tir, màquines de percussió o de demolició i màquines d'atansament i assalt. Dites màquines eren emprades en cas que una fortalesa disposés d'una guarnició suficientment nodrida per a fer front a un setge i que les vitualles els permetessin resistir de manera indefinida. En aquests casos, calia recórrer a sistemes d'atac que permetessin atansar-se a la

muralla i obrir-hi un pas.

Els sistemes d'expugnació violenta de fortaleses es comencen a documentar en la Grècia antiga. Segons Guadalupi i Clausetti (1995:102), el primer exemple de setge ben preparat i dirigit correspon al que exerciren els grecs comandats per Demetri sobre Rodes l'any 309 a.C. En dit setge es van fer servir màquines de guerra.

Els romans van perfeccionar les tècniques de setge i desenvoluparen les operacions de setge regular. Distingien entre *obsidio* o *obsessio* —que consistia en un seguit d'operacions d'aïllament dels assetjats—, *repentina oppugnatio* —les operacions d'assalt per la força— i *longiqua oppugnatio* —les operacions de setge regular, consistents en una fusió de les altres dues tècniques—.

El setge regular començava amb l'aïllament —*obsidio*— dels enemics encastellats mitjançant la construcció d'una línia de xoc consistent en un sistema de torres unides amb palissades, que podia comptar també amb dics i fossars, on es situaven les guarnicions atacants. Tot seguit es procedia a l'assalt d'un punt determinat de la muralla —*repentina oppugnatio*—, amb la intenció de superar les defenses i penetrar en el recinte murat.

L'operació de superar la muralla era la clau de l'assalt i es podia verificar de tres maneres diferents. Es podia superar el mur passant per damunt d'ell, travessant-lo mitjançant una obertura o passant per sota. En cas que un fossar precedís la muralla, calia prèviament omplir-lo de terra, pedres, branques i tota mena d'objectes (Guadalupi i Clausetti, 1995:102).

A fi d'assolir amb èxit la superació de la muralla es van fer servir diverses màquines i enginyers des dels temps dels grecs i romans. En l'edat mitjana continuà el seu ús, i entre els segles XII i XIII dit ús s'intensificà a la vegada que s'hi aplicaven millores tècniques. Aquest increment dels mitjans tècnics en els exèrcits medievals anà acompanyat de la presència cada cop més freqüent —especialment des de final segle XII— de cossos de mestres enginyers molt ben considerats econòmicament. Al costat d'aquests enginyers també hi havia cossos de sapadors, miners i altres tècnics (Contamine, 1984:132).

Segons el *Dotzè del Chrestia* de Francesc Eiximenis —final segle XIV— l'expugnació d'un castell es podia fer de diferents maneres:¹

-Amb ballestes i arcs, amb dards i amb pedres llançades per

fores.

-Escalant el mur per diversos llocs simultàniament amb escales.

-Cavant i soscavant el mur provocant l'ensulsiada i penetrant pel forat obert.

-Llançant pedres contra el mur i dins del recinte mitjançant màquines.

-Atansar-se al mur amb mantellets i carretes per tal de demolir-lo amb un ariet.

-Aproximar-se en una posició d'avantatge (més elevada que la muralla) amb una bastida, o *castell de fusta*, i saltar sobre la fortalesa.

-Per pacte o lliurament, mitjançant set o fam.

9.1.1.Tècniques per a superar la muralla passant per damunt.

La inutilització del fossar —si n'hi havia—, omplint-lo amb terra i branques, i la construcció d'un *agger* —una mena de *mota* de terra i pedres, de terra i troncs o únicament de troncs— vora la muralla i amb una alçada equivalent a aquesta, era un dels mètodes emprats pels romans que permetien superar per dalt una muralla. La construcció d'un *agger*, però, implicava dur a terme grans obres que no sempre les circumstàncies permetien o aconsellaven. L'alternativa estava constituïda pel recurs a la construcció d'escales —de fusta, cuir o corda—, torres mòbils o màquines elevadores (Guadalupi i Clusetti, 1995:103).

Les *turres oppugnatoriae* es feien de fusta i es muntaven damunt de resistents carros —també muntaven escales sobre carros—, igualment fets de fusta, que eren desplaçats vers la muralla mitjançant bous, cavalls o argues. Aquestes torres eren de secció quadrada i s'estrenyien a mesura que guanyaven alçada, l'interior estava dividit en dos o tres pisos comunicats per dues escales —una per pujar i una altra per baixar—. Cadascun dels pisos disposava d'una plataforma d'assalt que es desplaçava des de la torre fins recolzar-se en la muralla mitjançant l'acció de politges o lliscant sobre unes guies; des d'aquestes plataformes els assaltants disparaven projectils —sagetes i pedres— a fi d'impedir l'acció dels defensors sobre els homes que

escalarien la muralla.

Disposaven, a més, de diferents màquines elevadores que podien situar soldats dalt de la muralla, entre les quals hi havia *grues* que alçaven una plataforma plena d'homes armats en estirar unes cordes i exercint un contrapès; altres ginys d'aquesta mena s'elevaven per l'acció d'argues.

Tots aquests ginys es feien de fusta i calia protegir-los dels projectils amb plaques de ferro i del foc amb pells fresques i sacs humits.

El Taller de Projectes Patrimoni i Museologia de la Universitat de Barcelona ha dissenyat i realitzat per a la Ciutadella Ibèrica de Calafell (Baix Penedès) la reproducció d'una d'aquestes torre d'assalt romanes.

Els "*castells de fust*", "*torres*" o "*bastides*" —segons la documentació catalana (*Els castells catalans*, 1967-1979:I:154-155)— medievals eren anàlogues a les torres mòbils romanes i comptaven igualment amb ponts mòbils per a poder assolir la muralla enemiga, anaven muntades sobre carros amb rodes i acostumaven a tenir la part inferior habilitada per transportar els materials necessaris per a omplir el fossar —"*arranar el vall*"— que precedís la muralla. Aquestes torres mòbils eren dissenyades especialment per a cada cas i la seva fabricació no era cosa fàcil. Guadalupi i Cluseti (1995:118) recullen que les torres emprades pels croats en el setge d'Antioquia i de Jerusalem —final segle XI— foren fetes a Gènova i transportades fins a Orient. Amb tot, també era possible construir-ne en el mateix lloc del setge —si es disposava de boscos—; en aquest darrer cas, la fusta tendria comportava l'avantatge de ser més resistent al foc, que constituïa un dels mitjans per a contrarestar les torres d'assalt.

Aquestes màquines medievals d'aproximació i assalt tenien forma de torre, talaia o castell de fusta. La majoria disposaven de rodes i eren desplaçades vers la muralla per quadrilles d'obriers que accionaven amb la seva força uns sistemes de cordes i politges; d'altres —més petites— eren muntades damunt de carretes i se les podia moure molt fàcilment. De manera anàloga a les màquines romanes, eren fetes amb fusta, que es protegia dels projectils enemics amb planxes de ferro i del foc amb pells tendres. La *Chanson de la croisade albigeoise* descriu un *castell i gata* de fusta, amb les juntes de les plataformes, flancs, bigues, angles i voltes protegides amb planxes metàl·liques,

i que era capaç d'albergar la inversemblant quantitat de 400 cavallers armats i 150 arquers (Contamine, 1984:128-130; *Els castells catalans*, 1967-1979:I:154).

Es tractava de poder dominar els defensors d'una muralla gràcies a la major alçada de la *bastida*. Des de la part superior es llançaven pedres i dards als defensors, mentre des del pis que tenia igual altura que la muralla es deixava caure el pont llevadís que permetria passar al castell o muralla. Mentre, els homes que anaven allotjats en la part inferior de la bastida intentaven posar escales i socavar el mur (*Els castells catalans*, 1967-1979:I:154).

P. Català i Roca (*Els castells catalans*, 1967-1979:I:154) recull que la primera menció de l'ús de castells de fusta a Catalunya correspon al setge de Tortosa a mitjan segle XII. Així mateix, remarca que el seu ús no era possible enfront dels castells roquers.

9.1.2.Tècniques per a superar la muralla obrint-hi un forat.

La percussió d'ariets —fortes i extenses bigues de fusta reforçades amb un cap de metall— permetia esbotzar muralles i obrir-hi forats a través dels quals els soldats penetrarien en el recinte assetjat (Guadalupi i Clausetti, 1995:103-104).

Els romans ja disposaven d'ariets. En els primers temps eren duts a pes de braços, i en aquest cas la qüestió bàsica a resoldre era com apropar-se a la muralla sense ser ferits o morts pels projectils llançats pels defensors. A tal fi, els romans empraven la formació en *testudo*.

El *testudo* consistia en disposar vint-i-cinc soldats en cinc fileres molt juntes, els quals aixecaven quinze dels escuts que duïen per damunt dels caps formant una coberta de tres fileres d'escuts; els altres deu escuts servien per a protegir els flancs de la formació. Els soldats que anaven en primera fila caminaven completament drets, mentre que la resta ho feien lleugerament ajupits a fi d'obtenir una pendent que facilités el lliscament dels projectils i elements que els fossin llençats. D'aquesta manera podia ser possible atansar-se a una muralla per esbotzar-la o per escalar-la si no era molt elevada.

Més endavant els romans feren servir ginys que suspenien l'ariet en balanceig. Així mateix, aquestes bigues en balanceig podien ser muntades dalt

de carros o dalt d'una mena de trineus moguts amb rodets. Si es preveia una forta resistència des de la muralla, l'ariet era muntat sota una plataforma de fusta que es protegia amb pells fresques i en lloc d'anar suspès es feia lliscar sobre rodets, sent accionat mitjançant cordes pels homes que anaven sota la plataforma. D'altra banda, també era habitual que es percutís amb ariets des de les torres mòbils.

En l'edat mitjana es disposà d'ariets descoberts i coberts anàlegs als romans, tot i que s'empraren també eines més simples —pics, perpals, etc.— a fi d'obrir pas en les muralles. *Gossa* i *gata* són les denominacions que apareixen en els documents catalans (*Els castells catalans*, 1967-1979:I:150).

Un altre sistema d'obrir un forat en la muralla consistia en excavar de manera secreta una galeria —denominada *cuniculum* pels romans i *cava* a la Catalunya medieval— fins a sota del fonament del mur, el qual era progressivament descalçat i apuntalat amb unes estakes de fusta. El posterior incendi de dites estakes provocava l'ensulsiament de la muralla en aquell punt. Practicar una *cava*, però, no era possible en aquells castells construïts sobre roca.

Més avall tractarem a fons la qüestió de les màquines que llençaven projectils. Avançarem, però, que segons Contamine (1984:130-131) dites màquines medievals eren també capaces d'esbotzar les defenses de ciutats i castells, mentre que Guadalupi i Clausetti (1995) no opinen el mateix.

9.1.3.Tècniques per a superar la muralla passant per sota.

Les citades galeries subterrànies es podien prolongar fins a l'interior del recinte tancat i a través d'elles podien entrar grups d'homes que posteriorment obririen alguna de les portes per permetre l'entrada del gruix dels assaltants. En aquestes operacions subterrànies la sorpresa era fonamental i calia mantenir les feines d'excavació en total secret per a l'assetjat.

Practicar una *cava* només era possible al llarg de setges prolongats, donat que l'excavació d'una d'aquestes galeries comportava treballar durant força temps. Habitualment es començava a excavar aprofitant el desnivell del vall i des del fons d'aquest. Així mateix, la *cava* quedava totalment descartada si

el castell s'havia bastit directament sobre roca (Jiménez Esteban, 1995:37).

9.1.4. Dispositius de protecció dels atacants en les operacions de setge.

Les diverses operacions que suposava un setge —arranar el vall, les maniobres de les màquines, etc.— implicaven un greu perill per als assaltants. A fi de protegir-se en aquests casos els romans empraven uns parapets de vímet o de cuir, dits *plutei*, i unes estructures de fusta, denominades *vineae*.

Els *plutei* podien cobrir dos homes drets, es desplaçaven sobre rodes i, de vegades, podien adquirir forma absidal. Les *vineae*, però, eren més segures i permetien protegir més homes; consistien en una mena de coberts de fusta —segons Guadalupi i Clausetti (1995:107), feien 8 peus d'ample, 7 d'alt i 16 de llarg— amb sostre de taulons i parets de canyís, que anaven protegits contra el foc amb pells tendres o sacs molls, i que es podien desplaçar sobre rodes o fent-los lliscar sobre rodets.

Es podia parar una sèrie de *vineae* i fer-les avançar a la vegada. Així mateix, n'hi havia d'especials —*musculus*—, més fortes i amb una gran porta basculant al darrera, que servien per a transportar el material necessari per a omplir els fossars o per a escortar les torres mòbils.

En l'edat mitjana es van fer servir barreres frontals mòbils constituïdes per dispositius semblants als *plutei* romans, però més lleugers. Els *gats*, *sostres mòbils* o *mantells* constituïen versions medievals de les *vineae* romanes i de vegades estaven formats per dos o tres sostres de secció decreixent i situats l'un dins de l'altre. Segons la *Crònica* del rei Jaume I, els sostres dels mantells duïen terra i branques a fi d'esmortir l'impacte dels projectils, i bàsicament servien per acostar a la muralla els sapadors que excavarien una galeria sota d'aquella (*Els castells catalans*, 1967-1979:I:150-152).

9.1.5. Màquines de tir.

Des del temps dels grecs es van fer servir ginys que mitjançant la força de torsió eren capaços de projectar pesats projectils a considerables distàncies.

Dites màquines foren emprades en els setges tant pels atacants com pels atacats.

Aquestes màquines de guerra foren perfeccionades pels romans i el seu esquema bàsic consistia en una forta estructura de fusta que era capaç de projectar pedres, dards o elements incendiaris gràcies a la força que se li imprimia mitjançant unes cordes elàstiques fetes amb nervis, tendons i budells d'animals, crins i cues de cavall i fins cabelleres de dones. Aquests ginys comptaven amb un dispositiu destinat a sostenir el projectil i que anava fixat mitjançant perns a fi de poder adoptar diversos angles en sentit vertical i així poder modificar la trajectòria del llançament adaptant-lo a cada cas. El llançament s'efectuava deixant anar sobtadament la corda flexible després d'haver-li donat la màxima tensió.

Vitruvi parla de tres tipus de màquines llançadores de projectils: *catapultes*, *escorpins* i *balistes*, i especifica que mentre les dues primeres eren capaces de projectar elements pesants a llargues distàncies, la balista tenia una potència més modesta. Amiè Marcel·lí esmenta l'*onagre* i diu que s'emprava per a llençar pedres, mentre que atribueix a la balista el llançament de dards.

Guadalupi i Clausetti (1995:107-113) consideren possible classificar les màquines de guerra romanes llançadores de projectils en dos tipus generals: la balista, o màquina llançadora de dards en trajectòria recta, i l'onagre, o màquina llançadora de pedres i materials incendiaris en trajectòria corba. L'onagre hauria consistit en una forta biga de fusta que en un costat estava subjectada per un feix de cordes elàstiques, mentre que en l'altre —dotat de forma de cullera o amb l'afegit d'una gran fona— sostenia el projectil; la corda era estirada mitjançant un argue i feia baixar la biga, mentre que un aparell de molla retenia la corda i després permetia deixar-la anar sobtadament; llavors la biga anava a xocar contra una mena de topall, moment en el qual el projectil sortia disparat de manera violenta. A diferència de l'onagre, que només en tenia un i derivava de la fona, la balista disposava de dos braços i constituïa una derivació de l'arc.

La balista i l'onagre s'empraven tant en la batalla campal com en els setges i existien models adaptats a les dues situacions. En els setges eren fetes servir tant per atacants com per defensors, els quals en situaven dalt de les muralles.

Testimonis de l'antiguitat citats per Guadalupi i Clausetti (1995:114) asseguren que aquestes màquines podien llençar pedres d'uns 39 quilos —un talent— a uns 200 metres de distància. Així mateix, calia disposar més de deu homes per a poder-les fer maniobrar. De qualsevol manera, hi ha dubtes importants sobre quin devia ser el seu grau real d'eficàcia.

Les màquines de tir medievals, però, presenten notables avenços respecte de les emprades pels romans; entre 1180 i 1220 es van assolir progressos que permeteren disposar de màquines capaces de fer força mal. Les cordes flexibles i la força de torsió van ser substituïdes per mecanismes de pèndul amb contrapès fix o mòbil (Contamine, 1984:130). Els principals tipus d'aquestes màquines eren el *trabuc* i la *calandra*, consistents en una forta barra de fusta que girava al voltant d'un eix, i que duia una fona llançadora de projectils en un extrem i un contrapès en l'altre; mitjançant cordes i corrioles es feia baixar l'extrem de la fona, es col·locava el projectil en la bossa i en alliberar el dispositiu que retenia la barra aquesta oscil·lava sobre l'eix fins que un topall detenia la carrera de la barra i el projectil sortia disparat per l'impuls.

La calandra sembla haver estat un giny més potent —i també més perillós de manejar— que el trabuc, però aquest darrer va tenir una difusió més àmplia. Hi havia, a més, una altra màquina de tir denominada *brigola* que era anàloga a les dues precedents.

Una altra màquina de tir medieval era la *ballesta*. Es tractava d'un giny de dos braços similar a la balista romana, però en aquest cas dits braços eren de làmines metàl·liques elàstiques i no estaven units al feix de cordes, sinó a l'estructura. La ballesta era de fàcil maneig, permetia obtenir una major precisió en els trets i, muntada sobre un carro, es podia traslladar amb facilitat, tot això la convertí en la màquina de tir més utilitzada en l'edat mitjana. Servia per a llançar dards, barres de ferro calent, llances incendiàries i altres objectes (Guadalupi i Clausetti, 1995:117).

Guadalupi i Clausetti (1995) opinen que aquestes diverses màquines no tenien prou potència com per destruir les poderoses muralles dels castells i ciutats medievals i que amb elles només era possible causar danys sobre els cossos i les màquines dels enemics, utilitat que fou suficient com perquè fossin fetes servir, fins i tot quan aparegueren les primeres peces d'artilleria. Amb tot,

testimonis de l'època i experiments efectuats fa pocs anys i citats per Contamine (1984:130-131) semblen indicar que sí era possible destruir torres i murs amb l'impacte de les grosses pedres que les perfeccionades màquines medievals eren capaces de propulsar.

L'Album de Villard de Honnecourt conté el dibuix d'un trabuc i es conserva la descripció d'un altre que també incloïa dita obra:

Si voleu construir el gran aparell denominat trabuc, pareu atenció. Heus aquí la plataforma que es sosté a terra. Heus aquí també, davant, els dos suports i la corda distesa, amb la qual es fa tornar la barra, com podeu veure a la pàgina següent. El pes que cal fer venir és gran, ja que el contrapès és molt pesant, donat que es tracta d'un recipient ple de terra. Mesura dues toeses de les grans de longitud, nou peus d'ample i dotze de profunditat. Cal anar amb compte amb els llançaments de fletxes, ja que cal situar-se contra els travessers de davant (traduït per nosaltres de la versió publicada per Contamine, 1984:130).

Experimentacions modernes citades per Ph. Contamine (1984:130) han demostrat que una catapulta de tipus medieval manejada per 50 homes i comptant amb un contrapès de 10 tones és capaç de llançar pedres d'entre 100 i 150 quilos a 150 metres de distància.

Amb tot, cal remarcar que entre el segle XIII i començament del XIV aquestes màquines de tir foren molt poc nombroses. Fins i tot en els grans setges no es superava la vintena de trabucs; el fet que fins se'ls assignés nom propi apunta la seva escassetesa. D'altra banda, tampoc es pot dir que la seva velocitat operativa fos gaire elevada: les tres màquines de tir que el rei Eduard I féu plantar el 1296 davant l'abadia de Holyrood —Edimburg— només foren capaces de llençar 158 pedres grans en tres dies (Contamine, 1984:131).

Cal afegir, també, la presència del *foc grec* en els arsenals medievals. Es tractava d'unas barreges inflamables —sofre, nitrats, pega, etc.— que eren llançades dins de barrils o recipients de terrissa —*bombes*— o dins d'unas canyes metàl·liques —*llamps*—. L'objectiu del foc grec eren les moltes estructures lígnies que s'empraven en la guerra medieval (Guadalupi i Clausetti, 1995:117).

Les denominacions catalanes d'aquestes màquines de tir eren: fonèvol, trabuc, trabuquet, brigola, manganell, algarrada, etc. Les fonts catalanes també es refereixen a la ballesta de torn —emprada per les forces de Jaume I—, la qual es tractava d'un giny que disposava d'un mecanisme format per una roda dentada i una cremallera; la ballesta de torn tenia versions que requerien ser accionades per diversos homes i que propulsava dards i barres de ferro de fins dos metres de llarg (*Els castells catalans*, 1967-1979:I:153).

9.1.6. Notes finals sobre l'expugnació de castells.

Les defenses dels castells eren tot sovint molt superiors a les que disposaven les ciutats. No obstant, les ciutats des dels segles XII i XIII constituïen objectius militars molt més interessants —eren importants centres econòmics, polítics i demogràfics— i expugnar-les no resultava gens fàcil: més enllà de la relativa feblesa de les seves fortificacions, disposaven d'un espai i d'uns recursos materials i morals que permetien dur a terme prolongades resistències.

Si a les potents fortificacions de què disposava un castell se li afegia un emplaçament especialment feréstec, convertint-lo en un veritable *niu d'àguiles*, esdevenia inexpugnable amb mètodes directes d'assalt. Sempre, però, l'exèrcit atacant tenia el recurs de deixar de banda tals castells i a anar directament cap a les ciutats, i és que des dels segles XII i XIII aquestes fortaleses aïllades —els castells— ja no constituïen els punts clau de l'espai medieval (Contamine, 1984:128).

9.2. La defensa de fortaleses en front d'expugnacions.

Una guarnició assetjada tenia diversos mitjans per a contraatacar. Podien provocar la intervenció d'un exèrcit aliat que fustigués els assetjadors —molts castells disposaven de sortides secretes que permetien anar a donar l'avís— o sortir ells mateixos per provar de trencar el setge —en una operació d'aquestes perdé la vida Pere el Catòlic a Muret—. Esperar *còmodament* instal·lats darrera les muralles que s'acabés la paciència de l'enemic, exhaurida pel fred o la calor,

les malalties i l'escassetesa, podia constituir una altra estratègia davant un setge (Contamine, 1984:132).

9.2.1. Cadafals, bastides i protecció de portes.

Si no en disposaven ja prèviament, la notícia d'un possible setge implicava la col·locació en torres i muralles de cadafals de fusta que augmentaven la protecció dels defensors en front dels projectils enemics i que paral·lelament dificultaven l'escalada dels murs i permetien llançar projectils en trajectòria descendent directament sobre aquells qui es situessin al peu de la torre o muralla (*Els castells catalans*, 1967-1979:I:149; Jiménez Esteban, 1995:10-11).

Així mateix, es construïen *bastides* de fustes —que devien ser com torres— al llarg dels murs a fi de reforçar la seva capacitat defensiva (*Els castells catalans*, 1967-1979:I:148).

Les portes i elements de fusta eren protegits del foc que els llançava l'enemic mitjançant folres de cuir cru i sacs humits. De vegades es bastia un matacà o una lladronera sobre la vertical de la porta a fi de facilitar l'operació d'apagar el foc llançant aigua, o per a destorbar les maniobres dels assaltants llançant-los tota mena de coses —pedres, aigua bullent, etc.— a plom. Matacans i lladroneres responen a la mateixa idea dels cadafals, però estaven fets de pedra i obra; a França es van generalitzar durant el segle XII (*Els castells catalans*, 1967-1979:I:130-131).

Així mateix, la defensa de la porta podia estar completada amb un rastell o reixa mòbil de ferro, que impedia acostar-se a la porta o que empresonava els atacants que ja s'hi havien acostat (Jiménez Esteban, 1995:10-11; Riu i Bolós, 1986).

A fi de dificultar o impedir l'acció d'ariets contra la porta es tendia a disposar un recorregut d'accés en forma de colze, que obligava a frenar la cursa dels assaltants i que inutilitzava els ariets llargs —els més eficaços.— Aquestes entrades en colze ja apareixen en castells catalans anteriors al segle XII i se'ls atribueix un origen musulmà (Cabañero, 1997). Alguns castells també disposaven d'un mur que precedia la porta d'entrada i que es denominava

barbacana (Jiménez Esteban, 1995:10-14).

9.2.2. Altres estris i objectes necessaris per a resistir un setge.

A fi de dificultar que s'hi arrapessin els caps de les escales i les mans dels assaltants, es col·locaven pedres petites i soltes dalt les muralles. Així mateix, s'emmagatzemaven importants quantitats de sofre, pega, oli i altres productes incendiàries per a calar foc en els ginys i bastides enemigues.

Dalt de murs i torres s'amuntegaven pedres grans a fi de projectar-les —directament amb les mans o mitjançant màquines— sobre l'enemic; al costat d'aquestes grans pedres, també n'hi deuria haver de més petites per a ser projectades mitjançant fones, així com vaixells plens de pols i calç, que en ser trencats sobre els enemics els engegava i permetia ferir-los amb major facilitat. Disposar de cordes per arranjar cadafals i bastides també era clau a l'hora d'impedir l'expugnació (*Els castells catalans*, 1967-1979:I:148-149).

Disposar de reserves d'aigua, menjar i medicaments, així com de projectils i armament, era també molt important.

9.2.3. Tècniques de defensa contra les màquines d'aproximació i de tir.

El foc i els projectils de gran tamany eren les armes emprades contra torres d'assalt, trabucs i altres ginys lignis de la guerra obsidional. De fet, Contamine (1984:133) ja apuntà que els objectius de trabucs i manganells eren normalment els ginys equivalents de l'enemic, amb els quals s'establien veritables duels de punteria.

Contra els castells de fusta o bastides —més altes que les muralles— dels atacants els defensors podien respondre amb els mateixos elements (*Els castells catalans*, 1967-1979:I:155).

Així mateix també disposaven de mantells que els protegien dels projectils assaltants (Jiménez Esteban, 1995:37-38).

9.2.4.Tècniques contra l'excavació de galeries subterrànies.

L'objectiu d'aquestes galeries o mines —denominades *caves* en la documentació catalana— hem vist que podia ser doble. Provocar l'ensulsiament de la muralla o entrar en el recinte murallat.

Abans que res, calia estar atent des de la muralla, ja que l'assaltant procurava que ningú s'adonés de les operacions fins que fos massa tard. Quan hom sospitava que excavaven sota la muralla calia construir bastides, mur i vall entorn de la zona soscavada. Per impedir que prosseguís l'excavació d'una galeria, calia excavar-ne una altra des de dins del recinte que anés a trobar la galeria enemiga i foragitar-ne els sapadors (*Els castells catalans*, 1967-1979:I:150).

9.3.Els exèrcits medievals.

La guerra fou un dels fenòmens habituals de l'Europa medieval. La freqüent presència de castells en el paisatge català contemporani constitueix el testimoni fossilitzat de la guerra medieval. Fins i tot es pot dir que la societat catalana medieval s'estructurà al voltant del fenomen de la violència (Bonnassie, 1979-1981:II:73-104, 139-162).

La Catalunya medieval es forjà paral·lelament a l'impuls de la guerra amb l'Islam hispànic, però també paral·lelament al fenomen de les guerres internes —de vegades *privades*— entre diverses faccions de la noblesa. En aquest context, l'Estat feudal català sorgí a partir del moment que fou possible introduir un cert ordre en la violència feudal, el qual ordre no significà tant eliminar dita violència com procedir a la seva codificació i organització (Bonnassie, 1979-1981:II:177-181).

En una societat on la violència era un fet quotidià no fou estrany que hi assolissin el predomini aquells grups capaços d'exercir-la amb més eficàcia. En aquest sentit, la noblesa s'articulà com a casta de guerrers professionals, però, tot i que mai van ser desplaçats de la seva posició de predomini, no foren els únics que intervingueren en les lluites.

9.3.1.L'exèrcit feudal.

Bonnassie (1979-1981:II) ha mostrat com —de manera anàloga al que havia esdevingut a França poc abans— a partir del segle XI la noblesa catalana s'organitzà mitjançant uns pactes consistents a gratificar la fidelitat a canvi de l'entrega d'uns béns denominats *feus*. Amb aquestes transaccions els grans llinatges asseguraven la seva posició enfront dels llinatges competidors, mitjançant el suport militar ofert pels llinatges subalterns que remuneraven amb aquells feus i esdevenien *vassalls* seus. D'aquesta manera, l'obligació de fer serveis d'*host* i *cavalcada*, contreta pels cavallers vers els seus senyors, donà lloc a la formació d'exèrcits privats.

En aquest context, el llinatge més poderós, és a dir, aquell que disposava de més béns susceptibles de ser entregats en qualitat de feus, fou capaç de reivindicar la *potestat règia*, diluïda arran de la crisi de l'Estat franc. En el cas català, el llinatge capaç de comprar la fidelitat del conjunt dels llinatges nobiliaris, articulant al seu voltant un veritable Estat feudal, fou la casa comtal de Barcelona, a partir de l'època de Ramon Berenguer I.

L'exèrcit reial —o comtal en el cas català— estava constituït per tots els vassalls menors de 60 anys, que havien d'acudir armats en funció de les obligacions feudals contretes, obligacions, però, que estaven restringides a un espai geogràfic concret i a un temps limitat a uns 40 dies l'any (Mestre, 1993:549). L'exèrcit feudal, doncs, no era permanent, només es convocava quan sorgia algun conflicte i aquesta convocatòria implicava, a més, un temps d'espera fins que arribaven tots els cavallers cridats, acompanyats dels seus corresponents vassalls. A més, subsistiren els exèrcits privats dels primers temps de la *revolució feudal* i intervingueren en veritables guerres privades al marge de la institució reial, com a l'exemple de les lluites entre els Entença i els homes dels Montcada i del Temple durant el segle XIII (Carreras, 1903-1904).

Al llarg del segle XIII l'*host* reial es va veure incrementada amb la creació d'exèrcits municipals —*host veïnal*— (Mestre, 1993:549).

Els poders medievals s'esforçaren per organitzar uns exèrcits mitjançant els mecanismes més segurs i a la vegada més econòmics possibles, la qual cosa suposava recolzar-se en primer lloc en els recursos propis, utilitzant els

mecanismes de les obligacions militars d'origen feudal (Contamine, 1984:98). Aquests exèrcits estaven convocats en virtut de les obligacions militars que els nobles havien contractat amb el seu senyor com a contrapartida per la investidura del feu i fins per pagesos, sobre els quals el ban senyorial havia imposat diverses obligacions entre les quals també se n'hi comptaven de militars i que podien comportar acompanyar el senyor a la guerra. Així, a final segle XII pesava sobre els homes de Barberà l'obligació d'host i cavalcada (Sans, 1997:doc. 178).

En el moment que es produí la denominada *revolució feudal* la noblesa tendí a acaparar les funcions militars, desplaçant de les mateixes la pagesia, fenomen que sembla també relacionat amb l'evolució de la tecnologia militar que augmentà de manera decisiva l'eficàcia del guerrer muntat enfront del combatent d'infanteria, de manera que des del segle XI el terme *miles* passa a referir-se específicament al combatent a cavall (Bonnassie, 1988:119). En la Catalunya del segle XI es constata com els pagesos són cada vegada menys cridats a participar en les expedicions guerreres, però els senyors no renuncien a mantenir les obligacions militars d'època carolíngia en benefici propi. La primitiva participació pagesa en la lluita és substituïda per unes obligacions menys nobles: transportar les vitualles i els bagatges que segueixen la tropa de cavallers, i de vegades els serveis d'host són reconvertits en contrapartides en espècie o en metàl·lic. A banda de l'host, altres obligacions militars estaven constituïdes pels serveis de guaita, però també aquests foren reconvertits al llarg del segle XI en un cens banal, des del moment que s'instal·laren guarnicions de guerrers professionals en els castells. No passà el mateix, però, amb les prestacions de treball relacionades amb el manteniment i reforçament de les defenses del castell; els senyors tendiren a ampliar les exigències de prestacions de treball en la fortalesa obligant els pagesos a treballar en tot tipus de construccions (Bonnassie, 1979-1981:II:51-52).

Malgrat el relegament del pagès en les qüestions militars, es constata com en el segle XIII es mantenen obligacions com l'host i la cavalcada, així, Sans (1996:173) dóna compte de com els templers es resistiren a transigir en les demandes de restricció que de les obligacions de caire militar els feren els habitants de Montsó. De qualsevol manera, la participació dels pagesos en les

guerres posteriors al segle X degué consistir més en funcions auxiliars —transport de vitualles, maniobra de màquines de guerra, treballs de sapa, etc.— que no pas en el combat veritable. Contamine (1984:306) recorda, a més, el poc entusiasme que sovint devien manifestar els pagesos en el compliment del servei militar i la tendència a desertar.

En aquests exèrcits cadascú complia una funció específica en el combat, que depenia sobretot de l'armament de què disposava i que estava directament relacionat amb la seva riquesa. Segons Contamine (1984:122), en el segle XIII, el cost de l'armament ofensiu i defensiu i de les muntures que requeria l'equipament d'un cavaller i de la comitiva de servents que l'acompanyava, corresponia a la soldada —per als serveis militars remunerats— d'entre sis i vuit mesos o a les rendes de tot un any.

Tot i que també estaven immersos en el context feudal general, els ordres religioso-militars constituïren les úniques forces armades permanents fins a l'aparició dels primers exèrcits susceptibles de ser qualificats amb tal terme, ja en el segle XIV. Gràcies al recolzament logístic que foren capaços d'organitzar i als ingressos regulars que els proporcionaven les seves propietats i negocis pogueren mantenir veritables exèrcits formats per homes a cavall —cavallers i servents— i fins i tot per homes a peu (Contamine, 1984:96-98).

Al llarg del segle XIII i arreu d'Occident, el model d'exèrcit basat en les obligacions feudals entrà en crisi i la seva aportació esdevingué marginal. Cada cop més, es va recórrer a remunerar els serveis militars (Contamine, 1984:114-127; Bonnassie, 1988:117-121). En dit segle XIII, es va estendre el sistema de *soldades* —remunerar el servei militar— i això fomentà la redempció d'aquests serveis pel pagament de diners; aquest fet permeté als grans barons, i especialment al rei, recórrer a la contractació de mercenaris i retenir els vassalls un cop acabat el termini de prestació de l'host (Mestre, 1993:549). Recordem, per exemple, que les grans gestes militars catalanes de final segle XIII i del XIV foren protagonitzades pels mercenaris denominats almogàvers, tot i que Ph. Contamine precisa que no es poden considerar mercenaris tots els soldats remunerats que participen en els exèrcits medievals.

L'existència de mercenaris, però, no data de la crisi de les obligacions militars d'origen feudovassallàtic. Recordem la presència de mercenaris catalans

en els exèrcits andalusins de començament segle XI i potser de final segle X (Bonnassie, 1979:1981:l:300-304), o la presència de bandes d'homes armats arreu d'Europa durant els segles XI i XII (Contamine, 1984:305-313).

A partir del regnat de Pere del Cerimoniós (1319-1387) es procedí a la regulació i estructuració de l'host reial, i mitjançant l'usatge *Princeps namque* el rei pogué convocar tots els homes útils per a la defensa del Principat (Mestre, 1993:549, 851).

9.3.2. Tipologia dels combatents.

El model típic de combatent medieval es correspon al cavaller proveït d'un costós equip integrat per armes ofensives —espasa, pica, massa, ...— i defensives —armadura i escut— i que té al seu servei diversos cavalls i un seguici format per escuders i servents que l'assisteixen durant el combat i tenen cura de les seves coses (Riquer, 1968; Bonnassie, 1988:37-42, 117-121). Es tracta del guerrer d'extracció nobiliària que, protegit per unes pesants armadures que li cobreixen tot el cos, proveït d'un casc, d'un escut i d'una gruixuda llança de quasi tres metres que aguanta sota el braç, es llança al galop contra l'enemic; quan el seu fort i pesant cavall és capaç d'agafar prou velocitat, l'impacte de la seva pica, amb la força que li imprimeixen els quasi vint quilos de pes de tot l'armament que duu, és irresistible. Però, tot i que els estreps i la sella de muntar corbada li permeten mantenir l'equilibri, corre el risc de ser desmuntat; llavors haurà de lluitar a peu amb l'espasa de doble tall, en aquest cas els dos o tres quilos que pesa, més l'escut i tota la ferralla que duu posada el convertiran en un objectiu fàcil per a un combatent d'infanteria proveït d'un armament no gaire sofisticat (Fossier, 1984:298-299). Per a la classe feudal aquest constituïa el model de combatent, però no era l'únic tipus existent.

Hi havia diversos tipus de soldat a cavall i a peu. Dintre dels combatents a cavall, a més del típic cavaller-noble, proveït del seu costós equipament, hi havia homes que combatien muntats, sovint amb uns equipaments molt més lleugers, com els *homens a cavall alforrats* presents en els exèrcits catalans (Contamine, 1984:90).

Es pot parlar d'una mena de cavalleria lleugera, representada per

combatents desproveïts de les pesants armadures de la cavalleria nobiliària. Un exemple estaria representat pels turcoples que servien en les forces templeres de Terra Santa, d'altres modalitats es podrien buscar entre els ballesters muntats documentats des de final segle XII, a França, Anglaterra, Provença i fins al servei del papa.

No obstant, també hi havia ballesters que lluitaven a peu. La ballesta fou una de les armes més temudes en l'edat mitjana i fins se li atribuï caràcter diabòlic; l'Església condemnà reiteradament —1097, 1139— l'ús de la ballesta, i de l'arc, en les guerres entre cristians. Segons Contamine (1984:91-92), la ballesta no es va fer servir gaire a Occident fins a final segle XII, quan Ricard Cor de Lleó (l'any 1185) la posà de moda entre els francesos.

Des de final segle XII la ballesta experimentà una gran difusió especialment a l'Europa meridional, se l'emprà tant a terra com al mar, i tant per combatents de cavalleria com d'infanteria, i sobretot en els setges. Les bandes de mercenaris també en tenien i, de fet, fou un cap de *routiers* qui ferí Ricard Cor de Lleó d'un tret de ballesta en el setge de Gaillon (Contamine, 1984:92).

Tot i que el tret de ballesta era molt potent, l'operació de carregar-la era lenta i deixava desprotegit el ballester. A fi de protegir els ballesters mentre procedien a carregar i tibar els mecanismes d'aquella arma va aparèixer un nou cos d'infanteria que sostenia uns grans escuts denominats *pevesos*.

Les modalitats d'infants eren diverses i incloïen des d'homes precàriament armats amb eines agrícoles, d'altres que disposaven d'espases per al cos a cos i piques per a frenar la càrrega de la cavalleria enemiga, fins a diverses modalitats de sapadors, exploradors i sabotejadors. Les proteccions que empraven aquests infants eren mínimes —capells de ferro, escuts, de vegades una llòriga petita— i fins n'hi havia que entraven en combat sense cap protecció especial. En aquest darrer cas es trobaven els potents i temuts almogàvers catalans i aragonesos, els quals suplien les mancances d'armament defensiu amb una gran agilitat i ardidesa, que ha fet que se'ls considerés la força més eficaç de la seva època. L'armament que duien dits almogàvers consistia en coltell, llança i dos dards (Mestre, 1993:31).

Segons sembla, els almogàvers procedien de zones muntanyenques, d'economia pastorívola i molt pobra, i —d'altra banda, de manera similar a

altres comunitats pastorals pretèrites, com per exemple els beduïns (Beals; Hoijer, 1972:520)— van combinar l'activitat ramadera amb els ingressos procedents d'expedicions de saqueig en la frontera andalusina, esdevenint amb el temps mercenaris professionals.²

La mentalitat cavalleresca menyspreava el paper de l'infant plebeu en la batalla, però a mesura que es perfeccionà el combat, més important va esdevenir el seu paper. Encertar el cavaller enemic de lluny amb la ballesta o l'arc, fer barrera per permetre que un cavaller es refés o canviés de cavall, a més de protegir les vitualles i els cavalls de remunta, eren algunes de les funcions que assumí la infanteria. Cada cavaller necessitava disposar de dos a set infants per tal de poder intervenir convenientment en un combat (Fossier, 1984:299). Les pintures murals del Saló del Tinell al Palau de Barcelona, datades a final segle XIII, mostren unes tropes catalanes d'infanteria formades per ballesters i llancers; tots van proveïts d'espasa i no duen cap protecció de cintura per avall, el casc i la gorgera —i algun potser llòriga— semblen ser les seves úniques proteccions (Sobrequés, 1992:165, 330).

Esquema-resum de les conclusions més importants:

La guerra obsidional medieval estava inspirada en les tècniques desenvolupades per grecs i romans.

Entre els segles XII i XIII s'intensificà l'ús de màquines de guerra, a la vegada que s'hi aplicaven millores tècniques. El *Llibre dels fets* del rei Jaume sembla permetre situar al segle XIII el moment de plena difusió d'aquestes tècniques en l'àmbit català.

Les millores introduïdes pels enginyers medievals en els ginys ideats en l'Antiguitat van donar lloc a potents màquines de guerra, capaces de fer veritable mal als murs de les fortaleses.

Les tècniques de setege i defensa giraven en torn al fet que una fortalesa podia ser superada de tres maneres diferents:

- passant per dalt dels murs.
- passant a través dels murs.
- passant per sota dels murs.

Tot i la seva importància, la cavalleria nobiliària no constituí l'únic tipus de combatent. A mesura que avançà l'edat mitjana, el paper de la infanteria i de la cavalleria lleugera, així com la tendència a la contractació de mercenaris, van anar guanyant terreny.

Els diferents tipus de ballesta existents foren l'arma més mortífera emprada a les guerres medievals.

Notes.

¹ Citat per Jiménez Esteban (1995:33).

² Cròniques de Bernat Desclot i de Ramon Muntaner, citades per Contamine (1984:93-94, 311-312).

10. Estudi de l'evolució constructiva del Castell del Temple de Barberà.

Esquema-resum de les idees més importants que desenvoluparem:

Estudiarem les fonts textuais des de l'època medieval fins a l'edat moderna, a la recerca d'informació sobre les característiques arquitectòniques del Castell del Temple i la seva evolució.

Estudiarem les fotografies antigues que recullen elements del Castell avui ja desapareguts.

Farem l'estudi arqueològic del conjunt monumental i, mitjançant la combinació de la informació procedent dels diferents tipus de fonts, establirem unes conclusions.

10.1.Estat actual dels coneixements.

No iniciem els nostres estudis partint del no res. J. Fuguet (1983; 1995) ja ha encetat l'estudi d'aquest castell tot partint de la metodologia de la Història de l'Art; el seu descobriment de la presència de referències arquitectòniques en la documentació corresponent al llarg període en què fou posseït per l'orde de Sant Joan de Jerusalem i l'aplec que ha fet de fotografies antigues del Castell del Temple ens hauran d'aportar importants indicis per al nostre treball. Des del punt de vista de l'Arqueologia, les prospeccions dutes a terme per C. Rovira (1993) també es constituïran com a punt de referència destacat. Així mateix, diverses notícies de caràcter històric aportades per J.M. Sans (1971; 1977; 1996; 1997) i per F. Español (1991) ens permetran establir relacions amb l'evolució arquitectònica del Castell del Temple de Barberà.

Tot partint d'aquests autors, es pot establir que la torre circular del pati i els llenços de muralla que se li adossen en l'extrem oest del recinte corresponen al segle XI. Que durant el segle XII se li van afegir dos edificis rectangulars en la banda sud-est, així com una prolongació de la muralla que, envoltant-les amb una barbacana, protegia les noves construccions. L'extrem oriental de la planta superior —accessible des del *pati*— de l'edifici més gran afegit en el segle XII albergà la capella castral.

També es pot establir que la galeria porticada que hi ha en el *pati* podria haver estat afegida pels templers —possiblement en el segle XIII— i que a mitjan segle XIV l'hospitaler fra Guillem de Guimerà hi afegí un palau gòtic que bastí adossat al llenç nord de la muralla del segle XII. A més, també hi hagué un altre edifici que, adossant-se a les construccions del segle XII i a les del XIV, tancava el *pati* i el separava de l'àrea denominada *hort*; la cronologia suggerida per a aquesta darrera construcció es situaria en el segle XVI.

Així mateix, també és conegut que la guerra dels Segadors i la de Successió van ocasionar importants desperfectes en el Castell del Temple i que obligaren a fer-hi reparacions.

Les principals mancances en els nostres coneixements actuals en relació a l'arquitectura i les diverses fases constructives del Castell del Temple les podríem resumir com segueix:

-Molts aspectes relacionats amb la datació de les construccions no estan suficientment argumentats o (al menys) ens semblen discutibles.

-La documentació corresponent a l'arxiu de Sant Joan de Jerusalem (avui en l'ACA) no ha estat suficientment explotada.

-La investigació arqueològica ja realitzada constitueix una part mínima dels treballs d'excavació que caldria efectuar.

-Les investigacions dutes a terme s'han situat cadascuna en el seu camp i no s'han plantejat abordar l'estudi del castell des d'una perspectiva pluridisciplinària que aprofiti a la vegada tots els recursos (fonts) possibles.

-No s'ha ofert una visió diacrònica del Castell que hagi intentat establir amb precisió les diferents fases constructives.

-Ningú ha fet encara un estudi profund de quina podria haver estat l'organització de l'espai interior en els diferents edificis i la seva evolució.

-El gruix de coneixements s'ha plasmat en un llenguatge tècnic, només apte per a iniciats, deixant de banda la possibilitat d'expressar els resultats de les investigacions mitjançant recursos que facilitin la seva divulgació.

Tot partint d'aquesta situació, encetem l'estudi del Castell del Temple de Barberà des d'una pluralitat de punts de vista. Ultra la revisió de les investigacions anteriors, abordarem l'estudi de les fonts arqueològiques, fotogràfiques i textuals, amb l'objectiu d'aprofundir en el nostre coneixement de la història constructiva d'aquest castell i d'obtenir una sèrie de dades que posteriorment seran expressades de manera que puguin ser compreses per uns destinataris no especialistes.

10.2. Estudi de la història constructiva del Castell del Temple de Barberà a partir de les fonts escrites.

A diferència del que succeeix amb gran part de l'arquitectura militar d'origen medieval, es conserven un bon gruix de documents que permeten fer-se una idea de quines eren les característiques del castell de Barberà entre final

segle XIV i mitjan segle XVIII, i per quines fases evolutives va passar.

El fet que el Castell del Temple pertanyés des d'una data tan primerenca com el segle XII a uns senyors eclesiàstics probablement ha tingut molt a veure amb aquest fet. És prou conegut que, a diferència dels senyors laics, les grans institucions eclesiàstiques —com els monestirs i els ordes militars— van conservar arxius i van organitzar una burocràcia encarregada de l'administració de les seves propietats (Freedman 1993:161). Això, juntament amb la fortuna —que ha permès la conservació d'una part important dels arxius catalans dels ordes del Temple i de l'Hospital—, ens ha possibilitat un acostament a l'arquitectura del Castell del Temple de Barberà a partir de les fonts escrites.

Les fonts d'època templerera i pretemplerera —bàsicament recopilades per Sans (1997)— no resulten, pel seu caràcter, gaire adients per a l'estudi de l'arquitectura. Amb tot, entre la documentació corresponent a l'administració santjoanista sí que n'hi ha que permeten aquest estudi.

Devem als gravíssims problemes per deutes que va patir el gran prior Guimerà cap a la fi de la seva vida i al procés que —en conseqüència— va tenir lloc, l'existència de les dues descripcions més antigues del Castell del Temple.¹ Es tracta dels dos inventaris situats entre final segle XIV i començament del XV a què ens hem referit en fer l'estudi de la comanda hospitalera.

Les cases hospitaleres no estaven subjectes a visita episcopal, sinó que eren els priors els qui —d'acord amb el capítol provincial— disposaven que s'hi fessin visites periòdiques. L'any 1554 el gran mestre La Sengle disposà que el castellà d'Amposta i el gran prior de Catalunya visitessin personalment —o delegant en un cavaller i un capellà— cada cinc anys totes les cases i capelles de l'orde (Miret, 1910:478-480). En aquestes inspeccions, denominades *visites priorals*, es feia un repàs de l'estat dels edificis que integraven la casa en qüestió, fent-ne una descripció —sovint, però, no gaire rigorosa—, així com també es procedia al control de les despeses que hi havia hagut, la qual cosa permet descobrir les inversions en obres de reparació i millora. S'han conservat les visites priorals a la casa de Barberà corresponents als anys 1591, 1659, 1661, 1679, 1745 i 1757, així com un *Estat del Gran Priorat* de l'any 1793.

Tot sovint, l'estudi aïllat d'aquests documents aporta una informació molt incompleta —cal tenir present que l'objectiu amb què foren redactats no era el

de transmetre una imatge susceptible de permetre la reconstrucció mental del Castell—. És de l'estudi combinat i comparatiu d'aquest conjunt de fonts que n'hem pogut extreure algunes de les conclusions més significatives. Per això, malgrat que hem procurat estructurar la nostra exposició en ordre cronològic, amb freqüència haurem de manejar de forma sincrònica dades corresponents a èpoques diverses.

Les primeres mencions de qüestions arquitectòniques són molt difuses i no permeten més que fer suposicions. Apareixen en documents de naturalesa molt diferent dels que veurem a partir de final segle XIV i corresponen sobretot a mitjan segle XII.

10.2.1. Estudi de la documentació dels segles XI i XII.

La documentació corresponent al segle XI —especialment— i al segle XII no permet fer una aproximació prou correcta al castell de Barberà en tant que construcció arquitectònica. De fet, la paraula *castrum* en els documents d'aquell període no es refereix necessàriament a una fortificació, sinó que tot sovint fa referència únicament a un terme —una unitat territorial— i de vegades a drets senyorials.

Hem establert —vegeu l'apartat: *5. Estudi històric del Castell del Temple de Barberà*— que la veritable repoblació de Barberà es deuria iniciar a partir de 1072, amb l'acord entre Arnau Pere de Ponts i el cavaller Ramon Bremon.² Aquesta intensificació del procés repoblador devia comportar l'edificació del castell que després seria destruït per l'assalt sarraí de 1096.³ Vidià de Ponts, nebot d'Arnau Pere, hauria reconstruït, abans de 1119, la fortalesa conferint-li l'aspecte que tenia quan fou donada al Temple pels comtes d'Urgell i de Barcelona.⁴

En el document de l'any 1132 que recull la donació del Castell de Barberà al Temple —ACA, perg. de Ramon Berenguer IV, núm. 7—,⁵ Ermengol VI d'Urgell es referia a dit castell amb el qualificatiu "*munitissimum*". Es tracta d'una menció d'extrema inconcreció, però ens veiem obligats a emprar allò que disposem, per inconcret i difús que sigui.

Una altra referència documental —recollida fa vint anys per F. Español—

de gran importància apareix en el testament d'Ermessèn, muller de Pere (I) de Puigverd, datat el 20 de juny de 1166.⁶ En aquest testament es feia deïxa de dos sous "*ad opera Sancti Salvatoris*", la qual referència es podria identificar, segons Español (1991:103) i Fuguet (1995:211, 213, 217), com una contribució a la construcció de la capella castral de Barberà. Aquesta capella de Sant Salvador estava ubicada —com ja s'ha dit— en el primer pis de la gran torre-habitació del segle XII, per tant, des del moment que constatem que la capella i les estances del sector sud-oest de l'actual casalot formen part d'una mateixa fàbrica,⁷ la referència cronològica es mostra útil per a situar la construcció de la gran torre que alberga dita capella.

És cert que el testament d'Ermessèn de Puigverd no especifica la ubicació de la citada *obra de Sant Salvador*, però creiem que hi ha diversos elements que permeten argumentar la possibilitat que es tracti de la capella castral de Barberà. No sembla pas que es referís a la parroquial de Prenafeta —castell que també pertanyia als Puigverd—, donat que més endavant especifica que deixava "*ad Sancti Salvatoris de Pennafracta I pecia de terra*." A més, a continuació de la deïxa feta a la no ubicada església de Sant Salvador afegeix un altre sou "*ad Sancta Maria de Barbera*"; de fet, aquestes dues deixes semblen formar part del que podríem anomenar una mateixa *partida* destinada a Barberà.

Testament d'Ermessèn de Puigverd (20 de juny de 1166).

...Alio mobile qui remanet que abeo apud viro meo aprehendo terciam partem. Et date pro anima mea, in primis ad opera Sancti Salvatoris II solidos, et ad clerico per misas II solidos et per tracturas solido I, et ad Sancta Maria de Barbera solidum I. Et de alio mobile de ipsa mea tercia parte, si remanserit, date pro anima mea. Et relinquo ad fratres meos Ramon et Bernard meos alodios vel vineas sive mansiones que abeo in castrum de Olius, et donent pro anima mea ad opera Sancte Marie Celssone II solidos, et Sancti Stephani de Olius solidos II. Et relinquo ad Sancti Salvatoris de Pennafracta I pecia de terra qui est ad Camp Magre pro anima mea, de post obitum de viro meo. Alios meos alodios

*vel mansiones aut ortos que abeo in castrum de Pennafreita aut in suis terminis, vel in castrum de Barbera aut in suis terminis, totum ab integrum relinquo ad viro meo Petro, ad sua voluntate...*⁸

(ACA, perg. Alfons I, núm. 36; transcripció de Sans, 1997:doc. 52)

Certament pecaríem d'ingenus si ens creguéssim a ulls clucs tot el diuen les fonts de l'alta edat mitjana, però en aquest cas la tipologia constructiva de les restes arqueològiques sembla aliada del comte Ermengol i pareix que el "*munitissimum castrum nomine Barberano*" era real i estava integrat per un recinte murat adossat a una torre-refugi circular, els quals elements havien estat edificats durant el segle XI.

Pel que fa al gran *domicilium* que alberga la capella i està ubicat en el sector meridional del recinte, un conjunt de dades complementàries semblen recolzar la interpretació que hem proposat.

Sans (1977:56) recull una referència relativa a que el rei Alfons I trià el castell que els templers posseïen a Barberà per a fer-hi una estada de gairebé mes i mig el 1190.⁹ Aquesta dada, pensem que ens corrobora la cronologia suggerida per a la present torre, la qual és clar que ja estava construïda l'any 1190.

Així mateix, el 19 de desembre de 1180 (Sans, 1997:doc. 104) sembla haver tingut lloc a la casa de Barberà un capítol provincial del Temple. La qual cosa també sembla confirmar-nos que en dita data Barberà ja comptava amb una construcció residencial de prou entitat, ja que segons Sans (1996:211):

Els convents templers escollits per a albergar aquestes juntes [capítols] generalment estaven dotats de l'espai suficient per tal d'allotjar els participants.

El testament de Pere (I) de Puigverd —finals de 1164—¹⁰ no fa cap referència a la construcció de la capella de Sant Salvador citada al testament de la seva muller, la qual cosa es podria interpretar com que l'obra encara no s'havia iniciat. D'altra banda, el testament del carlà dels Puigverd Guillem de Montagut —any 1168—¹¹ tampoc inclou cap llegat a la construcció de Sant

Salvador, però sí que en fa "*ad opera Sancte Marie Barberani*" —l'església parroquial—, a la qual construcció també volgué ajudar Ermessèn de Puigverd en el ja citat testament seu, on constatàvem la deixa d'un sou "*ad Sancta Maria de Barbera*". Així, podria ser que la construcció de la capella castral de Sant Salvador de Barberà —i del conjunt de la torre-habitació— s'hagués dut a terme entre els anys 1165 i 1168, i hagués finalitzat abans que la de l'església parroquial.

Sembla poc probable que Guillem de Montagut no ajudés a la construcció de la capella castral d'una fortalesa de la qual n'era carlà i que transmetia en herència al seu fill, més si tenim en compte que, a banda de la citada deixa a l'obra de la parroquial de Barberà, també féu deixes pietoses a "*Sancte Marie rocheta*" —probablement Santa Maria de la Roqueta de Fiol, a Sant Martí de Tous—, a Sant Cugat de Montagut, a Sant Sadurní de Pontils i a l'obra de la Seu de Tarragona.¹² En tot cas, a partir de 1180 el Castell de Barberà ja disposava d'unes dependències residencials prou adients per a celebrar-hi capítol provincial de l'orde del Temple o per a fer-hi —any 1190— una llarga estada reial.

L'advocació sota la qual estava la capella castral no ofereix lloc a dubtes ja que el testament —datat el 1261— de Novela de Valldossera, en el qual aquella triava ser enterrada "*in cimiterio Sancti Salvatoris domus milicie Barberano...*",¹³ en constitueix una prova prou clara.¹⁴

Si, com sembla, la torre-habitació estava en construcció entre 1165 i 1168, i tenint en compte que la comanda de Barberà no sembla haver-se establert fins el 1170-1172 per causa de la resistència dels Puigverd, l'obra hauria estat encarregada per aquests i no pas pels templers —la celeritat amb què ens sembla que fou feta la construcció ens confirmaria les presses que tenien els Puigverd per intensificar el seu domini sobre Barberà—. En aquest sentit, Fuguet (1995:209) ja havia advertit que "*no queda clar [...] que els templers comencessin a construir els grans edificis del castell [de Barberà].*"

Un altre document, degut al fill de Pere (I) de Puigverd, sembla corroborar —de manera, això sí, imprecisa— la idea d'una restauració del Castell duta a terme per aquest, ja que a final segle XII els Puigverd consideraven que el Castell de Barberà havia restat abandonat fins a l'època del

ciutat Pere (I), el qual hi hauria establert una guarnició militar.¹⁵

10.2.1.1. Les fases constructives pretempleres.

-Fase del segle XI:

Tot partint de la documentació escrita, sembla possible establir que hi va haver activitat constructora en el puig de Barberà durant la segona meitat del segle XI, essent aquesta més probable després de la conveniència subscripta entre Arnau Pere de Ponts i Ramon Bermon l'any 1072.

L'any 1096 el puig de Barberà hauria patit un terrible assalt sarraí, que per força hauria d'haver provocat destrosses en la fortalesa dels Ponts.

-Fase del segle XII:

Abans de l'any 1119 la fortalesa bastida al puig de Barberà hauria estat, si més no, parcialment restaurada per Vidià de Ponts, nebot d'Arnau Pere. Però seria el fill d'aquell qui n'impulsaria una important ampliació: Pere de Puigverd hi afegí la gran torre-habitació de l'extrem sud-est, on s'ubicà la capella castral sota l'advocació del Sant Salvador. Aquesta ampliació sembla possible de situar, com ja hem precisat, entre els anys 1165 i 1168.

10.2.2. Estudi de la documentació del segle XIV.

Des de 1366 fins a la seva mort el 1396, fra Guillem de Guimerà fou comanador del Castell de Barberà i convertí l'antiga casa templera en la seva residència. El caràcter de *llar seva* que fra Guillem donà a aquest castell queda reflectit pels inventaris¹⁶ confeccionats cap a la fi de la seva preceptoria, on s'esmenten objectes relacionats amb la seva família, probablement heretats del seus pares, la qual cosa també suggereix Sans (1989) en l'estudi que ha dedicat a repassar la biografia d'aquest personatge.

Sota la preceptoria d'en Guimerà aquesta fortalesa fou objecte d'una important ampliació. Per tal d'adequar les seves instal·lacions a necessitats més refinades i mundanes, fra Guillem hi féu executar diverses obres d'ampliació, relacionades amb el *palau nou* esmentat en la documentació. Dites obres consistiren en afegir unes dependències aptes per a allotjar-s'hi amb la

comoditat i dignitat necessàries —les *cambres priorals*— i una gran sala noble —el *palau nou* pròpiament dit—, a més d'altres dependències funcionals (Miret, 1910:564; Sans, 1989:23, 44).

10.2.2.1. Anàlisi dels inventaris del segle XIV.

Els dos inventaris corresponents a la preceptoria de fra Guillem de Guimerà enumeren les diferents estances que formaven el Castell de Barberà. El primer de dits inventaris apareix intítulat com a "*Inventari de béns i deutes del Gran Prior de Catalunya*" i està datat el 1395; fou publicat parcialment per Miret (1910:562-564).¹⁷ Aquest inventari fou fet en relació als nombrosos deutes que havia contret fra Guillem de Guimerà i que enfosquieren els seus darrers dies. No es tracta pròpiament d'una descripció de la fortalesa —com les que veurem en les visites priorals de l'edat moderna—, però esmenta algunes coses que aporten llum sobre els aspectes arquitectònics del Castell.

L'ordre en què es citen les diferents estances és el següent:

-Lo *palau nou*.

-La *cambra noua*.

-La *cambra pregona*.

-La *rerecambra*.

-La *rerecambra de la cambra del senyor* [que podria ser la mateixa que l'anterior].

-La *cambra longa en la qual jaye lo senyor*.

-La *reecambra de la entrada*.

-La *cambra subirana de la torre*.

-La *cambra sobre lo portal*.

-La *cambra de la entrada*.

-La *cambra hon jau frare Guiem de Secabechs*.

-La *cambra hon jayen en Miquel Aragones et Maria la Sarda sa muller*.

-La *cambra hon jaen los esclaus*.

-La *cambra de frare Arnau Miquel*.

-La *capella*.

-La cuyna.

-També hi havia uns estables, donat que es cita l'existència de dues mules de llaurar i de l somera [...] ab son ruch.

-Lo rebost.

-Lo palau veyll.

-Lo celleret.

-Lo seller major.

Existeix també un altre inventari hospitaler que sembla possible de datar en un moment no massa llunyà —possiblement sigui pocs anys posterior— respecte de l'inventari precedent.¹⁸ El document no esmenta a quin edifici es refereix, però sembla difícil argumentar que no es tracti del Castell de Barberà: les denominacions de les estances (*cambra llonga, cambra sobre el portal, palau vell, palau nou*) i la descripció d'una *llotja* davant de la capella semblen arguments prou contundents. D'altra banda, tampoc està datat, però el tipus de lletra correspon a les darreries del segle XIV o els inicis del XV,¹⁹ es repeteixen diversos elements inventariats el 1395 i es recull la presència de l'heràldica dels Guimerà en la decoració de cortines, draps de paret i altres objectes.

En aquest inventari es citen les estances que referim a continuació, en el mateix ordre en què les reproduïm:

-La cambra longa.

-La reecambra contigua a la dita cambra [llonga].

-La cambra de fra Jordi.

-La cambra sobra lo portal.

-La cambra de la torra sobirana.

-La cambra hon jau en Johan Garcia.

-La loia deuant la capella.

-Lo palau vel.

-Lo rebost.

-La cuyna.

-La cambra den Fort.

-*La cambra den Miquel.*

-Encara que no apareix, pensem que cal incloure també el "celleret" citat en l'inventari anterior.²⁰

-*Lo seller major.*

-*Lo graner.*

-*La cambra del palau nou.*

-*La reecambra [...] de la dita cambra [del palau nou].*

-*La sala.*

10.2.2.2. La fase constructiva del segle XIV.

Certament resulta difícil extreure una visió clara d'aquests dos inventaris. No queda pas gens clar on s'ubiquen les dependències que s'hi citen; amb tot, pensem que del seu estudi combinat és possible suggerir algunes coses importants:

1. En primer lloc, es confirma que la galeria porticada que hi ha davant de la capella —i que es denomina *loia*—²¹ és una construcció medieval que ja existia en la segona meitat del segle XIV.²² A més, la no aparença *gòtica* d'aquesta construcció ens permet suggerir que podria haver estat construïda pels templers en el segle XIII.

2. Tal com ho suggereix Fuguet (1983:109; 1995: 213), pensem que la denominació *palau vell* identificava la part noble antiga —templera— i que la denominació *palau nou* identificava la part noble nova —hospitalera—. No queda clar si aquests termes s'apliquen a dos edificis o només a estances concretes. En aquest sentit, l'inventari que hem considerat més recent²³ no esmenta el *palau nou* més que en la denominació "*cambra del palau nou*", però a continuació de la "*recambra*" d'aquella esmenta una "*sala*" on hi havia "*huna taula gran de teix de dues peces ab ses petges*" i "*ll cadires de fust*", mentre que en el "*palau vel*" recull que hi havia "*tres taules de fuste ab sis capitells*", dos bancs i un drap de paret —entre algunes altres coses—. Les visites priorals del segle XVII, però, deixen clar que —en aquesta darrera època— hi havia una

"sala dita palau"²⁴, que nosaltres proposem identificar amb l'esmentat *palau nou*. Podria ser, doncs, que aquests termes del segle XIV identifiquessin únicament les sales nobles antiga i nova, i no els edificis on s'ubiquen.

L'inventari de 1395 mostra el *palau vell* contenint objectes diversos, fins i tot una bombardarda, com si d'una mena de magatzem es tractés. Això, però, no necessàriament vol dir que hagués perdut totalment el caràcter noble, ja que en aquella època era freqüent que les estances dels castells mostressin el mobiliari amuntegat quan el senyor no hi era allotjat. Amb tot, l'inventari que sembla possible de situar pels volts del 1400, ens presenta dita sala vella profusament —pel que era habitual en l'època— moblada —amb "*tres taules de fuste ab sos capitells*"— i decorada —amb un "*drap de paret ab senyal del Spital e de Guimera e roses*", un parell de bancals i altres coses—. Sembla, doncs, que funcionaven paral·lelament dues sales-menjador; així, tenint en compte que en la visita prioral de 1591 s'ubica en aquesta darrera part del castell un "*reffetor*", ens atrevim a suggerir que l'antiga *aula* del *domicilium* edificat el segle XII fou convertit en refetor de la comunitat hospitalera en època del prior Guimerà, mentre que la sala —*palau nou*— de la part gòtica es destinà a ús del senyor i els seus convidats importants.

3.La "torre" —"*cambra subirana de la torre*"— esmentada en ambdós inventaris resulta difícil de situar, però donarem per bona la interpretació que ofereix Fuguet (1995:210) i la identificarem amb la torre *de la presó* citada a l'inventari de 1580.²⁵ Així, la situarem en la banda sud del pati.²⁶

Les conclusions que vam obtenir de la intervenció de desenrunament de l'estiu de 1997²⁷ ens mostren una estructura de gran torre-habitació a la qual se li adossa una altra torre més petita. Deu ser a aquesta segona torre, que presenta una planta soterrània coberta amb volta de canó i que posteriorment fou usada com a presó, a la qual es refereixen els inventaris del segle XIV amb el terme "*torre*".

4.La "*cambra noua*", que és descrita com un dormitori luxós, devia correspondre a les estances que ocupava el prior. La presència en ella de roba de llit amb l'heràldica dels Abella —la família de la mare de fra Guillem—

sembla confirmar-nos aquesta interpretació. De qualsevol manera, la "*cambra longa*" apareix clarament com aquella on "*jaye lo senyor*."

Sembla possible dir que les estances que ocupaven fra Guillem de Guimerà i el seu seguici eren diverses i devien estendre's per bona part de les construccions que hi féu bastir. Tenint en compte el tamany atribuït a la sala noble gòtica en la visita prioral de 1661²⁸ no sembla possible que dites estances del prior es trobessin ubicades en l'edifici construït en la banda nord del pati del Castell; a més, en la documentació corresponent a 1580 i 1591 es presenta les estances priorals com un conjunt de quatre cambres ubicades en la part est del Castell que havia estat atribuïda a una ampliació del segle XVI (Fuguet, 1997). Per tant, tot apunta que la construcció atribuïda a un prior de la família Requesens ja existia en temps de Guillem de Guimerà i formava part de la seva ampliació.

5. Malgrat que les estances priorals es localitzen en les construccions noves,²⁹ en l'edifici vell del costat sud també hi havia dormitoris: la cambra de fra Arnau Miquel —inventari de 1395— sembla contigua a la capella; "*la cambra sobirana de la torre*" —inventari de 1395— també es descriu com una alcova.

6. El graner sembla possible de situar en l'edifici del costat nord. En l'inventari de 1395 es llegeix que "*fou trobat en lo palau nou del dit castell forment*", cosa prou estranya si tenim en compte que allí hi havia l'estança més noble del castell: segurament aquí el terme *palau nou* sí que designa tot l'edifici, o bé —cosa que tampoc podem descartar— l'inventariador cometé un error. En l'inventari no datat el "*graner*" precedeix —quant a l'ordre d'esment— la "*cambra del palau nou*."

La resta d'estances que s'hi citen resulta molt difícil de situar. Potser la cambra dels esclaus estava situada en la planta baixa, com era habitual (Barrachina, 1994:24) en molts castells; però no en podem estar segurs.

10.2.3. Estudi de la documentació del segle XV. Els efectes de la guerra civil del segle XV.

Durant la guerra civil catalana del segle XV foren incendiats Forés i Sarral,³⁰ i és molt possible que el Castell del Temple de Barberà també patís desperfectes. Consta que durant aquell conflicte la vila de Barberà era partidària de la Generalitat i que fou assetjada, passant alternativament del domini de la Diputació del General al domini del rei, causant-se la ruïna i decadència del veïnatge.³¹

Una carta dels diputats del General als jurats i prohoms de Barberà, datada el 13 d'octubre de 1463,³² dóna compte de la "*necessitat*" que passava aquesta vila per causa de les "*congoxes que los enemichs donen*". Així mateix autoritzaven la confiscació dels béns existents en aquella vila i terme que fossin de partidaris del rei, tot sol·licitant que els guanys fossin invertits en "*comprar sarbatanes, passadors, ballestes de passa e altres municions a obs de la dita vila e per fortificar aquella.*"

Respecte l'abast i característiques que haurien pogut tenir els desperfectes causats en el Castell durant els assalts haguts al llarg de la guerra del segle XV, però, no coneixem que hi hagi documentació que s'hi refereixi.

10.2.4. Estudi de la documentació del segle XVI.

10.2.4.1. Anàlisi de l'inventari de 1580 i de la visita prioral de 1591.

Una comparació somera entre les denominacions emprades per a identificar dependències del Castell del Temple en la documentació del segle XIV i les que s'empren el 1591, mostra la continuïtat —al menys— d'algunes: *la sala* —o *palau nou*— inventariada el segle XIV apareix com a "*sala gran*", els dos cellers que hi havia seguien existint el segle XVI. Fins i tot la "*cambrà sobre lo portal*" sembla repetida en una dependència que hi havia el segle XVI "*sobre lo portal del castell*".

Aquesta continuïtat d'estances del Castell entre els segles XIV i XVI no permet dir res sobre si la fortalesa va patir molts o pocs desperfectes entre mig

d'aquests dos moments, però, en tot cas, sembla que la seva configuració va mantenir-se invariable pel que fa a bastants elements.

La visita prioral més antiga conservada correspon a l'any 1591.³³ En ella s'inclou un inventari "*de les robes bens mobles y altres bens*" que hi havia en el Castell de Barberà en data de disset de juny del citat any de 1591. Aquest inventari no és pròpiament una descripció del castell, donat que enumera les diferents dependències que hi havia amb l'objectiu explícit d'inventariar les coses que hi havia en cadascuna i sense parar gaire atenció en la descripció d'aspectes arquitectònics, ni deixar una idea clara de la distribució de les dependències que es citen.

La relació de dependències del Castell que es cita en la visita prioral de 1591 és —seguint l'ordre del document— la següent:

- La sala gran.*
- La cambra dita de les armes.*
- La cambra dita del señor prior.*
- La cambra segona.*
- La tercera cambra.*
- La quarta cambra.*
- La necessaria [latrina].*³⁴
- La sala prop de la cuyna.*
- La cuyna.*
- Lo rebost de la cuyna.*
- La cambra de la torre*
- La recambra de dita cambra de la torre.*
- La cambreta ans de entrar en la sala del señor procurador.*
- La cambra del señor procurador.*
- La recambra de dita cambra [del senyor procurador].*
- Los studis y entresuelos.*
- La recambra.*
- La botiga.*
- Lo cubert del pati.*
- Lo celler gran.*
- Lo celler del vi blanch.*

- La yglesia eo capella.*
- Lo campanar sobre la yglesia.*
- Lo pou que esta en mig del pati.*

El document precedent és anàleg a l'inventari datat a 10 de juny de 1580 i que va transcriure mossèn Porta (1984:110-113) de l'arxiu parroquial de Barberà a començament segle XX. Aquest inventari de 1580 tampoc constitueix una bona font per a fer-se una idea de com eren els edificis que integraven el Castell en aquell moment. No és clar el recorregut que fa l'inventariador per les diverses estances, ja que el seu objectiu prioritari era prendre nota dels objectes que hi havia i no la descripció dels aspectes arquitectònics. L'inventari de 1591 és fins i tot més complet que el de 1580, donat que s'hi citen bastants més dependències. Vegeu a continuació la relació —seguint l'ordre del document— de dependències del Castell del Temple que es citen en l'inventari de 1580:

- Lo portal major.*
- La església.*
- Los studis de bayx.*
- Lo seller.*
- La cambra de les armes.*
- La torra de la presó.*
- La primera cambra que es la del Sor Prior.*
- La segona cambra.*
- La tercera cambra.*
- La altra cambra següent [és a dir, la quarta].*
- La cuyna.*
- La cambra que van a les campanes.*
- La cambra prop desta [prop de la que va a les campanes].*
- La cambra de Mestre Pere.*

Més interessant és, però, una descripció del Castell recollida en la més

amunt citada visita prioral de 1591.³⁵ En aquesta —a diferència dels precedents inventaris— sí que es para esment de detalls arquitectònics, encara que es centra de manera quasi exclusiva en els elements danyats que necessitaven ser reparats, deixant bastant de banda aquells altres que estaven ben conservats.

És en aquesta descripció on apareix l'únic esment documental conegut de la barbacana que precedia el castell: "[...] arribaren a visurar lo castell de Barbera lo qual al encontre y davan de ell esta ricorrit de una barbacana ab ses portes claus y tancadura [...]"³⁶ El document parla també d'una "*barbacana antiga*", la qual —pel context en què es cita— sembla correspondre a la muralla del segle XI situada en l'extrem oest del pati.

Segons el document que analitzem, l'any 1591 l'aspecte exterior del Castell era bo, però un cop a dins es podien descobrir nombrosos desperfectes que foren acuradament anotats i en els quals s'aconsellà intervenir a fi d'adobar-los. És de suposar que —al cap de poc temps— es van fer obres en els elements recollits en l'esmentada visita i que foren els següents:

-En la teulada sobre la "*gran sala*": s'aconsellà el canvi d'una biga i posar unes canals per a desguassar l'aigua de pluja.

-En el "*celler gran*": s'aconsellà reparar-ne la volta que el cobria i que en aquells moments estava apuntalada.

-En la paret situada a mà dreta de l'escala que pujava a les "*algorfas*" dels edificis del costat sud del pati: s'aconsellà adobar-ne les "*feses*" o esquerdes.

-En la primera "*argolfa*" o terrat: calia reparar dues grans esquerdes que anaven "*de llarch a llarch*" i amenaçaven ocasionar la caiguda d'aquell trebol.

-En una "*paret mitjanera*" entre un "*porxo*" i el "*porxo de sobre la yglesia*", de la qual no tenim prou elements per poder-la ubicar amb precisió: s'aconsellà reparar uns desperfectes importants que tenia "*a la cantonada*".

-En la teulada i una paret de la "*torre*", vers al celobert: era necessari reparar uns forats per on entrava l'aigua de pluja. També calia adobar-hi uns forats en el trebol.

-En la teulada que hi havia damunt de les cambres priorals: s'aconsellava canviar, per podrida, una biga gran sobre la qual recolzaven les

travesseres.

-En la "*barbacana antiga*" (la muralla del segle XI): calia adobar la cantonada que donava "*sobre la porta del celler gran*" i calia netejar la terra i herbes que podrien els "*trevols de dalt*", que semblen ser unes plataformes de fusta adossades a dita muralla.

-En la "*sala gran*" (el palau nou): calia reparar les arcades, ja que les pedres dels arcs no estaven ben assentades.

-La paret de l'estable que donava al pati (parla de sota de la sala gran): s'aconsellava que fos arrebossada perquè tenia mal aspecte.

Tots els desperfectes descrits —que afectaven el conjunt dels edificis del Castell— semblen més aviat atribuïbles al normal desgast dels edificis i no pas a accions bèl·liques. Partint d'aquestes informacions sembla lícit suggerir que cap a la fi del segle XVI es van fer reformes, encara que no devien ser tan importants com les que s'hi farien el segle següent.

Sobre aquelles obres que calia fer en el Castell del Temple hi ha un altre document inclòs en la mateixa visita prioral³⁷ que, tot i que repeteix el contingut de l'anterior, aporta algunes precisions que permeten aclarir una mica més la distribució de les diferents dependències del Castell de Barberà a final segle XVI.

10.2.4.2. La fase constructiva de final segle XVI.

A partir d'aquests dos darrers documents continguts en la visita prioral de 1591 —juntament amb els dos inventaris més amunt citats—, i malgrat els molts elements obscurs, ens atrevim a suggerir la següent composició del Castell del Temple a data de 1591:

El castell constava de tres cossos d'edificis que voltaven el pati pels costats sud, nord i est:

A.-El cos sud, format per l'antiga gran torre-habitació del segle XII i les construccions que s'hi van afegir. Per la descripció que se'n fa, en aquest cos —i prenent la referència de la ubicació de la capella— hi havia:

1. Una torre, en la qual hi ubiquem:

-El *celler gran*, que estava cobert amb volta i tenia una porta en el mur oest que donava vora la *barbacana antiga*; també donava al refetor i en part a la capella.

L'expressat celler podria tractar-se de la sala semisoterrània coberta amb volta que en documents posteriors es denomina *sitja de la presó*, si no fos perquè en l'inventari de 1580 ja es parla de la *torre de la presó* i que tal torre sembla identificable amb aquest element, de manera que podríem interpretar que dita *sitja* ja feia les funcions de presó en aquells moments. A més, el fet que es descriu que dit celler disposava d'una porta, ens fa descartar definitivament que pugem situar-lo en l'expressada dependència semisoterrània, accessible només per les dues trapes de la volta.

Un altra qüestió important atribuïda a aquell celler és el fet que es situï la seva porta a tocar de la muralla del segle XI —*barbacana antiga*—. Tot plegat ens fa pensar, no sense dubtes, que corresponia a la planta baixa de la torre de la presó, la qual —en aquest cas— devia disposar d'una segona volta que cobria dita planta baixa.

El fet que —segons el que ja hem dit— fra G. de Guimerà afegís noves construccions adossades als extrems est de la gran torre-habitació del segle XII i de la "*torre de la presó*", aprofitant el llenç sud de la muralla de l'XI com a mur de tancament, obliga a pensar que la porta descrita en el document no era exterior —és a dir, que no es podia entrar a dit *celler gran* directament des de l'*hort*—, sinó que dita porta devia comunicar amb els baixos —destinats a funcions de cavallerissa segons la visita prioral de 1661—³⁸ d'aquella construcció de mitjan segle XIV i potser es tracti de la porta que encara avui comunica aquesta dependència amb les construccions afegides el segle XIV.

També podríem dubtar que la coberta del present *celler gran* fos realment una volta, però som partidaris de donar per correcte aquest terme, més si tenim en compte que, en referir-se a la coberta de les cambres del prior, així com també en d'altres dependències, es descriuen específicament teulades

Aquesta segona volta que sembla haver tingut la *torre de la presó* es trobava apuntalada i amenaçava ruïna. Aquests problemes estructurals podrien estar relacionats amb la seva posterior eliminació.³⁹

-A continuació de les referències al celler hi ha uns fragments que tracten de les "*cambres dites del procurador*", ubicades "*de dalt*", des de les quals, i mitjançant una escala de fusta, s'accedia a les "*argolfas*" situades "*sobre lo gran reffetor antich*". Igualment amb alguns dubtes, pensem que les cambres del procurador devien correspondre al primer pis de la torre de la presó, per damunt de la volta que cobria el celler gran.

Donat que el soterrani i la planta baixa estaven coberts amb volta, ens sembla tenir arguments per a suggerir que la coberta de l'edifici també podria estar recolzada sobre una altra volta. De fet, som de l'opinió que aquest edifici tenia una alçada superior —sent conservadors un pis més— a la de l'edifici, més antic, al qual està adossat, d'aquí que des de l'edat mitjana es qualifiqués de *torre* aquest element. A més, en els documents del segle XVI es parla de l'existència d'unes *algorfes* —en plural— i que s'accedia a la que hi havia sobre la gran torre-habitació del segle XII des d'una estança pròxima a aquestes cambres del procurador; com veurem poc més avall interpretem el terme "*algorfa*" en el sentit de *terrat*

2.El gran edifici meridional (torre-habitació del segle XII), on hi ubiquem:

-El "*gran reffetor antich*" que (el 1591) s'havia reconvertit en "*botiga*". Aquesta dependència sembla correspondre a una sala que hi havia en la part oest de la gran torre-habitació del segle XII, aquella que no estava ocupada per la capella. Estava coberta per unes "*algorfes*", que podríem interpretar com a terrats, tenint en compte que no s'hi va inventariar cap objecte.⁴⁰

Aquesta dependència, considerada *gran* per l'autor del document, sembla correspondre al *palau vell* dels inventaris de final segle XIV.

No queda clar si encara existia la volta que originàriament cobria la torre-habitació construïda el segle XII, i de la qual se'n conserven traces. Se'ns diu que el trebol de l'algorfa estava en males condicions, ja que estava, a

conseqüència d'unes esquerdes, "*deseeparada molt de la paret y tambe del sostre*".⁴¹ Es tracta, certament, d'una descripció bastant críptica: per lògica un trebol està separat del sostre que el cobreix i, en aquest cas, intuïm que no hi havia sostre per tractar-se d'una terrassa. Potser darrera d'aquesta descripció tant estranya s'amaga la presència de la gran volta que cobria la capella i l'antic palau vell. Les grans esquerdes amb què es descriu el trebol de l'algorfa, juntament amb l'absència de cap recomanació de reparacions de bigues —que sí es fa en parlar dels problemes que hi havia en la coberta de les cambres del prior—, semblen donar peu a la hipòtesi de la pervivència de la dita volta.

-La capella o església, a la qual havien afegit un campanar (possiblement d'espadanya) que podia allotjar dues campanes mitjanes.⁴²

3.La llotja adossada al mur nord de la capella, aquí denominada "*lo porxo de sobre la yglesia*". Segons les fonts, hi havia unes dependències en el pis alt de la "*torre sobre lo portal del castell*", que semblen ubicades damunt de la llotja. Una observació somera de la finestra geminada, avui tapiada, que presenta la façana d'aquesta construcció sembla confirmar la presència d'aquelles dependències des d'antic.

B.-El cos oest que més amunt hem atribuït també a l'ampliació de fra Guillem de Guimerà,⁴³ estava compost per:

1.Les "*cambres ont dorm lo señor prior*", les quals no queden ubicades en la visita prioral de 1591, però en els documents corresponents a la visita efectuada el 1659 es diu que la cambra prioral "*mira al hort*" i que "*al cap de dit quarto y ha un balco qui mira a la part de Prenafeta*". Pensem que aquesta havia estat la seva ubicació des que fou construït l'edifici el segle XIV. Aquestes cambres ocupaven el primer pis i estaven cobertes amb una teulada a dos vessants, ja que es diu que hi havia una biga gran damunt la qual recolzaven les bigues travesseres.

2.Per analogia amb descripcions posteriors,⁴⁴ hem de

suposar que la planta baixa estava ocupada per estances amb funció utilitària.

C.-El cos nord, la datació del qual segons Sans (1989) correspon a mitjan segle XIV, on hi ubiquem:

1.La "*sala gran*" citada als documents de 1591 i que deu correspondre al "*palau nou*" esmentat els segles XIV i XVII. Es descriu amb unes arcades adossades a les parets i coberta amb teulada, cosa que fa pensar en una coberta suportada per arcs diafragmàtics. Ocupava el pis superior.

2.L'estable ocupava la planta baixa, a sota de la sala gran. El mur d'aquest estable tenia adossada l'escala —per la banda exterior, segons documents posteriors— que permetia pujar al pis superior; a més, presentava una finestra que devia guaitar al pati.

En el centre del pati hi havia el pou que proveïa d'aigua el Castell.

A banda dels tres cossos d'edificis ja descrits, l'entrada a la fortalesa estava precedida d'un cos de muralla avançat, "*barbacana*", on hi havia una porta. El mateix terme "*barbacana*" s'aplicà al recinte murallat del segle XI que envolta el denominat *hort*; segons la descripció, aquesta muralla presentava una mena de plataforma interior —es descriu des de dins del recinte— feta de fusta, que devia fer les funcions de camí de ronda.

Així mateix, la referència a "*la torre sobre lo portal del castell*" —la qual torre hem identificat amb la construcció on està integrada la llotja o porxo— podria donar compte del fet que el mur on s'obria el "*portal major*" i que tancava el pati pel costat est —segons referències en les visites priorals de 1659 i 1661—⁴⁵ ja existia en aquesta època.

10.2.5. Estudi de les visites priorals de la segona meitat del segle XVII.

10.2.5.1. Anàlisi de la visita prioral de 1659. Estudi de la primera fase de les obres efectuades després de la guerra dels Segadors.

La visita prioral efectuada el 1659 dóna compte que durant aquell any, i per encàrrec del prior fra Miquel de Torrelles i Sentmenat, s'havien efectuat

obres de gran envergadura en el Castell del Temple. Aquestes obres tenien l'objectiu de reparar-hi unes grans destrosses per a fer novament habitable la fortalesa.

Segons el testimoni pres al batlle, jurats i prohoms de Barberà el dia primer de desembre de 1659, la situació en què es trobava el castell d'aquesta vila abans de les obres era lamentable: "[...] *lo p[rese]nt. Castell estava del tot spallat [...]*", i els desperfectes afectaven "[...] *part de les parets foranes y tambe [estava] tot descobert y sens sostre de tal manera que no si podia muntar sino ab gran treball ni habitari en manera alguna.*"⁴⁶

En la mateixa línia es manifestà l'hospitaler —resident en aquella casa— fra Joan de Sentmenat, afirmant que el castell "*del tot estava spallat quan dit S.^r son principal [fra Miquel de Torrelles i Sentmenat] prengue possessio de son Priorat de Cathalunya de tal manera que no si podia entrar ni habitar en ninguna part de aquell y que dit S.^r son principal ha fetes fer totes [...] les istanties y que li costaren mil siscentes sinquanta y nou lliures nou sous [...]*"⁴⁷

Dins el mateix volum que recull les informacions aplegades durant aquella visita prioral es conserven una sèrie d'èpoques, o rebuts, relatives a les esmentades obres i que ens informen del veritable abast d'aquelles. Tot seguit les repassarem:

1. La primera de dites èpoques apareix datada el 2 de novembre de 1658 i dóna compte de la inversió de 73 lliures en moneda de Barcelona "*per lo preu de fer netejar y traure tota la immunditia terra y pedres de la ruina del castell de Barbera*",⁴⁸ les quals operacions foren dutes a terme per Jaume Olpinell de la vila de Pira.

La impressió de veritable ruïna del Castell queda confirmada per la resta d'èpoques on es detallen les obres concretes que s'hi van dur a terme i la inversió monetària que van suposar.

2. Època datada el 2 de novembre de 1658:⁴⁹

-Cost total de les obres: 647 lliures i 17 sous de Barcelona.

-Mestres de cases: Pere Doblé i Joan Soller, de Barberà.

-Parts del castell intervingudes i treballs fets:

-El "*quarto prioral* [...] *qui mira al hort*", fou cobert.

-La "*mina* [que] *se feu en aquell la qual era a les parets foranes de dit quarto prioral*", fou paredada.

-Les "*arcades son sota dita quadra*" (sembla que es refereix a sota del "*quarto prioral*") foren "*adobades*".

-Les parets de l'*hort*, foren "*tornades*", la qual cosa sembla donar compte d'uns desperfectes en la muralla del segle XI.

-"*Tres portals contra la porta*" per la qual s'entrava al castell, foren paredats.

-El portal del castell, fou "*fet*", i la paret on s'obria, fou aixecada fins l'alçada del portal.

-La "*sala dita del palau*", fou coberta "*molta part de aquella*."

-Materials emprats:

-Calç, teules, bigues, llates i claus.

-Hi van treballar quatre mestres de cases i set manobres durant dos mesos.

3. Època datada el 10 d'agost de 1659:⁵⁰

-Cost total de les obres: 162 lliures.

-Mestre de cases: Jaume Carbonell, de Sarraí.

-Parts del castell intervingudes i treballs fets:

-En la "*quadra al costat de la sala dita lo palau*", hi feren el trebol.

-En el balcó "*qui mira a Çarreal*", hi feren un pilar.

-El balcó "*qui mira a la vila*", fou "*fet*".

-En la galeria "*qui mira al salubert* [celobert]" del castell, hi van fer els forats per a posar-hi les bigues i també hi feren tres "*portals*".

-En la cuina i el pastador, foren embigades i enllatades les respectives teulades.

-En la "*istantia qui mira a la vila vers mig dia*", hi feren dos portals.

-Materials emprats:

-Guix (seixanta mitgeres), llates (10 dotzenes grosses), 8 bigues, 2.500 teules, claus.

-Hi van treballar 2 mestres de cases (30 jornals cadascun) i 2 manobres (25 jornals cadascun).

4.Àpoca datada el 10 de desembre de 1659:⁵¹

-Cost total dels treballs: 483 lliures i 2 sous.

-Fuster: Antoni Moner, originari de Monells, però resident a Barberà.

-Parts del castell intervingudes i treballs fets:

-En els "*studis*", s'hi van fer les finestres, la porta i el sostre.

-En la sala dita "*lo palau*", s'hi van fer "*les portas grans del portal*" i dues "*finestras grans*".

-En la "*sala al costat de la sala del palau*", hi feren un cancell, la porta del balcó i també van treballar en el mateix balcó.

-La "*galaria que mira al salubert*" i els tres portals "*que miren a dita galaria*".

-En la "*istantia mes prop de la cuyna*", hi van fer dues finestres i també els sostres de "*part de ditas istantias prop de la cuyna*".

-La porta i escala "*qui munta al terrat*".

-La "*secreta*" (aquest terme críptic sembla referir-se a una porta).

-En la cuina, hi feren la porta i finestra.

-En el "*rebotet*", hi feren la porta.

-En la "*saleta vers mig dia en que y ha un balco*", hi van fer dues portes i el balcó.

-En la "*cambra contra dita saleta*" (es refereix a l'anterior), hi van fer una porta i el sostre.

-En la "*cambra que treu finestra o porta al salubert*", hi van fer la porta i la van ensostrar "*així dalt com baix*".

-La "*cambra que treu porta a la quadra del balco gran*", fou ensostrada.

-En les dues cavallerisses que sembla que hi havia, hi van

fer la porta d'entrada general i una finestra en "*cada cauellerisa*".

-En la "*botiga dels grans*", hi feren la porta.

-En la "*preso*", hi van fer la porta.

-En el portal major del castell, hi van posar la porta.

-En el "*quarto prioral*", hi van fer les finestres (no diu el nombre) "*les quals miren al ort*".

-La porta de l'hort.

-Materials emprats:

-Portes, llates, cabirons, bigues, claus, "*ayguacuyta*" i "*ferramenta*".

-S'hi van esmerçar 189 jornals de fuster.

5. Època datada el 19 de novembre de 1659:⁵²

-Cost total de les obres: 80 lliures i 6 sous de Barcelona.

-Mestre de cases: Antoni Forn.

-Parts del Castell intervingudes i treballs fets:

-Una estança "*qui mira a la vila vers migdia*". L'estat d'aquesta dependència devia ser una absoluta ruïna, ja que fou necessària la reconstrucció del trebol. La intenció de l'obra era fer habitable aquella estança, donat que també s'hi féu una xemeneia francesa.

-Materials emprats en fer els citats trebol i xemeneia:

-4 fornades de guix, 1 biga "*jaçana*" i 16 biguetes.

-També es va intervenir de manera indeterminada en un corral que hi havia "*fora de dit castell y devant la plassa dita de Maso*".

-Jornals invertits: 48 jornals de mestre de cases i 50 de manobre.

6. Època datada el 19 de novembre de 1659:⁵³

-Cost total de les obres: 213 lliures.

-Mestre de cases: Pere Moragues, de Montblanc.

-Parts del castell intervingudes i treballs fets:⁵⁴

-Cuina, pastador i l'estança "*qui entre a la cuyna*": s'hi va fer el trebol, s'hi van reparar 3 finestres i es van fer 4 fognets en la cuina.

També s'hi féu la teulada.⁵⁵

-Al terrat es va fer l'escala per a pujar-hi i les baranes.

-La "*porta falsa del castell*" fou paredada

-Al celler s'hi va fer (o potser s'hi va paredar, no queda clar) un portal i s'hi va col·locar una porta.

-La "*istantia de la preso*" es va embigar, s'hi van tapar 3 forats, s'hi va fer el portal nou⁵⁶ i s'hi va col·locar la porta, i s'hi van tapar 2 portals, un dels quals donava al pati i l'altre devia ser interior.

-A l'*Hort* s'hi van fer 3 escales per accedir-hi.

-A la sala "*dita lo Palau*" s'hi va reparar l'escala que hi pujava.

-El pou va ser escurat de la runa que hi havia.

-Materials emprats:

-Argila: Pensem que l'ús de l'argila com a material de construcció s'hauria de relacionar amb elements aliens a la fortificació; aquesta època sembla referir-se exclusivament a obres en dependències que donaven al pati i no afectaven murs exteriors del recinte.

-Guix.

-6 bigues, 10 dotzenes de llata, claus i 2.500 teules (per al trebol i teulada).

En verificar-se la visita prioral el primer de desembre de 1659,⁵⁷ un cop dutes a terme les obres referides, es va descriure una fortalesa habitable, però encara presentava algunes parts enrunades. Es diu que: la capella està "*del tot spallada*", a la sala dita palau "*y manca part del trebol*" i a un dels dos "*studis*" que hi ha damunt de les presons li "*manque lo trebol*."

10.2.5.2. Anàlisi de la visita prioral de 1661.⁵⁸ Estudi de la segona fase de les obres efectuades després de la guerra dels Segadors.

La visita prioral efectuada el 1661 dóna compte de la continuació de les obres de reparació del Castell del Temple. A més, proporciona una descripció força completa de la fortalesa i que complementa la descripció continguda en la

relació de la visita prioral de 1659.

El setembre de 1660 el prior Torrelles va fer posar al Castell una campana de "*deu arrobes y dinou lliures*" de pes, la qual va costar 35 lliures i 5 sous de Barcelona.⁵⁹ A més, a les obres fetes abans de la visita precedent se n'hi van afegir més, els detalls de les quals també venen relacionats en un seguit d'èpoques:

1. Època datada el 18 de febrer de 1661:⁶⁰

-Mestre de cases: Jaume Carbonell de Sarral.

-Cost total de les obres: 77 lliures i 4 sous.

-Parts del castell intervingudes i treballs fets:

-A la cambra del mig del "*quarto prioral*" s'hi va fer un trebol.

-"*Prop de la cuyna*" hi van fer un terraplè (sembla que es refereixin a l'exterior).

-A la "*istantia mes prop de la cuyna*" hi van fer el trebol i la van cobrir de teulada.

-Al "*pasejador de baix*" hi van fer la "*muralla*" (?); sembla que aquest element devia estar situat fora del recinte, en els denominats *costers del castell*, i mirant "*a la font*". Potser aquesta "*muralla*" era un mur de contenció de terres.

-Materials emprats:

-tres fornades de guix, mil teules, sis bigues i canyes (per a la teulada).

-S'hi va treballar durant gairebé un mes.

2. Apòca datada el 22 d'abril de 1660:⁶¹

-Mestre de cases: Josep Barsich, d'Estaràs.

-Cost total de les obres: 282 lliures 34 sous i 6 diners

-Parts del castell intervingudes i treballs fets:

-El corral, incloent les parets i "*caseta*" que l'integraven.

-Les parets foranes del Castell.

-Una paret de la cavallerissa.

-El trebol de la "*sala dita del palau*".

-El trebol de la presó.

Es diu, de manera genèrica, que aquest conjunt d'elements van ser "*fets*", la qual cosa interpretem com que foren adobats dels desperfectes que presentaven.

-Materials emprats:

-Guix: 21 fornades, emprades en els trebols de la sala del palau i de la presó.

-Calç: 4 mitgeres, emprades en la reparació de la coberta del palau.

-Teules: 2.500 unitats, emprades en la teulada del palau.

-Llata: 5 dotzenes, emprades en cobrir el palau.

-Bigues: 73 unitats, emprades en el trebol i coberta del palau.

-Jornals invertits: 140 jornals de mestre de cases i 140 més de manobre.

3. Època datada el 13 de juny de 1661.⁶²

-Mestre d'obres: Jaume Cos, de la vila de Cervera.

-Parts del Castell intervingudes i treballs fets:

-La capella: tal i com es descriu la intervenció feta, sembla que es va tractar d'una reparació general dels murs i de la coberta, que fou dotada d'una teulada.⁶³ A més, se li afegí un campanar, les característiques del qual no s'esmenten, però que probablement era d'espadanya.

-Les parets foranes del Castell: foren "*adobades*".

-Al portal major s'hi col·locà un escut amb les armes del prior Torrelles i Sentmenat.

-Materials emprats:

-Guix: 300 quarteres, emprades en la capella.

-Calç: 100 quarteres, emprades en la capella.

-Bigues, llata, teules, fusta i claus: en quantitats indeterminades, emprats en cobrir la capella.

-Jornals invertits: 135 dies, durant els quals van treballar-hi un

mestre i 6 manobres.

10.2.5.3. Anàlisi de la visita prioral de 1679.⁶⁴

Resulta evident que els encarregats de verificar les visites priorals prenen com a referència la documentació de les visites precedents. En la de 1679 es fa patent que es va prendre com a model la documentació corresponent a l'efectuada el 1659 i no pas la del 1661, de manera que en ella no es recull cap nova fase d'obres, sinó que les 1.659 lliures i 9 sous invertits corresponen a les reparacions fetes vint anys abans.

La descripció que del Castell es fa, ens el mostra en un estat prou acceptable com per a ser habitat i emmagatzemar les collites corresponents, tot i que encara hi havia certs desperfectes menors.

10.2.5.4. La fase constructiva de mitjan segle XVII.

La visió que ofereix la descripció del Castell continguda en la visita prioral de 1661 —tot i les mancances que presenta— contribueix enormement a aclarir les característiques fonamentals del conjunt de construccions que formaven la present fortalesa a mitjan segle XVII. Característiques que no se'ns mostren, d'altra banda, gaire allunyades de les que li hem atribuït a final segle XVI.

A partir de la citada descripció de 1661, juntament amb els detalls recollits el 1659 i 1679, podem intuir que dins el recinte tancat per les muralles dels segles XI i XII —les barbicanes antiga i nova, citades en la visita prioral de 1591—, i al voltant de l'espai central denominat —ja llavors— *pati* s'ubicaven els ja coneguts tres cossos d'edificis, als quals corresponien les dependències que tot seguit descriurem:

A.-El cos sud, format per:

1. Un gran edifici fruit de la transformació de les dues torres del segle XII i de l'edifici corresponent a la llotja de la capella, tots els quals haurien passat a estar comunicats interiorment, malgrat que no és segur que ja

s'haguessin eliminat murs, tal com avui podem constatar.

També hi havia l'antiga *torre de la presó* —la segona torre del segle XII—, tot i que denominació *torre* ja no s'empra, per la qual cosa potser aquest element ja havia perdut —fruit de transformacions— el seu primitiu aspecte. Segons les descripcions, presentava les característiques següents:

-S'entrava a la planta baixa a través d'una porta amb "*forrallat molt forta*", situada en el *pati*, a continuació de la llotja de la capella. La planta baixa servia de presó i estava dividida en dues estances comunicades per una altra porta interior. Des de la segona d'aquelles estances s'accedia a la "*sitja*" o cambra soterrània coberta amb volta —que estava tapada per una reixa de ferro—.

-Damunt la presó hi havia dues estances —qualificades com a "*studis*" en la visita prioral de 1659— que tenien el mateix àmbit de les dues estances descrites en la planta baixa. S'hi accedia des del *pati* per una escala de pedra de "*deu o dotse grahons construhida al peu del portal* [obert en el cos oest i que permetia passar a l'hort] *ques defront del portal major*."

En el que havia estat el gran *domicilium* meridional (torre-habitació del segle XII) hi havia:

-La capella, que havia estat dotada de cimbori i cor.⁶⁵ Dit cor era accessible des d'un corredor de fusta al qual s'hi arribava —segons el nostre parer— des de la penúltima de les estances del primer pis sobre la llotja de la capella.

-Del "*gran reffetor antich*" o "*botiga*", documentat el 1591, no en queda rastre. Potser tot l'espai —o la major part— de la planta baixa d'aquesta construcció hagués estat convertida en una ampliació de la capella, d'acord amb el cert luxe que el prior Torrelles i Sentmenat va voler conferir a la seva residència de Barberà, tot aprofitant un espai que l'aparent reducció dels estadants d'aquella casa hospitalera havia deixat disponible. O potser el conjunt del semisoterrani —el semisoterrani inferior a la capella no s'esmenta per enlloc— i de la planta baixa d'aquesta part del cos sud —incloent tant la torre-habitació del XII com l'abans denominada torre de la presó— havia estat convertit en *presó*.

-El primer pis sembla ser comú amb l'antigament denominada

"*torre de la presó*". Sembla que hi havia una petita estança que feia de comunicador entre el cos oest i el present cos sud i a continuació dues estances —que devien ser bastant grans i que treien finestres al pati—. Des d'aquella petita estança-comunicador, s'accedia a un "*corredor de fusta a modo de balconada*" que corria al llarg del mur est de les cambres del prior i també a una escala "*part de fusta y part de guix y rajola*" que menava a un terradet "*en lo qual y es la latrina*", de manera que sembla que estem davant d'una construcció que no s'alça més d'un pis des del *pati*.

Quant a la llotja adossada al mur nord de la capella —aquí denominada "*claustre*"—, devia presentar una de les arcades tapiada, donat que es descriu amb només "*dos arcadas*." Queda clar, però, que l'entrada a la capella es feia a través d'aquest element. La distribució interior sembla haver estat com segueix:

-El primer pis estava ocupat per dues estances, accessibles des d'altres dues estances situades en la primitiva "*torre de la presó*", amb les quals ara semblen integrar un mateix conjunt. Aquestes dues estances tenien finestres que donaven al pati.

En la penúltima d'aquestes estances —seguint l'eix est-oest— hi havia una xemeneia francesa i un portal que permetia, mitjançant un corredor de fusta, l'accés al cor de la capella —les quatre finestres que encara avui es pot copsar que guaiten al *pati* coincideixen amb aquestes 4 estances descrites el 1661—. El dit corredor de fusta duia a una balconada oberta en el mur sud i que "*mira a dita vila de Barbara*."

B.-El cos oest:

-En front del portal major del castell hi havia —en la construcció que tancava el pati per l'extrem oest— un altre portal "*gran rodo sens portas*" —vegeu les fotografies núms. 1, 2, 4, 10, 11 i 13—⁶⁶. A través d'aquest portal s'accedia a:

-Una cavallerissa situada a mà esquerra —la part de l'edifici que encara es conserva—, que presentava una porta sense pany.

-A mà dreta, la botiga dels grans, que presentava una porta

amb pany i clau. Dita botiga és qualificada de "*gran istantia*".

-Paral·lel al portal que permetia l'accés des del pati n'hi havia un altre "*ab sa porta, forrellat, pany i clau*", que permetia, mitjançant tres esglaons de pedra amples, l'entrada a l'hort o recinte del segle XI.

-En el primer pis hi havia quatre cambres "*una apres altra ab sas portas panys y claus*", que es corresponen amb les quatre estances ocupades pel prior segons la descripció continguda en la visita prioral de 1659. L'accés a aquest primer pis del cos oest es feia a través del cos nord i segons sembla calia passar successivament per cadascuna de les quatre cambres. En la darrera de les cambres del prior hi havia una xemeneia francesa i dues portes amb panys i clau. A través d'una de dites portes s'accedia a un balcó "*que mira a la vila*" vers Prenafeta, a través de l'altra s'accedia a una estança qualificada de petita, probablement ubicada ja en el cos meridional. Mitjançant aquesta darrera petita estança es passava a quatre estances més que treien finestres "*al pati del dit castell vers tremontana*" i que semblen correspondre amb el primer pis del cos meridional, incloent els dos estudis que hi havia sobre les presons.

Al llarg del mur que donava al pati corria una mena de tribuna o "*corredor de fusta a modo de balconada*", accessible per dues portes situades als dos extrems —en els cossos nord i sud—.

C.-El cos nord:

-En la planta baixa, a mà dreta del portal major, i en direcció a l'oest hi havia successivament:

-Una "*istantia sens portas*" que feia funció de cavallerissa.

-Un altre portal que donava accés a una altra cavallerissa, més gran que la precedent.

-Un tercer portal "*ab sas portas fortas, pany y clau*" que donava a una gran estança on tenien un cup, una premsa de cargol i diversos aparells per a l'elaboració de vi. A través d'un altre portal situat dins de l'estança del cup, tancat amb porta, pany i clau, es passava al celler.

-A través d'una escala "*ab dos replans de deu o dotse grahons*"

situada sobre el mur que donava al pati, en l'extrem oest del mateix, s'accedia al primer pis. A final de dita escala hi havia "*un portal rodo gran ab sas portas fortas, pany y clau*" que donava pas a la sala del palau:

-La sala del palau presentava cinc arcades "*de pedra picada*" i mesurava —segons la descripció de 1661— 37 passes de llarg per 15 d'ample. Dues "*finestras grans ab sas portas*" guaitaven vers la vila de Sarra; una altra finestra, que també disposava de porticons, guaitava al pati del Castell.

-A l'est de la sala del palau hi havia un portal, amb porta i forrellat, que donava pas a una altra estança i d'aquesta es passava a la cuina —on hi havia un forn gran—. Dita cuina treia finestra a llevant davant "*de la plassa dita de Masó*". La cuina també actuava com a distribuïdor de les estances d'aquella part:

-Sortint de la cuina, a través d'un "*petit portal sens portes*", s'accedia a un petit terrat que guaitava cap a la vila i al portal del castell.

-Darrera el forn hi havia un altre "*aposeno*" que treia finestra al nord.

-A l'oest de la sala del palau, un altre portal, amb porta, pany i clau, donava accés una "*sala quadrada*" on hi havia una xemeneia francesa i un gran balcó empostissat (amb dues portes i finestrons) obert en el mur de tramuntana.

En aquesta sala quadrada hi havia també un "*rebostet molt petit*", tancat amb porta, pany i clau, i dues portes: a través d'una s'accedia a la balconada de fusta que corria paral·lela al mur del cos oest, a través de l'altra s'accedia a les cambres del prior, també en el cos oest.

D'altra banda, l'hort es descriu voltat d'unes muralles "*molt altas*" i amb merlets. La torre circular, però, es descriu enderrocada. A més, en dita muralla de l'hort hi havia un altre portal "*ab sa porta molt forta*" que permetia sortir de la vila.

Fora del Castell, davant del Promasó —la plaça "*dita de Masó*"— hi havia un corral.

10.2.6. Estudi de la documentació del segle XVIII.

10.2.6.1. Anàlisi de la visita prioral de 1745.⁶⁷

La guerra de Successió comportà noves destruccions en el Castell del Temple tal com quedà palès en la visita prioral de l'any 1745. Segons el testimoni de Martí Caraval, procurador del gran prior Francesc de Villalonga,⁶⁸ el castell estava "*per causa de las passadas guerras, en sa major part destruhit*", per la qual cosa el dit gran prior hi havia "*fet diferents obras, y milloras*"⁶⁹ entre els anys 1737 i 1741.⁷⁰

El cost total de les reformes dutes a terme fou de 180 lliures, 16 sous i 2 diners. I les parts del Castell intervingudes foren:

-El "*portal principal*."

-El "*saló gran*."

-La "*saleta*" (que sembla ubicada al costat del "*saló gran*").

Més detalls de les obres efectuades, així com el cost de cadascuna de les feines fetes i dels materials emprats apareixen en tres cartes de pagament atorgades davant notari per un fuster i dos mestres d'obres, i que es recullen en el mateix volum:

1. La primera de dites cartes de pagament fou atorgada, davant el notari de Montblanc, pel fuster Joan Rius; està datada el 5 de juliol de 1737.⁷¹

-Parts del castell intervingudes i treballs fets:

-El "*portal principal*": hi van fer "*una media puerta de madera de pino melis*."

-El saló denominat "*el palau*" o "*saló gran*": hi van fer unes finestres "*para los finastrales*" situats en "*la parte aquilonar de d[ic]ho. castillo*", també de pi melis.

2. La segona de les cartes fou atorgada, també davant el notari de Montblanc, pel mestre d'obres montblanquí Joan Oliva; està datada el mateix dia

5 de juliol de 1737:⁷²

-Parts del castell intervingudes i treballs fets:

-El saló denominat "*el palau*" o "*saló gran*": van reconstruir-ne els murs situats al costat est, el trebol i la teulada, els quals "*havian cahido*".

-Materials emprats:

-180 mitgeres de calç, "*barro, ó, guix*", 900 teules, 4 cabirons, 4 dotzenes de llates i sorra.

3.La darrera carta de pagament fou atorgada el 16 de juliol de 1741, davant del notari de Montblanc, pel mestre d'obres Josep Cortès de Falset. Correspon a obres efectuades durant els anys 1740 i 1741:⁷³

-Parts del castell intervingudes i treballs fets:

-El saló denominat "*el palau*" o "*saló gran*": van reparar-ne el trebol.

-La "*saleta*" (que sembla adjacent al "palau"): hi van "*...resequir los texados y asentar las maderas o bigas rompidas [sic]*".

-Materials emprats:

-2 bigues, calç i guix.

La descripció que es fa del Castell⁷⁴ el setembre de 1745 ens recull que la capella estava "*de molts años á esta part dirruida, polluta, y sens podersi celebrar, per causa de las passadas guerras...*" Així mateix, queda patent que el palau nou va patir importants desperfectes, perdent la seva funció de zona noble del Castell i passant a un paper utilitari —s'hi recollien els grans—. D'altra banda, resta la impressió que ja no hi havia cap dependència destinada a habitació i que la part més intacta del Castell corresponia als edificis de la banda sud del pati.

La raó de tal destrossa, segons les paraules del comissari visitador cal atribuir-la al fet que "*feren servir de quartel dit castell, [i per això] casi lo derruhiren del tot, y lo deixaren molt mal parat.*"

Les dependències que es citen, seguint l'ordre del document, són:

-Un pati gran, que tenia un "*portal quadrat, ab portas bonas y fortas.*"

-Un pou al mig del pati.

-Un "*claustro*" a la part de la capella (derruïda).

-Una establia en bones condicions.

-Unes "*presons*" contigües a l'anterior establia, i que també estaven en bones condicions.

-Una altra establia "*que trau finestra al hort*", també utilitzable.

-Una botiga per als grans.

-Una "*sala gran dita lo palau*" situada en el "*primer sostre*", que presentava les finestres sense porticons.

-Una altra sala "*al costat de dit palau.*"

-Un celler en bones condicions.

-Un hort murallat.

-"*Algunas otras estancias molt maltractadas.*"

A banda d'això, el comissari visitador deixa clar testimoni de que l'estat del Castell, tot i les obres fetes, era encara molt precari i aconsella fer-n'hi més en un "*envà que dona prop la porta*" del Castell i en altres dependències. Sembla que en l'anterior descripció del Castell només hi van incloure les parts que no presentaven ruïna, per la qual cosa caldria afegir les dependències en les quals el citat visitador aconsellà fer-hi reparacions:

-La "*cuyna major*": aquesta dependència (segons el que es desprèn de descripcions contingudes en visites priorals anteriors) estava ubicada en l'extrem oriental dels edificis del costat nord del pati; en aquells moments presentava les bigues de la teulada trencades.

-Les "*tres cambres*": potser es refereix a les "*cambres del prior*" que (també segons visites priorals precedents) havíem ubicat en el costat oest del pati; les teulades de dites cambres amenaçaven de caure.

10.2.6.2. Anàlisi de la visita prioral de 1757.⁷⁵

Entre l'agost de 1752 —data de signatura de l'acte de preu fet entre el

prior i Pere Joan Llagostera, mestre de cases de la vila de Reus— i el juny de 1753 —data de signatura de l'època que dóna fe del pagament— es va portar a terme una extensa intervenció en l'edifici, que demostra l'interès que el prior de l'Hospital tenia per la conservació del Castell de Barberà i que demostra igualment l'abast de la destrucció que patí durant la guerra de Successió.

La quantitat invertida en dites obres fou de 893 lliures, 10 sous i sembla ser que la major part de les intervencions foren fetes en els murs exteriors. Tot seguit revisarem les parts del Castell intervingudes i els treballs fets:

-El document diu que van *“fer tots los repeus del castell de pedra y argamassa”*, la qual cosa sembla voler dir que van fer un repàs general a la part baixa dels murs de tot al voltant dels edificis (quan parla del *“castell”* fa la impressió que es refereix als edificis, deixant de banda les muralles).

-Quan llegim que van *“desfer la part de solixent des del arch fins dalt de tot, y haverlo tornat á fer de paret bona”* sembla que es refereixin al mur (vegeu la foto núm. 9, en l'apartat 10.3. *Estudi de les fonts fotogràfiques*) que tancava el pati pel costat est i anava des de l'arc de la cantonada de la llotja de davant la capella fins a l'edifici hospitaler del segle XIV. És a dir, fa la impressió que es parla d'haver refet el mur on hi havia el portal major.

-El fragment on diu que van *“fer un pany de paret que era tapia y arribaba des del devant del castell fins a la cantonada del balcó y haverla tornat á fer de pedra y bon morter del mateix gruix que aportava”* és massa fosca com per atrevir-nos a ubicar la intervenció.

-Així mateix, van refer dues cantonades indeterminades del Castell.

-Van arranjar les parets que donaven a l'*hort* (extrem oest del recinte), reconstruint la barbacana de la teulada que donava a dit hort i potser també van consolidar la part superior de la muralla del segle XI (el fragment on es diu *“haver fet carena a la paret del hort de pedra y morter”* podria interpretar-se d'aquesta manera).

-La part de la muralla que feia de paret exterior del palau nou també fou intervinguda, reparant una cantonada (possiblement de dit

palau nou) i l'anjuva o contrafort del qual avui encara hi ha restes visibles. Segons el document, fou rebaixada l'alçada d'aquella part de la muralla a fi de *"donar lo corresponent pendent a la teulada."*

-També es portà a terme una reparació general de totes les teulades, les quals presentaven un estat molt dolent (*"haver fet de nou totas las teuladas que eran caygudas y totas demes que hi havia en dit castell, mudant llatas, bigas y tot lo demes necessari per estar ab la deguda forma"*), així com dels trebols, un dels quals va haver de ser refet per complet (*"haver tornat a fer de nou un sostre que havia caygut y haver refet los demes que se trobavan foradats"*).

-Quant al fragment on es diu haver *"refet las parets de dins del castell y los archs y haver rebosat las parets tant de dintre com de defora"*, es tracta d'una referència molt poc clara: podria referir-se a les parets que donen al pati i als arcs de la llotja de davant la capella (tots els quals elements haurien estat objecte d'una operació de repàs general, tant vers a l'exterior com vers a dins) o es podria tractar de les tres parets, dues de les quals recolzades sobre arcs, que van construir —i encara avui hi ha— en la planta semisoterrània de l'antiga gran torre-habitació del segle XII, amb la finalitat de permetre recolzar-hi els trebols i la teulada.

El fet que l'any 1661 encara es descriguin els arcs diafragmàtics de la sala del palau i les constatacions arqueològiques que hem pogut fer en el sector meridional del Castell,⁷⁶ ens fan suggerir la segona de les possibilitats interpretatives del fragment precedent, de manera que l'anterior referència documental potser faci referència a la construcció dels tres murs que recolzen actualment la teulada i que —arqueològicament— vam datar vers el començament del segle XVIII.

-La capella fou objecte d'una important reparació que li restituí la coberta (que consistia en una volta protegida per una teulada) i s'obrí un *"llanternó"* en dita coberta per tal d'il·luminar-ne l'interior. Així mateix, s'invertiren bastants diners en el seu embelliment; els murs interiors foren arrebossats amb guix (del qual avui encara en queda algun rastre), es col·locaren plaques d'alabastre (*"pedres de claror"*) en les finestretes del llanternó i es féu tallar un retaule escultòric que costà, ell sol, 250 lliures.

Aquesta construcció d'una teulada sobre la capella també sembla abonar la interpretació que hem fet del passatge referit a unes parets i arcs "*de dins del castell*".

10.2.6.3. Anàlisi de l'estat del Gran Priorat de l'any 1793.⁷⁷

No hem estat capaços de localitzar documentació posterior a la visita prioral de 1757 que ens informi sobre l'estat del Castell del Temple. Donada la importància de les reparacions efectuades en la dècada de 1750, però, no creiem que se'n fessin més en el que restà de segle.

Un document datat el 1793 ens descriu —molt breument— l'estat del Castell de Barberà en els següents termes:

"... Té lo Sor. Gn. Prior en dita vila [de Barberà] un castell molt bo ab sa capella, habitacions, botiga per grans, y demes necessari per una decent habitació y collecció dels fruyts."

Així, doncs, la fortalesa hospitalera arribà al segle XIX —després d'efectuades les importants reparacions posteriors a la guerra de Successió— molt transformada, però en bon estat.

10.2.6.4. La fase constructiva de final segle XVIII.

La destrucció de què fou objecte el Castell de Barberà durant la Guerra de Successió i les reparacions posteriors semblen haver canviat significativament algunes característiques d'aquelles construccions.

Pensem que la configuració bàsica continuà inalterable amb els tres cossos de construccions, envoltant el pati pels costats sud, oest i nord, i tancant el costat est amb un mur. L'*hort* continuà tancat per unes muralles restaurades; així mateix, fou restaurada la muralla del segle XII en el sector que dona a la font pública —*font Vella*— on hi ha l'anjuva —l'única menció d'aquest element la trobem el 1757—, malgrat que no sabem en quines condicions quedà la barbacana, que potser ja no fou restaurada, donada la política de destrucció de fortificacions catalanes que va emprendre Felip V en ocupar el Principat.

Tot i aquesta continuïtat, algunes construccions semblen haver

experimentat canvis notoris:

-Durant la guerra fou destruïda una part important de la coberta, murs i trebols del cos nord, que foren reconstruïts amb una aparent menor esplendidesa.

La descripció continguda en la visita prioral de 1757 ens explica com el mur nord —la muralla del segle XII— fou rebaixat "*per a donar lo corresponent pendent a la teulada*". Entre la destrossa inicial i aquest rebaixament de l'alçada del mur, sembla clar que els arcs diafragmàtics de la sala del palau no van poder quedar intactes. Si no fos per l'evidència arqueològica, podríem pensar que la ja citada referència a "*haber refet las parets de dins del castell y los archs*" correspon a reparacions efectuades en aquella sala del palau. Però, i a pesar de la poca precisió de les fonts escrites corresponents al segle XVIII, pensem que durant la guerra de Successió foren destruïts la coberta i els arcs diafragmàtics de la sala del palau i que foren substituïts per una coberta convencional de bigues i llates. Aquesta devaluació de la seva arquitectura ens explicaria que el 1745 l'antiga sala noble aparegui destinada a recollir els grans.

-També el cos sud experimentà canvis importants. La destrucció total de les cobertes de la gran torre-habitació del segle XII (les presons es descriuen, però, en bon estat l'any 1745) obligà a construir els actuals tres murs que tallen transversalment la torre seguint l'eix nord-sud. Dita operació comportà l'abocament dels enderrocs sobrants en la planta semisoterrània, la qual quedà amortitzada i convertida en fonaments dels tres grans murs (de tècnica dubtosa) que, alçant-se amunt, forniren adequats suports per als embigats dels nous trebols i teulada.

Aquestes obres de cobriment de la torre rectangular meridional van ser efectuades després de 1745 i abans de 1757 —segons la nostra opinió estan recollides en l'època de 1753— i comportaren una important actuació en la capella, que fou coberta amb teulada i arrebossada interiorment de guix blanc, fent una volta falsa sota la coberta i obrint un *llanternó* en dita volta per a dotar de llum l'interior. Restes de l'arrebossat interior de guix son encara visibles *in situ*.

Així mateix, l'aixecament dels tres murs transversals dins la torre

meridional hagué de comportar l'eliminació de la part del mur nord d'aquella que sobresortia més amunt del nivell del pati. D'aquesta manera, l'interior de les dues torres construïdes el segle XII passaren a conformar un mateix espai, únicament separat per possibles envans.

-El cos oest, però, degué patir pocs desperfectes durant la darrera guerra, ja que únicament és diu que van arranjar la barbacana de la teulada que donava a l'hort, la qual cosa sembla voler dir que dita teulada no havia caigut, sinó que només presentava alguns desperfectes en el seu extrem occidental.

10.2.7. Quadres evolutius de les denominacions de les estances i elements del castell en les fonts escrites.

1395	c. 1400	1580	1591	1659	1661	1679	1745	1757
palau nou.	Sala		sala gran	la sala del palau	sala dita del palau	una sala dita palau	una sala gran dita lo palau	
				la scala qui munta a la sala dita lo palau	una escala ab dos replans de deu o dotse grahons			
graner (estança intuïda pel context)	graner			la botiga per posar los grans	una gran istantia que serueix de botiga per a posar los grans (sota el quarto prioral)	la botiga per posar los grans	una botiga per posar grans	
-cambra pregona (?) -rerecambra. -rerecambra de la cambra del senyor -cambra longa	-reecambra contigua a la cambra llonga -cambra longa.	-la primera cambra que es la del S.or Prior -la segona cambra. -la tercera cambra. -la cambra seguent	-cambra del señor prior -la cambra segona -la tercera cambra -la quarta cambra	lo quarto Prioral lo qual consisteix ab quatre instantias	quatre cambras una apres altra	lo quarto prioral lo qual consisteix ab quatre instantias	las tres cambras	referència indirecta en la frase "la barbacana de la teulada del mateix hort"

1395	c. 1400	1580	1591	1659	1661	1679	1745	1757
				<i>la galaria (de fusta) qui mira al salubert de dit castell</i>	<i>un corredor de fusta a modo de balconada que mira al dit pati de dit castell</i>	<i>una galaria [...] y es de fusta</i>		
<i>la cambra noua</i>	<i>la cambra del palau nou</i>			<i>una quadra gran al costat de dita sala del palau</i>	<i>sala quadrada</i>	<i>una quadra gran al costat de dita sala del palau</i>	<i>la saleta</i>	
<i>reecambra de la entrada (?)</i>	<i>Reecambra de la cambra del palau nou</i>			<i>rebotet</i>	<i>rebotet</i>			
		<i>la presó ("torra de la presó")</i>		<i>les presons</i>	<i>dues estances que serveixen de presó</i>	<i>les presons</i>	<i>las presons</i>	
				<i>la sitja (de la presó)</i>	<i>la sitja</i>	<i>la sitja</i>		

1395	c. 1400	1580	1591	1659	1661	1679	1745	1757
<i>cambrà subirana de la torre</i>	<i>cambrà de la torra sobirana</i>		<i>-cambreta ans de entrar en la sala del señor procurador -cambrà del señor procurador -recambra de la cambrà del señor procurador</i>		<i>dos aposentos (sobre la presó)</i>			
					<i>un corredor de fusta (per lo qual se va al cor de dita capella)</i>			
			<i>passet (que hi ha "al cap de les cambres dites del procurador")</i>		<i>una instantieta petita per la qual se va a les quatre instantias que trauen finestras al pati del dit castell vers tremontana</i>			
					<i>escala de pedra de deu o dotse grahons (que permet pujar als "aposentos" sobre les presons)</i>			
<i>la cambrà sobre lo portal</i>	<i>la cambrà sobra lo portal</i>	<i>-cambrà que van a les campanes -cambrà prop desta (de l'anterior)</i>	<i>-cambrà de la torre sobre lo portal del castell -recambra de la cambrà de la torre</i>		<i>dues de les "quatre instantias que trauen finestra al pati vers tremontana"</i>			

1395	c. 1400	1580	1591	1659	1661	1679	1745	1757
					un corredor de fusta que duu al cor de la capella (en la penúltima de les dues estances anteriors)			
portal	portal	portal major	portal del castell	portal major	portal major	portal	lo portal principal	
	la cambra de fra Jordi							
	la cambra hon jau en Johan Garcia							
	la cambra den Fort							
	la cambra den Miquel							
la cambra de la entrada								
la cambra hon jau frare Guiem de Secabechs								

1395	c. 1400	1580	1591	1659	1661	1679	1745	1757
<i>la cambra hon jaye en Miquel Aragones et Maria la Sarda sa muller</i>								
<i>la cambra hon jaen los esclaus</i>								
<i>la cambra de frare Arnau Miquel</i>								
	<i>loia deuant la capella</i>		<i>lo porxo de sobre la yglesia</i>	<i>claustro</i>	<i>claustro</i>	<i>claustro</i>	<i>claustro</i>	
<i>Capella</i>	<i>capella</i>	<i>església</i>	<i>yglesia eo capella</i>	<i>la capella</i>	<i>la capella (ab son sinbori y cor)</i>	<i>la capella (ab un simbori demunt del altar)</i>	<i>la capella</i>	<i>la capella antigua</i>

1395	c. 1400	1580	1591	1659	1661	1679	1745	1757
<i>cuyna</i>	<i>cuyna</i>	<i>cuyna</i>	<i>-sala prop de la cuyna -cuyna</i>	<i>altre quarto en lo qual es la cuyna y en ell y ha quatre instanties compresa la cuyna (les altres estances són el pastador, la "instantia mes prop de la cuyna" i ?)</i>	<i>-instantia (que dóna pas a la cuina) -cuyna -altre aposento</i>	<i>altre quarto en lo qual es la cuyna y en ell y ha quatre instantias compresa la cuyna</i>	<i>la cuýna major</i>	
<i>rebot</i>	<i>rebot</i>		<i>rebot de la cuyna.</i>					
				<i>un terrat que si munta per una instantia del dit prop quarto (de la cuina)</i>	<i>un terradet</i>	<i>un terrat</i>		

1395	c. 1400	1580	1591	1659	1661	1679	1745	1757
estables (estança no ubicada intuïda pel context)			<i>lo estable</i> (sota la sala)	-una <i>stablia</i> (?) -las [dues] <i>stablias</i> (que són sota el palau) -altra <i>stablia</i> que treu <i>finestra al</i> <i>ort</i>	-la <i>caualleriça</i> (correspon a la que treia <i>finestra a</i> l'hort) -dues <i>cavallerisses</i> (sota el palau)	-una <i>establia</i> la qual esta al <i>entrant de</i> <i>dit pati</i> -las <i>stablias</i> estan <i>axi</i> <i>mateix al</i> <i>entrant al</i> <i>castell a ma</i> <i>dreta</i> -altra <i>stablia</i> que <i>trau</i> <i>finestra al</i> <i>ort</i>	-altre <i>establia</i> (contigua a les presons) -altre <i>establia que</i> <i>trau finestra</i> <i>al hort</i>	
				un "celler" situat al costat de les "stablerias son sota de la sala del palau"	-una <i>gran</i> <i>istantia</i> (en la qual hi havia un cup i una premsa de raïm) -altre <i>istantia dita</i> <i>lo celler</i>	un "celler" situat al costat de las "stablerias son sota de la sala del palau"	un <i>cellér</i>	
		<i>studis de bayx</i>	<i>studis y</i> <i>entresuelos</i>	<i>dos studis que</i> <i>estan sobre</i> <i>les ditas</i> <i>presons</i>		<i>dos studis que</i> <i>estan sobre</i> <i>les dites</i> <i>presons</i>		

1395	c. 1400	1580	1591	1659	1661	1679	1745	1757
			<i>la recambra (?)</i>					
<i>palau veyll</i>	<i>palau vel</i>		"botiga" o "gran reffetor antich"					
			<i>la primera algorfa que es lo sostre sobre lo gran reffetor antich</i>		<i>un terradet en lo qual y es la latrina</i>			
		<i>cambr de les armes</i>	<i>cambr de les armes</i>					
		<i>la cambr de Mestre Pere</i>						
<i>celleret</i>	<i>celleret (estança intuïda pel context)</i>		<i>celler del vi blanch</i>					
<i>seller major</i>	<i>seller major</i>	<i>seller</i>	<i>celler gran</i>					
			<i>la necessaria o latrina</i>					
			<i>pati</i>	<i>pati (o celobert)</i>	<i>pati</i>	<i>pati</i>	<i>pati</i>	

1395	c.1400	1580	1591	1659	1661	1679	1745	1757
			<i>lo cubert del pati</i>					
			<i>la barbacana ab ses portes claus y tancadura</i>					referència indirecta al llenç nord de la muralla ("paret y anjuva de la part de la font")
			<i>la barbacana antiga</i>	<i>muralla</i>	<i>-una torre enderrocada -muralles</i>	<i>muralla</i>	<i>muralla ("un hort murallat")</i>	<i>las parets del hort</i>
				"la secreta" [?] que potser sigui també "la porta falsa del castell"	<i>un portal ab sa porta molt forta per lo qual se va fora de la vila</i>			
				<i>lo ort ("lo qual esta murallat de muralla de pedra bona y alta")</i>	<i>hort del castell</i>	<i>lo hort</i>	<i>un hort murallat</i>	<i>hort</i>
			<i>o pou que esta en mig del pati</i>	<i>pou</i>	<i>pou</i>	<i>pou</i>	<i>pou</i>	
					<i>pasejador de baix del castell que mira a la font</i>			

1395	c.1400	1580	1591	1659	1661	1679	1745	1757
				<i>lo corral fora de dit castell y devant la plassa dita de Maso</i>	<i>corral</i>			

10.2.8. Inventari d'estances i elements esmentats en la documentació escrita.

ESTANCES I ELEMENTS ESMENTATS L'ANY 1395

-Cos nord:

-Planta noble:

-palau nou.

-cambra noua.

-cuyna.

-rebot.

-Planta baixa:

-graner (estança intuïda pel context)

-Cos oest:

-Planta noble:

-cambra pregona.

-rerecambra.

-rerecambra de la cambra del senyor.

-cambra longa.

-reecambra de la entrada.

-cambra de la entrada (?).

-Cos sud:

-Tercera planta:

-cambra subirana de la torre.

-cambra sobre lo portal.

-Segona planta:

-cambra hon jaen los esclaus (?).

-capella.

-palau veyll.

-Sense situar la planta:

-cambra hon jau frare Guiem de Secabechs (?).

-la cambra hon jayen en Miquel Aragones et Maria la Sarda sa muller (?).

-cambra de frare Arnau Miquel (?).

-Estances situables a nivell de planta baixa en lloc indeterminat:

-estables (estança intuïda pel context).

-*celleret*.

-*seller major*.

-Elements exteriors:

-*portal*.

ESTANCES I ELEMENTS ESMENTATS L'ANY c. 1400

-Cos nord:

-Planta noble:

-*sala*.

-*cambra del palau nou*.

-*reecambra de la cambra del palau nou*.

-*cuyna*.

-*rebot*.

-Planta baixa:

-*graner*.

-Cos oest:

-Planta noble:

-*reecambra contigua a la cambra llonga*.

-*cambra llonga*.

-Cos sud:

-Tercera planta:

-*cambra de la torra sobirana*.

-*cambra sobra lo portal*.

-Segona planta:

-*loia deuant la capella*.

-*capella*.

-*palau vel*.

-Sense situar la planta:

-*cambra de fra Jordi*.

-*cambra hon jau en Johan Garcia*.

-*cambra den Fort*.

-cambra den Miquel.

-Estances situables a nivell de planta baixa en lloc indeterminat:

-celleret (estança intuïda pel context)

-seller major.

-Elements exteriors:

-portal.

ESTANCES I ELEMENTS ESMENTATS L'ANY 1580

-Cos nord:

-Planta noble:

-cuyna.

-Cos oest:

-Planta noble:

-primera cambra que es la del Sor Prior.

-segona cambra.

-tercera cambra.

-cambra següent (és a dir, la quarta).

-Cos sud:

-Tercera planta:

-cambra que van a les campanes.

-cambra prop desta (de l'anterior).

-Segona planta:

-església.

-seller.

-Primera planta (semisoterrània):

-studis de bayx.

-Soterrani:

-la presó ("torra de la presó").

-Sense ubicar planta:

-cambra de les armes (?).

-cambra de Mestre Pere (?).

-Elements exteriors:

-portal major.

ESTANCES I ELEMENTS ESMENTATS L'ANY 1591

-Cos nord:

-Planta noble:

-sala gran.

-sala prop de la cuyna.

-cuyna.

-rebot de la cuyna.

-Planta baixa:

-lo estable (sota la sala).

-Cos oest:

-Planta noble:

-cambra del señor prior.

-cambra segona.

-tercera cambra.

-quarta cambra.

-la galeria (que guaita al "celobert" o pati).

-Cos sud:

-Coberta:

-la primera algorfa que es lo sostre sobre lo gran reffetor antich.

-Tercera planta:

-cambreta ans de entrar en la sala del señor procurador.

-cambra del señor procurador.

-recambra de la cambra del senyor procurador.

-passet (que hi ha "al cap de les cambres dites del procurador").

-cambra de la torre sobre lo portal del castell.

-recambra de la cambra de la torre.

-Segona planta:

-lo porxo de sobre la yglesia.

-yglesia eo capella.

-botiga o gran refetor antic.

-celler gran.

-Segona planta i primera:

-studis y entresuelos (?).

-Estances situables a nivell de primera planta en lloc indeterminat:

-la recambra.

-cambra de les armes.

-Estances situables a nivell de planta baixa en lloc indeterminat:

-celler del vi blanch.

-Estances no situables:

-la necessaria (latrina).

-Elements exteriors:

-portal del castell.

-pati.

-lo cubert del pati.

-la barbacana (ab ses portes claus y tancadura).

-la barbacana antiga.

-lo pou (que esta en mig del pati).

ESTANCES I ELEMENTS ESMENTATS L'ANY 1659.

-Cos nord:

-Planta noble:

-la sala del palau.

-altre quarto en lo qual es la cuyna y en ell y ha quatre instanties compresa la cuyna (de les altres estances en podem identificar el pastador i la "instantia mes prop de la cuyna").

-un terrat que si munta per una instantia del dit prop quarto (de la cuina).

-una quadra gran al costat de dita sala del palau.

-rebotet.

-Planta baixa:

-la scala qui munta a la sala dita lo palau.

-las [dues] stablias (que són sota el palau).

-un celler situat al costat de les stablerias son sota de la sala del palau.

-Cos oest:

-Planta noble:

-lo quarto Prioral lo qual consisteix ab quatre instantias (que són: "la saleta vers mig dia", "la cambra contra dita saleta", "la cambra que treu finestra o porta al salubert" i "la cambra que treu porta a la quadra del balco gran")

-la galaria (de fusta) qui mira al salubert [sic] de dit castell.

-Planta baixa:

-altra stablia que treu finestra al ort.

-la botiga per posar los grans.

-Cos sud:

-Tercera planta:

-dos studis que estan sobre les ditas presons.

-Segona planta:

-claustro.

-la capella.

-una stablia (?).

-les presons.

-Soterrani:

-la sitja (de la presó).

-Elements exteriors:

-pati o celobert.

-lo ort.

-la muralla de l'hort.

-portal major.

-pou.

-la secreta (?); que potser sigui també "la porta falsa del castell."

-lo corral (que és) fora de dit castell y devant la plassa dita de

Maso.

ESTANCES I ELEMENTS ESMENTATS L'ANY 1661

-Cos nord:

-Planta noble:

-la sala dita del palau.

-sala quadrada.

- rebostet.*
- la instantia* (que dóna pas a la cuina).
- la cuyna.*
- un terradet.*
- altre aposento* (darrera el forn).

-Planta baixa:

- una escala ab dos replans dedeu o dotse grahons.*
- dues cavallerisses* (sota el palau).
- una gran instantia* (en la qual hi havia un cup i una premsa de raïm).
- altre instantia dita lo celler.*

-Cos oest:

-Planta noble:

- quatre cambras una apres altra.*
- un corredor de fusta a modo de balconada que mira al dit pati de dit castell.*

-Planta baixa:

- una gran instantia que serueix de botiga per a posar los grans* (sota el *quarto* prioral).
- la "caualleriça"* (que treia finestra a l'hort).

-Cos sud:

-Coberta:

- un terradet en lo qual y es la latrina.*

-Tercera planta:

- una instantieta petita per la qual se va a les quatre instantias que trauen finestras al pati del dit castell vers tremontana.*
- dos aposentos* (sobre la presó).
- dues "instantias que trauen finestra al pati vers tremontana".*
- un corredor de fusta* ("per lo qual se va al cor de dita capella").
- cor de la capella.*

-Segona planta:

- dues estances que serveixen de presó.
- una escala de pedra de deu o dotse grahons* (exterior i que

permet pujar als "aposentos" de sobre les presons).

-claustro.

-la capella ("ab son sinbori y cor").

-Soterrani:

-la sitja (de la presó).

-Elements exteriors:

-portal major.

-pati.

-hort del castell.

-pou.

-una torre enderrocada (en l'hort).

-muralls (en l'hort).

-un portal ab sa porta molt forta per lo qual se va fora de la vila.

-pasejador de baix del castell que mira a la font.

-corral.

ESTANCES I ELEMENTS ESMENTATS L'ANY 1679

-Cos nord:

-Planta noble:

-una sala dita palau.

-una quadra gran al costat de dita sala del palau.

-altre quarto en lo qual es la cuyna y en ell y ha quatre instantias compresa la cuyna.

-un terrat.

-Planta baixa:

-las stablias estan axi mateix al entrant al castell a ma dreta.

-un celler situat al costat de las stablerias son sota de la sala del palau.

-Cos oest:

-Planta noble:

-lo quarto prioral lo qual consisteix ab quatre instantias.

-una galeria ... y es de fusta (que corre al llarg de les 4 estances).

-Planta baixa:

- la botiga per posar los grans.*
- altra stablia que trau finestra al ort.*

-Cos sud:

- Tercera planta:
 - dos studis que estan sobre les dites presons.*
- Segona planta:
 - claustro.*
 - la capella ("ab un simbori demunt del altar").*
 - les presons.*
 - una establia la qual esta al entrant de dit pati.*
- Soterrani:
 - la sitja (de la presó).*
- Elements exteriors:
 - portal.*
 - pati.*
 - muralla (en l'hort).*
 - lo hort.*
 - pou.*

ESTANCES I ELEMENTS ESMENTATS L'ANY 1745

-Cos nord:

- Planta noble:
 - una sala gran dita lo palau.*
 - la saleta.*
 - la cuyna major.*
- Planta baixa:
 - un cellér (?).*

-Cos oest:

- Planta noble:
 - las tres cambras.*
- Planta baixa:
 - altre establia, que trau finestra al hort.*
 - una botiga per posar grans.*

-Cos sud:

-Segona planta:

-claustro.

-la capella.

-las presons.

-altre establia (contigua a les presons).

-Elements exteriors:

-lo portal principal.

-pati.

-hort.

-muralla (de l'hort).

-pou.

ESTANCES I ELEMENTS ESMENTATS L'ANY 1757

-Cos nord:

-Cos oest:

-Planta noble:

-referència indirecta en la frase "la barbacana de la teulada del mateix hort."

-Cos sud:

-Segona planta:

-la capella antiga.

-Elements exteriors:

-referència indirecta al llenç nord de la muralla ("paret y anjuva de la part de la font").

-hort.

-muralla de l'hort ("las parets del hort").

10.3. Estudi de les fonts fotogràfiques.

10.3.1. Anàlisi de les fonts fotogràfiques.

-Foto núm. 1:

Escut amb heràldica dels Requesens (s. XVI). Clau d'arc en la porta oest sota les cambres priorals (cos oest del Castell).

Autor: Català Pic.

Data: vers 1920.

-Foto núm. 2:

Vista del sector occidental del Castell.

Autor: Català Pic

Data: vers 1920.

-Foto núm. 3: Vista del Castell des del Promasó.

Autor: Català Pic.

Data: vers 1920.

-Foto núm. 4:

Vista del cos sud del Castell des del pati.

Autor: Català Pic.

Data: vers 1920.

-Foto núm. 5:

Vista del Castell des del Promasó.

Autor: ?

Data: 1920-1930.

Fons Salvany (Biblioteca de Catalunya).

-Foto núm. 6:

Vista del Castell des del Promasó.

Autor: ?

Data: 1920-1930.

Targeta postal.

-Foto núm. 7:

Vista del Castell des del carrer Bruc, davant de cal Gaig.

Autor: ?

Data: 1920-1930

Targeta postal.

-Foto núm. 8:

Vista general del Castell des del campanar de l'església.

Autor: Ignasi Sarró.

Data: vers 1920.

Targeta postal.

-Foto núm. 9:

Vista del portal major i de la muralla del segle XII.

Autor: ?

Data: abans de 1918.

Targeta postal.

-Foto núm. 10:

les

Vista del cos sud del Castell i de la porta est, situada sota
cambres del prior.

Autor: ?

Data: abans de 1918.

Patio y fachada del Castillo de Barbara

-Foto núm. 11:

Vista del fris heràldic sobre les restes del cos oest del Castell.

Autor: ?

Data: 1918.

Institut Amatller d'Art Hispànic.

-Foto núm. 12:

Ossera de fra G. de Guimerà en la capella castral.

Autor: ?

Data: 1917.

Arxiu Albert Bastardes.

-Foto núm. 13:

Vista del cos oest del Castell des de l'hort.

Autor: ?

Data: 1918.

Institut Amatller d'Art Hispànic.

-Foto núm. 14:

Detall de la decoració heràldica de l'ossera de fra G. de Guimerà (pel que sembla feta ja en el Museu Diocesà de Tarragona).

Autor: ?

Data: 1918.

Institut Amatller d'Art Hispànic.

10.3.2. Conclusions.

Les fotos núms. 9 i 10 semblen ser les més antigues de què disposem. Per comparació amb la foto núm. 11, podem establir que la núm. 10 és anterior a 1918. Quant a la foto núm. 9, sembla contemporània de la 10, donat que l'estat de conservació del portal major —visible en forma d'ombra en la núm. 10— sembla ser el mateix.

-Foto núm. 1: La clau de l'arc amb decoració heràldica dels Requesens sembla un afegit posterior a l'obra original.

-Foto núm. 2: La construcció ubicada en l'hort i adossada al cos oest (avui dia en estat ruïnós) presentava a començament del segle XX planta baixa i pis, i estava coberta amb teulada.

La part visible dels llençs est i nord de la muralla del pati presentava el mateix tipus d'aparell que el gran *domicilium* del segle XII.

-Foto núm. 3: Les golfes construïdes sobre la capella corresponen a una fase constructiva posterior a les obres documentades a mitjan segle XVIII. Es perceben dues espitlleres en la part baixa del mur sud d'aquestes golfes i una altra línia, molt matussera, d'espitlleres en la part baixa del mur est.

-Foto núm. 4: La tipologia de la porta de l'arcada (tapiada) oest de la llotja de la capella sembla més recent que la de l'arcada central.

-Foto núm. 5: Es confirma la presència d'una línia d'espitlleres de factura matussera en el mur est de les golfes sobre la capella i dues més en el mur est de l'edifici de la llotja de la capella.

-Fotos núms. 6 i 7: Confirmen les conclusions de les fotos núms. 3 i 5.

-Foto núm. 8: La teulada de les golfes situades damunt la capella havia caigut i es percep clarament que era independent de la resta de teulades. Confirma les impressions extretes de la foto núm. 3.

-Foto núm. 9: El gran escut rectangular que es conserva en el Castell estava ubicat sobre el portal major. La tipologia del portal major era molt semblant al gran portal del pati (obert en l'antiga torre de la presó); la motllura que decora la clau de l'arc rebaixat és idèntica en tots dos casos.

El mur de dit portal major havia estat objecte de moltes reparacions.

En el llenç nord de la muralla del s. XII hi havia un gran finestral que es mostra d'arc rebaixat vers a l'interior i que és de factura similar a la part interna de l'arc de la porta ubicada sota les cambres priorals (visible en la foto núm. 11); aquesta coincidència es podria argumentar com a prova de la seva

contemporaneïtat.

Es percep la divergència entre el traçat de la muralla del s. XII i el mur nord del cos oest (és a dir, la muralla del s. XI).

-Foto núm. 10: Les dues portes que comunicaven el pati amb l'hort per sota les cambres del prior eren idèntiques; adovellades, amb arc de mig punt a l'exterior i arc rebaixat a l'interior (devien formar un arc cap-i-alçat per a facilitar encabir-hi una porta).

La finestra que hi ha a l'esquerra de la gran porta del pati era molt més petita del que ho és avui. En la part inferior de dita finestra es perceben les traces d'una antiga porta tapiada, que devia correspondre a una de les estables citades en els documents de l'edat moderna.

L'arcada oest (de la llotja) estava completament tapiada a començament segle XX. L'actual porta deu correspondre al menys a la dècada de 1920.

-Foto núm. 11: La porta i el forrellat del mur nord que tanca el que resta del cos oest eren el 1918 els mateixos d'avui.

El fris (avui molt malmès) d'estucs heràldics que hi havia sobre dita porta estava constituït per escuts de l'Hospital i escuts dels Requesens.

La porta d'arc de mig punt que sembla l'original de la torre de la presó encara no havia estat convertida en finestra el 1918.

-Foto núm. 12: El 24 de setembre de 1917 l'ossera de fra G. de Guimerà encara era a la capella castral de Barberà.

-Foto núm. 13: Les finestres de les cambres priorals que donaven a l'hort (al menys en la darrera fase) eren grans i de forma rectangular.

La construcció afegida en l'hort (vegeu la foto núm. 2) estava ruïnosa el 1918.

-Foto núm. 14: El 1918 l'ossera de fra G. de Guimerà ja havia estat traslladada a Tarragona.

10.4. Estudi arqueològic i conclusions sobre l'evolució constructiva.

10.4.1. Les fases medievals del Castell del Temple.

L'estudi dels castells catalans medievals mostra que amb freqüència dites construccions són difícils d'encabir en models tipològics concrets. En aquest sentit, P. Català Roca (*Els castells catalans*, 1967-1979:I:127) ja observà que els castells catalans responen, en general, a una addició progressiva d'elements; de manera que "*a mesura que l'estabilitat del domini converteix el guerrer en senyor i en noble, el castell va dibuixant la seva fesomia total.*" El Castell del Temple de Barberà no és pas una excepció: la fortalesa medieval és el resultat d'una addició d'elements duta a terme entre els segles XI i XIV —ultra les reformes posteriors—.

El nostre objectiu s'adreça fonamentalment a establir les característiques de les estructures medievals i per això hi dedicarem més espai que no pas a l'estudi de les fases postmedievals.

Ordenarem el present estudi arqueològic segons les successives fases constructives que hi percebrem i elaborarem un seguit de fitxes de característiques tècniques dels diferents elements que integren el Castell del Temple segons el seu estat actual de conservació. Dites fitxes es basaran en les que suggereixen Riu i Bolòs (1986) per a sistematitzar l'estudi dels castells medievals.

10.4.1.1. Les estructures del segle XI.

Un simple examen ocular de les estructures ubicades en l'extrem oest del Castell del Temple permet detectar característiques tipològiques pròpies de l'arquitectura militar catalana del segle XI. Aquestes estructures de l'extrem occidental del puig de Barberà constitueixen el testimoni d'una destacada activitat constructora relacionable amb l'empresa repobladora encapçalada per Arnau Pere de Ponts en les darreres dècades del segle XI.

Dites estructures estan constituïdes per un recinte murat adossat a una torre circular. Les característiques típiques de l'arquitectura militar de l'època —establertes per Araguas (1979) i Cabañero (1997)— i el fet que la muralla es

lliuri al mur circular de la torre, sense travar-se entre si, ens fa pensar en la presència de dues fases constructives. La fase més antiga estaria constituïda per una torre-refugi circular, amb característiques anàlogues a les torres d'aquest tipus que proliferaren per aquestes terres de frontera durant l'onzena centúria. En una fase més avançada s'hauria afegit la muralla.

LA TORRE CIRCULAR DEL RECINTE.

Aquest element respon a les característiques de les fortaleeses primitives denominades torres-refugi (Cabañero, 1997), constituïdes per torres més o menys aïllades d'altres construccions i que tenien la funció de refugi ocasional i de lloc de guaita.

-Fitxa de característiques tècniques.

-Situació: extrem nord-oest del puig de Barberà.

-Planta: circular; diàmetre exterior 8,5 m.; diàmetre interior 4,5 m.

-Dimensions dels murs: gruix del mur entre 1,80 i 2 m.; es conserva una alçada aproximada de 2 m.

-Aparell: mur de tres fulls amb carreus de tamany mitjà, desbastats en la seva cara exterior, típics de les obres del segle XI; la major part de filades presenten els carreus en disposició horitzontal, però també n'hi ha alguns en disposició vertical; el reblert central i els carreus que conformen els fulls exterior i interior estan lligats amb morter de calç; no presenta cap tipus d'arrebossat; la torre descansa sobre una fonamentació feta amb formigó de calç i pedres no desbastades.

-Mides dels carreus: 0,30 x 0,18 m. / 0,15 x 0,18 m.

-Portes: hi ha una porta formada per rebranques rectes fetes amb carreus de tamany més gran que els del mur, està oberta en la planta baixa en el sector sud-oest del mur i s'accedeix a l'interior mitjançant dos esglaons de lloses grans; no és una obertura original.

-Altres elements: presenta unes escales adossades exteriorment al mur, pel sector nord-est i que són un afegit posterior.

-Restauracions: abans de la intervenció duta a terme a mitjan

dècada de 1980 per C. Rovira (la qual documenta aquest fet) es féu una reparació d'urgència en el sector nord-est de la torre a fi de protegir, de l'erosió de què era objecte, el terreny sobre el que s'assenta el fonament de la torre; dita intervenció (que fou duta a terme sense direcció tècnica qualificada) es portà a terme amb materials moderns (maons i morter de Pòrtland).

-Els estudis anteriors.

Aquest element ressaltava, juntament amb el casalot, en el conjunt de ruïnes del Castell del Temple, però com l'aparell del mur i la tipologia en portaven la cronologia al període anterior als templers J. Fuguet (1983:95-98; 1995:209) no hi va prestar tanta atenció. Basant-se en la periodització de paraments de Puig i Cadafalch i també per comparació amb les característiques de la torre de Sant Miquel de Montclar —datada entre 1030 i 1057—,⁷⁸ situà la cronologia d'aquesta torre en el segle XI i atribuï la seva construcció a la repoblació d'Arnau Pere de Ponts.

-Les intervencions arqueològiques anteriors.

Aquesta torre circular fou objecte d'una intervenció a començament de la dècada de 1980. Dita intervenció va ser feta sense mètode i es procedí a la remoció de la runa que la cobria, especialment en l'interior on el buidat arribà força avall.⁷⁹ No ens consta que es conservessin materials obtinguts en aquells treballs, ni que es portés a terme cap tipus de registre de dades.

Posteriorment C. Rovira (1993:20-23, 31-32) excavà també aquest element del castell en la campanya de mitjan anys 80. Però tampoc va obtenir aquí —segurament per causa de les anteriors intervencions mancades de mètode i que aquesta autora sembla desconèixer— materials que permetessin fixar-ne la cronologia amb més precisió. Es limità a proporcionar una descripció de la tècnica constructiva, de les mides, de les fases evolutives per les quals passà aquesta torre i acceptà la cronologia proposada per Fuguet.

-La tipologia arquitectònica.

La torre de planta circular es convertí en la tipologia predominant en la

frontera dels comtats catalans des de final segle X. L'adopció d'aquesta planta sembla haver estat fruit d'un doble procés evolutiu que combinà les estratègies constructives de l'arquitectura militar catalana amb la influència de l'arquitectura militar andalusina que en la mateixa època tendeix a preferir també la planta rodona, fins al punt que en casos com els de la torre de Perauba o la dels Masos de Milà resulta difícil distingir si es tracta d'obres cristianes o andalusines (Bolòs, 1998:21, 28).

Una de les darreres aportacions a l'estudi de la castelologia catalana, la tesi doctoral de B. Cabañero (1997) ha incidit especialment en l'evolució de les torres al llarg del segle X i fins a començament de l'XI, fent especial incidència en la gènesi de la planta circular (Cabañero, 1997:148-152).

Segons Cabañero (1997), la planta dels castells catalans és inicialment quadrangular i a partir d'aquestes primeres torres es pot establir una evolució que passa per les fases següents:

1. Arrodoniment de les cantonades (Gelida, Castellví de Rosanes i altres).
2. Afegit d'estructures triangulars als extrems de les torres donant lloc a plantes més o menys hexagonals (Subirats).
3. Planta semielipsoidal (torre del recinte de Gelida, la qual es mostra semielipsoidal a l'exterior i quadrangular a l'interior).
4. Torres circulars molt irregulars i amb poca superfície en planta (construïdes c. 960, per exemple la torre de Fals).
5. Consecució de la torre circular sense imperfeccions (c. 970, amb exemples com els de Coaner o Vallferosa).

Amb tot, cal precisar que no tots els investigadors que han tractat el tema comparteixen aquesta interpretació de la gènesi d'aquesta planta com a resultat d'un procés de progressió permanent, des d'uns tipus més matussers fins a les veritables torres circulars de final segle X. Bolòs (1998:28-29) prefereix pensar en una evolució irregular i atribuir el fenomen de la planta circular a una sèrie d'influències diverses, així com a la intervenció d'unes quadrilles de constructors també diverses.

L'adopció de la planta circular degué respondre als avantatges que

aquesta disposició dels murs suposava en front de les torres amb murs rectes. Suposen un volum d'obra menor, permeten una millor visibilitat de l'enemic i una defensa més fàcil i, com Vitruvi ja havia precisat, les torres rodones presenten més resistència a l'impacte de projectils (Boüard; Riu, 1977:138; Cabañero, 1997:149-151).

Paral·lelament al desenvolupament de la torre circular es va anar adequant els diferents elements morfològics de la fortalesa, de manera que van anar apareixent successivament el cadafal seguit, l'escala intramural, la latrina i la separació de les diferents plantes amb voltes (Cabañero, 1997:118-122). Alguns d'aquests elements, però, no són exclusius de les torres-refugi,⁸⁰ sinó que també es fan presents en les torres-habitació —*domicilia*— i en les muralles.

-Els cadafals.

Entre aquests elements morfològics destaca l'adopció de cadafals, que permeteren passar de la defensa passiva a la defensa activa, convertint les torres en forteses molt més eficients. Tot i que Araguas (1979:213) no constatà, tret d'alguns casos que considerarà excepcions, la presència d'aquests dispositius en els castells catalans del segle XI, la investigació desenvolupada per Cabañero (1997) demostra que les torres catalanes no eren diferents de les aragoneses i, ja des del segle X, també hi ha exemples que estaven dotats de cadafals.

Segons Cabañero (1997), el primer pas de l'evolució fou la construcció d'obertures, però sense afegir-hi encara un cadafal de fusta —Ardèvol, c. 965-985; Alsamora, començament del segle XI; la torre del castell de Mur representaria una prolongació d'aquesta tècnica primitiva ja entrat el segle XI—. Més endavant s'afegiren cadafals, primer individuals —fase segona de la torre de Vallferosa, c. 990-1000— i finalment seguits. El cadafal seguit més antic que es conserva a Catalunya és el de Gósol —c. 950-965— i encara presenta certs arcaïsmes, de fet és com una successió de cadafals individuals. El cadafal de la torre de Sant Miquel de la Vall —que Cabañero situa vers el 1025— representaria la culminació d'aquella experimentació.

El cadafal seguit de Sant Miquel de la Vall estava constituït per

bigues mòbils —que podien ser expulsades en cas d'incendi—, s'adaptava a l'estructura circular de la torre i sembla que tenia un únic accés.

Els cadafals van esdevenir un element comú en les torres circulars dels segles XI i XII (Barral, 1998:88); es col·locaven aprofitant uns forats de bastida —en castellà, *mechinales*— disposats en les façanes a banda i banda dels muntants de les finestres que hi permetien l'accés, dos a la part inferior i dos més a la superior.⁸¹

En alguns casos, Bolòs (1998:30) apunta la possibilitat de la presència d'estructures volades de fusta a manera de matacà, accessibles mitjançant una petita porta o finestra, i situades sobre la porta.

-Portes i finestres.

Quant a la porta d'aquestes torres circulars del segle XI, era elevada, situada generalment en el segon nivell i s'hi accedia amb escales que eren retirades en cas d'assalt (Araguas, 1979:213). Segons Cabañero (1997:178), aquesta situació fou també fruit d'una evolució que partí de torres sense porta veritable, a les quals s'entrava a través d'una trapa situada en la terrassa —torre del castell de Tona, c. 925-940—, passant per unes altres que la presentaven en l'última planta, just per sota de la terrassa —seria el cas de la torre de Gósol, c. 950-965—, per arribar durant la segona meitat del segle X a emplaçar-se normalment en el primer pis, solució que seria típica a la centúria següent. En aquestes torres de l'XI, una plataforma de fusta situada davant la porta, a l'alçada del llindar, hi permetia l'accés, gràcies a una escala mòbil (Bolòs, 1998:25). Es tracta d'unes obertures que no feien més d'1 metre d'ample (Barral, 1998:92).

En les forteses catalanes construïdes en la segona meitat del segle XI, i tret dels edificis amb un marcat caràcter residencial, les obertures eren escasses i normalment estaven constituïdes per simples espitlleres (Barral, 1998:92).

En les torres-refugi, per causa del seu marcat caràcter defensiu, les finestres, eren molt escasses. Araguas (1979:213) parla d'una il·luminació *parsimoniosament distribuïda* i destaca que únicament els pisos superiors semblen haver estat —cal tenir en compte l'estat de ruïna de la majoria d'aquestes torres— relativament il·luminats. De fet, era en aquests pisos

superiors on es disposaven els cadafals i, més que no pas finestres d'il·luminació, calia obrir-hi els accessos corresponents (Bolòs, 1998:26).

És freqüent la presència d'espitlleres i sageteres, habitualment d'atrompetament simple i orientades cap al costat que es pretenia vigilar. Tipològicament aquestes obertures parteixen d'unes formes primitives que evolucionen vers unes mides creixents i una factura dels carreus progressivament més treballada (Bolòs, 1998:25-26).

Les finestres pròpiament dites —després d'una llarga evolució que s'inicia en el segle X— presenten les formes pròpies del *primer romànic*. Es tracta d'obertures amb arc de mig punt formades per unes dovelles allargades, tallades amb tècnica no diferent dels carreus dels murs i, de vegades, les dovelles extradossen a partir d'una filada de pedres planes.

Quant a les portes —se'n conserven bons exemples al castell de Mur i a la torre de Boixador—, aconseguen la seva forma d'arc gràcies a l'espessor variable de les juntes de morter, mentre que en obertures de dimensions menors les dovelles podien estar millor tallades adoptant la forma de falca. Aquesta modalitat es generalitzaria, juntament amb un nou aparell de filades més amples, vers la fi d'aquell segle (Araguas, 1979:214).

En els brancals de les portes hi havia uns forats per a col·locar una barra de fusta i els golfos sobre els quals girava el batent —o batents— de la porta, com els que es poden veure a les portes i finestres del castell de Santa Perpètua de Gaià, la construcció del qual ha estat fixada per Cabañero (1997:178-180) entre el 985 i l'any 1010. Així mateix és freqüent que a l'interior, a l'intradós i als muntants, hi hagués un encaix per a la porta de fusta (Bolòs, 1998:30).

La realitat, però, sembla estar marcada per una gran variabilitat quant al nombre i disposició de les obertures. Fins hi ha exemples de torres —la d'Almenara, a l'Urgell— on no hi ha més obertura que la porta (Bolòs, 1998:30-31).

-Les latrines.

Un altre element que s'introdueix en les fortaleses catalanes —incloent-hi les torres-refugi— al llarg del segle X és la latrina. En les

construccions catalanes d'aquella època, però, la latrina és molt poc freqüent i, a més, segueix formes arcaïques. Estructuralment es tracta d'una finestra amb gran atrompetament vers l'interior, que està dotada d'un clavegueró que sobresurt mur enfora i d'un tauló per a seure-hi. Aquest tipus de latrina és present a la torre del castell de Santa Perpètua de Gaià —finals del segle X—, però també —signe de pervivència de formes arcaïques— a Sant Miquel de la Vall. Fora de Catalunya, en la mateixa època, hi havia exemples més desenvolupats de latrina, com ara la que hi ha en la *Torre de doña Urraca* de Covarrubias, on es troba en una petita estança que està allotjada en el mur; segons Cabañero (1997:181-183), els constructors llombards van adoptar i millorar —afegint-hi un sostre de veritable volta— aquest model de Covarrubias.

Araguas (1979:221) descriu unes latrines allotjades en l'espessor del mur de la gran torre circular de Viacamp (Ribagorça), edifici que atribueix a l'impuls constructor d'Arnau Mir de Tost.

En qualsevol cas, la presència de latrina és signe d'un ús residencial de l'edifici; ús que en el cas d'aquestes torres circulars del segle XI, algunes de les quals de menys de 3 metres de diàmetre intern —la de Barberà és igualment petita en comparació amb les torres aragoneses i ribagorçanes—, sembla discutible (Bolòs, 1998:30).

-La divisió interior.

L'interior de les torres-refugi estava dividit en plantes. La planta circular potencià l'ús de voltes —amb forma cupular— per a separar els diferents nivells. D'altra banda, segons Cabañero (1997), la volta de pedra era també la millor solució per a protegir l'interior de les torres de les filtracions de la pluja i, a més, permetia l'acumulació d'objectes per a la defensa, per això, —segons dit autor— la volta s'imposà per a construir-hi al damunt les terrasses.

Hi ha una certa diversitat de criteris respecte la divisió interior d'aquestes torres. Per a Cabañero (1997:184-185), després d'haver assajat a llarg del segle X diverses solucions per a construir els trebols de les torres —taulons sobre lleixes dels murs, bigues empotrades als murs, peus drets i arcs diafragmàtics— s'acabà imposant la volta i es creà un model de torre —representat per la torre central de Saborella— amb un interior dividit en tres plantes i terrassa, totes

elles dotades de volta. Per a Bolòs (1998:30), però, existeix una gran barreja de sistemes i al llarg dels segles XI i XII es troben torres cobertes amb fusta, al costat d'altres de cobertes amb volta de pedra i calç.

Podríem sintetitzar la qüestió dient que les torres dels segles XI i XII acostumaven a tenir cobertes amb volta únicament la planta baixa i la darrera, mentre que les plantes intermèdies podien tenir embigats. El mur anava perdent gruix per pisos i a mesura que ascendia, formant lleixes de 20 a 40 centímetres on es recolzaven els embigats (Pagès, 1992:665; Barral, 1998:92).

La planta baixa sembla que es destinava a magatzem —en alguns casos cisterna— i s'hi accedia per una trapa quadrada situada en la zona de la clau. En alguns casos —per exemple a Guimerà— les dimensions d'aquesta planta baixa eren reduïdes. La resta de plantes es comunicaven a través d'una trapa lateral —a l'alçada dels ronyons de la volta, quan n'hi havia—. Les torres del segle XI podien tenir dues o tres plantes; segons Riu (1989:90) la planta intermèdia es destinava a habitacle, mentre que la superior feia de dormitori; segons Bolòs (1997:30) aquestes torres només feien de residència en casos d'extrema necessitat. Quant a l'alçada, Barral (1998:92) diu que aquestes torres podien arribar a 30 metres i comptar fins a quatre plantes, coronades per una terrassa.

Sembla que durant el segle X el sistema habitual de comunicació entre les diferents plantes de les torres fou l'ús d'escales de fusta mòbils. Però hi havia també altres sistemes (Cabañero, 1997:185-186); a Santa Perpètua de Gaià i a Castellví de la Marca —construït c. 1030— es van bastir escales de maçoneria fixes que es recolzaven sobre unes bigues empotrades al mur de la torre; per altra part, als castells musulmans, així com als de Castella i als de Lleó, es van bastir, entre la fi del segle X i començament de l'XI, escales intramurals, un tipus d'escales molt més evolucionades i consistentes que la majoria d'exemples catalans contemporanis. La torre del castell de Peracamps —de planta rectangular— és l'únic castell català del segle X que presenta una d'aquestes escales intramurals.⁸²

Les escales intramurals, eren un element conegut en el segle XI, com es constata en l'exemple ribagorçà de Fontova. Amb tot, Barral (1998:92) i Bolòs (1998:30) opinen que la comunicació interior en aquestes torres del segle XI es

feia generalment per mitjà d'escales de fusta.

Malgrat l'estat ruïnós de la immensa majoria d'aquestes torres, resulta versemblant que la pràctica totalitat de les terrasses que les coronaven estiguessin emmerletades (Araguas, 1979:213). De fet, hi ha exemples del segle X —com la torre de Vallferosa— que conserven part dels merlets. De qualsevol manera, hi podria haver hagut excepcions.

-Dimensions.

D'altra banda, pel que fa a les dimensions d'aquestes torres-refugi catalanes del segle XI un conegut document —datat el 1058— sobre la infeudació del castell de Tàrrega estableix que el perímetre de les torres que havia de tenir el citat castell seria igual a l'alçada.⁸³ La torre circular de Sant Joan Despí —datada per M. Pagès (1992:620-621) en el segle XI— sembla complir la directriu expressada per al castell de Tàrrega. De qualsevol manera, aquestes proporcions no es van aplicar a tots els casos: la torre de Fals —c. 960-985— mesura 9 m. de diàmetre —28,26 m. de perímetre— per 19,50 m. d'altura⁸⁴ o la torre de l'Ametlla de Segarra —segle XI—, amb 8 m. de diàmetre exterior i uns 12 m. d'alçada,⁸⁵ no compleixen les citades proporcions. L'estat de conservació dificulta en extrem suggerir quina podria haver estat l'alçada mitjana.

A. Caballé (1986) ha calculat la possible alçada original de la torre rodona del Castell de Taradell —obra del segle XI— en funció de la topografia circumdant, el diàmetre i del gruix del mur, suggerint una divisió interna en dues plantes per a una torre situada en un lloc elevat que domina de per si el territori i que presenta un diàmetre i un gruix de mur relativament petits: 6,5 m. de diàmetre exterior, 4,5 m. de diàmetre interior i 1 m. de gruix en el mur.

L'alçada màxima de les torres del segle XI sembla haver-se situat en els 30 metres (Barral, 1998:92).

-Cronologia i funció.

Tot i que avui per avui seguim sense comptar amb suficients referències arqueològiques per a establir la cronologia d'aquestes torres catalanes de planta circular (Caballé, 1986:32), s'accepta que es van estendre

per la frontera dels comtats catalans durant el segle XI i que encara se'n seguiren construint durant els primers decennis del segle XII (Boüard; Riu, 1977:450). A partir d'aquell moment, però, es preferí la torre rectangular tant per a la vigilància com per a l'habitació (Riu, 1989:90).

Segons Aragüas (1979:222), la munió de torres-refugi circulars d'un diàmetre interior situat al voltant dels 2 metres i que trobem en les fronteres dels comtats catalans del segle XI, es correspon amb un model concret de repoblament, fonamentat en l'acció de nobles modestos: els castlans o carlans. La colonització dirigida per grans senyors —corresponent a Aragüó i a les terres de la Noguera i la Ribagorça dominades per Arnau Mir de Tost— donà lloc al predomini d'un altre tipus de fortalesa més adient a la categoria del seu propietari: la gran torre-habitació. Aquestes observacions porten Aragüas a qualificar la Catalunya dels segles X i XI de *país de torres-refugi*.

Més recentment, J. Bolòs (1998:30, 37-38) ha puntualitzat que la funció d'aquestes torres hauria estat, a més de fita visual que simbolitzaria el nou poder feudal, la de guaita i, en cas de necessitat, la de darrer refugi, de manera que no haurien actuat pròpiament com a residència dels castlans. Així mateix, ha parat atenció en la tipologia específica de la torre de guaita, construcció situada en relació amb altres fortificacions i destinada a la vigilància i l'avís. En els seus inicis la torre circular del Castell de Barberà hauria pogut formar part d'un sistema de vigilància en línia format pel castell roquer de Prenafeta (Montblanc), la torre circular d'Ambigats (Barberà) i potser també el castell de Forès.

-Descripcions de la torre-refugi en la documentació escrita.

Una visita prioral d'època hospitalera corresponent a l'any 1661 recull que la torre de planta circular ja estava en males condicions: "*se entra al ort del castell dins del qual y ha una torre enderrocada...*"⁸⁶ Aquesta informació sembla indicar que els desperfectes causats durant la guerra dels Segadors en aquesta torre foren ja prou importants.

-Conclusions sobre l'arquitectura i la cronologia de la torre-refugi circular de Barberà. La fase constructiva "a" del segle XI.

La fase constructiva més antiga del Castell del Temple sembla estar

constituïda per la torre circular.

Segons l'estudi combinat de les dades arqueològiques i les documentals sembla possible situar la construcció d'aquesta torre entre el 1054 —data de la donació a Arnau Pere de Ponts, en què el comte de Barcelona li prometia 1.000 mancosos “*ad opera de Barbera*”— i el 1072 —data de l'establiment de Ramon Bremon com a carlà— i hauria estat impulsada pel citat Arnau Pere de Ponts. De fet, en la conveniència signada entre Ermengol VI d'Urgell i Arnau Pere de Ponts l'any 1068, el primer li concedia 5 cavalleries i 100 unces d'or anuals per a la construcció del castell de Barberà i fins que l'obra hagués estat conclosa:

“Et dono tibi cavallerias V de terra per loger de Barbera [...]. Et dono tibi per ipsa opera de Barbera C unzas de auro de una festa sancti Iohannis ad alia per unumquemquem annum tantum usque dum Barbera siat edificatum et consumatum...” (Sans, 1997:doc. 6).

Respondria a un intent inicial de repoblament i control del territori per part d'un senyor relativament modest, que disposava de pocs recursos i efectius humans, la qual cosa quedaria reflectida en el tipus de castell bastit: una senzilla torre-refugi.

L'estat en què es troba actualment impedeix determinar la seva alçada original. Si hi apliquéssim la norma del citat document de Tàrrrega on es donen instruccions per a construir unes torres que havien de tenir una alçada igual al perímetre, obtindríem una alçada d'uns 27 metres i hauríem de pensar en una divisió interior en quatre plantes. Amb tot, l'evidència arqueològica sembla invalidar la norma *alçada igual a perímetre*.

Els 8,5 m. de diàmetre exterior i els prop de 2 m. de gruix del mur fan pensar en una torre d'alçada considerable. La torre de Coaner —que presenta 3 plantes— mesura 16,40 m. d'alçada —amb 7,30 m. de diàmetre exterior i 2,15 m. de gruix en el mur— i la torre de Fals en mesura 19,50 m. —amb 9 m. de diàmetre exterior i un mur de 2,47 m.— (Caballé, 1986:nota 21). Pensem, tot mantenint-nos en una posició conservadora, que és possible atribuir a la torre circular del Castell del Temple de Barberà una alçada d'entre 16 i 18 metres i una divisió interior en 3 plantes —planta baixa i dos pisos— i la típica terrassa

superior.

La planta inferior —destinada a magatzem— i la superior podrien haver estat cobertes amb volta; el segon pis possiblement recolzava sobre un espès embigat de fusta i devia comptar amb un sistema de finestres, des de les quals s'hauria accedit a un possible cadafal seguit. Aquesta torre podria haver estat coronada per una terrassa emmerletada.

És possible, així mateix, que disposés en la segona o tercera planta d'una latrina habilitada en l'interior d'una finestra atrompetada cap endins de la torre i orientada cap al nord.⁸⁷ En aquest cas, caldria pensar en una funció residencial.

La porta d'accés devia estar en el primer pis —segon nivell—; l'actual porta situada en la planta baixa es devia obrir posteriorment, com a mínim després que la torre quedés integrada en el recinte.⁸⁸ Segurament —per comparació amb altres torres (Barral, 1998:91) i per raons topogràfiques del lloc— la dita porta original s'obria vers al sud.

Les obertures devien ajustar-se al model expressat per Araguanes (1979:214). Així, la porta presentaria un arc de mig punt, en el qual l'espessor variable de les juntes de morter entre les dovelles ajudava a obtenir la forma d'arc, mentre que a les finestres les dovelles haurien estat millor tallades adoptant la forma de falca i ajustant de manera més perfecta entre elles. En la planta baixa i el primer pis, les obertures devien ser escasses i senzilles, constituïdes per simples espitlleres.

L'accés a la planta inferior es devia fer a través d'una trapa oberta en el centre de la volta, emprant una escala mòbil de fusta. L'accés a la planta *residencial* es devia practicar mitjançant una trapa lateral i segurament —mantenint el nostre criteri conservador— una escala de fusta. L'accés a la terrassa superior es devia fer a través d'un pas lateral amb graó, com el que hi ha a la torre de la Manresana o a la de Guimerà (Bolòs, 1998:22).

EL RECINTE.

-Fitxa de característiques tècniques.

-Situació: voreja el perímetre del sector més elevat del puig de Barberà, és a dir, l'extrem occidental.

-Planta: la planta és irregular, els murs que formen el recinte tendeixen a seguir un traçat recte, tot adaptant-se al contorn del puig de Barberà; l'angle nord-oest (format per la torre circular a la qual s'entreguen aquests murs construïts posteriorment) és arrodonit; l'angle nord-est no és perceptible en l'estat actual; l'angle sud-oest forma angle recte i en aquest punt el major desnivell del terreny obligà els constructors a plantar el fonament del full exterior força metres més avall, aquest llenç exterior en angle recte es conserva en una alçada considerable i presenta una característica forma d'*esperó*.⁸⁹ El llenç oriental de la muralla no es mostra amb prou claredat, tot i que sembla possible atribuir-li un traçat recte de nord a sud.

-Dimensions dels murs:

-gruix: entre 1 i 2 m.; 1,80 m. en el llenç que fa de tancament nord del cos occidental afegit per fra Guillem de Guimerà en la segona meitat del segle XIV.

-alçats: el llenç que conserva més alçada no arriba als 3 metres (mesurats a nivell del pati del Castell); moltes parts estan arrasades a nivell de fonaments.

-Aparell: mur de tres fulls, amb reblert central de calç i pedruscall; els carreus de les cares externa i interna són de tamany mitjà i desbastats en la cara visible, anàlegs als de la torre circular; es tracta de l'aparell típic del segle XI; el morter emprat en el reblert i en les juntes dels carreus és de calç; no hi ha cap arrebossat.

-Mides dels carreus: 0,30 x 0,18 m. / 0,20 x 0,13 m.

-Portes: no se'n conserva cap de visible.

-Els estudis anteriors.

També aquí l'únic precedent que coneixem és el de J. Fuguet (1983:95-98), que únicament constata la correspondència de l'aparell d'aquesta muralla amb el típic del segle XI.

C. Rovira (1993:16) no va ser conscient de que excavava murs del segle XI, tot i que va exhumar una part del sector est d'aquest recinte —que es correspon amb l'àrea sobre la qual es construiria el que nosaltres hem anomenat cos occidental de l'ampliació del segle XIV—. ⁹⁰ L'estudi que

recentment ha fet J. A. Adell (2000) sobre els murs corresponents a aquest cos occidental del segle XIV apunta la possibilitat que, a banda de l'evident pertinença a l'esmentat segle XI del mur nord —que, de fet, és part de la muralla—, gran part del mur est, l'envà interior nord que s'hi lliura perpendicularment i una part —immediata a aquest darrer— del mur oest corresponguin igualment al segle XI.

-La tipologia arquitectònica.

El recinte murallat sovint constituí l'element més important dels castells catalans medievals, fins i tot en moments anteriors a l'any 1000. La importància del recinte es fa patent en alguns casos —generalment de cronologia més avançada (segles XIII i XIV)— en què el castell podia arribar a tenir-ne més d'un —la norma més freqüent correspon a l'existència d'un recinte sobirà i un de jussà— (Bolòs, 1998:23).

Els diversos autors que han estudiat l'arquitectura militar catalana del segle XI han destacat la importància que hi va tenir el recinte. Fins i tot, en molts casos s'ha pogut comprovar que torres aparentment aïllades estaven en realitat relacionades amb un recinte (Bolòs, 1998:32).

Els recintes construïts el segle XI tenen igualment els seus precedents en les experimentacions dutes a terme en terres catalanes, possiblement des d'uns moments primerencs situats en l'època carolíngia. En aquest sentit, hom ha destacat el castell-recinte com a tipus de castell més primitiu en la Catalunya medieval, tot relacionant-lo amb unes funcions de lloc de refugi (Bolòs, 1998:26-27).

B. Cabañero (1997:197-204) també ha estudiat l'evolució dels recintes durant el segle X i començament del segle XI. Segons aquest autor, els mestres constructors llombards que aixecarien moltes de les fortaleses catalanes i aragoneses del segle XI van adoptar una disposició de les estances i dels recintes que es fonamenta en models desenvolupats pels constructors locals del segle precedent.

Segons Cabañero, Gelida —c. 990-1000— constitueix l'exemple de fortalesa catalana més antic que es conserva on les diverses funcions del castell es desintegren en diferents realitats arquitectòniques. Puigbó —c. 990-1000—,

Claramunt —c. 990-1000—, Selmella —c. 1010-1020— o Sant Jaume de Cas —c. 1040-1050— serien, entre d'altres exemples, exponents d'aquesta experimentació feta pels constructors autòctons.

Les provatures desenvolupades al voltant de la idea de recinte haurien donat lloc —també aquí seguim el citat B. Cabañero— a dos tipus diferents. El primer, constituït per un recinte dotat de diverses dependències i un *quasi-donjon* exempt —és a dir, una torre barrana—. El segon, constituït per una *torre mestra* i un recinte murallat rectangular que no trava amb aquella i que està dotat de petits cubs massissos —un tipus de muralla que de fet és de clara ascendència musulmana (Bolòs, 1998:32)—. Ja passats pel tamís llombard, els castells aragonesos de Loarre i d'Abizanda constituïrien, respectivament, exemples plenament formats del primer i segon tipus de recinte.

Amb tot, cal dir que altres autors no comparteixen aquests punts de vista exposats per Cabañero i prefereixen parlar de diversos exemples de recinte sense arribar a generalitzar en dits dos models predominants i resultants d'una evolució (Bolòs, 1998:39, 32).

EL recinte del Castell de Barberà sembla correspondre a la idea de castell més complex, amb una diferenciació de les funcions del castell, reflectides en diferents realitats arquitectòniques. Amb la construcció del recinte, el Castell de Barberà passà a estar integrat per:

- una torre: que complia les funcions de guaita, refugi i fita visual simbòlica del poder senyorial.

- una muralla: que servia per a donar protecció en cas de necessitat a un bon nombre de persones i animals, i que cal relacionar amb l'existència d'un procés colonitzador.

- un *domicilium*: l'angle sud-oest del recinte sembla mostrar les traces d'una construcció rectangular que caldria relacionar amb una residència senyorial; en efecte, l'observació exterior del denominat *esperó* de la muralla mostra un clar aspecte de torre quadrangular, que desentona notablement amb el contorn arrodonit de l'altre angle visible i que ens fa suggerir la hipòtesi d'aquesta torre-habitació.⁹¹

L'ampliació dels primitius castells constituïts per torres i el desenvolupament de recintes respon a les necessitats de defensa de la frontera

durant el segle XI. Calia allotjar les guarnicions i les fortaleses van créixer, dotant-se de torres-habitació i envoltant-se de murs.

Un Paral·lel del suposat *domicilium* de Barberà el trobem a la fortalesa de Castelló Sobirà de Sant Miquel de la Vall (Pallars) —datada per Riu (1994:83) a final segle XI—, on la torre-habitació rectangular apareix adossada a la muralla exterior per la cara interna.

L'estat de conservació de la muralla del segle XI de Barberà —com en la majoria de casos— no permet deduir quin tipus de dispositius de defensa la coronaven. Merlets, espitlleres i cadafals eren elements coneguts des del segle X (Cabañero, 1997), però els que ens han arribat apareixen en torres. Les muralles són els elements del castell que més han sofert i que pitjors condicions de conservació presenten. A Llordà —construït abans de 1050 (Riu, 1994:82)— la muralla estava dotada d'espitlleres en la part alta. D'altra banda, segons Barral (1998:95) aquests parapets espitllerats de les muralles catalanes del segle XI també presentaven cadafals seguits, però el cert és que, tret que hi devia haver alguna mena de camí de ronda i espitlleres, els coronaments d'aquestes muralles són pura especulació.

Quant a les portes dels recintes del segle XI, destaca el cas aragonès de Fontova on la porta forma una recolzada per a dificultar l'entrada i l'ús d'ariets als possibles assaltants (Bolòs, 1998:32). Aquest tipus d'accés —d'altra banda també present en la fase II de la torre de Vallferosa— ha estat relacionat amb una influència andalusina.⁹²

-Descripció d'aquest recinte en la documentació escrita.

En la documentació continguda en la visita prioral a la Comanda de Barberà de 1591⁹³ aquest recinte del segle XI es denominat "*barbacana antiga*", donant a entendre que es tractava d'un espai murallat que sobresortia del cos edificat del castell i que no hi havia cap estructura interior —la torre circular, però, hi havia de ser malgrat que tampoc s'esmenti—.

En dita documentació de 1591 també s'esmenten uns "*trevoles*" que hi havia per la part de dins d'aquest recinte i que interpretem com un dispositiu ligni que devia fer la funció de camí de ronda.

Posteriorment, hi ha un altre esment documental en la visita prioral de 1661 on es descriu l'hort del Castell en els termes següents:⁹⁴

"... dit ort esta ab sas murallas de pedra molt altas ab sos marlets tambe de pedra y en dit ort y ha tambe un portal ab sa porta molt forta per lo qual se va fora de la vila..."

Aquesta darrera referència és la mateixa que hem citat en tractar de la torre circular adossada a la muralla i podria donar compte de diverses intervencions posteriors a la construcció del recinte en el segle XI.

Repassem, en primer lloc, l'esment d'uns merlets. Tret de les terrasses de les torres, no està clar que hi hagués merlets en les construccions militars del segle XI,⁹⁵ així, els merlets de la cita potser foren afegits pels templers,⁹⁶ o potser caldria situar-se en la reforma duta a terme pel gran prior hospitaler Guimerà, a mitjan segle XIV.⁹⁷ D'una altra banda, però, sempre resta la possibilitat que els merlets descrits al segle XVII formessin part de la construcció original, sobretot si tenim en compte que la solidesa d'aquestes fortificacions del segle XI podria haver permès la seva supervivència al llarg dels segles.

Quant al portal descrit en la referència a dalt transcrita, creiem que ha de ser posterior a la construcció original; un repàs a la topografia del puig de Barberà mostra amb claredat com el sector on s'ubica l'*hort* del Castell del Temple no sembla l'emplaçament més idoni per a la porta del recinte bastit per Arnau Pere de Ponts.

-Problemàtica arqueològica del recinte.

La falta d'una excavació completa d'aquest sector ens impedeix donar resposta a múltiples preguntes que ens suscita. Com ja hem dit, part dels fonaments sobre els quals es va fer l'ampliació ordenada per fra Guillem de Guimerà en el segle XIV semblen correspondre a construccions del segle XI. Si observem les diferències entre els murs est i oest del que fou el cos occidental del segle XIV⁹⁸ podem copsar que el mur est és gairebé 20 cm. més ample que l'oest. Aquesta diferència, juntament amb l'aspecte dels seus paraments, sembla apuntar veritablement vers una cronologia diferent, però com C. Rovira (1993) no va excavar l'estrat sobre el qual estan construïts aquests murs que semblen més antics, i tampoc nosaltres hem tingut oportunitat d'intervenir-hi, no podem —de moment— avançar hipòtesis gaire fiables sobre aquest sector del

recinte del segle XI.

Tot partint de la informació disponible, sembla possible que el mur est del que segles més tard esdevingué el cos occidental de l'ampliació de fra G. de Guimerà es construís sobre el llenç que tancava la muralla per aquell costat i que hi hagués hagut algun tipus de construcció de planta quadrangular adossada a dita muralla. Amb tot, no ens atrevim a dir gaire cosa més sobre la configuració que hauria pogut tenir el sector oriental del recinte castral de Barberà en la seva fase de final segle XI.

-Conclusions sobre l'arquitectura i la cronologia del recinte del segle XI. La fase constructiva "b" del segle XI.

En fer el repàs de la història del Castell del Temple de Barberà havíem constatat com els autors que s'han ocupat del tema situen la conveniència subscripta entre Arnau Pere de Ponts i el cavaller Ramon Bermon —any 1072— com el moment a partir del qual s'hauria iniciat un procés sòlid de repoblació de la zona.

Sembla possible relacionar la construcció d'un recinte al voltant de la primitiva torre-refugi amb aquesta intensificació del procés de repoblació i amb l'establiment d'una guarnició militar més important en el puig de Barberà. La necessitat d'allotjar el carlà dels Ponts, tres o quatre cavallers a les seves ordres —ja hem rebutjat la idea dels 400 *milites* esgrimida per un descendent d'Arnau Pere a final segle XII—, reafirmar el domini senyorial en el lloc i protegir la població pagesa, hauria impulsat l'ampliació de la primitiva fortalesa, donant lloc a una segona fase constructiva dins del mateix segle XI.

No obstant, caldria no descartar la possibilitat —partint de la freqüent constatació que torres suposadament aïllades en realitat tenen relació amb recintes i construccions residencials— que torre, *domicilium* i recinte formessin part d'un mateix programa constructiu i que el lapse entre l'edificació de la torre i el del recinte fos mínim.

Tot i els termes apocalíptics amb què s'hi refereixen les fonts, l'assalt musulmà del 1096 potser no hauria implicat una destrucció gaire important d'aquest castell. Possiblement hauríem de situar en aquest moment la desaparició del *domicilium* adossat a la muralla, que ja no hauria estat

reconstruït, però la conservació d'importants llenços de muralla fins a època força recent i de la torre —segons sembla— fins a la guerra dels Segadors així ens ho fan pensar.

Segons el que hem vist, la segona fase constructiva del Castell del Temple hauria estat integrada per un recinte que hauria ocupat l'extrem occidental del puig de Barberà —topogràficament més elevat—. Dit recinte hauria comptat amb una torre circular com a element defensiu més potent, i que devia conservar les característiques de la fase precedent, i una possible petita torre-habitació de planta rectangular en l'angle sud-oest, que devia tenir com a molt planta baixa i pis; el fet d'estar adossada a la muralla fa pensar que aquesta torre-habitació podria haver estat coronada per una terrassa, solució que hagués augmentat la capacitat defensiva del recinte en permetre acumular-hi projectils i vitualles a la mateixa alçada del camí de ronda de la muralla. Amb tot, hi ha la possibilitat que hagués estat coberta amb una teulada inclinada vers al nord.

Les cobertes triangulars del cimbori de l'església de Santa Maria, en el conjunt episcopal de Terrassa —datades a final segle XI— presenten empremtes de tègules i ímbrices reaprofitades de construccions romanes. Aquesta pervivència de formes constructives antigues degué ser possible, sens dubte, per l'existència d'edificis romans sobreviscuts de l'antiga Ègara (Moro, 1991). Si la construcció de teulades en el segle XI s'ha de posar en relació amb aquells llocs on encara eren visibles les construccions antigues, la Conca —on es constata la presència d'uns “*uillarets antics*” encara visibles entre Montblanc i l'Espluga de Francolí el 1150—⁹⁹ i Barberà mateix —on nosaltres hem pogut constatar personalment la presència de tègules en jaciments d'època romana, qui sap si també visibles en aquell temps com les vil·les de Montblanc— reuneixen les condicions per a poder argumentar la possibilitat de l'ús d'aquest tipus de coberta en l'alta edat mitjana.

La muralla que delimitava el recinte podria haver estat coronada per un parapet dotat d'un seguit d'espitlleres, o per una sèrie de merlets, si donéssim per bona la referència documental del segle XVII. La part superior de la muralla comptava, a més, amb un camí de ronda que devia estar format per unes plataformes lígnies com les descrites en documents de final segle XVI.

És molt difícil pensar en atribuir a la muralla de Barberà la presència d'altres dispositius que potenciessin les seves virtuts militars, malgrat que no sigui impossible. Aparentment, les mancances en l'armament col·lectiu de l'època —en comparació amb les màquines de setge que havien tingut els romans i les que disposarien els exèrcits catalans del segle XIII— haurien permès l'existència d'unes construccions defensives sense gaires dispositius, ni floritures.¹⁰⁰

Del punt de vista topogràfic, el lloc més adient per a situar-hi la porta d'accés al recinte és l'angle sud-est —el mateix on situarien l'entrada en l'ampliació posterior—.

Les característiques de les obertures de les construccions —ens referim bàsicament a l'hipotètic *domicilium* de l'angle sud-oest— d'aquesta segona fase devien ser anàlogues a les suggerides per a la poc més antiga torre circular. Devien ser, doncs, obertures amb arc de mig punt, amb dovelles més ben tallades i ajustades en les finestres que no pas en les portes, on la distància entre dovelles —ocupada per morter— deuria ser superior. En qualsevol cas, les obertures devien ser força escasses.

La muralla possiblement no tindria més d'una porta. Quant al *domicilium* devia tenir també una única porta, oberta en la planta baixa, i devia tenir algunes finestres.

La fase constructiva “b” del segle XI correspon, doncs, a la tipologia del castell amb torre mestra, recinte i sala —a banda, com hem vist, d'altres possibles construccions, la naturalesa de les quals haurà de ser aclarida en futures intervencions arqueològiques—, característica dels comtats catalans en els segles X i XI. Es tracta d'un tipus de fortalesa que va néixer a la frontera i amb la funció fonamental de torre de guaita i, ja en el segle XI, de símbol del poder senyorial (Bolòs, 1998:29-30).

LA SITJA DEL PATI: HIPÒTESI D'UN ASSENTAMENT PAGÈS.

Hi ha una gran sitja excavada a terra, vora l'angle nord-est de la galeria porticada que dona al *pati*. Actualment la boca està tapada amb materials de construcció moderns per a impedir que algú pugui caure-hi.

Es va conèixer la seva existència a mitjan dècada de 1970, quan unes

fortes pluges van provocar l'ensulsiament de la terra que cobria la boca. És buida, presenta forma més o menys globular i té una profunditat de més de dos metres —segons recordem haver-la vista abans de ser tapiada, ja fa molts anys—.

La funció d'aquesta sitja podria haver estat la de magatzem de gra. La seva cronologia és incerta, però la ubicació sembla indicar que correspon a un moment anterior a la construcció de la dita galeria porticada o llotja de la capella. La presència d'aquest element sembla apuntar vers la possibilitat que el sector est del puig de Barberà fos ocupat per algun establiment pagès, el tamany del qual no ens atrevim ni a suggerir, tot i que es devia tractar d'una comunitat molt petita. A manera d'hipòtesi, creiem que aquest possible establiment pagès hauria de correspondre a la fase del segle XI i que l'ampliació —vegeu més endavant— de la fortalesa en el segle següent degué comportar l'expulsió dels expressats pagesos.¹⁰¹

A fi de confirmar aquestes impressions, però, caldria una excavació arqueològica de tot aquest sector, que, de moment, no ha estat possible.

10.4.1.2. Les estructures del segle XII.

LA GRAN TORRE-HABITACIÓ (*DOMICILIUM*) MERIDIONAL.

-Fitxa de característiques tècniques.

-Situació: extrem sud-est del recinte; disposició segons l'eix est-oest.

-Planta: rectangular.

-mides interiors: 22,90 x 5,35 m.

-nombre de plantes: 2 i possible terrassa superior.

-Dimensions dels murs: gruix dels murs entre 1,60 i 1,70 m.

L'extrem oriental de l'edifici conserva una alçada pròxima a la que sembla haver estat l'original, mentre que la resta ha estat objecte d'intervencions molt importants en èpoques posteriors.

-Aparell: mur de tres fulls; reblert de pedruscall i morter de calç i fulls exteriors de carreus de gran tamany, lligats amb el mateix tipus de morter.

Es tracta de l'aparell típic del segle XII. Presenta restes d'arrebossat de guix i sorra en l'interior, el qual sembla haver estat aplicat en una fase postmedieval.

-Mides dels carreus: entre 0,38 x 0,18 m. i 0,59 x 0,33 m. (mesurats en la cara visible).

-Portes:

-presenta una porta oberta en la planta baixa (de fet, planta semisoterrània) sobre la façana est (2,00 m. d'ample per 2,30 m. d'altura); presenta arc de mig punt format per dovelles de gran tamany; els carreus que formen la porta són de tamany més gran que la resta del mur (entre 1,25 x 0,55 x 0,56 m. i 1,14 x 0,65 x 0,46 m.) i estan també millor treballats (alguns presenten restes de marques fetes per treball amb buixarda); les rebranques són articulades.

-presenta una altra porta (1,10 m d'ample per 2,20 m. d'altura) oberta sobre el mur nord, en el primer pis; presenta un arc de mig punt adovellat i rebranques articulades; els carreus de les rebranques són grans i ben tallats.

-a l'oest de la darrera porta hi ha un tall al mur que dóna a unes escales postmedievales i que podria constituir les traces d'una antiga porta contemporània de la precedent.

-Finestres:

-planta baixa: 4 grans espitlleres rectangulars amb fort atropetament vers l'interior, adaptades a les necessitats del tir amb ballesta (tres en el mur sud i una vora la cantonada exterior del mur oest).

-primer pis: presenta una finestra d'arc de mig punt (no adovellada), amb doble atropetament interior i exterior, en el mur est (sobre la porta de la planta baixa). La finestra-espitllera rectangular del mur sud correspon (com tota la part superior del mur on s'obre) a les obres de reparació del segle XVII, tot i que possiblement el mur original devia presentar una altra sèrie d'espitlleres.

-Distribució interior: constava de dues plantes, la divisió interna de les quals es desconeix, tot i que no sembla haver estat formada per envans de pedra.

-La capella es trobava ubicada en l'extrem oriental del

primer pis d'aquesta torre i devia mesurar (l'envà intern original ha desaparegut) uns 12 metres de llargada; la finestra d'arc de mig punt del primer pis correspon a la capçalera d'aquesta capella; s'hi entrava des de la porta descrita en el mur nord.

-Trebols i coberta: estava constituïda per una volta de canó (de la qual es conserva l'arrencada en el mur nord) sobre la qual possiblement hi havia una terrassa emmerletada; el trebol del primer pis era un embigat o entaulonat que recolzava en les lleixes que formen els murs.

-Restauracions: els murs sud i oest presenten importants reparacions efectuades en l'edat moderna que parteixen del nivell del trebol del primer pis.

-Els estudis anteriors.

L'estudi d'aquest sector del Castell del Temple fou encetat durant els anys 80 per J. Fuguet (1983; 1995:209), qui havia hagut de treballar amb les dependències semisoterrànies d'aquesta torre encara plenes de runa en la seva major part. Aquest autor havia considerat que l'actual casalot del Castell podia estar integrat per una torre-habitació de planta quadrada —que relacionava amb la repoblació de mitjan segle X—, a la qual s'hauria afegit posteriorment —segle XII— un altre edifici destinat a albergar en el primer pis la capella castral. Si la coberta d'aquesta capella no implicava gaires problemes —són encara visibles les traces d'una volta de pedra, que per l'època, i comparació amb una dependència veïna del mateix castell, seria de canó—, el trebol que la separava de la planta baixa resultava més difícil d'endevinar. Basant-se en analogies amb altres edificis templers, Fuguet havia suggerit que havia estat recolzat sobre arcs diafragmàtics. També apuntava la possibilitat que la torre i la capella —a més de compartir el mur meridional— compartissin una terrassa al cim.

Així mateix, es deu a J. Fuguet (1995:211) el suggeriment que la longitud original de la capella fos semblant a la del porxo o llotja que la precedeix pel costat nord i que la seva planta presentava —en la seva configuració original— una proporció pitagòrica.

-Les intervencions arqueològiques anteriors.

Entre finals dels anys 70 i la primera meitat dels 80 es portaren a terme diverses intervencions per part de personal no especialitzat que permeteren descobrir l'existència de dependències soterrades en els baixos del casalot del Castell. Aquells treballs incidiren especialment en la part que nosaltres hem identificat com *ambient C*,¹⁰² d'on fou extret tot el farciment d'enderrocs fins al tapàs natural del tossal, destruint així qualsevol nivell arqueològic que hi pogués haver. Així mateix, tampoc es va considerar oportú conservar gran part dels materials obtinguts.

A mitjan anys 80 el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya promogué una campanya arqueològica en el Castell. En aquella intervenció es procedí a fer unes cales de sondeig en la torre-habitació. En el que nosaltres hem denominat *ambient A* —sector 1 segons Rovira (1993:13-15)— es féu una cala amb forma d'ela que ocupava de la meitat de la porta fins l'angle nord-est, però no va proporcionar cap material que permetés datar la construcció. Tampoc el sondeig practicat en *l'ambient B* —sector 3 segons Rovira (1993:18-20)— permeté precisar la cronologia dels murs.

Així, C. Rovira (1993:31-32) es limità a acceptar la datació que —a partir de la tipologia del parament— d'aquells murs havia fet J. Fuguet (1983), però descartà la hipòtesi d'una primitiva torre-habitació de planta quadrada bastida durant el segle X, a la qual s'haurien afegit la capella i altres dependències durant el segle XII.

La no excavació en extensió impedí C. Rovira de poder donar una imatge clara d'aquest sector del Castell i l'absència de material arqueològic en el contingut de les rases de fonamentació —allí on es feren els sondejors— no va permetre establir la cronologia dels murs.

-Les campanyes de desenrunament de 1996, 1997 i 1998.¹⁰³

L'estiu de 1996 es dugué a terme una campanya de desenrunament que, tot i que no hi vam participar directament, ens proporcionà importants informacions, la primera i més destacada de les quals fou constatar que tot el sector sud formava part d'un mateix edifici de grans proporcions i planta rectangular. Així mateix, es va conservar un nombre important de materials

ceràmics i constructius que vam tenir oportunitat d'estudiar i que ens permeteren suggerir de datar cap al començament del segle XVIII el soterrament de la planta baixa d'aquesta torre.

L'agost de 1997 vam dirigir una altra campanya de desenrunament, la qual confirmà la nostra impressió inicial que ens trobàvem davant d'un edifici que seguia el model de torre-habitació o *domicilium*.

Durant aquella campanya es treballà fonamentalment en la torre-habitació i entre les diverses feines que es van dur a terme, es va practicar una cala al llarg d'una porció del mur sud de la torre; l'objectiu bàsic era trobar traces dels arcs diafragmàtics que Fuguet (1995:211) havia suggerit que havien suportat el trebol de la capella castral. El resultat, però, fou negatiu i calgué desestimar la hipòtesi dels citats arcs. Es va arribar a la conclusió que el trebol de la capella devia ser de bigues de fusta que es recolzaven en la lleixa que formen els murs nord i sud en estrènyer-se. Aquestes conclusions foren publicades en la revista *Llum* el setembre del mateix any.¹⁰⁴

Els treballs també dirigits per nosaltres durant 1998 van servir per confirmar la hipòtesi de la construcció dels murs que suporten actualment la teulada i l'amortització de la planta semisoterrània d'aquesta torre —convertida en fonaments dels citats murs— a començament segle XVIII, com a conseqüència d'una transformació posterior a les destrosses causades durant la guerra de Successió.

-La tipologia arquitectònica.

Les torres pètries rectangulars de dimensions importants i destinades tant a finalitats defensives com de residència —torre-habitació o *domicilium*— van tenir una gran difusió durant els segles XI i XII.

Els orígens de les grans torres rectangulars es poden rastrejar en l'arquitectura militar europea des de començament segle X. Així, en el regne franc es creà un tipus de castell de pedra de planta rectangular, amb gran desenvolupament en planta, però de poca alçada, que incloïa tots els elements residencials del castell: *aula*, *camera* i *capella*.

Inicialment els francs bastiren unes edificacions rectangulars de poca alçada, denominades genèricament *aules*. A Doué-la-Fontaine se'n bastí una

vers l'any 900 que mesurava 23,5 m. de llarg, 16,5 m. d'ample i 5 m. d'alt; vers el 930-940 n'aixecaren els murs i esdevingué una torre —*donjon*—; tapiaren les primitives obertures de la planta baixa, obriren una porta a 5 m. d'alçada i feren una capella en la primera planta. Vers l'any 1000 la torre fou envoltada d'uns talussos de terra.¹⁰⁵ El castell de Langeais també esdevingué transformat d'*aula* —datada vers 1017— a *donjon* —en dotar-la de major alçada— cap a l'any 1100.¹⁰⁶

El model de torre-habitació de pedra creada pels francs a la vall del Loira fou exportat cap a Normandia i Anglaterra. Més endavant s'estengué cap a la resta de França. Amb tot, fa vint anys Bouard reconeixia les dificultats per establir a França —que semblava ser el bressol de les torres rectangulars de pedra— el procés de gènesi d'aquesta tipologia i ho atribuïa a la ignorància que es tenia sobre l'arquitectura militar carolíngia.¹⁰⁷

Segons Cabañero (1997), dins l'arquitectura militar de l'alta edat mitjana la frontera que els territoris cristians hispànics tenien amb l'Espanya musulmana esdevingué —per necessitat— una important zona d'experimentació i desenvolupament de nous models de castell. Tant és així, que dit autor ha defensat la gènesi autòctona de tots els models de fortalesa que es troben a la Catalunya del segle XI, rastrejant-ne el procés de creació al llarg del segle X i començament del segle XI.

Així, al marge de l'estreta relació inicial dels comtats catalans amb el regne franc i de la incidència dels grups de constructors llombards des del primer terç del segle XI, Cabañero (1997:194-197) creu possible resseguir tota l'evolució que va dur a la consecució de la torre-habitació en terres catalanes.

Des del castell de Montbui —que Cabañero data entre 972 i 993— fins al castell de Llordà —primera meitat del segle XI— es pot seguir un procés d'experimentació que dóna lloc a un tipus de torre destinada a habitatge i que, a tal fi, incorpora unes comoditats que no eren presents en les més primitives torres-refugi. El *domicilium* del castell de Llordà representaria la culminació d'aquest procés i presenta les següents característiques: es tracta d'una torre rectangular amb planta baixa i dos pisos, que presenta l'espai interior dividit per uns envans d'obra; aquesta divisió de l'espai interior constitueix la novetat clau que dóna lloc a l'aparició del nou model de castell. La denominada *torre barrana*

de Loarre (Osca) respon a la mateixa idea de divisió de l'espai interior, però en aquest cas la planta primera estava dividida per uns envans de fusta o, en tot cas, de menor consistència que els de Llordà.

La presència de torres residencials en els castells de la frontera catalana i aragonesa es pot seguir des de final segle X, però sembla que la gran torre residencial i —a la vegada— defensiva no es convertí en model generalitzat fins al segle XII. Les necessitats residencials de la noblesa feudal catalana varen introduir les sales o *domicilia* en els castells catalans de l'alta edat mitjana, però al llarg del segle XI el normal és trobar castells amb una torre defensiva i un *domicilium* per separat. El castell de Mur en constituïria un clar exemple.

Segons Bolòs (1998:33) les grans torres que incorporaven una sala són característiques de l'arquitectura militar catalana del segle XII, i la presència d'aquest element diferencia els castells del segle XI dels del XII. Els castells de Riner i de Llobera —tots dos al Solsonès— serien exemples d'aquest nou tipus de fortificació concentrada, semblant —quant a concepció— al *donjon* francès.

El castell templer de Gardeny (Segrià) està format fonamentalment per una gran torre integrada per dues sales superposades, de 23,25 m. de llarg per 7,5 d'ample, cobertes totes dues amb volta de canó apuntat i coronades per una terrassa. J. Fuguet (1995:163-166, 170), n'ha datat la construcció a mitjan segle XII.

La presència de la capella castral dins la pròpia torre residencial de Barberà recorda —malgrat les diferències— les torres ribagorçanes del segle XI, on hi ha petites capelles en la darrera planta, com a Lluçars i Viacamp (Bolòs, 1998:31). La disposició de la capella reforça la idea de castell concentrat.

Quant a la localització d'aquesta torre en el recinte, respon a un model que es presenta amb certa freqüència en fortaleses catalanes del segle XI. Els castells de Marmellar —segons Barral (1998:96) bastit el segle XII—, el Castelló Sobirà de Sant Miquel de la Vall i el de Llordà també presenten, com el de Barberà, els *domicilia* fent funció de muralla, tancant el recinte (Puig i Cadafalch, Falguera i Goday, 1909-1918:II:449, 452; Dalmases i José, 1986:I:145-148; Riu, 1994:83).

Si anteriorment havia estat molt més freqüent l'ús de la planta circular, en el segle XII a Catalunya es preferiren les torres rectangulars tant per a la

vigilància com per a l'habitació; solució que permetia transformar més fàcilment les construccions en habitatge permanent d'un petit destacament o de la família del seu cap. Aquest nou model de torre del segle XII tenia, en general, planta baixa i dos pisos —a Barberà sembla haver tingut només planta i un pis— i ben aviat s'obriren portes en la planta baixa (Riu, 1989:90). Aquestes grans torres residencials del segle XII, gairebé sempre de planta rectangular, es situaven en un lloc preeminent del recinte —en el centre del pati o en un angle de la muralla— i, donades la seva robustesa i alçada —tot i que en el cas de Barberà l'alçada, que en si no és gaire important, es deriva de la topografia del lloc—, podien esdevenir el darrer reducte de resistència en cas d'assalt. La cuina —en aquells casos que l'alçada és de més d'un pis— es situava generalment en el primer pis i sovint estava coberta amb volta de canó, mentre que els nivells superiors es destinaven a residència dels senyors i podien tenir els murs decorats amb estucs i pintures murals, i l'embigat guarnit amb decoracions esculpides i pintades —seria el cas del castell de Mataplana—. En alguns casos —novament a Mataplana— els pisos residencials disposaven d'un accés particular a través d'una escala exterior (Barral, 1998:96-97).

La torre-habitació del Castell del Temple de Barberà —i de confirmar-se la hipòtesi que hem avançat— hauria tingut, a més, el model del *domicilium* construït en l'angle sud-oest del recinte del segle XI, la qual construcció havia estat destruïda en el terrible assalt que patí Barberà el 1096. La construcció d'una nova torre residencial sembla apuntar que la primitiva torre de final segle XI restava enderrocada i que es considerà bastir-ne una de més gran i sòlida, que servís a la vegada per a ampliar el recinte murallat, tot disposant-la a continuació del llenç meridional de l'antiga muralla. Aquesta disposició en un angle —el sud-est, en aquest cas— de la muralla sembla respondre, com hem vist, a un model propi de l'arquitectura militar catalana de l'època.

-La cronologia de la gran torre-habitació de Barberà segons la documentació.

Segons hem vist, Cabañero (1997) estableix que aquest model de fortalesa sorgeix a Catalunya —després d'una experimentació— durant la primera meitat del segle XI. També hem vist com es tracta d'una construcció

molt freqüent a França —i altres llocs d'Occident— durant els segles XI i XII i com la seva disposició respecte de la muralla té paral·lels catalans datats en els segles XI i XII, a més de la segona fase del mateix segle XI del propi Castell del Temple. A banda d'això, disposem del seguit de referències en les fonts textuais que hem revisat en l'apartat *10.2. Estudi de la història constructiva del Castell del Temple de Barberà a partir de les fonts escrites*, segons les quals semblava clar que la torre-habitació de Barberà ja estava construïda l'any 1190, i que la seva construcció es pot situar entre 1165 i 1168.

-Descripcions de la torre-habitació en la documentació escrita.

La documentació corresponent al temps en què el castell fou possessió de l'orde de l'Hospital recull diverses referències als edificis que l'integraven. Però cap d'elles para gaire esment de les característiques arquitectòniques d'aquesta construcció.

Els dos inventaris baix-medievals esmenten la capella i un *palau vell* que sembla correspondre a l'*aula* d'aquest *domicilium*. L'any 1395 dit *palau vell* és descrit com una mena de magatzem d'objectes d'índole diversa —des d'un braser (*foguer*) de ferro i uns canelobres, fins una bombard—; vers l'any 1400, però, se'ns descriu com una gran sala on probablement s'hi menjava —hi havia tres taules de fusta i un drap de paret amb decoracions heràldiques, entre d'altres coses—. Aquesta mateixa funció de refectori s'havia conservat probablement fins entrat el segle XVI, donat que en la descripció de 1591 es situa en les construccions pròximes a la capella un "*gran reffetor antich*" que aleshores havia estat reconvertit en botiga dels grans i que sembla correspondre amb l'antiga *aula*.

Porta (1984:110-113) transcriu un inventari del Castell de Barberà fet pels hospitalers i datat a 10 de juny de 1580. En aquest inventari es citen diverses estances i els objectes que contenien, però no constitueix una bona font per a fer-se una idea de com eren els edificis que integraven el Castell en aquell moment. No és clar el recorregut que fa l'inventariador per les diverses instal·lacions i, pel que fa a la present torre, únicament ens és possible situar-hi amb seguretat la capella, que en aquell moment comptava amb un campanar del qual únicament descriu que tenia dues campanes. Potser la dependència

que denomina "*los studis de bayx*", i que s'inventaria a continuació de la capella, era la planta baixa d'aquesta torre. Diu que en dits *studis* hi havia coses velles: "*Un llit ras de fusta ya dolent y una cayxa vella ab scriptures velles.*"

En qualsevol cas, les fonts escrites posteriors al segle XVI no aporten informació útil per a conèixer les característiques originals d'aquesta construcció, tot i que sí permeten seguir l'evolució de la capella.

-Estudi dels paraments:

Els murs de la present torre-habitació estan gairebé en la seva totalitat lliures d'arrebossats i d'afegits que en dificultin l'examen. Ja sigui per la part interior o per l'exterior, és possible examinar tots els paraments. Per aquest motiu, i per la importància que revesteix l'edifici, procedirem a fer un estudi dels seus paraments.

-Mur nord: tret de la meitat oest, on fou eliminada tota la part superior a partir del nivell del trebol de la planta superior, conserva la seva alçada original, clarament perceptible per l'arrencada de la volta visible en la zona de la capella.

-Mur sud: tot i el seu aspecte sòlid i la gran alçada que presenta avui dia, s'hi distingeixen diversos tipus de parament. Algunes d'aquestes diferències tipològiques corresponen clarament a diferències cronològiques.

Del punt de vista cronològic sembla possible establir el següent:

-la part inferior del mur (corresponent a la planta semisoterrània) és l'original del segle XII.

-a partir del nivell de la planta superior (segons la disposició original de l'edifici) correspon, en general, a les reparacions efectuades a mitjan segle XVII. En especial l'extrem est fou objecte d'una reparació general i, per tant, la finestra que avui hi observem no és pas original.

La referència a les feines fetes en la "*capella y paret grossa de ella*", contingudes en una època datada el 13 de juny de 1661,¹⁰⁸ semblen estar referides a la gran reparació que es percep de l'estudi dels actuals paraments.

-Mur est: tota la cantonada sud i l'extrem superior presenten un parament de característiques anàlogues al que hem datat a mitjan segle XVII en

el mur sud. La major part (incloent la porta i la finestra) correspon, però, al parament original del XII.

-Mur oest: aquest només és visible per la part interna i es percep clarament que només la part inferior és original, mentre que a partir del nivell del trebol de la planta superior (avui primera planta) correspon a un moment posterior, probablement (està arrebossat) a mitjan segle XVII, com els paraments anteriorment referits.

-Conclusions sobre l'arquitectura i la cronologia de la gran torre-habitació del segle XII. Fase constructiva "a" del segle XII.

En fer el repàs de la documentació escrita útil per a l'estudi d'aquest element de la fortalesa barberenca, hem situat la construcció d'aquest edifici entre els anys 1165 i 1168, i l'hem relacionat amb la necessitat que tingué Pere (I) de Puigverd d'incrementar la seva presència a Barberà dins el context del litigi sorgit arran de la donació al Temple.

La construcció d'aquest gran *domicilium* transformà radicalment l'aspecte de la fortalesa dels Ponts-Puigverd, ja que formava part d'un pla que ampliava el recinte cap a l'extrem est del puig de Barberà. La porta situada en la façana est, en la planta baixa, és únicament explicable si es relaciona amb una estructura defensiva que la precedís, de manera que la prolongació del llenç nord de la muralla i la continuació d'aquesta per l'extrem est en forma de barbacana ha de correspondre a un mateix programa arquitectònic.

L'examen visual del pany de muralla conservat en l'extrem nord-est del Castell mostra la similitud tipològica amb el parament de la gran torre-habitació. Tots dos elements han de ser contemporanis.

Aquesta torre comptava amb planta baixa, pis i terrassa. Era accessible des de la planta baixa per la porta adovellada ja descrita i des del pati per dues portes, igualment adovellades —i de les quals només se'n conserva una— obertes en el mur nord; d'altra banda, devia comptar amb un sistema d'escaleres —segurament de fusta— que comunicaven interiorment les diverses plantes i que es relacionaven especialment amb la funció militar de la construcció.

La planta baixa devia estar destinada a allotjar els cavallers i a funcions més utilitàries, mentre que el primer pis estava ocupat per la capella dedicada al Sant Salvador —sector oriental— i per l'*aula*, i potser també la *camera*, dels Puigverd —sector occidental—. La longitud de la llotja que posteriorment s'afegí al mur nord ens deu suggerir la longitud que tenia la capella primitiva (Fuguet, 1995:211).

És poc probable que l'accés a les dependències residencials es fes habitualment —tot i la versemblança de la citada escala interior— des de la capella, i per tant —com ja hem apuntat— cal pensar en l'existència d'una segona porta potser amb les mateixes característiques de la porta de la capella i que devia estar ubicada sobre el tall on posteriorment es van adossar unes escales i més tard hi van recolzar una de les arcades sobre les quals s'aixeca un dels murs que actualment suporten els trebols i la coberta.

El fet que no s'hagin conservat els murs de la planta residencial de la torre ens impedeix determinar si aquells presentaven decoracions com les trobades al castell de Mataplana.

Quant al sistema defensiu d'aquesta torre, estava integrat per una línia de grans espitlleres accessibles des de la planta baixa —tres en el mur sud i l'altra en el tram del mur oest que sobresurt del recinte—; així mateix resulta versemblant pensar en una segona línia d'espitlleres, segurament del mateix tipus, però més petites, que devia estar situada en els murs exteriors del primer pis i del qual només se'n conserva la finestra amb arc de la capçalera de la capella. És possible —per analogia amb altres fortaleses; per exemple la disposició dels accessos als cadafals de la torre de Vallferosa— que les dues línies d'espitlleres estiguessin intercalades entre si. Una terrassa emmerletada —que comentarem més avall— podria haver constituït l'element més potent del sistema defensiu d'aquesta torrassa. A més, les ja citades escales interiors de fusta haurien permès aïllar completament la torre i convertir-la en darrer reducte, en cas que un exèrcit assaltant hagués aconseguit superar la protecció de la muralla.

La coberta del primer pis estava constituïda per una gran volta de canó, mentre que el trebol intermedi estava format per un conjunt de bigues recolzades en les lleixes dels murs nord i sud, formades per un estrenyiment

dels dits murs.

En els documents corresponents a l'edat moderna hem documentat que la capella estava coberta amb una volta, que ja no era de pedra, i que estava protegida per una teulada que recolzava sobre bigues. Les successives reparacions i intervencions en aquest element han fet desaparèixer completament el coronament original dels murs.

Hi ha exemples d'aquesta època —el de la torre de Merola, al Berguedà (Bolòs, 1998:36)— de torres rematades amb merlets punxeguts. És difícil determinar si aquí hi havia o no merlets, o si sobre la volta hi havia una terrassa —a la torre de Gardeny sembla que sí n'hi havia una— o una teulada.¹⁰⁹ Les possibles filtracions en una terrassa tan gran és un element a favor de la teulada, però la posició estratègica d'aquest element potser assenyali vers la idea de la terrassa: es tracta d'una qüestió difícil de determinar, tot i que sembla factible pensar en una terrassa i uns merlets que permetessin defensar el flanc sud, on el mur fa les funcions de muralla. Per tant, opinem que aquesta torre podria haver disposat de la terrassa emmerletada que ja va suggerir Fuguet (1997).

LA MURALLA DEL SEGLE XII.

Com ja hem dit, la torre-habitació bastida per Pere de Puigverd és poliòrcèticament inviable sense cap element que protegís la façana oriental, fàcilment expugnable per la porta situada en la seva planta baixa. Això ens porta a relacionar l'ampliació de l'antic recinte del segle XI amb el moment de la construcció del nou *domicilium*.

-Fitxa de característiques tècniques:

-Situació: voreja el perímetre del sector oriental del puig de Barberà per les cares nord i est (la cara sud està tancada per la gran torre-habitació ja descrita); suposa una ampliació del primitiu recinte del segle XI.

-Planta: irregular, s'adapta a la conformació del puig; el llenç nord presenta un traçat recte, mentre que el llenç est forma angles tot adaptant-se al contorn del puig i s'avança a la gran torre-habitació conformant una barbacana; la convergència d'aquesta muralla amb la del segle XI forma un angle recte que

dóna lloc a una mena de semitorre.

-Dimensions dels murs:

-gruix: 1 m. (mesurat en el llenç perpendicular a la muralla del segle XI).

-alçats: el llenç que conserva més alçada (aprofitat com a mur de la darrera casa del carrer Hervàs i confós entre materials constructius posteriors) mesura uns 4 m.; la major part dels llenços estan arrasats a nivell de fonaments.

-Aparell: mur de tres fulls, amb reblert central de calç i pedruscall; els carreus de les cares externa i interna són de tamany gran, i anàlegs als de la torre-habitació datada en el segle XII; es tracta de l'aparell típic del segle XII; el morter emprat en el reblert i en les juntes dels carreus és de calç; no hi ha cap arrebossat que sembli original.

-Mides dels carreus: entre 0,40 x 0,20 m. i 0,60 x 0,35 m., mesurats en la cara visible del llenç est.

-Portes: avui dia no en presenta cap de visible, però per la documentació de l'edat moderna sabem que estava situada en la barbacana.

-Altres elements:

-presenta un gran contrafort o anjuva en l'angle nord-est, que sembla fet (està molt erosionat) amb una tècnica anàloga a la de la resta del mur, tot i que caldria practicar-hi una excavació arqueològica que confirmés la seva datació.

-la gran alçada que adquireix la rampa d'accés respecte del nivell corresponent a l'actual carrer Bruc fa pensar que entre la façana de la torre-habitació i el llenç oriental de la muralla (barbacana) no hi devia haver més que un mur de curta alçada (avui no visible), just per protegir els defensors de la porta d'uns assaltants situats molts metres més avall i per evitar possibles caigudes al buit.

-Restauracions i intervencions: a més de l'extracció sistemàtica de pedres al llarg del segle XIX i fins a mitjan XX, la muralla fou objecte d'una important agressió quan una màquina excavadora rebaixà el terreny a fi de permetre l'accés de vehicles al pati del Castell ascendint pel sector nord dels costers. Aquesta operació es féu per tal de dur amb més facilitat els materials

necessaris per a la restauració de la teulada del Castell a mitjan dècada de 1980 i posà al descobert l'existència d'irregularitats en el traçat del llenç nord de la muralla respecte del plànol elaborat per Ferran Díaz i repetidament emprat per J. Fuguet.

-Descripció de la muralla en la documentació escrita.

L'única menció documental de la muralla més recent del Castell del Temple la trobem en la visita prioral de 1591, on podem llegir:¹¹⁰

"...lo castell de dit lloch de Barbera [...] al encontre y davan de ell esta ricorrit de una barbacana ab ses portes, claus y tancadura..."

Aquesta descripció complementa la que es deriva de les fotografies núms. 3, 5, 6 i 8 —de l'apartat 10.3.*Estudi de les fonts fotogràfiques*— i l'obtinguda de fonts orals.¹¹¹

Hi ha altres mencions, però que corresponen a construccions afegides posteriorment a la present muralla i a les obertures practicades en ella com a conseqüència de l'afegit de dites noves construccions.

En un document de mitjan segle XVIII¹¹² es cita el contrafort —*anjuva*— que hi ha en l'angle nord-est del pati del Castell. Caldria, però, determinar arqueològicament si dit contrafort era ja present en l'obra original o fou un afegit posterior.

-Intervencions arqueològiques anteriors:

Aquesta muralla no ha estat mai intervinguda. Tot i que C. Rovira (1993:17) va creure que la unitat estratigràfica que identificà com a núm. 8 del sector 2 corresponia a aquesta muralla, en realitat corresponia al recinte del segle XI. Així mateix, la citada autora no es va adonar que el suposat "*contrafort*" que exhumà parcialment al costat nord del mur —i que denominà Unitat Estratigràfica 8— corresponia en realitat a la muralla del segle XII.

-Conclusions sobre l'arquitectura i la cronologia de la muralla del segle XII. Fase constructiva "a" del segle XII.

Pels motius tipològics i poliorcètics descrits, la construcció de l'ampliació del recinte primitiu ha de ser contemporània de la construcció del gran torre-habitació que hem datat en la dècada de 1160.

Tot i que cal esperar a tenir-ne confirmació arqueològica, pensem que en la seva tercera fase la fortalesa de Barberà estava constituïda per un doble castell; és a dir, per dos recintes. En l'extrem oest del puig de Barberà continuà existint el recinte bastit en el segle XI¹¹³ —al qual degueren obrir una porta en quedar bloquejada la primitiva per la construcció de la nova torre-habitació—¹¹⁴ i se li afegí un altre de més gran. A diferència del que s'esdevé generalment, en el Castell del Temple de Barberà el recinte jussà era el principal, donat que hi trobem el gran edifici residencial, la presència del qual determinà el traçat de la nova muralla, fent-li adoptar forma de barbacana en l'extrem est.

L'entrada al recinte del segle XII s'efectuava a través d'una porta oberta en la citada barbacana. Dita porta podria haver estat d'arc de mig punt i grans dovelles, similar a la porta de la torre-habitació que protegia, i que fou construïda en la mateixa fase.

En cap moment la documentació hospitalera descriu la presència de merlets, ni cap altre dispositiu, coronant la muralla i barbacana del segle XII. Tot i que s'ha pogut constatar la presència d'aquests dispositius en construccions tant del segle X —torre de Vallferosa— com de segle XI —castell de Mur—, a Catalunya les muralles amb merlets no semblen haver estat la norma fins al segle XIV (*Els castells catalans*, 1967-1979:I:130). Així, dins d'un posicionament prudent, caldria suposar que la muralla i barbacana de Barberà haurien estat coronades amb un parapet d'espitlleres, però tampoc podem descartar un coronament emmerletat.

Una altra qüestió important és la ubicació de la porta en la barbacana. Gran part dels dubtes que ens ofereix són conseqüència de la no excavació arqueològica d'aquest sector.

La porta del recinte del segle XII, que potser comptava amb un matacà o lladronera de fusta a sobre, no devia estar ubicada en disposició paral·lela a la porta que permet l'accés a la planta baixa de la gran torre-habitació, ja que això

hagués facilitat les coses a l'acció dels ariets. És possible que dita porta estigués situada en l'extrem de la rampa d'accés, a fi d'aprofitar el perill de caure al buit per a limitar la capacitat de maniobra dels assaltants i per obligar-los a girar a la dreta si aconseguien esbotzar la porta, impedit així l'ús de grans ariets. Aquestes entrades en ziga-zaga semblen d'origen andalusí i es documenten en obres militars catalanes tan antigues com la fase II de Vallferosa.

Segons la classificació tipològica de Jiménez Esteban (1995) el Castell del Temple és un castell muntanyà —bastit sobre un altiplà—. El gran desnivell que hi ha més enllà de la muralla impedia als possibles assaltants l'ús de màquines d'aproximació i d'ariets al llarg de tot el perímetre. Només per l'extrem est, on el puig de Barberà suavitzava un poc la pendent, era possible provar d'esbotzar la porta o la barbacana amb un ariet, acostar-s'hi ràpidament a cavall per calar foc en la fusta de dita porta o fins provar d'escalar el mur. És possible que, per a impedir la progressió en línia recta de la cavalleria i dels grans ariets coberts, la rampa que s'inicia en la plaça del Promasó disposés d'un sistema de marges de pedra que obligués a seguir un camí ondulant, de manera que homes i animals arribessin a dalt esgotats i incapaços d'acomplir la missió projectada. Dit camí ondulant, d'altra banda, inhabilitaria els ariets més poderosos, llevant-los l'espai necessari per a poder maniobrar.

Conclusions generals sobre la fase constructiva “a” del segle XII.

La castellologia catalana del segle XII presenta sorprenentment més buits de coneixements que no pas la del segle XI. Les seves línies bàsiques han estat resumides recentment per J. Bolòs (1998).

Una de les diferències entre els castells catalans anteriors a l'any 1100 i els posteriors és que mentre els primers —la mateixa fase “b” de la present fortalesa n'és un clar exemple— es caracteritzaren per presentar per separat la torre i la sala o *domicilium*, als segons es concentraren totes dues funcions en una sola construcció. Segons això, la fase “a” del segle XII del Castell del Temple de Barberà constituïria un clar exemple del tipus de castell constituït per una torrassa quadrangular, propi de la castellologia catalana del segle XII (Bolòs, 1998).

LA SEGONA TORRE DEL SEGLE XII.

Posteriorment s'afegí una segona torre rectangular més petita al mur nord del gran *domicilium*. El model seguit és també el de torre-habitació, però amb unes dimensions menors.

-Fitxa de característiques tècniques.

-Situació: adossada a la façana nord de la gran torre-habitació; disposició segons l'eix est-oest.

-Planta: rectangular; mides interiors: 8,90 x 3,40 m.; està formada per tres murs i aprofita per tancar el costat sud el mur nord de l'altra torre.

-Dimensions dels murs: gruix entre 1,60 i 1,70 m.; el mur nord, tot i que confós (a partir de la volta) entre materials constructius posteriors conserva una alçada (mesurada des de la planta soterrània) d'uns 6 metres aproximadament; la pràctica totalitat dels murs ha desaparegut (fruit de transformacions) a partir de l'alçada del *pati*.

-Aparell: mur de tres fulls; anàleg al de la torre a la qual s'adossa.

-Mides dels carreus: similars als de l'altra torre rectangular a què està adossada.

-Portes: presenta una porta oberta en la planta baixa vers l'extrem oest de la façana nord, presenta arc de mig punt i grans dovelles de pedra de guix (mesura 1,10 m. d'ample per 2 m. d'alt); la clau de l'arc presenta traces heràldiques molt erosionades i impossibles d'identificar; la gran porta i la finestra que hi ha en la mateixa planta baixa són obres posteriors a l'edat mitjana.

Així mateix, en l'extrem est de dit mur nord, en posició simètrica amb la porta anterior, hi ha traces d'una altra porta de característiques similars (avui reconvertida en finestra). La cronologia d'aquesta segona porta ens és, en aquests moments, impossible de determinar, ja que caldria dur a terme una prospecció en el mur i que no hem pogut realitzar. Amb tot, no descartem que es pugui tractar d'una obertura original.

-Finestres: cap de les finestres visibles és medieval.

-Distribució interior:

-Nombre de plantes: 2 conservades (soterrani i planta

baixa), i possiblement 1 o 2 més. Els murs situats per damunt del nivell del pati són en la seva major part producte de reformes postmedievales.

La planta soterrània devia fer funció de magatzem o de presó, la planta baixa devia constituir el vestíbul o avantcambra de les dependències nobles ubicades en la gran torre adjacent (amb la qual devia comunicar a través de la segona porta que hem suggerit que hi havia), mentre que la planta (o plantes) superior devia fer funcions residencials.

-Trebols i coberta:

-Sembla que podria haver tingut 3 plantes, però només es conserva el trebol original en la planta baixa, el qual està constituït per una volta de canó de 4 m. d'alçada sota la qual hi ha una sala soterrània que era originàriament accessible només a través de dues trapes rectangulars obertes en la zona de la clau de la volta.

El fet que fins a l'edat moderna es designi aquesta construcció amb el terme *torre* fa pensar en una construcció ben delimitada respecte del gran *domicilium* annex i suggereix la idea d'una alçada superior respecte a dita construcció annexa.

-Altres elements: actualment s'accedeix a la planta soterrània per una escala de pedra afegida en el mur oest, a través d'una obertura practicada en la volta; la cronologia d'aquest accés és incerta, però està clar que no és medieval.

-Els estudis anteriors.

Fuguet (1983) féu una descripció d'aquest element, però la falta d'una excavació arqueològica no li permeté entendre la disposició de les estructures i atribuï els murs que corresponen al gran *domicilium* meridional i els que delimiten el semisoterrani amb volta a una única estructura de planta quadrada que datà en el segle X.

-Les intervencions arqueològiques anteriors.

A banda de l'extracció incontrolada d'alguns carreus dels murs del soterrani i de l'excavació, igualment incontrolada, d'una rasa al costat del mur sud, cal dir que la intervenció duta a terme per C. Rovira (1993:19, 23-24) també

incidí en aquest element.

Rovira practicà una cala en l'angle nord-est del semisoterrani i una altra sobre la volta. Novament l'absència de materials entre les unitats estratigràfiques que foren objecte de remoció impedí datar la construcció.

-Descripció de la torre en la documentació escrita.

Des de final segle XVI hi ha descripcions d'aquesta construcció que ens la qualifiquen de *torre* i ens la mostren destinada a funcions de presó, en les seves plantes inferiors.¹¹⁵ Així mateix, també hem identificat la *torre* —"*cambra sobirana de la torre*"— citada en els inventaris de final segle XIV amb aquest element.¹¹⁶ La documentació de final segle XVI sembla descriure l'existència d'una segona volta sobre la qual s'assentava el trebol del primer pis; en aquell moment, d'altra banda, la dita volta amenaçava ruïna.

Sembla, doncs, que des d'antic aquesta construcció tenia clar aspecte de torre, la qual cosa sembla voler dir que sobresortia no només en planta, sinó també en alçada, respecte de l'altra construcció del segle XII a la qual s'adossa.

-Conclusions sobre l'arquitectura i la cronologia de la segona torre del segle XII. Fase constructiva "b" del segle XII.

Del punt de vista tipològic, els paraments d'aquesta construcció corresponen al segle XII, però constitueix una subfase posterior a la ja descrita.

La volta recolza en el mur nord de la gran torre-habitació meridional i els murs est i oest que tanquen la torre s'entreguen en dit mur. La seva construcció, doncs, ha de ser posterior.

Sembla haver tingut, ja d'origen, tres nivells.¹¹⁷ Per analogia amb altres torres construïdes des del segle X, la planta semisoterrània coberta amb volta, i originàriament accessible només a través de les dues trapes obertes en dita volta, deuria haver estat destinada inicialment a magatzem de provisions o a presó. La planta baixa devia estar destinada a funcions utilitàries i era necessari travessar-la per poder accedir a l'*aula* ubicada en el primer pis de la gran torre adjacent. El primer pis —tercera planta— devia estar destinat a funcions residencials.

La porta d'entrada estava situada en el mur nord i devia correspondre a

la petita porta d'arc de mig punt i grans dovelles, avui convertida en finestra.

L'existència d'una probable segona volta ens fa plantejar si la coberta d'aquesta torre hauria estat també una volta, sobre la qual no seria estrany que hi hagués hagut una terrassa com trobem a Gardeny (Fuguet, 1995:163-166, 170). Amb tot, l'exemple de la torre de Merola, amb voltes en les dues primeres plantes i embigat en la darrera, no fa sinó remarcar la diversitat de solucions que podia adoptar l'arquitectura militar medieval catalana (Bolòs, 1998:36).

Com s'ha dit, la planta baixa —on es situa l'entrada des del *pati*— és possible que també estigués coberta amb una volta. No s'ha pogut documentar quina hauria pogut ser la coberta original de la probable tercera planta; és possible que també estigués coberta amb volta, però, tenint en compte la seva posició a dins del recinte, potser era un embigat cobert amb teulada. De fet, en la més amunt citada torre quadrangular de Merola (Berguedà), la qual ha estat datada també en el segle XII, s'hi constaten tres plantes: les dues primeres cobertes amb volta i la darrera amb un embigat; aquesta torre de Merola, a més, apareix rematada amb merlets (Bolòs, 1998:36), elements que semblen poc probables en una construcció com la present, que no limita amb el perímetre defensiu exterior del recinte.

Així, en un moment no massa llunyà al 1165-1168 la fase constructiva del segle XII experimentà una variació, consistent en l'afegit d'un edifici de planta rectangular. La seva disposició sobre el mur nord de la gran torre-habitació respon probablement a la intenció de no entorpir l'accés a la capella castral.

La proximitat entre la construcció d'aquesta segona torre i l'establiment de la comanda templera a Barberà fa que no puguem descartar que es pugui tractar d'una obra executada pels templers. A més, hi ha el cas del castell de Gardeny, on coincideix la presència d'una torre més petita adossada a la gran torre-habitació, una datació corresponent al segle XII i la constitució d'una comanda templera (Fuguet, 1995:163-166, 170). Amb tot, cal considerar les diferències entre Barberà i Gardeny, on la torre rectangular més petita fa d'enllaç amb l'edifici autònom de la capella.

10.4.1.3. Les estructures de final segle XIII o començament del XIV.

Posteriorment s'afegí una estructura de planta rectangular adossada a l'extrem oriental del mur nord del gran *domicilium* del segle XII. Dita estructura, constituïda, en la planta baixa, per una galeria porticada o llotja, sembla datable en el segle XIII i podria ser que constituís l'únic element afegit pels templers al Castell.

-Fitxa de característiques tècniques.

-Situació: extrem sud-est del recinte; disposició segons l'eix est-oest.

-Planta: rectangular; mides interiors: 9,67 x 2,67 m.; està adossada als murs de les dues torres rectangulars del segle XII.

-Dimensions dels murs: 0,80 m. de gruix en la planta baixa; es conserva l'alçada original; els murs de la planta baixa conformen una galeria porticada oberta, mitjançant una sèrie de grans arcs de mig punt que arrenquen de pilars de secció quadrada (0,64 x 0,64 m.).

-Aparell:

-A la planta baixa ens trobem amb un mur de tres fulls; reblert de pedruscall i morter de calç i fulls exteriors de carreus de tamany mitjà i gran lligats amb morter; els carreus dels pilars són blocs ben escairats i treballats amb buixarda. Presenta restes d'arrebossat antic (tot i que segurament no medieval) de guix a l'alçada dels arcs per la cara interna del mur nord.

-A la planta superior el mur és fet amb una tècnica diferent, que consisteix en un encofrat de pedruscall barrejat amb argila i calç.

-Mides dels carreus:

-Carreus del mur (planta baixa) 0,47 x 0,24 m. / 0,64 x 0,30 m.

-Carreus dels pilars: 0,64 x 0,30 m.

-Característiques dels arcs de la llotja: la planta baixa presenta una sèrie d'arcs de mig punt (3 en la façana nord i mig arc en la façana est) de 3 m. de llum, fets amb dovelles de pedra de guix i recolzats sobre pilars

prismàtics; dits pilars descansen sobre un mur baix, idea clarament inspirada en els claustres monacals.

-Altres característiques dels arcs: arrenquen d'impostes motllurades, una de les quals conserva traces de relleus amb roses i creus patents.

-Portes: l'accés original deu coincidir amb l'obertura situada en l'arc occidental del mur nord (aquesta zona del mur és de difícil interpretació per la degradació i transformacions que presenta).

-Finestres: la planta superior presenta diverses finestres, cap de les quals és medieval, tret d'una de geminada, situada a l'extrem est i avui tapiada. Aquesta finestra sembla (no ens ha estat possible prospectar el mur) obtinguda a partir d'un encofrat.

-Distribució interior: consta de dues plantes; la planta baixa està configurada com a galeria porticada o llotja. Desconeixem com s'accedia originàriament a la planta superior (tot i que probablement es feia, igual que avui, mitjançant la porta oberta en el mur est de la segona torre del segle XII).

-Trebols i coberta: el trebol devia estar recolzat (com avui) sobre un embigat i la coberta original devia ser una teulada sobre bigues.

-Els estudis anteriors:

Aquesta estructura ha estat estudiada sobre tot per J. Fuguet (1983; 1995:211-212), qui ha parat esment en la similitud amb el castell de Miravet, l'ha pres com a base per a calcular les dimensions de la capella castral i ha relacionat les decoracions en relleu de les impostes amb motius presents en capelles templeres de França i d'Itàlia. Aquesta mateixa interpretació templera de les roses i creus en relleu ha estat oferta per Sans (1996).

-Descripcions de la llotja en la documentació escrita:

L'inventari del Castell del Temple datable vers l'any 1400 esmenta l'existència d'una "*loia*", constituint la menció documental més antiga d'aquesta estructura i confirmant la seva factura medieval.¹¹⁸

Un altre document, corresponent a 1591 parla de l'existència d'un "*porxo*", que podríem igualment relacionar amb el present element. En un altre

que correspon a 1659 se'l qualifica de “*claustró*” i en un de 1661 se'n fa una descripció en els següents termes:¹¹⁹

[...] *al entrant de dit castell [escrit al marge: y ha un pati gran y] a ma esquerra y ha un petit claustró ab dos arcadas [escrit a la línia de dalt: de pedra de fil] cubert per lo qual se entra a la capella [...].*

-Conclusions sobre l'arquitectura i la cronologia de la llotja. Fase constructiva de final segle XIII o començament del XIV.

Aquesta estructura pot ser fàcilment ubicada en termes de cronologia relativa dins el marc de l'evolució arquitectònica del Castell del Temple: es troba encaixonada entre els murs nord de la gran torre-habitació meridional —que tanca la llotja pel costat sud— i est de l'altra torre menor —que la tancava (dit mur fou eliminat en una reforma posterior) pel costat oest—, de manera que queda clar que fou afegida després de les ampliacions que hem situat en el segle XII.

Quant a la seva cronologia absoluta, ens trobem amb la dificultat que la present llotja no ha estat objecte de cap intervenció arqueològica. Amb tot, la seva menció en un document datat entre final segle XIV i començament del XV demostra la seva cronologia medieval. S'havia bastit, doncs, abans de la fi del segle XIV.

Dins l'estat actual dels nostres coneixements —tot i remarcar la necessitat d'una excavació arqueològica—, proposarem situar-ne la cronologia a final segle XIII o començament del XIV. I basant-nos en la interpretació que de les decoracions d'una imposta de la galeria porticada han fet Fuguet (1995) i Sans (1996), haurem de considerar el seu possible origen templer.

Del punt de vista tipològic, es podria pensar que es tracta d'una obra gòtica, encara que d'un marcat caràcter arcaic.¹²⁰ Un element a considerar és la finestra geminada que presenta en la façana nord, en principi d'aspecte gòtic, tot i que hi ha exemples molt primerencs de finestres geminades, com ara les que presenta el castell de Santa Oliva, datat per Bolòs (1998) al segle XI.

La llotja de la capella castral de Barberà és un element del castell que ens presenta importants dubtes cronològics. Podria tractar-se d'un afegit del segle XIV i, donat el seu arcaisme, podríem situar la seva cronologia al

començament de dit segle o fins i tot cap a la fi del XIII. A més, si tenim en compte les diferències entre els paraments de la planta baixa i de la planta superior, podria correspondre a dues fases constructives diferents: podria ser que la part superior fos un afegit.

De qualsevol manera, som partidaris d'atribuir el conjunt d'aquesta construcció a una mateixa fase. No són estranyes aquestes combinacions de carreus a la planta baixa i d'encofrats a les superiors en l'arquitectura d'aquestes terres i des d'èpoques molt més pretèrites —per exemple en el període ibèric, on tenim el cas feiaent de la ciutadella de Calafell—.

La funció d'aquesta construcció sembla evident. En esdevenir casa conventual, els templers degueren considerar la necessitat de dotar l'antiga i austera capella castral del Castell de Barberà de major magnificència. Així, li afegiren una llotja que ennoblí la porta d'accés i dotà el pati del Castell d'un aspecte semblant als claustres dels convents d'altres ordes. La planta superior deu respondre a la necessitat de dotar de més espais residencials el vetust castell heretat pels templers.

10.4.1.4. Les estructures del segle XIV: l'ampliació de fra Guillem de Guimerà.

Les obres d'ampliació de les dependències residencials i utilitàries del Castell del Temple que s'emprengueren en la segona meitat del segle XIV per iniciativa de Guillem de Guimerà constitueixen sens dubte la intervenció més ambiciosa mai efectuada en el present castell. Corresponen a una època en la qual la noblesa del país —ni tan sols els dirigents dels ordes militars— ja no necessitava, ni volia, viure en fortaleses inexpugnables, sinó en còmodes palaus.

Les estructures afegides per Guillem de Guimerà no responen a necessitats militars, sinó més aviat a necessitats mundanes.

Diverses fotografies antigues —incloses en l'apartat d'aquesta Tesi *10.3. Estudi de les fonts fotogràfiques*—, a més de testimonis orals, ens permetien saber que entre l'àrea coneguda com a *pati* i l'àrea coneguda com a *hort* hi havia hagut un edifici rectangular que seguia l'eix nord-sud i que el sector

nord de la muralla del segle XII havia fet de mur exterior d'una altra construcció que se li havia adossat. Dites construccions foren abastament documentades en les fonts hospitaleres corresponents a l'edat moderna.

-Fitxa de característiques tècniques:

-Situació: extrems oest i nord del pati; disposició en angle recte segons els eixos nord-sud (paral·lel als murs occidentals de les dues torres del segle XII) i est-oest (paral·lel a la muralla).

-Planta: es tracta de dos cossos rectangulars disposats en forma de lletra *ela* i adossats l'un a l'altre.

-Cos occidental (orientació nord-sud):

-Mides interiors: 5,30 x 19,50 m.

-Els extrems sud i nord queden tancats per la muralla del segle XI, que és aprofitada com a mur.

-Dimensions dels murs: mur oest 0,76 m. de gruix; mur est 0,94 m. de gruix ¹²¹.

-Aparell: murs de tres fulls; reblert de pedruscall i morter de calç i fulls exteriors de carreus de tamany variable (0,27 x 0,14 m. / 0,54 x 0,17 m.), lligats amb morter de calç.

-Distribució interior: de la major part només es conserva els fonaments, però segons les fonts de final segle XVI i del segle XVII, que semblen coincidir amb el contingut dels inventaris de final segle XIV, havia tingut planta baixa i pis. L'extrem sud d'aquest cos occidental, però, conserva l'alçada original, amb l'afegit posterior (probablement de mitjan segle XVIII) d'unes golfes superiors que no semblen haver format part de l'estructura inicial. La planta baixa estava destinada a dependències utilitàries; el pis albergava les cambres privades del gran prior hospitaler.

La planta baixa presenta una divisió interna en tres ambients: l'estança central constitueix un passadís que comunica a través de dues portes (descrites en la documentació d'època moderna i visibles en fotografies antigues) el *pati* amb l'*hort* —l'antic recinte del segle XI—. A banda i banda del passadís s'obren dues portes que permeten l'accés a l'estança sud —més petita— i a la nord —enderrocada—. La porta de l'estança sud es conserva intacta i apareix

adovellada i amb arc de mig punt (1,12 m. d'ample per 2,20 m. d'altura); és de destacar que el pany i forrellat —potser fins la mateixa fulla de fusta i els claus— semblen ser també del segle XIV, donat que presenten l'heràldica dels Guimerà. L'accés a la planta superior, segons el nostre estudi de la documentació moderna, sembla que originàriament es feia a través del cos nord.

-Coberta: presentava teulada de doble vessant (segons la documentació d'època moderna) sobre arcs diafragmàtics (segons les traces encara avui visibles en la part conservada, tot i que no hem pogut percebre aquests arcs en les descripcions de l'edat moderna).

-Cos nord (orientació est-oest):¹²²

-Mides interiors: 3,40 x 28 m. (a partir de restes de murs visibles o que s'intueixen).

-La muralla del segle XII fa de mur de tancament pel costat nord.

-Distribució interior: segons la documentació moderna, el pis superior comunicava interiorment amb el cos occidental; s'accedia a dit pis superior mitjançant una escala de dos replans ubicada en l'angle nord-oest del pati. Com en l'altre cos, la planta baixa era ocupada per dependències utilitàries; el pis albergava una sala noble denominada *palau nou* en les fonts, la cuina (en l'extrem est) i una cambra que permetia passar a les cambres priorals (situades ja en el cos occidental).

Sense l'excavació d'aquest element resulta impossible precisar més aspectes de la seva distribució interior.

-Aparell: carreus de mida variable (0,39 x 0,20 m. / 0,39 x 0,13 m.).

-Coberta: teulada sobre 5 arcs diafragmàtics (segons la documentació d'època moderna); en el segle XVII es descriu un petit terrat vers l'extrem est, que no hem pogut precisar si correspon a la construcció original.

-Portes i finestres: el cos occidental presenta dues portes paral·leles obertes en la planta baixa, sobre les façanes est i oest (3 m. d'ample);

originàriament presentaven arc de mig punt format per dovelles ben tallades, la clau de l'arc de la porta del mur est ostentava a començament del segle XX un escut amb l'heràldica dels Requesens.¹²³ Probablement cadascuna de les dependències citades en els inventaris medievals comptava amb, al menys, una finestra, especialment en el cas de les dependències residencials del primer pis; en aquest sentit, els finestrals que s'observen en la fotografia núm. 9 —apartat *10.3. Estudi de les fonts fotogràfiques*— amb arc rebaixat a l'interior és possible que siguin originals, de l'ampliació del segle XIV.

-Decoració interior: sembla que el conjunt de plafons de guix amb relleus que van aparèixer en el farciment d'enderrocs de la gran torre-habitació del segle XII¹²⁴ corresponen a decoracions dels murs (i potser també dels sostres) d'aquest gran edifici. El mur que separa l'estança meridional del passadís d'entrada en el cos occidental conserva restes d'un fris d'escuts de guix que decorava la part superior de dit passadís. Aquests estucs, però semblen correspondre al segle XVI.

-Els estudis anteriors:

Aquesta part del Castell del Temple no ha despertat gaire interès fins al moment. J. Fuguet (1983; 1995) és qui més se n'ha ocupat, tot i que tampoc es pot dir que hi hagi aprofundit massa; de fet, en no tractar-se d'una construcció templera, es situa fora del que ha estat el seu estricte camp d'estudi.

J.M. Sans (1977) és el primer autor en fer esment de l'ampliació que fra Guillem de Guimerà féu en el Castell del Temple de Barberà i en identificar dita ampliació amb les dependències que es denominen *Palau Nou* en els documents de final segle XIV. Ens consta, a més, que en l'actualitat dit autor està treballant a partir d'un nou conjunt documental consistent en els comptes econòmics de dites obres, la qual cosa confirmaria l'autoria del citat dirigent hospitaler pel que fa a l'afegit de les presents estructures a l'antiga fortalesa templera.

-Les intervencions arqueològiques anteriors.

C. Rovira (1993:16-18) intervingué en aquesta àrea del Castell a través

d'una excavació en extensió que permeté delimitar la planta d'una part de les estructures, aquelles que corresponen al que hem denominat cos occidental. Un cop delimitada la planta de l'edifici, practicà una cala en l'espai interior en l'angle nord-oest que li permeté documentar un paviment, una claveguera que travessa el mur nord —mur que correspon a la muralla del segle XI— per sota el fonament, unes sitges d'època ibèrica i una estructura exterior que qualificà de contrafort —i que correspon, com hem remarcat, a la muralla del segle XII—. Novament li fou impossible establir, per mitjans arqueològics, la cronologia absoluta de les estructures que suposà relacionades amb el *Palau Nou* de què parlaven J. Fuguet i J. M. Sans en algunes publicacions.

Pensem que aquesta intervenció arqueològica —l'única que s'hi ha practicat fins al moment— no aporta suficients respostes. En primer lloc, la citada autora no aprofità les fonts de caràcter textual citades en la mateixa bibliografia que publica, ni consultà la major part de documentació fotogràfica corresponent a començament segle XX. D'haver aprofitat aquestes fonts, hagués tingut una visió més clara de les estructures que estava excavant i ens hagués aportat més informació. Les principals mancances que presenta l'estudi de Rovira (1993) són no haver resolt la relació entre l'edifici excavat i les dues muralles, no haver sabut veure que el cos oest de l'ampliació feta per Guillem de Guimerà tenia continuïtat en un altre cos que segueix paral·lel a la muralla, així com no haver vist que l'extrem occidental de les construccions que han sobreviscut fins avui correspon a l'extrem sud l'edifici excavat.

-Descripcions de les estructures del segle XIV en la documentació escrita:

Els dos inventaris de la baixa edat mitjana recullen extenses referències a les dependències ubicades en aquestes estructures. No obstant, per si soles, aquestes referències més antigues no permeten extreure gaires conclusions.

L'estudi que hem dut a terme comparant fonts medievals amb fonts modernes ens ha permès descobrir la continuïtat en el temps de la configuració bàsica d'aquestes construccions dels extrems oest i nord del pati. Però, sobre tot, ens ha permès atribuir a una mateixa fase d'ampliació els dos

cossos —occidental i septentrional— semienderrocats que hi ha en el Castell del Temple, descartant l'atribució del cos oest a un dels dos priors Requesens —segle XVI—, i que havia suggerit Fuguet (1997:38).

En la documentació corresponent a la visita prioral de l'any 1661¹²⁵ es citen com a mesures de la sala noble —o palau— 37 passes de llargada per 15 d'amplada. Si hi apliquem l'equivalència continguda en la Gran Enciclopèdia Catalana¹²⁶ obtindrem 28,77 per 11,66 metres, mesures que no coincideixen amb les que nosaltres hem obtingut a partir de restes de murs avui visibles, les quals són 28 per 3,40 metres per a tot el cos nord, és a dir, el palau, la cuina i la *cambra quadrada*. La configuració d'aquest cos de l'ampliació del segle XIV, per tant, només podrà ser avançada a manera d'hipòtesi tot esperant que l'excavació arqueològica de l'àrea porti les dades definitives.

-Conclusions sobre l'arquitectura i la cronologia de les estructures del segle XIV. La fase constructiva del segle XIV.

La documentació hospitalera medieval i moderna permet situar una important fase d'ampliació en el Castell del Temple que consistí en adossar a les estructures del segles XI i XII dos grans edificis rectangulars disposats en forma de "L" i que tancaven el pati pel costat oest, a la vegada que en reduïen l'espai lliure pel costat nord. Aquesta fase d'ampliació fou impulsada per fra Guillem de Guimerà i cal situar-la en la segona meitat del segle XIV.

Aquestes noves estructures constaven de planta baixa i pis, amb coberta de teulada de doble vessant recolzada sobre arcs diafragmàtics. Aquests arcs estan doblement documentats: les fonts escrites d'època moderna esmenten que al gran saló noble (*Palau Nou*) hi havia cinc arcs diafragmàtics i també ens resta l'evidència arqueològica de les traces d'un d'aquests arcs en uns arrebossats de guix i sorra del mur nord de la part conservada del cos occidental. Les nombroses peces poligonals exhumades en els enderrocs que farcién la planta baixa del gran *domicilium* del segle XII semblen correspondre's amb els expressats arcs, els quals no travaven amb els murs, sinó que hi estaven adossats.

La planta baixa estava ocupada per dependències utilitàries —magatzems i estables—. El pis del cos nord estava ocupat per la cuina i un

gran saló noble, mentre que el pis del cos oest albergava les cambres privades del gran prior Guimerà. L'accés a dit pis es feia a través d'una escala amb dos replans adossada a l'angle nord-oest del pati i que permetia entrar a la sala noble; des d'aquesta sala s'accedia a la cuina —situada a l'extrem est— i a les cambres privades —situades a l'oest del saló i en el cos occidental—, tot passant per portes successives.

El pis noble comptava amb diverses finestres i balcons, dels quals destaquen dos grans finestrals oberts en el llenç nord de la muralla del segle XII, un dels quals és clarament visible en la fotografia núm. 9 —apartat *10.3. Estudi de les fonts fotogràfiques*—, datada abans de 1918,¹²⁷ on apareix amb arc rebaixat vers l'interior. Potser també disposava originàriament d'una galeria de fusta —citada en època moderna— que, a manera de corredor exterior, recorria el cos occidental de nord a sud i pel costat que dóna al pati.

Potser també formà part de l'obra original l'escala exterior que, situada en la cantonada sud-oest del pati, permetia l'accés al primer pis de les estructures situades en l'extrem sud del pati, segons les citades fonts de l'edat moderna.

No està clar tampoc si ja existia el mur on —segons la documentació moderna— s'obria el *portal major*. Dit mur apareix documentat en la ja citada fotografia núm. 9 tancant el pati pel costat oriental entre el cos sud —estructures dels segles XII i XIII— i el cos nord —estructures del segle XIV—. Tot i la necessitat de confirmació arqueològica, sembla possible que aquest mur es construís també durant l'ampliació de fra Guillem de Guimerà.

Així mateix, i si no havia estat eliminat abans, la construcció del nou cos oest va haver de comportar l'enderrocament o transformació del llenç oest de la muralla del segle XI.

L'ampliació i transformació del Castell del Temple efectuada per fra Guillem de Guimerà respon al model general del castell català baix-medieval. En aquest model perd importància el caràcter militar i n'adquireix el caràcter econòmic —centre de producció— i residencial. Les plantes baixes es destinen a la producció, l'elaboració o l'emmagatzemament agropecuari —s'hi ubiquen cellers, graners, estables, etc.—, tot i que també s'hi pot trobar algun espai per al servei i la presó. La vida privada i pública dels seus habitants es desenvolupa en la primera planta. El caràcter guerrer i nòmada de l'estil de vida nobiliari es

reflecteix en una pluralitat de sales multiús, on de dia es pot menjar, rebre visites, despatxar negocis, i de nit s'hi dorm (Barrachina, 1994:24-25). Així mateix, en l'habitatge d'aquesta època hi ha tendència a comunicar directament les diferents estances, prescindint gairebé de passadissos (Barrachina, 1994:28).

Malgrat que no li va llevar el caràcter militar, fra Guillem de Guimerà volgué reproduir en la seva residència de Barberà l'estructura del palau urbà, evidentment amb una intenció simbòlica: mostrar el seu estatus. Així, afegí noves estructures a les ja existents, de manera que es formés un pati o celobert central on féu situar l'escala que permetia accedir al primer pis.

Jaume Barrachina (1994:25) ha destacat el simbolisme de la distribució de funcions per plantes en el castell baix-medieval. El senyor s'establia en la planta superior, sobre la planta que representava el treball i la riquesa de la terra.

10.4.2. Les fases postmedievales del Castell del Temple.

El coneixement d'aquestes fases no constitueix per a nosaltres un objectiu preferent. L'estudi científic del patrimoni arquitectònic, però, requereix la investigació de les successives fases per les quals ha passat un conjunt; per això, i perquè els resultats d'aquesta investigació poden ser també útils per a futurs projectes dins del camp de la Didàctica del Patrimoni, desenvoluparem a continuació, tot i que d'una manera més esquemàtica, les conclusions sobre l'estudi de les fases postmedievales del present castell.

En aquest cas, les fonts de caràcter material —que havien estat objecte preferent d'atenció en l'estudi de les fases precedents— veuen el seu pes eclipsat per les fonts fotogràfiques i, sobretot, per les de caràcter textual.

Els coneixements que tenim són en bona part conseqüència de l'estudi de la documentació de l'orde de l'Hospital, a la qual hem afegit l'estudi de les fotografies antigues i les conclusions de les intervencions arqueològiques practicades en la gran torre-habitació del segle XII. A fi de no repetir el que ja hem exposat a en els apartats dedicats a l'estudi de les fonts textuales i fotogràfiques, ens limitarem a exposar breument les característiques generals

de cada fase i a plasmar-les en uns plànols que representaran les nostres hipòtesis de configuració.¹²⁸

10.4.2.1.La fase del segle XVI.

No perquè cap a la fi d'aquest segle XVI tingués lloc res que alterés notòriament la configuració de les estructures del Castell del Temple, sinó perquè l'existència de documents que ens aporten referències arquitectòniques ens dóna peu a assajar un intent de descripció del conjunt monumental en aquells moments, situarem a final segle XVI una nova fase.

Tot i que ja hem establert¹²⁹ la possibilitat que el Castell del Temple patís desperfectes durant la guerra civil catalana del segle XV, aquesta fase del XVI sembla haver-se caracteritzat per una continuïtat respecte de la configuració que li havia donat l'ampliació i reforma impulsada per fra Guillem de Guimerà.

Durant el priorat d'algun dels dos frares de la nissaga Requesens que hi hagué al llarg del segle XVI, es van fer obres d'embelliment consistents a decorar diversos elements amb l'heràldica de la seva família. La clau de l'arc del portal que permetia l'accés al cos oest del segle XIV i a l'*hort* fou substituït per una altra que ostentava l'escut d'armes dels Requesens.¹³⁰ La presència d'aquest mateix escut entre els motius de les plaques de guix obtingudes en les intervencions arqueològiques (Rovira, 1993) ens permet situar al menys una part d'aquests guixos en aquesta fase.

Recordem, així mateix, que les esmentades plaques de guix consisteixen en elements decoratius que es van superposar a murs i sostres —entre les bigues—.

10.4.2.2.La fase del segle XVII.

Durant la guerra dels Segadors s'ocasionà al Castell del Temple importants destrosses. Després de dues fases d'obres —la primera situada entre la tardor de 1658 i la de 1659, la segona entre la primavera de 1660 i la de 1661—, foren reconstruïdes les parts afectades. Tot apunta que aquesta reconstrucció no afectà la configuració general del Castell que s'havia definit

amb l'ampliació del segle XIV, no obstant alguns elements concrets —la coberta de la capella, la possible comunicació interior entre les plantes superiors de les construccions del costat sud, l'afegit d'elements interiors com ara xemeneies, etc.— sí que foren modificats.

10.4.2.3. La fase del segle XVIII.

Novament una guerra, la de Successió, suposà nous i notoris desperfectes en el Castell i novament tingué lloc —ara entre els anys 1737 i 1741, i entre 1752 i 1753— un seguit d'obres de reparació.

Després d'aquests contratemps l'aspecte general del Castell tampoc sembla haver variat, especialment pel que fa al seu aspecte exterior. L'aspecte interior, però, sí que sembla que fou alterat de manera significativa en moltes dependències: la coberta de la capella hagué de ser refeta, l'antiga sala noble bastida per fra Guillem de Guimerà va perdre la seva magnificència en ser dotada d'una coberta més senzilla que prescindia dels antics arcs diafragmàtics, es van construir tres murs transversals a l'eix llarg de la gran torre-habitació del segle XII a fi de recolzar-hi una nova coberta i la seva planta semisoterrània fou amortitzada en ser omplerta d'enderrocs —procedents de les destrosses causades durant la guerra— i destinada a la funció de fonament dels dits tres murs, així mateix, la capella es va veure escurçada per l'afegit del més oriental d'aquells nous murs. Quant a la part de llenç que falta en el mur nord de l'antic gran *domicilium* del segle XII, també és possible que fos eliminada en aquesta fase; a més, el Castell degué ser dotat de l'alçada que actualment presenta, amb l'afegit d'unes golfes.

Les tres finestres espitllerades que hi ha en el mur sud del Castell, a l'alçada de les golfes, segurament deuen correspondre a aquesta fase.

És igualment possible que s'obrís la gran portalada que hi ha actualment en l'antiga *torre de la presó* —o segona torre del segle XII—, i que ha fet al llarg del darrer segle la funció de porta principal del Castell. Quant a les escales situades en l'interior a la dreta de dita porta no està clar si foren afegides en aquesta fase, o ja en el segle XIX; tot i que no ho hem pogut documentar ni arqueològicament, ni a partir de les fonts escrites, sembla que l'obertura de dita

portalada hauria d'estar relacionada amb la construcció de les escales —encara existents avui— que permeten l'accés a la planta superior. És poc probable, d'altra banda, que s'haguessin construït durant la fase d'obres ordenada pel prior Torrelles i Sentmenat, donat que el 1661 es descriu l'accés a la planta superior del cos sud a través d'unes escales ubicades en la cantonada sud-oest del pati.

Sembla que l'actual ordenació de l'espai interior del castell sigui bàsicament el resultat de la transformació del segle XVIII.

10.4.2.4. La fase del segle XIX.

L'actual configuració interior deu ser, fonamentalment, resultat de sumar a les transformacions de mitjan segle XVIII la transformació duta a terme a fi d'adaptar l'antiga casa hospitalera a la funció d'escola. En aquest sentit, és possible que la modificació, constatable visualment, del darrer tram de les escales interiors del Castell —la construcció de les quals hem atribuït a mitjan segle XVIII—, així com l'aparedament d'algunes portes que hi havia en els murs interiors del primer pis, correspongui a aquesta fase d'adaptació a la funció escolar.

En aquesta fase s'inicià —des del moment que la propietat passà a l'Ajuntament— el procés de destrucció de les muralles i els edificis del segle XIV, que devien presentar un estat ruïnós.

A partir de l'estudi de les fonts fotogràfiques i de la tipologia constructiva de certs elements de les golfes, podem establir que durant les guerres carlistes sembla haver-se practicat diverses obres de caràcter militar en el Castell:

-aixecament d'un pis per damunt de l'antiga capella (vegeu les fotografies núms. 3, 5, 6, 7 i 8 de l'apartat *10.3. Estudi de les fonts fotogràfiques*) i obertura d'una petita finestra a mode d'espitllera (de tipologia anàloga a les altres tres finestres que encara hi ha en les golfes). El fet que en les darreres descripcions de la capella en el segle XVIII es digui que s'havia construït un *llanternó* en la seva teulada fa que descartem l'elevació d'un segon pis fins a un moment més avançat, que proposem de situar durant les guerres carlistes.

-obertura de 5 espitlleres de fuseller en la façana oest, a nivell de

les golfes.

-construcció d'una torre de senyals telegràfics per damunt de l'actual teulada, vers l'extrem oest (vegeu la fotografia presa el 1912 i publicada a Porta, 1984). Sembla possible datar aquesta construcció durant la segona guerra carlina, entre setembre de 1846 i maig de 1849, tenint en compte la cronologia de la construcció de les línies militars de telegrafia òptica citada per Ramírez García (1998). Aquesta torre va ser eliminada en un moment indeterminat de la primera meitat del segle XX.

10.4.2.5. Les fases del segle XX.

Al llarg del segle XX podem establir una divisió en dues grans fases, quant a l'evolució arquitectònica del Castell:

Fase "a": Destrucció voluntària d'estructures considerades supèrflues i inaprofitables.

-Anys 1900-1950: Culminació de la destrucció de muralles i edificis annexos, convertits en pedrera. Va incloure (any 1950) l'eliminació de la part de barbacana que sobresortia del darrer edifici del carrer Hervàs i la conversió de les seves pedres en les actuals escales que permeten l'accés des del dit carrer. Aquestes escales continuaven, ja dins dels baixos de l'antiga capella —foren eliminades a mitjan dècada de 1980 en una operació de desenrunament— i menaven a la porta, que també s'obrí llavors, del mur oriental afegit el segle XVIII.

-Dècada de 1920: Enderroc del pis afegit damunt la capella, probablement a causa del seu estat ruïnós, degut a deficiències de construcció i falta de manteniment (vegeu fotografia núm. 8 on es veu la teulada completament enfonsada).

-Any 1938: Excavació de dos refugis antiaeris. Un excavat a través i per sota del fonament del mur sud del gran *domicilium* del segle XII i que comunicava interiorment els soterranis de les cases adossades al llenç sud de la muralla del segle XI. L'altre excavat al peu de la porta principal que dóna al *pati* i

que, travessant dit *pati* en direcció nord sortia als costers o falda del puig; durant la seva excavació es va tallar el forat del pou —desconegut fins a les hores— que abastava d'aigua el Castell. El primer refugi el vam poder documentar en la intervenció de desenrunament de 1998; l'altre l'hem documentat per testimonis orals —fou tapiat a començament de la dècada de 1940—.

Fase "b": Recuperació i preservació de les estructures antigues.

-Mitjan dècada de 1970: Inici de les obres de desenrunament de les dependències soterrànies.

-Mitjan dècada de 1980: Campanya d'excavació del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

-Final dècada de 1980: Reparació de les cobertes.

-Anys 1996-1998: Represa i finalització de les obres de desenrunament dels baixos; recuperació del gran *domicilium* rectangular del segle XII.

-Any 1999: inclusió del conjunt monumental en l'1% cultural de la Generalitat de Catalunya.

10.4.3. Conclusions. Tipologia del Castell del Temple i evolució de les estructures constructives medievals.

Des d'un punt de vista general —i seguint la classificació proposada per Jiménez Esteban (1995)— el Castell del Temple de Barberà és un *castell muntanyà*, és a dir, una fortalesa bastida sobre una elevació no rocallosa.

Des d'un punt de vista més concret, la tipologia d'aquest castell ha passat per diferents categories, segons la fase cronològica a què ens referim:

1. Fase del segle XI:

Correspondria a l'activitat constructora dirigida per Arnau Pere de Ponts i es pot subdividir en quatre subfases:

-Subfase A (c. 1054-1072): torre-refugi circular.

-Subfase B (c. 1072-1096): recinte murallat amb dependències (torre-refugi i *domicilium*) individualitzades segons la seva funció.

-Subfase C (c. 1096-1120): el castell resta destruït i abandonat.

-Subfase D (c. 1120): possible restauració parcial de les estructures anteriors al 1096 per part de Vidià de Ponts.

2.Fase del segle XII:

L'afegit d'una nova muralla i un nou gran *domicilium* degué¹³¹ convertir aquesta fortalesa en un castell de recinte doble. Podem distingir-hi dues subfases (la primera dirigida per Pere de Puigverd i la segona potser pels templers):

-Subfase A (c. 1165-1168): construcció del segon recinte i de la gran torre residencial.

-Subfase B (c. 1168-1200): afegit d'una segona torre, annexa al gran *domicilium*.

3.Fase de final segle XIII (o començament del XIV):

Manteniment de l'estructura de castell de recinte doble i afegit d'una llotja a la capella, a fi de remarcar el caràcter religiós d'una fortalesa esdevinguda casa-convent del Temple.

4.Fase de la segona meitat del segle XIV:

Adequació de l'antiga fortalesa a les necessitats residencials del dignatari hospitaler fra Guillem de Guimerà, amb l'afegit de noves edificacions que la transformen en un castell-palau gòtic, organitzat al voltant d'un pati central.

Aquestes conclusions, juntament amb les relatives a les de les fases corresponents a l'edat moderna han estat plasmades en una sèrie de plànols que representen les nostres hipòtesis de configuració. Dits plànols han estat inclosos en l'Annex núm. 5.

Esquema-resum de les conclusions més importants:

El conjunt monumental del Castell del Temple és el resultat d'un afegit successiu d'elements.

Les fases constructives medievals van conformar unes estructures que, malgrat les destruccions i reparacions, van dotar la fortalesa d'una fesomia que es va mantenir fins a començament segle XX.

Es pot establir tres fases fonamentals en l'evolució constructiva del Castell del Temple:

- la segona meitat del segle XI.
- la segona meitat del segle XII.
- la segona meitat del segle XIV.

Una tercera fase (menys decisiva per a la configuració del Castell), que podria correspondre a final segle XIII, podria ser l'únic afegit que hi feren els templers.

El Castell del Temple de Barberà permet seguir l'evolució general del castell català medieval.

Notes.

¹ Existeix també —en l'Arxiu Arxidiocesà de Tarragona—, tot i que no l'hem pogut consultar, documentació relativa als comptes de les despeses efectuades per fra Guillem de Guimerà en les obres que ordenà fer en el Castell del Temple de Barberà. Devem aquesta informació al Dr. J. M. Sans i Travé.

² ACA, perg. Ramon Berenguer I, núm. 438.

³ Benet (1995:444).

⁴ AHN, Poblet, carp. 1995, núm. 19.

⁵ Sans (1997:doc. 27).

⁶ ACA, perg. Alfons I, núm. 36. Citat a Español (1991:103); aquesta obra constitueix l'edició actualitzada de la tesi de llicenciatura de l'autora, llegida el 1979. El document també ha estat publicat per Sans (1997:doc. 52).

⁷ La qual cosa constatem en procedir al desenrunament d'aquestes estances, l'estiu de 1997. Cf. Poblet (1997).

⁸ El subratllat és nostre.

⁹ La mateixa referència a l'estada reial es pot trobar a Palau (1912:164).

¹⁰ AHN, carp. 2.009, núm. 2. Publicat a Santacana (1974:490-493).

¹¹ Miret (1910:320-322).

¹² Vegeu el ja citat testament, publicat a Miret (1910:320-322) i a Sans (1997:doc. 55).

¹³ Miret (1910:347).

¹⁴ Igualment, el 1186 Ramon Guerau havia triat ser enterrat al cementiri dels templers de Barberà. Arxiu Diocesà de Barcelona, Cartulari de Barberà, fol. 36 r. i 36 v. (citat a Español, 1991:103). Document publicat per Sans (1997:doc. 127).

¹⁵ Biblioteca de Catalunya, Ms. 729, vol. VIII, pp. 199-202. Publicat a Sans (1997:doc. 141).

¹⁶ Vegeu Apèndix documental, docs. núms. 1 i 2.

¹⁷ ACA, OM, G. P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 553. Inventari de bens y deutes del G.ⁿ Prior de Cath.^a en lo any 1395. Vegeu Apèndix documental, doc. núm. 1.

¹⁸ ACA, OM, G. P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 553 (final segle XIV, vers 1400). Vegeu Apèndix documental, doc. núm. 2.

¹⁹ Devem aquestes observacions sobre la cronologia que es desprèn del tipus de lletra

d'aquest inventari al Sr. Jaume Riera, de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

²⁰ Al final dels objectes propis d'una alcova que es situen en la "*cambra den Miquel*", es citen eines de pagès, botes, carretells i una tina que contenia sal, objectes tots ells impropis d'un dormitori. Pensem que l'inventariador es va oblidar d'anotar que corresponien a un celler (o potser s'han perdut alguns fulls: els contenidors de vi es citen a l'inici del full següent).

²¹ Grafia antiga de llotja, cf. DCVB.

²² La interpretació que trobem a Fuguet (1995:212) respecte que el "portal" citat en l'inventari de 1395 corresponia a la galeria porticada no és correcta. L'altre inventari, el no datat, ho deixa clar.

²³ Vegeu Apèndix documental, doc. núm. 1.

²⁴ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 263, f. 113 r. i v. (1 desembre 1659). Apèndix documental, doc. núm. 6.

²⁵ Porta (1984:111)

²⁶ Amb tot, veurem que entre la documentació corresponent a la visita prioral de 1591 s'esmenta una "torre" que no sembla correspondre amb la presó.

²⁷ Vegeu l'Annex núm. 3.

²⁸ Vegeu Apèndix documental, doc. núm. 12.

²⁹ En l'inventari no datat sembla que el prior dormia en la "*cambra del palau nou*" —que sembla ser la "*cambra nova*" de l'altre—, mentre que el 1395 ho feia en la "*cambra llonga*". La presència del llit, del banc encaixat als peus del llit i les caixes amb escriptures, primer en una i després en l'altra, semblen assenyalar-ho.

³⁰ Iglésies (1967).

³¹ Miró Esplugues i Català Roca, dins *Els castells catalans* (1967-1979:IV:211).

³² Bofarull (1863:157).

³³ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 262, f. 11 v. - f. 16 v. (any 1591).

³⁴ Cf. DCVB.

³⁵ ACA, OM, Sant Joan de Jerusalem, sig. 262, f. 18 v. - 20 r. V. Apèndix documental, doc. núm. 4

³⁶ Fragment publicat a Fuguet (1983:109).

³⁷ ACA, OM, Sant Joan de Jerusalem, sig. 262, f. 41 r. i v. (any 1591). Vegeu Apèndix documental, doc. núm. 5.

³⁸ Vegeu Apèndix documental, doc. núm. 12.

³⁹ En data no determinada.

⁴⁰ Cf. DCVB. En aquest sentit, pensem que el fet que no es citin aquestes estances en l'inventari de la mateixa visita prioral podria voler dir que es tractava de terrats i no de golfes, ja que en aquest altre cas deuriem haver contingut algun objecte.

⁴¹ ACA, OM, Sant Joan de Jerusalem, sig. 262, f. 18 v. - 20 r. Vegeu Apèndix documental, doc. núm. 4.

⁴² ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 262, f. 11 v. - 16 v. (17 juny 1591). Vegeu Apèndix documental, doc. núm. 3.

⁴³ Segons mostren fotografies antigues hi havia una porta amb decoració heràldica dels Requesens —v. *10.3. Estudi de les fonts fotogràfiques*, fotos núms. 1 i 13—. Els dos priors Requesens són anteriors a la data de la present visita prioral (Fuguet, 1995:213), però ja hem argumentat que aquesta construcció havia d'existir quan es redactaren els inventaris de final segle XIV.

⁴⁴ Vegeu la visita prioral de 1661, en l'Apèndix documental, doc. núm. 12.

⁴⁵ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 263, f. 135 r. i v. Apèndix documental, doc. num. 9.

ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 264, f. 3 r. - 5 r. Apèndix documental, doc. núm. 12.

⁴⁶ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 263, f. 113 r. Apèndix documental, doc. núm. 6.

⁴⁷ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 263, f. 113 r. i v. Apèndix documental, doc. núm. 6.

⁴⁸ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 263, f. 139 r. Apèndix documental, doc. núm. 11

⁴⁹ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 263, f. 133 r. i v. Apèndix documental, doc. núm. 7.

⁵⁰ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 263, f. 134 r. i v. Apèndix documental, doc. núm. 8.

⁵¹ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 263, f. 135 r. i v. Apèndix documental, doc. núm. 9.

⁵² ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 263, f. 139 r. Apèndix documental, doc. núm. 11.

⁵³ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 263, f. 136 r. i v. Apèndix documental, doc. núm. 10.

⁵⁴ La localització d'aquestes parts del Castell sembla correspondre amb els edificis

construïts a la banda nord del *Pati*; la sala denominada "el palau" ha de correspondre al Palau Nou fet construir per fra Guillem de Guimerà. L'estança de la presó, però, sembla possible identificar-la amb els edificis del costat meridional, adossats a la torre-habitació medieval.

⁵⁵ És evident que cuina i pastador es trobaven sota teulada i per tant en el primer pis.

⁵⁶ Aquesta referència potser podria estar relacionada amb la portalada per la qual avui s'accedeix al Castell des del pati, tot i que no en podem estar del tot segurs.

⁵⁷ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 263, f. 113 r. i v. (1 desembre 1659). Apèndix documental, doc. núm. 6.

⁵⁸ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 264, f. 3 r. - f. 5 r. (any 1661). Apèndix documental, doc. núm. 12.

⁵⁹ ACA, OM, Sant Joan de Jerusalem, sig. 264, f. 50 r. (14 setembre 1660).

⁶⁰ ACA, OM, Sant Joan de Jerusalem, sig. 264, f. 51 r. i v. Apèndix documental, doc. núm. 13.

⁶¹ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 264, f. 52 r. i v. (22 abril 1660). Apèndix documental, doc. núm. 14.

⁶² ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 264, f. 53 r. i v. (13 juny 1661). Apèndix documental, doc. núm. 15.

⁶³ *Item per bigas llata y teulas y demes fusta y claus han entrat en lo cubrir dita capella [...].* Vegeu la cita precedent.

⁶⁴ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 265, f. 96 r. - 97 r. (18 desembre 1679). Apèndix documental, doc. núm. 16.

⁶⁵ Aquest cos no apareix documentat explícitament en les èpoques, però és evident que fou bastit en les obres precedents.

⁶⁶ Vegeu l'apartat 10.3. *Estudi de les fonts fotogràfiques.*

⁶⁷ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 266, f. 10 r. i v. (4 setembre 1745). Apèndix documental, doc. núm. 17.

ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 266, f. 13 r. i v. (4 setembre 1745). Apèndix documental, doc. núm. 18.

ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 266, f. 55 r. (5 juliol 1737). Apèndix documental, doc. núm. 19.

ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 266, f. 56 r. i v. (5 juliol 1737). Apèndix documental, doc. núm. 20.

ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 266, f. 58 r. i v. (16 juliol 1741). Apèndix documental, doc. núm. 21.

⁶⁸ F. de Villalonga fou gran prior de Catalunya entre 1734 i 1750. Cf. Miret (1910:521).

⁶⁹ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 266, f. 10 r. i v. (4 setembre 1745). Apèndix documental, doc. núm. 17.

⁷⁰ ACA, OM, G. P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 266, f. 55 r. - 58 v. (anys 1737 i 1741). Apèndix documental, docs. núms. 19-21.

⁷¹ ACA, OM, G. P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 266, f. 55 r. (5 juliol 1737). Apèndix documental, doc. núm. 19.

⁷² ACA, OM, G. P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 266, f. 55 r. i v. (5 juliol 1737). Apèndix documental, doc. núm. 19.

⁷³ ACA, OM, G. P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 266, f. 58 r. i v. (16 juliol 1741). Apèndix documental, doc. núm. 21.

⁷⁴ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 266, f. 13 r. i v. (4 setembre 1745). Apèndix documental, doc. núm. 18.

⁷⁵ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 417, f. 42 bis r. - 44 r. (25 abril 1757). Apèndix documental, doc. núm. 22

⁷⁶ Vegeu l'apartat corresponent a les intervencions arqueològiques (desenrunament) que hem realitzat i que trobareu en els *Annexos*.

⁷⁷ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 430, "*Estat individual de tot lo que se integra en la actualitat lo Gn. Priorat de Cathaluña...*", f. 2 v. (novembre de 1793). Apèndix documental, doc. núm. 23.

⁷⁸ Fuguet parteix de la datació de la torre de Montclar que dóna Benet (1981), qui situa la construcció d'aquesta torre vers el 1057 partint d'una notícia documental —infeudació del castell de Montclar per part d'Oliver Bernat, fill de Bernat Sendred de Gurb, a Ramon Arnau—que esmenta que en la citada data la torre i la muralla estaven encara en construcció. Per la seva part, Araguas (1979:212) data aquesta torre entre 1030 i 1033, partint de l'espectacular augment de valor que experimentà en la segona de les dates, quan fou adquirit per Bernat Sendred de Gurb.

⁷⁹ Ho recordem haver vist en el seu moment.

⁸⁰ Model de fortalesa corresponent a una torre aïllada. Inicialment, la torre circular de Barberà sembla haver-se ajustat a aquest model.

⁸¹ Vegeu, per exemple la fotografia del castell de Marcuello (Osca) a Jiménez (1995:50) o la del castell de Luzas (Osca), atribuït a Arnau Mir de Tost, a Araguas (1979:220).

⁸² Caldria afegir també el cas del castell de Vallferosa, que presenta una caixa d'escala molt peculiar i que permetia accedir a través d'una escala mòbil a un dels cadafals, directament des de l'exterior de la torre. Cf. Cabañero (1997:336-344).

⁸³ Puig i Cadafalch; Falguera; Goday (1909-1918:II:448); Salrach (1987:428).

⁸⁴ Cf. Cabañero (1997:250).

⁸⁵ Cf. Araguas (1979:215).

⁸⁶ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 264, f. 3 r. - 5 r. (any 1661). Vegeu Apèndix documental doc. núm. 12. Fragment citat i transcrit a Fuguet (1983:100).

⁸⁷ Cf. Araguas (1979:221); Cabañero (1997:181).

⁸⁸ Com ja va apuntar Rovira (1993).

⁸⁹ Nom amb què és designat popularment per la gent de la vila.

⁹⁰ Vegeu més endavant.

⁹¹ Devem aquesta observació al Dr. Joan Albert Adell.

⁹² És partidari d'aquesta opinió, per exemple, el Dr. J.A. Adell.

⁹³ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 262, f. 18v.-20r., 41 r. i v. Apèndix documental, docs. núms. 4 i 5.

⁹⁴ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 264, f. 3 r.-5 r. Apèndix documental, doc. núm. 12.

⁹⁵ Vegeu l'exemple citat de la muralla de Llordà.

⁹⁶ Les fortificacions representades en les pintures murals del Palau Aguilar de Barcelona —per citar un exemple—, datades a final segle XIII, mostren muralles amb merlets (Sobrequès, 1992:356).

⁹⁷ Moment en què es difon la construcció de muralles proveïdes de merlets, com a Montblanc.

⁹⁸ Segons la denominació que nosaltres hem atorgat a aquest sector, ja que serà sotmès a una profunda remodelació en dit segle XIV (veure més endavant).

⁹⁹ Document de donació de propietats en el terme de l'Esplugu de Francolí per part de Ramon de Cervera a Berenguer de Sendomí i sa muller Ermessén —any 1150—. Aquest document, procedent de l'arxiu del Gran Priorat de Sant Joan de Jerusalem, armari 15, pergami 460 i actualment perdut, fou transcrit per Miret (1910:300-301).

¹⁰⁰ Devem aquest suggeriment al Dr. J.A. Adell.

¹⁰¹ Aquest fenomen d'expulsió d'una comunitat pagesa com a conseqüència de la construcció d'una fortalesa senyorial es documenta a Calafell (Santacana, 1986).

¹⁰² Vegeu les memòries de les campanyes de desenrunament en els Annexos.

¹⁰³ La necessitat d'efectuar l'estudi arqueològic previ del conjunt monumental ens va dur a incloure aquesta investigació dins el marc de la present Tesi —els informes generats estan inclosos en l'Annex núm. 3—. Som conscients de la insuficiència de

la investigació arqueològica, situació que és deguda a l'absència de partides pressupostàries destinades a tal efecte.

¹⁰⁴ Poblet (1997).

¹⁰⁵ M. de Boüard (1973-74): "De l'aula au donjon. Les fouilles de la motte de La Chapelle à Doué-la-Fontaine (X^e-XIe siècles)", *Archéologie médiévale*, III-IV, pp. 5-110, citat per Cabañero (1997:109-111); Boüard, Riu (1977:126-128).

¹⁰⁶ Segons Deyres, citat a Cabañero (1997:111). Vegeu també Boüard, Riu (1977:126, 130, 135).

¹⁰⁷ Boüard, Riu (1977:126-127).

¹⁰⁸ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 264, f. 53 r. i v. (13 juny 1661). Apèndix documental, núm. doc. 15.

¹⁰⁹ Hem argumentat més amunt la possibilitat de l'existència de teulades en construccions de l'alta edat mitjana d'aquesta comarca.

¹¹⁰ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 262, f. 18v.-20r. Apèndix documental, doc. núm. 4.

¹¹¹ Restes de la barbacana van subsistir visibles fins els volts de 1950.

¹¹² ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 417, f. 42 bis r. - 44 r. (25 abril 1757). Apèndix documental, doc. núm. 22.

¹¹³ El mur est d'aquest recinte primitiu no degué desaparèixer fins a les obres empreses per fra G. de Guimerà a mitjan segle XIV.

¹¹⁴ Vegeu més amunt el raonament que hem fet de la possible ubicació de la porta en el recinte del segle XI.

¹¹⁵ Vegeu l'inventari de 1580 publicat per Porta (1984) i les descripcions contingudes en les visites priorals del segle XVII (Apèndix documental, docs. núms. 6, 12 i 16).

¹¹⁶ Vegeu Apèndix documental, docs. núms. 1 i 2.

¹¹⁷ Potser fins quatre.

¹¹⁸ Apèndix documental, doc. núm. 2. Vegeu l'estudi: Poblet (en premsa).

¹¹⁹ Apèndix documental, docs. núms. 3 (any 1591), 6 (any 1659) i 12 (any 1661).

¹²⁰ Deven aquest plantejament a les observacions del Dr. Joan Albert Adell.

¹²¹ Cal dir que, segons l'estudi dels paraments que ha fet el Dr. J. A. Adell (2000), part dels fonaments dels murs d'aquests cos occidental —precisament aquells que avui estan arrasats— podrien correspondre a construccions fetes el segle XI. Per la

nostra part, i mentre no sigui possible realitzar una excavació arqueològica completa de tota l'àrea que ocupa el Castell del Temple, pensem que és més prudent no aventurar hipòtesis que ens situïn abans del segle XIV.

¹²² Dades provisionals, pendents de que l'excavació arqueològica de l'àrea permeti aprofundir en el seu coneixement.

¹²³ Hi ha fotografies i testimonis orals que ho corroboren; la clau de l'arc es conserva, així com les dovelles (reaprofitades com a graons de les escales que menen al pati).

¹²⁴ Rovira (1993:28-29).

¹²⁵ ACA, OM, G.P. Sant Joan de Jerusalem, sig. 264, f. 3 r. - 5 r. (any 1661).

¹²⁶ 1 passa = 0,7775 metres.

¹²⁷ Potser vers 1912.

¹²⁸ Vegeu l'annex corresponent a les *Planimetries*.

¹²⁹ Vegeu l'apartat: *5.11.El Castell de Barberà sota el domini hospitaler. La reorganització de la comanda*.

¹³⁰ Vegeu la fotografia núm. 1 de l'apartat: *10.3.Estudi de les fonts fotogràfiques*.

¹³¹ Cridem novament l'atenció sobre el caràcter provisional d'unes conclusions que no s'han pogut fonamentar sobre una excavació arqueològica exhaustiva.

11.Fonaments de la restauració arquitectònica.

Esquema-resum de les idees més importants que desenvoluparem:

Farem un repàs general de l'evolució que ha seguit la restauració arquitectònica des de mitjan segle XIX i fins a l'actualitat.

Farem una valoració dels criteris aplicats avui dia pels restauradors de l'arquitectura i de les directrius marcades per la legislació que regula les intervencions sobre el patrimoni arquitectònic i arqueològic a l'Estat espanyol.

Donat el projecte d'implementar una part de la nostra recerca didàctica mitjançant un projecte de restauració arquitectònica, de la qual pretenem suggerir-ne importants línies, es fa necessari fer un repàs dels fonaments sobre els quals es construeix aquesta disciplina.

Començarem fent referència, encara que breument, als clàssics. Així, i deixant de banda els llunyans exemples de restauracions duts a terme en l'Antiguitat o durant el Renaixement, cal situar en la Revolució Francesa la naixença del concepte modern de *restauració* —especialment pel que fa als

monuments arquitectònics—. I és a França on sorgeix la primera gran *escola* de restauració, encapçalada per Eugène-Emmanuel Viollet-le-Duc.

Viollet imposà unes intervencions en els monuments basades en la *unitat formal i estilística*, que bandejaven els afegits *impurs* de què havien estat objecte els edificis —medievals— al llarg de la seva existència. Així, les seves restauracions donaven un aspecte als edificis que, de fet, no havien tingut mai. Malgrat les dures —i potser justificades— crítiques que s'han llançat sobre l'obra de Viollet, no hi ha dubte que les seves intervencions es van basar en atentes investigacions sobre l'arquitectura medieval francesa, que en molts aspectes, avui encara no han estat superades.

En els antípodes de Viollet, John Ruskin proposà donar un tractament als monuments basat en el respecte absolut, quasi religiós, a les obres d'art tal com ens han arribat. Aquesta escola anglosaxona de la restauració romàntica, en virtut de la valoració quasi mística que feia dels monuments, era capaç fins d'acceptar la seva irremeiable pèrdua, a canvi de no afegir-hi res que en pogués trair l'autenticitat.

L'extensíssim patrimoni heretat per Itàlia i la necessitat de conservar-lo, donaren lloc a la formació d'una tradició en el tractament de monuments que, encetada de ben antic i revifada amb la unificació política del país, confluí a finals del XIX en la denominada *restauració històrica*, encapçalada per Lucca Beltrami i en la *restauració moderna* representada per Camillo Boito. Al primer es deu la idea de la necessitat de reconèixer el monument a intervenir com un document, les fases constructives del qual cal identificar i documentar, mentre que l'aportació del segon fou bàsicament una labor teòrica de grans conseqüències. Boito propugnava la consolidació i la reparació abans que la restauració, la qual només acceptava sobre dades segures i distingible de les parts no intervingudes; d'altra banda —marcant distàncies amb la *restauració estilística* de Viollet— propugnava també el respecte als afegits de les diferents èpoques. El corpus teòric de Boito fou resumit per ell mateix en el III Congrés d'Enginyers i Arquitectes —1883— i en una conferència pronunciada en l'Exposició de Torí —1884—.

Gustavo Giovannoni fou el principal hereu i difusor de les idees de Boito. Aquest enginyer i fundador de l'Escola d'Arquitectura de Roma —on creà el

concepte de *restauració científica*— va tenir també una gran responsabilitat en la redacció de la *Carta d'Atenes*, així com en la *Carta Italiana del Restauro*.¹

Hom considera Boito i Giovannoni els creadors de l'escola moderna de restauració arquitectònica.

Pel que fa a Espanya, com en tants d'altres camps, la restauració de monuments va partir d'una relativa absència de tradició i de teòrics. Durant gran part del XIX la intervenció en monuments consistí a fer afegits en llenguatge contemporani —neoclàssic— sense establir relacions amb el llenguatge —o llenguatges— propi de l'edifici. A partir de la segona meitat del vuit-cents es produí l'arribada de les teories de Viollet-le-Duc, que progressivament es van imposar a la tradicional manera de fer. La reforma i afegit de la façana neogòtica de la Catedral de Barcelona —obra de Font i Carreras— o la *reconstrucció* de Santa Maria de Ripoll —obra d'Elies Rogent— són uns bons exemples de les intervencions inspirades en la *restauració estilística* de Viollet.

La *Institución Libre de Enseñanza* fou —com en altres camps— el pont que duqué a Espanya les noves idees sobre restauració, que superaven els vells conceptes de Viollet i denunciaven les *falsificacions de l'arquitectura antiga*. Des de la ILE es difongueren les noves idees, les quals aviat arribaren a les institucions —el marquès de Vega Inclán des de la *Comisaría Regia de Turismo*—, a la vegada que donaven lloc a la formació d'un grup d'arquitectes —dels quals destacà Torres Balbás— defensors de la via innovadora. La primera intervenció a Espanya considerada veritablement moderna fou la del *Patio del Yeso* de l'alcàsser de Sevilla —duta a terme el 1910 per Vega Inclán—.

A Catalunya, el clima creat pel *noucentisme* impulsà —independentment de les polèmiques desenvolupades a Madrid— des de dins mateix de les institucions —Mancomunitat de Catalunya— l'adopció de les noves teories restauradores procedents d'Europa. La creació de l'Institut d'Estudis Catalans i del Servei de Conservació i Catalogació de Monuments foren decisives. Figures com Josep Pijoan, Josep Puig i Cadafalch i Geroni Martorell —primer director del citat Servei— foren cabdals en l'aplicació de les modernes maneres d'intervenir en els monuments catalans —castell de la Geltrú, esglésies de Terrassa, etc.—.

Amb tot, durant anys es mantingué a Espanya la polèmica entre les

denominades *escuela restauradora* —partidaris de Viollet, com Lampérez Romea—² i *escuela conservadora* —partidaris de la via oberta per Boito—. Amb l'adveniment de la II República, es produí el triomf de la segona. A Catalunya cal destacar, en aquesta època, les intervencions de Geroni Martorell a les muralles de Tarragona i als monestirs de Sant Pere de Roda i Santa Maria de Poblet. En paraules d'A. J. Morales (1996:132), "*la obra de restauración es —per a l'escola conservadora— una obra de arquitectura y de arquitectura moderna.*"

El desenllaç de la guerra civil representà, però, un pas enrera, amb la readopció de mecanismes tradicionals i l'allunyament dels fonaments científics sobre els quals descansaven tant les propostes dels *restauradors* com les dels *conservadors*, en funció d'un monumentalisme propagandístic al servei de la dictadura franquista.

La *Dirección General de Regiones Devastadas*, creada el 1939, va dur a terme tot un seguit d'intervencions arbitràries, entre les quals: l'eliminació dels cors de les catedrals de Tortosa i Lleida, i l'afegit d'un absis i deambulatori a la de Vic. No obstant, en altres departaments de l'administració pública espanyola de l'època es desenvoluparen intervencions amb criteris menys desencertats que els de la citada *Dirección General*. Entre els partidaris d'un major respecte vers l'arquitectura històrica es pot citar González Valcárcel i Rodríguez Cano, entre d'altres.

Malgrat l'assessorament que exercí la Missió Unesco a Espanya, possibilitada per l'acceptació internacional del règim espanyol a finals de la dècada de 1950, els anys 60 resultaren especialment nefastos per al patrimoni arquitectònic espanyol. El *desarrollismo*, el *boom* demogràfic, la continuïtat de les pràctiques *restauradores* descrites i la falta d'una legislació protectora adequada, donaren peu a l'arbitrarietat, la falta de documentació i altres errors en les intervencions. Aquesta tendència és plenament representada per les obres dutes a terme per a crear la xarxa de *Paradores del Ministerio de Información y Turismo*, consistents en intervencions agressives i mancades de respecte vers l'edifici, amb l'objectiu de crear escenografies folkloristes i pintoresques. Fora d'aquestes intervencions, però amb criteris i resultats igual de criticables cal esmentar intervencions com la que l'arquitecte L. Menéndez Pidal féu en el monestir de Guadalupe.

La restauració de monuments a Espanya donarà el gir definitiu cap a la modernitat —com tantes altres coses— amb l'esfondrament del règim franquista. L'activitat restauradora no només s'incrementarà, sinó que també es diversificarà. En un principi es tractà de la mera assumpció dels corrents internacionals, però a partir de la dècada de 1980 sorgiran criteris teòrics que, partint de la pròpia pràctica, aportaran novetats respecte d'aquells corrents nascuts a l'estranger.

Fruit de la nova situació ha estat l'aparició de la polèmica al voltant de les relacions entre el llenguatge contemporani i l'arquitectura d'altres temps, i dels límits legítims de les intervencions.

Ignasi de Solà-Morales, Antoni González i Calvo Serraller s'han posicionat a favor d'una postura *intervencionista* en l'arquitectura antiga, que, partint de l'acurat estudi del monument, dóna peu a la introducció d'elements en llenguatge contemporani per tal d'adequar l'edifici vell a una funció nova, rebutjant la simple *conservació*.

Segons A.J. Morales (1996:140), en l'actualitat assistim a una mena de reaparició —salvant les distàncies conceptuals entre les tendències de la primera meitat del segle XX i les actuals— de les escoles restauradora i conservadora. A la vegada, el moment actual també es caracteritza per una creixent preocupació pels aspectes econòmics implícits en totes les intervencions sobre el patrimoni. Quant a la polèmica sobre els límits dels afegits, la mateixa necessitat de dotar els monuments d'una funció actualitzada, obliga a rebutjar postures rígidament *conservadores* i facilita la introducció del llenguatge contemporani al costat de l'arquitectura antiga.

Avui dia hi ha a Espanya diversitat d'institucions públiques —i privades— que duen a terme intervencions sobre el patrimoni arquitectònic. Allò que hom ha denominat *Estat de les autonomies* ha donat peu a una multiplicitat de perspectives sobre els monuments. A més de les intervencions impulsades des del *Ministerio de Cultura*, les diferents administracions autonòmiques —i algunes entitats— impulsen les seves pròpies. Això està donant lloc també a una diversitat de línies d'intervenció.

Podríem resumir en quatre les tendències actuals de la restauració arquitectònica a Espanya:

-Una certa continuïtat de la línia *restauradora* historicista que havia predominat durant el franquisme.

-Una línia que, partint d'una visió historicista, valora el monument com a document i limita els afegits.

-Una altra línia que atorga una part fonamental del protagonisme al disseny contemporani.

-Continuïtat de les perspectives bàsiques de l'escola *conservadora*, cosa que implica a la vegada el control dels afegits i el recurs al disseny contemporani.

Entre els exemples d'intervencions fetes des de les perspectives historicistes podríem citar la reconstrucció —obra de Manuel Barbero— de les parts del monestir de San Bernardo d'Alcalá de Henares que foren destruïdes per l'incendi de 1939.³ Pel que fa a les que s'han dut a terme al marge de l'historicisme podríem citar, a banda d'alguns exemples on s'ha exacerbat el paper del disseny contemporani, la que, combinant el nou disseny amb el respecte per l'arquitectura antiga, féu Antoni González en l'església de Sant Vicenç de Malla (González 1985:38-41). Aquest darrer exemple forma part del conjunt d'intervencions executades des del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona —hereu del Servei creat per la Mancomunitat—, el qual organisme ha desenvolupat una metodologia reflectida en publicacions com ara la de González (1998) o R. Lacuesta (2000).

Més pròxima al nostre projecte, però, es situa la restauració de la Ciutadella Ibèrica de Calafell (Baix Penedès), duta a terme des de la perspectiva de la Didàctica del Patrimoni (Santacana, 1994; 1996). Una intervenció que ha topat amb certes reticències derivades d'una legislació molt restrictiva, però que ha assolit plenament l'objectiu de fer comprensibles per a un destinatari molt ampli unes restes arqueològiques, que de no ser per aquesta intervenció probablement no haguessin passat de ser unes ruïnes abandonades més.

Arribats en aquest punt s'imposa una referència a la *Ley de Patrimonio Histórico Español* de 1985 —completada per R.D. de 10 de gener de 1986, a la vegada modificat per R.D. de 21 de gener de 1994—, la qual, tot i els avenços que ha implicat, no té en compte les especificitats de les intervencions en obres

arquitectòniques, ni les necessitats reals de protecció i difusió del patrimoni arqueològic. Així, A.J. Morales (1996:50) opina que "*debería haber sido más innovadora y más adecuada a la situación de la sociedad española presente*", mentre que A. González (1985:20), entre altres coses, acusa la citada llei de respondre a "*una actitud poruga, tot considerant la «consolidació» com la conducta prudent que garanteix més bé la conservació del caràcter de monument que hem heretat i que hem de transmetre*".

La *Ley de Patrimonio Histórico Español* certament ha optat per una *prudent* observació de l'ortodòxia internacional que, partint de Camillo Boito i reaccionant contra la *restauració estilística* de Viollet-le-Duc, ha inspirat successivament la *Carta d'Atenes* de 1931, la *Carta de Venècia* de 1964 i les *Cartes* italianes de 1932, 1972 i 1987.⁴ Aquesta ortodòxia *conservadora* que incideix especialment sobre les intervencions en jaciments arqueològics, en no acceptar altres afegits que els que parteixin d'una estricta *anastylosi*, pensem que, lluny d'assolir la protecció i difusió que les citades llei i *cartes* propugnen, propicia una degradació i pèrdua de patrimoni.

Esquema-resum de les conclusions més importants:

Avui dia es considera que qualsevol intervenció sobre el Patrimoni arquitectònic i arqueològic ha de contemplar els aspectes següents:

- estudiar científicament el monument, identificant i documentant les diverses fases constructives.
- primar la consolidació i la reparació, abans que la restauració.
- distingir de les parts intervingudes de la resta.
- respectar els afegits de les diferents èpoques.

L'actual legislació espanyola sobre intervencions de restauració del Patrimoni arquitectònic i arqueològic és molt restrictiva i això limita molt el que hauria de ser un dels objectius bàsics de tota intervenció: dotar el dit Patrimoni d'una funció en el context actual que en garanteixi la supervivència.

Notes.

¹ Documents publicats el 1931 i que recullen instruccions —a nivell internacional, el primer, i d'Itàlia, el segon— per a la restauració de monuments.

² A qui cal citar entre els precursors dels estudis sobre l'arquitectura templera.

³ Citada a Morales (1996:142).

⁴ Tots aquests documents estan publicats i comentats a Martínez Justicia (1996).